O carte care
ne invită să descoperim
logica din spatele nebuniei.
—THE WASHINGTON POST—
VICTORIA SHEPHERD
O ISTORIE A DELIRULUI
REGELE DE STICLĂ, SOȚUL ÎNLOCUIT ȘI CADAVRUL UMBLĂTOR
ȘTIINȚĂ
book
HUMANITAS

Victoria Shepherd este scriitoare, istoric şi producător de emisiuni radiofonice la BBC Radio 4. A realizat de-a lungul timpului mai multe serii de documentare audio pe diverse teme, printre care şi bolile mintale, alături de specialişti din domeniu. Are o diplomă de masterat în scriere creativă, obținută la University of East Anglia. *O istorie a delirului* reprezintă debutul ei editorial şi s-a bucurat de recenzii entuziaste din partea unor publicații renumite precum *The Times* şi *Daily Express*.

VICTORIA SHEPHERD

O ISTORIE A DELIRULUI

REGELE DE STICLĂ, SOȚUL ÎNLOCUIT ȘI CADAVRUL UMBLĂTOR

Traducere din engleză
de Anca Bărbulescu

Victoria Shepherd
History Of Delusions: The Glass King, A Substitute Husband and A Walking Corpse
© Victoria Shepherd 2022
All rights reserved
This translation is published by HUMANITAS SA by arrangement with Oneworld Publications via SIMONA KESSLER INTERNATIONAL COPYRIGHT AGENCY SRL

Acest e-book este protejat de legea drepturilor de autor. Reproducerea sa integrală sau parțială, multiplicarea sa prin orice mijloace şi sub orice formă, punerea sa la dispoziție publică pe internet sau în rețele de calculatoare, stocarea sa temporară sau permanentă pe diverse dispozitive sau în sisteme care permit recuperarea informației, gratuit sau în scop comercial, precum şi alte fapte similare, fără permisiunea scrisă a editurii reprezintă o încălcare a legislației privind protecția dreptului de autor şi se pedepsesc conform legilor în vigoare.

© HUMANITAS, 2023, pentru prezenta versiune în limba română (ediția digitală)

ISBN: 978-973-50-8091-4 (epub)

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

Pentru Mohit şi Kit
Şi pentru părinţii mei, Ann şi Jack

Nici alta, nici aceeaşi, de fiecare dată. —*Visul nedezmințit*, PAUL VERLAINE, 1866

Prin delir pot fi exprimate toate dorințele şi toate temerile noastre, precum şi, în măsura în care ne permite starea actuală a cunoaşterii să cumpănim, multe alte lucruri, poate chiar tot ceea ce poate fi trăit sau gândit. —EUGEN BLEULER, 1911

Cuprins

Prefaţă
Introducere
1. Doamna M. şi delirul dublurilor
2. O conspiraţie paranoică:James Tilly Matthews şi războiului de ţesut gânduri
3. Delirurile melancolice ale lui Robert Burton
4. Francesco Spiera şi delirul disperării
5. Carol VI al Franţei şi delirul sticlei
6. Margaret Nicholson, descendentă din Boadicea şi regină de drept a Angliei
7. Ceasornicarul care şi-a pierdut capul
8. Napoleon şi delirul de grandoare
9. Doamna X., profesorul Cotard şi sindromul cadavrului umblător
10. Léa-Anna B. şi regele: erotomania
Concluzie
Note
Bibliografie selectivă
Arhive
Mulţumiri

Prefață

Anul 1340, Rouen, nordul Franței. În spatele unei clădiri strâmbe cu fațadă de lemn din apropierea Senei, în fundul curții din spate, un cuptor strălucește viu, în nuanțe de portocaliu. Un sticlar ațâță focul, care trebuie să fie cât mai fierbinte. Lucrează la ceva complet nou. Ceva din care el şi familia lui se vor îmbogăți. Îşi ia avânt pentru ultima dată, îşi şterge cu brațul fruntea asudată, apoi mai scoate cu lopata din găleată o măsură de nisip pe care o varsă în creuzet, după care adaugă şi o măsură de cenuşă. Amestecă cele două substanțe, apoi le împinge în vâlvătaia din cuptor. Aşteaptă ca amalgamul să se încingă. Conținutul creuzetului se deschide la culoare. Temperatura e suficient de mare pentru ca reacția să se producă. Acum introduce în cuptor țeava de suflat. Cu ajutorul ei, adună substanța topită de parcă ar fi o caramelă lipicioasă, aşezând-o în straturi, până strânge în vârf un glob portocaliu. Pune gura pe capătul țevii şi suflă cu putere. Globul se umflă. Îl împinge la loc în cuptor şi începe să-l învârtă, privind cum forțele centrifuge îl transformă într-un disc plat. Desprinde cu grijă discul de țeavă. În mijlocul lui, o urmă în formă de țintă marchează locul unde țeava a luat contact cu obiectul. În jurul țintei, materialul e mai subțire şi din el se pot tăia romburi pentru ferestre. De fapt, asta îl interesează pe el. Deocamdată arată bine, dar şi-a mai făcut speranțe în zadar şi cu alte ocazii. Priveşte cum se răceşte discul. Nisipul începe să-şi piardă structura cristalină şi să capete una cu totul nouă – la nivel molecular, este ceva între lichid şi solid. Rezultatul final va fi dur, ca versiunea mai rudimentară a obiectului, dar dacă reuşeşte să-l perfecționeze va exista o diferență esențială… Se străduieşte să nu-i tremure mâna când îl ridică să-l cerceteze. Iată, vede prin el acoperişul strâmb al atelierului, profilat clar pe fundalul cerului, masa de lucru, încălțămintea lui. Nu e nevoie să mijească ochii pentru că imaginea nu e înceţoşată şi lăptoasă. E limpede. Materialul va da ferestrelor o claritate nouă, amețitoare. Probabil că oamenii şi-l vor dori ca să-l folosească atunci când vor să vadă obiectele mărite. Lumea cu stare va fi cucerită. Va da fuga în număr mare la Rouen să cumpere oricât va fi el în stare să producă. Se opreşte o clipă. Îşi dă brusc seama că această descoperire nu-i va schimba doar greutatea pungii. Va transforma felul în care văd oamenii lumea.

Apariția acestui produs inovator, obținut printr-un proces care părea aproape alchimic – nisip prefăcut de foc în ceva fragil şi transparent –, chiar a avut un impact profund asupra unor pături ale societății franceze. Nobilimea şi persoanele înstărite apreciau acest nou tip de sticlă suflată în coroană şi expuneau creații confecționate din fascinantul material în locuințe, purtându-le de grijă, bâtându-le uşurel cu degetul, privind cu uimire prin ele şi observând ce se petrecea dacă obiectele căzeau pe jos.

Doar că s-a întâmplat ceva neprevăzut. Efectul descoperirii lui a fost mai bizar decât şi-ar fi putut închipui vreodată sticlarul din Rouen. Sticla suflată în coroană a schimbat,

într-adevăr, felul în care vedeau oamenii lumea, dar nu datorită limpezimii noilor ferestre fabricate din ea, care le permiteau oamenilor să privească spre noi orizonturi. Puterea acestui material, alchimia lui, îşi continua lucrarea transformatoare asupra celor care şi-l aduceau în case. Pătrundea în ei şi îi influența la un nivel mai profund. Schimba modul în care se vedeau *pe ei înşişi*. Câțiva au început să creadă că reacția chimică ce ducea la apariția sticlei se petrecea în propriul lor corp. Se întâmpla ceva cu picioarele, cu brațele, cu mâinile lor… Se prefăceau şi ele în sticlă! Deja unele părți ale corpului lor erau transparente, sfărâmicioase şi fragile. A fost un exemplu surprinzător al felului în care procesele din exterior le influențează pe cele din *interior*, dând naştere unui delir al cărui scop este acela de a deveni un intermediar în relația omului cu lumea.

Fenomenul despre care vorbim a devenit faimos datorită unui rege francez din secolul al XV-lea: Carol VI. Acesta a trecut prin ceea ce am putea să numim metamorfoza sticlei în fața curtenilor săi alarmați. Papa Pius II a consemnat în cronicile sale că regele pusese să i se coasă în haine bare de fier ca oasele lui de sticlă să nu se frângă dacă atingea pe cineva; se mai spune şi că se înfăşura în pături groase ca să se protejeze de riscul de a-şi sfărâma fesele.[1] Ne este uşor să ni-l imaginăm, brav în ciuda uzurii Războiului de 100 de Ani, însă, la nivel personal, mistuit de neliniște la gândul oricărei suprafețe dure care ar putea să intre în contact cu posteriorul lui şi căutând disperat mobilier moale, preventiv. Vestea despre convingerea lui absurdă s-a răspândit în lume şi a stârnit râsete copioase pe la curțile regale ale Europei, doar că râsul acesta era mai degrabă nervos. Carol VI a stârnit o reacție psihologică în lanț, care a constat în apariția, pe continent, a „oamenilor de sticlă“.

Delirul sticlei, cum a ajuns să fie cunoscută afecțiunea, este doar unul dintre fenomenele psihologice stranii şi fascinante pe care ni le oferă istoria delirului.

Conținutul şi contextul delirurilor se schimbă de la eră la eră, de la persoană la persoană, de-a lungul secolelor, dar unele trăsături comune se păstrează. Delirurile sunt expresii ale unor solicitări dureros de insistente, iar, pentru cei care le trăiesc, miza este, invariabil, mare. Deseori este vorba despre probleme de viață şi de moarte. Carol VI le porunceşte celor din jur să se ferească de el – dacă-l ating, se va face țăndări. Premisa este absurdă, dar dincolo de această absurditate, pericolul perceput este dureros de real. Dacă privim îndeaproape fiecare dintre aceste relatări istorice, ne dăm seama că în miezul lor sălăşluia un mesaj ce trebuia transmis grabnic. Astfel, pentru cititor, fiecare poveste devine un soi de thriller psihologic. Oare ce vrea această persoană să aflăm? Suntem capabili să înțelegem?

Cazurile de delir au adesea însuşiri comune cu parabola sau cu basmul. Pare că ar trebui să înceapă cu „A fost odată ca niciodată…“. Sunt stranii şi încifrate, iar sensurile lor sunt codificate. La fel ca în basme, temele acestor mici poveşti sunt perene: Dumnezeu, bani, iubire, putere, răsturnarea sorții, moarte. Delirurile sunt terenul de joacă al imaginației, iar cei care le trăiesc par să treacă prin oglindă în universuri alternative, exact aşa cum călătorea şi Alice a lui Lewis Carroll în Țara Minunilor. Dar, dacă ne aplecăm mai atent asupra relatărilor despre deliruri din trecut, avem intuiția că în spatele faptelor concrete se află ceva mai profund. Delirul devine mai banal şi mai pragmatic – începe să arate ca o manifestare a unui mijloc de supraviețuire. Delirurile pot da impresia unei

evadări în fantezie, dar, într-un sens fundamental, sunt tocmai opusul. Nu sunt refugii imaginare din calea realității, ci o strategie de a-i face față. Spre deosebire de basme, delirurile sunt pentru adulți.

Introducere

În termeni largi, delirul este definit ca o idee falsă, fixă, neîmpărtăşită de alte persoane, care este păstrată cu obstinație în ciuda dovezilor evidente care o contrazic.

Care este originea delirurilor şi ce semnificație au acestea? În fond, pentru a crea o realitate alternativă, e nevoie de multă muncă de imaginație, urmată de eforturi eroice ca să consolidezi realitatea respectivă, ca să reziste asalturilor lumii, care *nu* împărtăşeşte aceeaşi convingere, ba chiar s-ar putea să râdă la ideea că cineva ar avea picioarele sau posteriorul de sticlă. E o întrebare interesantă.

Nu este o situație statică; ne-am schimbat perspectiva asupra delirurilor de-a lungul secolelor. În lumea clasică, se credea că erau cauzate de un dezechilibru al umorilor. Mai târziu, de posesiunea demonică, iar apoi de boli fiziologice ale creierului.

O însuşire mai constantă este că suferinzii se agață de năluciriile lor de parcă le-ar depinde viața de ele. Ce anume le oferă delirurile încât să merite efortul? Ce fel de ajutor sau de protecție?

Tulburările delirante abia încep să se contureze ca domeniu de studiu de sine stătător. Relatările despre ele, înregistrate de-a lungul secolelor, reprezintă portițe spre acest aspect al existenței umane, deseori ignorat de istorie. De obicei, au fost prezentate drept bizarerii sau produse stranii ale minții umane, dar mai sunt multe de aflat despre oamenii afectați de ele, dacă le privim povestea într-un context şi le urmărim cu atenție parcursul cotidian, dacă îi urmărim bătând străzile cunoscute lor, intrând şi ieşind din umbrele acestora, surprinzând crâmpeie din viața lor reală, marcată de lupta şi de forța imaginației. Putem să întrezărim frânturi din drumul pe care l-au parcurs sau să aflăm cum îşi câştiga fiecare existența? Cum îşi gestionau poveştile de dragoste şi căsniciile, naşterea şi moartea copiilor, bolile, războaiele sau frământările politice ori religioase? Cum credeau că va arăta viitorul? Oare asta le va face delirurile mai uşor de înțeles?

Dacă privim în urmă, la secole şi secole de experiențe, distingem un numitor comun: delirurile evoluează într-o direcție comună. Unele par să funcționeze în acelaşi fel. Apar idei care se organizează în jurul unui anumit sens. O temă frecvent întâlnită este cea a vieților distruse de catastrofe. În acest caz, delirurile îi ajută pe oameni să asimileze faptul că s-a produs o cădere dramatică şi să se împace cu existența nefericită care îi urmează inevitabil. Pentru fiecare dintre indivizi, în delirul lui, miza este enormă:

O casnică din Parisul anilor 1920 crede că soțul şi copiii i-au fost înlocuiți cu nişte dubluri. Îmbrăcată în cele mai bune haine ale ei, o englezoaică susține că a fost schimbată la naştere cu un alt bebeluş şi este, de fapt, moştenitoarea de drept a regelui George III. Merge la Palatul Sfântului James să-i ceară monarhului socoteală, înarmată cu o petiție şi cu un cuțit de masă. Un bărbat se declară Napoleon şi latră ordine către supuşii lui – nenumărate vieți depind de executarea lor. Doamna X. explică, absolut calmă, că nu va lua

cina deoarece este, în mod regretabil, moartă. Oamenii aceştia nu s-au întâlnit niciodată şi sunt despărţiţi de sute de ani, dar poveştile lor comunică între ele, revelând o anumită solidaritate între protagonişti. Toţi au trecut la un moment dat printr-o răsturnare a sorţii.

În alte cazuri, delirurile pot fi un mod de a accepta inacceptabilul. Francesco Spiera şi James Tilly Matthews sunt oameni din epoci foarte diferite. Spira a fost avocat şi a trăit în vremea Contrareformei. Matthews a fost un diplomat suspectat că era agent dublu britanic în Franţa revoluţionară, în epoca Terorii Iacobine. Amândoi sunt chinuiţi de sentimente ireconciliabile şi de presiunile la care sunt supuşi. În delirul lui Spiera, Dumnezeu este cel care rezolvă definitiv lucrurile: Spiera este condamnat la suferinţă eternă. Matthews lămureşte confuzia din jurul persoanei sale, identificând o conspiraţie politică: membrii guvernului britanic sunt mână în mână cu revoluţionarii francezi. Există agenţi ai binelui şi agenţi ai răului, iar tulburarea delirantă a lui Matthews îl plasează pe el însuşi, fără echivoc, de partea dreptăţii.

Mai este şi regele nostru de sticlă cu posteriorul lui fragil. Haoticul Carol VI reacţionează atât de intens la o tehnologie nouă, încât se contopeşte cu ea. Delirurile care au ca obiect trupul uman sunt adesea metafore splendide, pline de sens şi de poezie, chiar şi atunci când sunt rezultatul unor traume crunte, ca în cazul ceasornicarului care a supravieţuit iureşului de decapitări al Terorii Iacobine, dar tot crede că „şi-a pierdut capul“ sub tăişul ghilotinei, o altă tehnologie de ultimă generaţie.

Şi cum rămâne cu cei care vor să cunoască tâlcul delirurilor, care ajung să fie obsedaţi de găsirea unui leac? Cine sunt? Personajele de tipul doctorilor-pionieri, pe care le întâlnim în călătoria noastră, sunt la fel de fascinante şi de descumpănitoare precum pacienţii lor. De exemplu, un nume care devenea cunoscut în jurnalele medicale pariziene la începutul anilor 1920 era al lui Gaëtan Gatian de Clérambault. El a descris o anumită formă de tulburare delirantă numită erotomanie, în care subiectul presupune că cineva de rang înalt este îndrăgostit de el (o convingere falsă). În timp ce teoriile lui circulau în rândurile celor mai distinşi doctori ai Parisului, Clérambault avea un fetiş ascuns pentru mătase şi pentru alte materiale senzuale, pe care îl ascundea de toţi ceilalţi, mai puţin de manechinele de croitor din apartamentul lui. Şi-a luat viaţa în faţa oglinzii cu pistolul cu care luptase în Primul Război Mondial, regizând scenariul disperat al sinuciderii de parcă ar fi fost finalul unui film. Pionierii noii perspective asupra delirurilor din secolele al XIX-lea şi al XX-lea erau, deseori, traumatizaţi de experienţa directă a războiului. Medicul şi pacientul delirant poartă discuţii terapeutice pe o perioadă de câteva luni, dacă nu chiar de câţiva ani. Între cei doi se creează un fel de dans; uneori, doctorul şi pacientul au mai multe în comun decât şi-ar putea închipui.

Mi-am petrecut multe zile trăgând cu urechea la conversaţiile dintre medici şi oamenii care-şi descriau experienţele delirante, prin intermediul studiilor de caz rezultate din aceste interacţiuni. Însemnările respective sunt adesea simple schiţe, întrerupte şi pline de omisiuni, nuanţate în mod inevitabil de stilul părtinitor al psihiatrului sau de reperele religioase ori filozofice ale vremurilor în care au fost scrise. Unele dintre acestea au fost, firește, consemnate cu mult înaintea formulării limbajului psihanalitic. Mi-am permis să fac anumite licenţe atunci când am privit prin lentila psihologiei moderne cele mai vechi dintre istorisirile de aici. Speranţa mea este că am să izbutesc să înţeleg ceva mai bine

persoanele care se ascund în spatele pseudonimelor din titlurile unor studii de caz de referinţă, dar şi modul de funcţionare a delirurilor în vieţile lor; să dau o dimensiune reală unor personaje misterioase ca „doamna X.“, care se considera moartă, şi „doamna M“, căreia îi fuseseră înlocuiți copiii şi soţul cu nişte dubluri. Cum este să trăieşti personal un delir extrem? La ce fel de experienţe căutau răspunsuri aceşti oameni prin intermediul delirurilor?

Percepem aceste personaje prin filtrul minţii doctorilor şi cronicarilor lor, care sunt animaţi de intenţii subiective şi de deliruri proprii. Uneori, ca atunci când reglăm frecvenţa unui aparat radio vechi, surprindem în zgomotul fără noimă ceva ce pare a fi o voce autentică. Astfel de voci ne spun cât de banale sunt şi au fost dintotdeauna necazurile noastre.

Nu trebuie să confundaţi aceste poveşti cu o colecţie de curiozităţi prăfuite dintr-un trecut demult îngropat. În studiile epidemiologice de anvergură, efectuate în anii ’80 şi ’90 în SUA, au fost intervievaţi oameni obişnuiţi, aleşi la întâmplare, pentru a se determina prevalenţa anumitor boli psihice. Era pentru prima dată când li se făcea o evaluare persoanelor care nu se aflau într-un context clinic. Rezultatele i-au surprins pe cercetători. Un astfel de studiu de referinţă, efectuat în Baltimore, SUA, în 1991, remarca un fapt interesant: „Problema este prevalenţa neaşteptat de mare a halucinaţiilor, delirurilor şi a altor comportamente bizare raportate în rândul indivizilor care nu întrunesc criteriile pentru un diagnostic psihiatric“. [1]

În istorie nu s-au păstrat decât studiile de caz bizare, extreme, pentru că erau realizate pe oamenii internaţi în spitalele de boli nervoase. O masă mult mai mare de persoane care trăiesc experienţa delirurilor a rămas nedepistată, pentru că majoritatea nu a necesitat niciodată tratament şi a avut, din alte puncte de vedere, un grad de funcţionalitate ridicat. Mai simplu spus, toţi delirăm într-o oarecare măsură: cei mai mulţi dintre noi nutresc cel puţin o idee fixă falsă despre propria persoană pe care cei care ne cunosc bine ar contrazice-o. Ar putea chiar să ne dovedească obiectiv acest lucru. Delirurile sunt extrem de frecvente în rândul populaţiei largi şi, probabil, aşa au fost dintotdeauna. O interpretare modernă sugerează că au fost mereu strâns legate de identitatea personală a suferindului, de viziunea sa asupra lumii şi asupra lucrurilor care se petrec în ea şi, deci, că trebuie să le luăm mai în serios. Andrew Scull, istoric al nebuniei, spune că delirurile „ne amintesc cât de fragilă pare să fie realitatea noastră raţională“ – idee care nu este uşor de digerat. Şi totuşi suntem atraşi de ele. De ce se străduiesc atât de mulţi dintre noi să creeze aceste realităţi alternative bizare? Care dintre convingerile noastre personale ar putea să fie false? Poate că pragul dintre cei care delirează – aflaţi în siguranţă, de partea cealaltă a barierei – şi noi, cei sănătoşi, este la fel de subţire ca sticla de Rouen.

Delirurile ne oferă acces special în colţurile secrete ale minţii semenilor noştri. Nu putem să ştim, în fiece clipă a fiecărei zile, cum se simt cei din jurul nostru, dar, când un om îşi expune delirul, întrezărim dincolo de el o lume întreagă, creată în totalitate de persoana aceea. Se întâmplă să ni se permită să ne plimbăm prin ea, cu condiţia să-i respectăm regulile, aşa cum au fost stabilite. Accesul se face strict pe bază de invitaţie, iar legile locale nu sunt negociabile. Acolo locuieşte delirantul. De partea cealaltă a oglinzii.

E nevoie de prudenţă când tatonăm terenul; trebuie să le permitem ochilor noştri să se

obişnuiască cu încăperile slab luminate. Pe măsură ce ascultăm fiecare poveste şi ne obişnuim cu străduțele lăturalnice nefamiliare care ne poartă nu doar prin *trecut*, ci şi printr-o *realitate alternativă*, începem să distingem contururile unei persoane vii, în carne şi oase, şi să obținem indicii despre necazuri şi ambiții reale, absolut banale, ambalate ingenios ca să fie despachetate şi interpretate de noi. Întâlnim aici „speranțe şi oportunități codificate“, cum le-a numit psihanalistul Adam Phillips. „Dificultatea este să le auzim ca atare, chiar dacă răzbat din ceva care sună nebunesc.“ [2]

Toți cei care delirează au riscat foarte mult punând la îndoială realitatea într-un mod atât de public; deducem de aici că au ceva de spus, comentarii şi strategii pe care vor să ni le transmită pe furiş. Mesajele mai discrete, mai sobre ale celor care suferă de tulburare delirantă au fost asurzite de volumul ridicat al certurilor profesionale despre clasificarea lor sau vindecarea lor. Cu cât stai mai mult să le asculți relatările (mi-au fost o companie uimitor de plăcută în timpul *lockdown*-urilor, când am scris cartea de față), cu atât mai rezonabili, ba chiar mai ingenioşi par. Suntem oare capabili însă să îi înțelegem cu adevărat?

Carte poştală, „La Couture“

1. Doamna M. şi delirul dublurilor

3 iunie 1918. Paris. O femeie de 48 de ani intră cu convingere într-o secție de poliție din aglomeratul arondisment 15, de pe Rive Gauche, malul stâng al Senei. E îmbrăcată în stilul flamboaiant al Belle-Époque, toată numai pene şi garnituri de blană, o pălărie teatrală şi corsetărie. Solicită asistență de urgență şi un divorț. Motivul? Soțul ei, insistă doamna, a fost înlocuit de o serie de dubluri. Numeroşi imitatori s-au substituit şi altor membri ai familiei, ai cercului ei social mai larg şi chiar ei înşişi. Una dintre impostoare s-a instalat la ea în apartament. Mai mult, după cum îl informează pe agentul de serviciu, în pivnița casei sunt ținuți prizonieri copii răpiți, ale căror strigăte le aude mereu.

Doamna, care fusese modistă înainte de căsătorie, îi va descrie doctorului, cu atenția pentru detalii a cunoscătorului, ce îi place să poarte în fiecare zi. În lucrarea sa de referință despre caz, scrisă în 1923, doctorul enumeră: „…un costum negru cu liliachiu, o pălărie neagră «de amazoană»“ (care pare a fi o încrucişare între pălăria cu calotă rotundă şi o fedora mare, un fel de pălărie de cowboy la feminin), „cu voal şi o altă pălărie de culoarea levănțicii“.[1] Doamna nu menționează ce fel de pălărie este a doua (poate că alterna între două pălării de mărimi diferite, în funcție de ocazii şi anotimpuri), dar, indiferent ce accesorii purta în ziua aceea de vară din 1918, stilul ei vestimentar a fost probabil teatral, tipic epocii, creându-i o siluetă în formă de S, în care bustul şi posteriorul ieşeau în afară ca două policioare.

Nu este nimic neobişnuit în faptul că o membră a burgheziei preocupată de modă îşi afişează adeziunea față de cele mai noi tendințe, numai că suntem în 1918, şi Belle-Époque s-a terminat fără drept de apel. Ba chiar de ani de zile. Războiul care i-a pus capăt subit încă se târăşte spre propriul său final, nu departe de locul unde se desfăşoară această scenă. Doamna noastră este un anacronism ambulant. Continuă să-şi descrie în detaliu vestimentația de zi cu zi ca pe o dovadă a adevăratei sale identități, cu o specificitate de legist, până la nasturi şi animalul de la care provine blana, cerându-i doctorului să noteze cu atenție aceste însuşiri, ca nimeni să n-o confunde cu imitatoarele ei şi nici să nu rateze vreo modificare care le-ar da de gol pe cele care vor să îi ia locul. Ea, cea adevărată, subliniază doamna cu scopul de a evidenția un detaliu suplimentar de identificare, este însoțită de obicei de o fetiță blondă „într-o rochie de in brodată, cu părul strâns într-o codiță la spate, o jachetă albă cu brandenburguri şi nasturi de fildeş, căptuşită cu satin *duchesse*, o pălărie cloş de paie cu o pană albă extravagantă şi cizme galbene până la genunchi. Iarna este îmbrăcată într-o haină cu puf, pălărie cloş de catifea cu blană albă sau de castor“.[2] Mai târziu, doctorul va include detaliile în lucrarea dedicată ei. Putem doar să ne imaginăm ce efect a avut creatura aceasta exotică, cu poveştile ei despre substituiri şi răpiri, asupra unui comisar de poliție cu pete de nicotină pe uniformă şi prea multe ore de muncă la activ, în inima unui oraş subjugat de un război care parcă nu se mai termina.

„Doamna M.“, aşa cum va fi numită când doctorul îi va prezenta cazul în lume, are cunoştinţe tehnologice intime despre croiala vestimentaţiilor pe care le descrie. În tinereţe îşi câştiga existenţa confecţionând haine la modă pentru clientela ei. Din momentul în care facem cunoştinţă cu ea, în timp ce trage de revere un poliţist, e limpede că e o figură care trăieşte în propria sa realitate. Este pentru prima dată când ea cartografiază topografia sinistră a acesteia în faţa altcuiva. Apariţia ei colorată şi frivolă trece dincolo de nostalgie. E o fantomă a trecutului relativ recent, dar deja încețoşat. Belle-Époque a început odată cu sfârşitul Războiului Franco–Prusac, în 1871, şi s-a încheiat când a izbucnit Marele Război Francez. „Belle-Époque“ este o poreclă acordată retrospectiv, care înseamnă, în esenţă, „vremurile bune de odinioară“. Femeia de la secţia de poliţie urmează acest motto cu mândrie. Ea încă îşi trăieşte tinereţea, în Parisul *haute couture*-ului, în care hainele îşi permiteau să fie adevărate piese de costum.

În secţia de poliţie însă, agentul o înfruntă pe protagonista noastră. „Doamna M.“ a descris intriga în termeni demni de prima pagină a ziarelor, dar are mult mai multe lucruri de comunicat autorităţilor. Dar ce vrea de fapt? Afirmaţiile ei sunt absurde, *paranoice*. După cum vorbeşte, agitată, disperată, e limpede că acesta nu e un joc. Miza e cum nu se poate mai mare. Sunt la mijloc copii prizonieri, aflaţi chiar atunci în pericol. S-au furat identităţi şi averi. O ascultă cineva? Va obţine ce îşi doreşte să obţină?

Scenariul seamănă cu prima parte a unei nuvele de Edgar Allan Poe. Acuzaţiile doamnei aşază decorul pentru intrarea în scenă a unui mister sumbru şi încâlcit. Delirurile au fost dintotdeauna un creuzet în care se contopesc viaţa reală cu imaginaţia. Sunt, prin natura lor, utile în ficţiune pentru că dramatizează în mod atât de natural şi eficient dorinţele inconştiente ale protagonistului; îţi fac părul măciucă pe ceafă. În ele, recunoşti elemente ale dificultăţilor şi încercărilor vieţii de zi cu zi, numai că nu-ţi dai seama cu ce anume ai de-a face. Sunt stranii, puţin prea ciudate ca să le poţi înţelege, dar foarte sugestive. La fel se întâmplă şi cu ideea dublurii, sau a *doppelgänger*-ului. William Wilson, personajul eponim din povestirea lui Edgar Allan Poe din 1839, este un bărbat chinuit din anii de şcoală până la maturitate de o dublură rivală. Poe vorbeşte despre un om care încearcă să fugă de un aspect nedorit al propriei personalităţi creându-şi un al doilea sine – provocând o scindare interioară. Astfel, de multe ori, reprezentările din ficţiune anticipează descrierile clinice: povestea lui Poe devansează conceptul freudian de alter ego reprimat, inconştient, şi impulsurile acestuia, cu cel puţin o jumătate de secol.

În romanul din 1846 al lui Dostoievski, *Omul dedublat*, protagonistul este un funcţionar mărunt care nu se pricepe să se comporte în societate şi este persecutat de o dublură care îi seamănă în aproape toate detaliile, numai că posedă toate abilităţile sociale care lui îi lipsesc. Este hărţuit de acest *doppelgänger* până la final, când i se pare că apar tot mai multe dubluri, iar în cele din urmă este internat într-un sanatoriu.

Doppelgänger-ul a fost descris în istorie ca un fenomen fantomatic şi, de cele mai multe ori, aducător de ghinion. Conceptele de alter ego şi spirite duble au apărut în folclorul, miturile, conceptele religioase şi tradiţiile multor culturi de-a lungul epocilor. La jumătatea secolului al XIX-lea, vorbitorii de engleză au început să împletească termenul german *doppelgänger* cu conceptul de *wraiths*, adică de duhuri fără corp, popularizat de romanciera britanică Catherine Crowe, în volumul său *The Night Side of Nature*. Scrierile

lui Crowe investighează o serie de fenomene care se situează în afara înțelegerii ştiințifice; autoarea dedică un capitol întreg relatărilor răvăşitoare despre întâlniri cu dubluri în secolele XVIII şi XIX. Cele mai multe poveşti sunt inspirate de cazuri reale pe care i le-au împărtăşit medicii germani cu care ține legătura şi au ca protagonişti persoane care au văzut dubluri, fie proprii, fie ale celor dragi. Unele pot să deschidă singure uşi, în timp ce altele pot fi observate de mai multe persoane. De obicei apar imediat înainte ca persoana care a fost copiată să moară. În mitologia nordică, un *vardoger* este o dublură care este văzută făcând acțiunile cuiva în avans. *Doppelgänger* este o versiune a lui *Ankou*, personificarea morții în folclorul breton, cornwallez şi normand. Lucrarea lui Capgras despre „doamna M.“ va fi intitulată *L'Illusion des sosies*. *Sosie*, în franceză, este un cuvânt derivat din piesa lui Plaut, *Amfitrion*, în care zeul Mercur ia înfățişarea lui Sosia, sclavul lui Amfitrion – încă o legătură între limbajul clinic al delirurilor şi miturile literaturii clasice.

Psihanalistul Otto Rank, membru al cercului lui Freud, a introdus ideea dublurii în psihanaliză, în eseul său din 1914, *Der Doppelgänger*.[3] I-a urmat în 1919 eseul lui Freud *Das Unheimliche*, care sugera că apariția *doppelgänger*-ului este un simptom al fricii de moarte inconştiente, reprimate. Dublura ne sperie pentru că ne obligă să recunoaştem o anxietate pe care am reprimat-o. Ne este familiară.[4]

Rank face referire la *Der Student von Prag* (*Studentul din Praga*, n. trad.), un film de groază mut, filmat în Germania în 1913. Acțiunea, care se desfăşoară în 1820, se bazează vag pe povestirea lui Poe, *William Wilson*. Unui student sărac îi este răpită imaginea din oglindă de către un vrăjitor care promisese să-l ajute în iubire, iar reflexia devine dublura şi rivalul lui în dragoste. În duelul final, studentul îşi împuşcă *doppelgänger*-ul şi, astfel, se sinucide. La data apariției eseului lui Rank, cinematograful era încă o tehnologie foarte nouă pentru publicul larg, iar marele ecran deschidea el însuşi un fel de lume a visului dublu, ceea ce-l făcea locul ideal pentru a urmări desfăşurarea unei poveşti despre criza individului. Câțiva ani mai târziu, vedem ecranele de cinematograf reflectate în ochii lui Léa-Anne B. şi în delirul ei, primul caz documentat de erotomanie: convingerea falsă că un străin era îndrăgostit de ea. Poveştile exagerate despre iubirea adevărată, populare în cinematografia anilor 1920, erau o experiență bidirecțională intensă pentru cei care le urmăreau dintr-o sală întunecată; încurajau visarea şi proiecția sinelui asupra altora.

Nu ştim ce anume a înțeles polițistul de la comisariatul districtului Necker din povestea doamnei M. şi din afirmațiile ei surprinzătoare. Dar ştim, din lucrarea publicată despre cazul ei, că a fost escortată de urgență la Infirmerie Spéciale, un edificiu impozant de pe Île-de-France, din inima Parisului, care adăpostea o rețea de instituții publice legate de poliția pariziană. Acolo i s-a făcut o evaluare psihologică şi a fost mutată la spitalul de boli mintale Sainte-Anne pentru alte consultații. În data de 7 aprilie 1919 a fost transferată la Maison Blanche, un alt azil parizian care făcea pionierat în epoca lui, unul dintre cele câteva înființate în urma Revoluției şi în care s-a dezvoltat practica psihiatrică modernă. Nu întâmplător primul nostru studiu de caz are ca loc de desfăşurare Parisul: povestea delirurilor şi a rolului lor în istoria psihiatriei moderne este, în multe privințe, o poveste franceză.

Aici, doamna M. era la cheremul sistemului, dar ce a găsit la Maison Blanche nu era

în întregime rău. Acolo lucra un om nu doar dispus, ci chiar interesat să asculte ce avea ea de spus. Doctorul îşi aminteşte cum a cercetat-o de sus până jos când a intrat în cabinet, descriindu-i „costumele încântătoare din tinerețea ei“ şi „o notă de cochetărie“, fiind fascinat, se pare, de ființa aceasta din altă epocă, din prima clipă în care a întâlnit-o. Medicul care a luat asupra sa documentarea detaliilor acestui caz nou şi bizar era un anume Joseph Capgras, al cărui nume avea să fie asociat pentru totdeauna cu tulburarea de care suferea doamna M. Prin intermediul ei, avea să devină tatăl unui tip anume de delir, botezat după el, definit de simptomele lui doamnei M. Capgras are aproape aceeaşi vârstă ca femeia din fața lui – e doar cu trei ani mai tânăr decât ea; amândoi se apropie de 50 de ani când fac cunoştință, iar faima şi reputația lor se vor întrețese inseparabil. Fac parte din aceeaşi generație, dar acest lucru nu se poate ghici din aspectul lor fizic: Capgras poartă un halat alb de medic peste costumul sobru cu vestă şi îşi ține brațele încrucişate în timp ce ascultă, grimasa pătrunzătoare din pricina concentrării arcuindu-se sub mustața îngrijită. Îi dă subiectului său un pseudonim, scurtându-i numele în „doamna M.“, abreviere care o va transforma în reprezentanta de seamă a unei noi categorii de delir, despărțind-o de povestea reală a familiei ei şi, în acelaşi timp, imortalizând-o. Capgras respectă un cod etic standard al medicilor când evită să identifice pacienta în notițele scrise despre caz. Ne dezvăluie doar prima literă din numele de fată al doamnei, „M“, iar mai târziu menționează şi inițiala numelui de după căsătorie, „C“. Deşi el îi cunoaşte, fără îndoială, ambele nume în întregime, asta nu o face mai puțin misterioasă pentru el. În orice caz, doamna insistă că nu vrea să aibă absolut nimic de-a face nici cu numele ei de fată, nici cu numele de după căsătorie, pentru că, pentru ea, acestea nu sunt altceva decât dovezi ale unor răpiri şi înlocuiri. Identitatea ei reală, refuzată şi furată de alții, este esența crizei sale.

Traseul prin viață al lui Capgras a fost, ca al tuturor celorlalți oameni, deviat de război. În primăvara lui 1919 tocmai şi-a reluat postul de psihiatru-şef la Maison Blanche, instituția la care a fost transferată doamna M. Revine la serviciu după o lungă perioadă de mobilizare, începută în 1914, când a fost trimis să ajute la evacuarea victimelor Bătăliei de pe Marna, una dintre cele mai sângeroase din întregul război. Prima întâlnire cu doamna M. are loc în decorul teatral de la Maison Blanche, o clădire impunătoare, cu elemente clasiciste, cu o formă asemănătoare cu cea a castelului de la Versailles al regelui Ludovic XIII. A fost menită de la început să fie ospiciu şi a fost construită cu trei aripi care formează un U în jurul unei curți. Ospiciul a fost evacuat în timpul războiului şi a fost transformat în spital militar, iar sutele de pacienți alungați de-abia s-au întors şi ei. Conflictul tocmai s-a sfârşit, dar urmele războiului încă se mai văd pretutindeni.

Capgras o va observa pe doamna M. timp de mai mulți ani, căutând indicii despre cauza convingerilor ei extraordinare. După nenumărate întrevederi, punând laolaltă toate frânturile biografice şi detaliile domestice care i-ar fi putut explica povestea, îşi aşterne gândurile pe hârtie. Va împărtăşi evaluarea doamnei M. în cadrul unei prelegeri susținute la o întrunire a Société Clinique de Médecine Mentale şi o va publica sub titlul *L’Illusion des „sosies“*, *Iluzia sosiilor*. Toți colegii lui sunt interesați de subiectul recent readus în atenția publică al delirului şi de-abia aşteptă ocazia să se dueleze în teorii şi interpretări. Capgras expune cazul doamnei M. cu certe înfloriturі dramatice. „Prezentăm aici“, spune

el, „cazul unei megalomane paranoice […], interesantă prin prezența unui delir, sau mai degrabă a unei interpretări stranii: de circa zece ani, toți cei din anturajul său, chiar şi persoanele cele mai apropiate, cum ar fi soțul şi fiica, sunt transformați în diverse şi numeroase sosii“.[5] Delirul principal, susține doctorul, este de substituție. Mai supune atenției şi o intrigă secundară: „reținerea ilegală a unui număr mare de persoane, cu precădere copii, în subsolul casei ei şi în diverse alte locuri din întregul Paris […]“. Teatralitatea nu se opreşte aici. Fără ştirea publicului, Capgras a adus-o pe doamna M. în sala de conferințe; femeia aşteaptă în culise.

Capgras declară delirul ei un caz „excepțional, complex, fantastic, însă sistematic“. Este clar că i-a făcut plăcere provocarea de a descifra mesajele doamnei M. din indiciile oferite. De ce s-a devotat această femeie unei teorii atât de absurde şi de false, o teorie care contrazice toate dovezile? Ce i s-a întâmplat? Ce vrea? Ne-am putea întreba şi noi: de ce manifestă Capgras un interes atât de mare pentru doamna M. încât ajunge să dedice aşa de multă atenție acuzațiilor ei incoerente? Cu răsuflarea tăiată, publicul aşteaptă ca doctorul să-şi expună teoriile şi interpretările. Ce informații a reuşit să obțină? Punctele de referință ale vieții ei, cel puțin cele pe care a reuşit să le desluşească şi pe care le consideră pertinente, sunt următoarele:

> Doamna M. are acum 53 de ani şi nu are cazuri de tulburări psihiatrice în familie. A avut febră tifoidă la vârsta de 12 ani, a urmat studii elementare până la vârsta de 14 ani, apoi a învățat şi a practicat meseria de modistă. S-a căsătorit în 1898, la 29 de ani, iar un an mai târziu a născut un băiat, care a murit (ea crede că a fost înlocuit), după care fiice gemene, dintre care una a decedat (adică a fost răpită), iar cealaltă este sănătoasă şi are actualmente 20 de ani; în 1906 a mai născut doi băieți gemeni, amândoi decedați la o vârstă fragedă (din spusele ei, unul a fost răpit, iar celălalt a fost otrăvit). A trăit în confort deoarece soțul ei are o afacere mare cu lactate. Este o persoană cumpătată, sobră şi nu se dedă la excese în viață, în afară de consumul de cafea […]. În salonul ei din ospiciu, doamna M. este de obicei calmă, politicoasă, chiar amabilă când nu vorbeşte nimeni despre delirul ei; nu îşi face prieteni, rămâne întru totul inactivă şi refuză să muncească. O supără numele ei, „M.“; uneori redactează scrisori lungi, iar alteori se lansează în monologuri în timpul cărora gesticulează abundent, fapt care îi dovedeşte agitația intelectuală. Acest lucru este observabil şi atunci când pacienta îşi manifestă delirul într-un mod complex, bogat în cuvinte, limbut, caracterizat printr-un flux extrem de rapid al ideilor, flux care trebuie continuu examinat şi combătut cu atenție, pentru a ostoi tendința firească a pacientei de a devia de la subiect. Doamna M. nu a fost niciodată agresivă, dar a avut două încercări de evadare şi o dată chiar a reuşit să plece.

După o introducere concisă, care anunță un context destul de banal, afirmațiile pe care le face femeia sunt dure şi tulburătoare. Avem de-a face cu răpiri şi otrăviri de copii. Imaginea astfel conturată este contradictorie, chiar dacă este zugrăvită în stilul lapidar specific unor notițe medicale. Nu mai este o simplă modistă, ci o femeie căsătorită care trăieşte confortabil ca soție a unui om de afaceri de succes. Patru dintre copiii ei au murit

în primii ani de căsnicie, spune doctorul, deşi ea neagă acest lucru cu convingere. Oscilează rapid de la calm şi politețe la manifestări de iritabilitate, invidie şi grandoare. Are tendința să se agite fizic şi încearcă cu disperare să-şi comunice povestea, dar în acelaşi timp e leneşă şi preferă o existență complet solitară. Trăsăturile ei de personalitate încep să se mişte, ca piesele dintr-un caleidoscop, formând treptat o imagine a acestei doamne M., greu de perceput în totalitate. Capgras îi subliniază statutul marital respectabil şi poziția financiară stabilă, în paralel cu apatia. Observația că singurul ei viciu este pasiunea pentru cafea adaugă o notă de farmec demodat, dar este urmată de aluziile la încercările ei de evadare din spital. Ne amintim că doamna M. este internată într-un ospiciu. Şi-a pierdut autonomia. Este prizonieră. Nu este prima dintre personajele noastre care încearcă să scape. Cu o sută de ani mai devreme, Margaret Nicholson, menajeră care insista că este moştenitoarea de drept a regelui George V, a sărit zidul instituției Bedlam din Londra. A fost prinsă în timp ce alerga spre cârciuma londoneză a fratelui ei, unde intenționa să se ascundă. La fel ca doamna M., a fost prinsă şi dusă înapoi în „celulă“.

Capgras îşi continuă prezentarea în fața adunării formate din colegii săi de breaslă, cărora le-a captat total atenția. Îşi pregăteşte marea surpriză. Este adusă pe scenă doamna M. însăşi. Poartă uniforma simplă a pacientelor din ospiciu. I se spune să stea în picioare în fața doctorilor şi să le spună din nou povestea sa, personal, ca ei s-o examineze. Printre medici se numără şi psihiatrul Gaëtan Gatian de Clérambault, care urmăreşte scena cu interes. Este şeful corpului medical al Poliției, care deține şi o sală de urgențe psihiatrice, acea Infirmerie Spéciale unde a fost trimisă inițial pentru evaluare doamna M. Se prea poate ca el să fi fost prezent când agentul de poliție a adus-o acolo, ba chiar e posibil ca el să-i fi făcut o primă evaluare. Nu încape îndoială că doamna ar fi făcut să se întoarcă multe capete la Infirmerie. Cu siguranță şi-ar fi amintit de ea. Acolo ajung zi şi noapte reprezentanți ai claselor sărace ale Parisului; e un loc unde infracționalitatea, sărăcia şi tulburările mintale se amestecă: consumatori de absint, prostituate, oameni fără adăpost, săraci şi cuprinşi de deliruri. Este un spațiu de întâlnire pentru poveşti extraordinare de toate felurile. De Clérambault a fost coleg de studii cu Capgras, este mai tânăr cu un an decât acesta şi îi este rival în avangarda psihiatrică. Doar cu un an înainte, a fost primul medic care a descris formal un alt tip de delir, pe care l-a botezat cu propriul său nume: sindromul de Clérambault, numit şi erotomanie, ilustrat prin pacienta Léa-Anna B., care nutrea o credință nepieritoare în iubirea pe care i-ar fi purtat-o George V.

Joseph Capgras s-a născut în Verdun-sur-Garonne, în sud-vestul Franței, şi şi-a efectuat pregătirea medicală în spitalele dintr-o localitate apropiată, mai precis din Toulouse. A ales să se specializeze în psihiatrie sub influența unchiului său, care era doctor într-un ospiciu din împrejurimile Parisului, şi a obținut locul I după un şir de examene foarte grele, realizare care i-a asigurat un post la Maison Blanche. Este un bărbat ambițios, care şi-a croit drum din provincie până la Paris şi este deja bine-cunoscut datorită lucrării sale din 1909 despre psihoză şi tulburările de recunoaştere, *Les Folies raisonnantes*, scrisă în colaborare cu mentorul său, Paul Sérieux. Sérieux a colaborat şi cu psihiatrul german Emil Kraepelin, un gigant al psihiatriei internaționale, primul specialist care a considerat că „dementia praecox“, tulburarea care, mai târziu, a căpătat denumirea de „schizofrenie“, este o boală a creierului. Viziunea lui Kraepelin a împins delirul la

periferia ştiinţei psihiatriei. Aceste tulburări au devenit simptome minore ale noii lui boli şi au rămas într-un con de umbră multe decenii deoarece specialiştii nu considerau că erau demne să fie cercetate ca afecţiuni în sine.[6]

Prelegerea continuă, iar de Clérambault intervine, nerăbdător să contribuie cu o opinie proprie. El sugerează că este posibil ca doamna M. să aibă halucinaţii. În tot acest timp, ea este prezentă pe scenă şi ascultă atent. Îl întrerupe, „intrând cu vivacitate“ în discuţie. Rămâne la versiunea ei şi repetă câteva aspecte pentru cei din spate. Nu este „o femeie“, ci „o tânără“ şi multe vieţi omeneşti depind de luarea lor urgentă de atitudine.

În delirul de substituţie pe care îl trăieşte se împletesc alte forme de delir pe care psihiatria modernă le-ar numi deliruri de persecuţie sau de grandoare – alte două categorii principale care vor fi definite de specialişti spre sfârşitul secolului. Doamna M. identifică numeroşi oameni porniţi s-o distrugă şi dezvăluie urzeli coordonate între funcţionari, doctori şi administratori. La trei-patru ani după căsătorie, în urma morţii gemenilor în 1906, soţul ei a observat la ea apariţia unei stări „nervoase“, urmată de „gelozie“ şi de „grandomanie“. O altă latură a poveştii doamnei M. ţine de originea ei nobilă. Are un arbore genealogic impresionant: „Provin dintr-o familie foarte importantă“, scrie doamna M.; „sunt nepoata prinţesei Eugenia; m-am născut în Legiunea de Onoare; tata a fost ducele de Broglie, iar mama Mademoiselle de Rio-Branco, fiica ducelui de Luynes“.

Capgras izolează din încâlceala genealogică date esenţiale pentru lucrarea lui. Uneori o citează, alteori vorbeşte în numele ei, rezumând pentru concizie:

> Bunica ei după tată este regina Indiilor. De Rio-Branco este numele copiilor lui Henric IV din care se trage; este rudă cu ducele de Salandra. Mai adaugă: „Dl Pierre-Paul M., care a murit în casa mea, a certificat că nu sunt fiica lui, că a acţionat în mod criminal ascunzându-mă de părinţii mei şi că aveam vârsta de 15 luni când s-a comis răpirea“. Prin urmare, credea că a fost schimbată cu fiica lui M.M. încă din leagăn.

În acest punct, Capgras expune situaţia financiară aşa cum o prezintă pacienta:

> A afirmat că deţine o avere imensă, că întregul Rio de Janeiro îi aparţine bunicii ei, care deţine un număr considerabil de mine în Buenos Aires. „Sunt convinsă“, spune ea, „că am moştenit 200 de milioane de franci de la bunicul meu, Ludovic XVIII, care locuia la Tuileries. Din copilărie am fost urmărită de o bandă care ştia despre averea mea, de când am fost luată de la părinţii mei şi abandonată cu un anume M.M.“ Astfel, înlocuită fiind cu fiica acestui bărbat, consideră că nu trebuie să se numească „M.“, ci Louise C., după numele soţului ei, sau Mathilde de Rio-Branco, după numele familiei ei adevărate.

Este insistentă. A fost răpită şi schimbată cu alta pe când era un biet sugar de 15 luni, iar acum o urmăresc hoţii, care ştiu adevărul. Se dezice de orice legături cu familia care a crescut-o. Pierre-Paul M. este, se pare, numele bărbatului pe care lumea îl consideră tatăl ei. Omul a murit în casa ei, spune ea într-un comentariu lăturalnic. Detaliile umile şi ciudat de specifice contrastează puternic cu discursul grandios despre Ludovic XVIII,

Versailles şi averea ei fabuloasă. În toată verva, îi scapă şi prenumele ei adevărat. O cheamă Louise. Nu o interesează câtuşi de puţin să se identifice cu acest nume, fireşte, nu aceasta este identitatea pe care şi-o afirmă, dar acum îl cunoaştem şi noi, iar detaliul este emoționant, informal şi banal în toată afectarea şi melodrama.

Dar iarăşi apelează la ele: „Caracterul meu nu a fost niciodată altfel decât onorabil. Sunt o femeie nepătată. Semnătura mea are valoare“. Doamna M. vrea să sublinieze că ea, cea adevărată, Madame de Rio-Branco, este onestă şi întreagă la minte. „Gândiți-vă numai la capcana în care mă găsesc; este nevoie să fii dăruit cu o inteligență şi o corectitudine morală care să reziste oricărei încercări pentru a-ți ține fruntea sus în fața tuturor lichelelor răuvoitoare. Iată deci o poveste despre o femeie din Franța care a dorit să salveze trei sferturi din Univers“, spune ea, fără teamă de hiperbole. „Aş fi făcut lucruri mari cu averea aceasta. Aş fi făcut bine tuturor.“ În patriotismul ei teatral auzim ecouri ale Napoleonilor, care-şi răcneau ordinele pe coridoarele învecinate cu multe decenii în urmă sau chiar ale Hristoşilor apăruți în Israel. Delirul de grandoare atrage după sine răspunderi şi sacrificii cumplite, pe lângă bogății. Ar salva pe toată lumea cu generozitatea ei abundentă, numai să-şi recâştige identitatea adevărată. Doamna îşi exprimă frustrarea față de propria neputință, dar chiar şi aceasta are la bază grandoarea. Este neputincioasă pentru că lumea întreagă complotează împotriva ei. Este un coşmar, dar ea ocupă locul central şi toată lumea îşi dedică întreaga atenție distrugerii ei. Banda de „falsificatori“ şi „escroci“ care a furat averea ce-i revenea prin naştere a încercat chiar să-i otrăvească mâncarea de la ospiciu, punându-i arsenic în „mirodenii, hrană şi băutură“.

Cazul ei reuneşte unele dintre cele mai vechi teme ale delirurilor. Capgras are grijă, însă, să scoată din nou în evidență ideea principală: dispariția persoanelor apropiate şi înlocuirea lor cu dubluri. Acestea i-au sustras certificatul de căsătorie, în cadrul unei complexe acțiuni de furt de identitate, astfel încât ea să fie cea pedepsită pentru nelegiuirile dublurilor ei. Furtul de identitate a presupus o operație care n-ar fi fost deloc nelalocul ei într-un film de groază de duzină, în stil gotic:

> Pentru a-şi lămuri identitatea şi a-şi încheia justificarea, expune transformările la care a fost supusă. „Eram blondă, m-au făcut castanie, cu ochi de trei ori mai mari; erau rotunjiți în față, acum sunt plați: mi-au pus picături în mâncare ca să-mi înlăture trăsăturile ochilor, la fel şi cu părul; cât despre piept, acum nu mai am sâni deloc şi de aceea nu mă mai recunoaşte nimeni.“

Capgras e un om interesat de motivațiile celor din jur: după război, a fost numit expert în medicină legală pe lângă tribunalele franceze şi a examinat numeroşi infractori, publicând în 1927 lucrarea *Crimes et délires passionels*.[7] Problema responsabilității legale a faptelor cuiva era deosebit de spinoasă în vremea aceea, iar Capgras afirma că acest concept rigid trebuia să fie înlocuit cu ideea de morbiditate psihologică. Îi plăcea să rezolve cazuri complexe, să decodeze psihicul persoanelor pe care le evalua. Persoana doamnei M. era foarte ofertantă, mai ales că, la un moment dat, intră în poveste şi soțul ei, distribuit într-un rol principal. Melodrama devine şi mai macabră:

A dispărut şi soţul ei, M.C.; i-a luat locul o dublură; a vrut să obţină divorţul de acest impostor; a redactat o petiţie şi a făcut o cerere de separare către tribunale. Soţul ei fusese ucis, iar „bărbaţii“ care au venit să o vadă sunt dubluri ale soţului; a numărat cel puţin optzeci.

Din nou, doamna M. măreşte miza. Soţul ei nu a fost doar schimbat cu un altul şi făcut să dispară, ci a fost ucis. Mai întâi asasinat, apoi înlocuit. Pe ea o vizitează un şir de imitatori. Împrejurările sunt neclare, dar motivele de divorţ sunt limpezi. Trebuie să i se permită separarea de el:

Mai mult, continuă ea, dacă persoana aceasta este soţul meu, este dincolo de orice recunoaştere, este o persoană complet transformată. Vă pot asigura că soţul impostor despre care ei încearcă să insinueze că ar fi soţul meu, care nu mai există de zece ani, nu este persoana care mă ţine închisă aici.

Doamna îşi modifică puţin declaraţiile: acum, un singur individ îi ia locul soţului ei, dar nu *seamănă* deloc cu soţul ei. Prefăcătoria este evidentă şi neconvingătoare, dar cu toate acestea autorităţile neagă toate dovezile. Acest aşa-numit „soţ“ este o marionetă şi pretinde drepturi pe care nu le are, ţinând-o prizonieră.

Capgras ne povesteşte despre altă afirmaţie deosebit de tulburătoare. Ca urmare a răpirii fiului ei şi a înlocuirii lui cu o dublură, doamna M. a participat „astfel la înmormântarea unui copil care nu era al meu“. Înlocuitorul acesta „a fost otrăvit la vârsta de 22 de luni. A observat acest lucru când i-a privit unghiile“. Detaliul are nota inconfundabilă a experienţei reale, chiar şi pe fundalul improbabil al unei înmormântări pentru un copil înlocuit cu altul.

Doamna M. revine iar şi iar la aspectul ei fizic şi la haine. Capgras relatează explicaţia ei derutantă pentru trăsăturile schimbate:

„Ca să nu mai existe nici o confuzie, iată detaliile mele personale, de care este nevoie urgentă dată fiind schimbarea care s-a petrecut cu mine în ultimii 25 de ani. […] Am fost prefăcută pentru a mi se schimba complet înfăţişarea. Fiind de nerecunoscut, cu excepţia câtorva semne distinctive, ei m-ar putea da drept nebună. Trăsăturile mele: eram blondă, cu ochii căprui cu câteva pete negre în irişi, câteva cicatrici aproape de ochiul drept şi alte câteva pe corp, o cicatrice pe mâna dreaptă şi un inel cu turcoaz, care mi-a fost confiscat. Aveam şi doi pistrui mici pe gât. Eu sunt această persoană ale cărei trăsături personale le descriu, iar această persoană este onestă dincolo de orice îndoială. […] Nu încape nici o îndoială, eu sunt singurul om cu aceste trăsături distinctive.“ Doamna M. îşi declară prenumele, toate numele de botez, data naşterii exactă, dar şi adresa completă a persoanei care a înlocuit-o în urma substituirii. Adresa de la Paris include arondismentul, cartierul, strada, numărul, etajul şi chiar şi partea pe care se află apartamentul. Pe scurt, se preocupă să nu fie luată drept o dublură a sa pentru că observă semnele vârstei, sau, crede ea, ale persecuţiei, care i-au schimbat chipul.

Este vorba despre o femeie căreia îi place precizia până la ultimele detalii şi care adoră să organizeze indicii pentru doctor şi să-i ofere tot sprijinul administrativ de care este capabilă. Depune eforturi remarcabile să demonstreze cum funcționează complotul menit să-i fure identitatea şi s-o înlocuiască cu o sosie. Ia detaliile personale cele mai banale şi suprapune peste ele dovezi ale teribilei uneltiri, identificându-i influența şi logica până şi în semnele normale ale îmbătrânirii. Persecutorii ei i-au schimbat intenționat înfățişarea pentru a o despărți de identitatea ei reală. O prezintă drept nebună ca să nu o creadă nimeni şi au luat măsuri pentru a-i submina credibilitatea publică. Femeia îşi descrie până şi diversele cicatrici de pe față şi mână drept trăsături distinctive, dar nu oferă nici o explicație pentru ele. Trecutul îi este incert, iar astfel de urme sugerează ceva sinistru.

Capgras continuă cu prelegerea. Cum va încerca să-i încadreze delirul? Vom fi oare de acord cu el?

Doamna M. este atentă să identifice scrupulos, după nume, bulevardele şi aleile pietruite din arondismentele 15 şi 14. Le parcurge frecvent în drumurile ei zilnice. Arondismentul 14 va deveni şi mai faimos până să se publice lucrarea de referință a lui Capgras, *L'Illusion des „sosies"*. Capgras are 53 de ani când opera lui intră în circulație, iar *les années folles*, nebunii ani '20 ai Franței, încep să-şi ia avânt. Cafenelele şi locurile de divertisment din Montmartre atrag personalități artistice influente în zona pe care doamna M. o cunoaşte atât de bine: expatriați americani (Hemingway, F. Scott Fitzgerald), Picasso, Cocteau. Când numele ajunge să îi fie cunoscut de publicul larg, doamna M. nu mai are libertatea să se plimbe pe străzi şi să savureze atmosfera.

Tot ce ştim sigur despre sentimentele doamnei M. pentru familia alături de care a crescut este că nu vrea să aibă nimic de-a face cu numele ei de familie, M. Susține chiar că tatăl ei fals, Pierre-Paul M., a mărturisit răpirea ei criminală. Altceva nu dă în vileag. Convingerea că au fost schimbați la naştere şi de fapt sunt, de exemplu, prinți sau prințese, nu membri ai unei familii obişnuite, este o fantezie des întâlnită la copii. Diferența este că la cei mai mulți dispare odată cu înaintarea în vârstă. Prin povestea ei complexă, doamna M. creează un analog straniu al realității, în care ies totuşi în evidență şi câteva detalii care, prin specificitatea lor, sugerează existența unor secrete reale de familie, a unor înstrăinări sau conflicte nerezolvate, dar adevărate.

Copilăria doamnei M. rămâne nediscutată, în afara mențiunii despre febra tifoidă, dar putem să calculăm că ea s-a născut în 1870, anul în care a avut loc Asediul Parisului. Venirea ei pe lume a coincis cu înfrângerea francezilor de către prusaci, cu exact 48 de ani înainte ca femeia să-l întâlnească pe Capgras. Cercul ei social din tinerețe ar fi inclus şi membri ai unor generații anterioare, care simțiseră repercusiunile Asediului şi ale Comunei din Paris. Nu încape îndoială că le-au spus copiilor poveşti despre vremea când mişcarea revoluționară a clasei muncitoare a condus, pentru scurt timp, oraşul, refuzând să accepte autoritatea guvernării franceze, după capitularea în fața prusacilor. Poate că ar fi trecut sub tăcere unele lucruri despre foametea la scară largă care a urmat. Dar ceea ce a adus-o la Paris pe doamna M. a fost noua prosperitate a celei de-a Treia Republici, iar până să ajungă ea să-şi câştige existența acolo, în anii dinaintea *următorului* război, Franța îşi extinsese imperiul şi culegea roadele economice. Clasele de mijloc recent apărute

câştigau bine. Înainte de căsătorie, doamna M. trebuie să fi observat îndeaproape încrederea pe care o aveau oamenii în acei ani. Chiar dacă nu-şi putea permite, pe atunci, însemnele materiale ale bunăstării, ar fi văzut prosperitatea epocii ei reflectată în clientele care se perindau pe la ea, în căutarea unei croitorese care să materializeze în formă textilă o anumită fantezie, menită să semnaleze public că făceau parte din clasa sclipitoare. Reperele arhitecturale ale locurilor pe care le vizita zilnic sunt țesute în conspirația pe care a ticluit-o; este vorba despre magazinele şi clădirile de apartamente de pe lângă Montparnasse, la o aruncătură de băț de centrul cultural animat din Belle-Époque.

Ajutorul social era practic inexistent pe vremea aceea, iar Franța avea o clasă socială nevoiașă numeroasă, care nu se bucurase de beneficiile din Belle-Époque. Doamna M. a început să lucreze în 1888 şi şi-a petrecut zece ani din viață creând din culise haine care, în esență, erau costume, înainte să se căsătorească cu M.C. în 1898. Totuşi, cerşetoria, sărăcia, prostituția şi bolile cauzate de igiena precară ar fi fost imposibil de evitat pe străzile Parisului în anii premergători Marelui Război. Pe lângă febra tifoidă, în perioada aceea tuberculoza era marea amenințare la adresa sănătății publice. Manechinele pe care le îmbrăca doamna M. după modele de la Paris şi Viena erau gândite să-i atragă pe noii îmbogățiți din oraş şi, desigur, nu lăsau să se vadă nimic din experiența paralelă. Anii în care s-a maturizat, devenind tânără adultă, au fost petrecuți într-o lume a fanteziei: „Exposition Universelle“ din 1889 a avut loc în anul de după venirea ei la Paris. Evenimentul, care s-a folosit de Turnul Eiffel, iluminat spectaculos, pe post de poartă, înfățişa Parisul, acest centru cultural al Europei, ca un vârf de lance al inovației tehnologice şi ştiințifice. Divertismentul uşor scânteia în cabarete; cancanul obraznic, cu picioarele lui ridicate în tavan, atrăgea mulțimi entuziaste. Pentru prima oară, cei bogați puteau călători către stațiuni exotice cu uşurință, grație noii rețele de căi ferate, iar revistele de modă pentru doamne publicau reclame pentru destinații prestigioase ca Biarritz sau Riviera Italiană, menite să atragă ochiul soției burgheze şi să-i inspire dorul de ducă. Doamna M. nu ar fi avut cum să evite decadența materială, consumul bătător la ochi şi aspirațiile îndrăznețe, aşa cum nu putea să evite sărăcia şi boala. Era o societate scindată şi oricine încerca să trăiască şi să prospere era nevoit să cuprindă cumva cu mintea aceste contradicții.

Un reper geografic joacă un rol de căpătâi în presupusa ei conspirație. Se afla dedesubtul străzilor din cartierul ei: catacombele Parisului. Arondismentul 14 se putea lăuda cu o rețea complexă de tuneluri subterane: peste 300 de kilometri de coridoare pline cu rămăşițe umane. Era o lume paralelă, situată la o distanță de doar câțiva metri de localnici, însă inaccesibilă totuşi şi misterioasă. Cu mai bine de un secol în urmă, nu cu mult înainte de Revoluție, autoritățile oraşului reamenajaseră un număr de cariere abandonate sub forma unui vast osuar. Urma ca muncitorii să transfere acolo schelete din cimitirele pline până la refuz de la marginea Parisului. „Catacombe“ era numele unor morminte subpământene de pe Via Appia, care datau din Roma antică. Săparea tunelurilor de la Paris, cu sute de ani mai târziu, a creat un deal artificial de moloz, pe care studenții amatori de aluzii clasice glumețe îl numeau „Muntele Parnas“, după vârful din centrul Greciei, cântat de poeții antici. Recitau poezii la poalele lui; aşa şi-a căpătat Montparnasse numele. Drama doamnei M. se petrece în paralel cu Primul Război Mondial şi cu urmările

sale, când nu mai trăia nimeni care să-şi amintească despre construcţia catacombelor. Chiar şi aşa, reţeaua era un memento morbid al altor vremuri, când oraşul fusese copleşit de propriii morţi. Este deci un decor poetic pentru delirul ei, al cărei sistem principal de imagini este acela al sosiilor, al oglindirii, al unei vieţi de zi cu zi umbrite de reţele inamice şi motivaţii insondabile. Pe sub rue Mathurin-Regnier, o stradă pe care doamna M. o cunoaşte bine, se află o altă lume, plină ochi de cei disperaţi, de cei răpiţi şi de noi şi noi înlocuitori.

> …se găsesc acolo temniţe, o fântână arteziană şi cripte în care au fost închişi din 1911 aproximativ 28.000 de oameni, un grup de indivizi îi deposedează de tot ce au şi îi închid în pivniţe: ei păstrau corespondenţa cu o chiriaşă din casa ei – dublura unei doamne P. De sub Şcoala Militară de pe calea Suffren, bulevardul Dupleix, strada Dutot, circa 20 de copii o roagă să-i scoată de acolo. Chiar sub casa ei aude vocile copiilor care strigă: „Mamă, te implor, vino şi ia-ne de aici“. Dedesubt există un sistem complet de „amfiteatre“, de „pasaje subterane“; oamenii au intrat sub pământ prin intermediul unui lift de servicii sau de mărfuri, val după val, şi cineva le vine de hac acolo. În catacombe se îngroapă oameni de vii. Aproape de Institutul Pasteur au fost închişi şi mumificaţi cu miile. Pivniţele Parisului sunt pline de copii. În timpul războiului, din cauza avioanelor care zburau deasupra casei, mulţi locuitori, printre care şi copii, au coborât în pivniţe şi nu au mai revenit; au găsit ieşirile blocate. Se amenajau săli de operaţii subterane pentru desfigurarea oamenilor şi se spunea că erau soldaţi întorşi din război. Adăposturile nu sunt foarte sigure, pentru că dintre cei care coboară în ele foarte puţini mai urcă din nou; ea le interzicea oamenilor să intre acolo. „Avioanele de luptă germane trag cu gloanţe oarbe; nu există bombe, oamenii greşesc când îşi caută refugiul în pivniţe: multe tinere nu mai pot ieşi afară, pentru că găsesc uşa blocată. Metroul ne este fatal, pentru că acolo au fost staţionate armate franceze şi engleze: criza de forţe militare este cauzată tocmai de dispariţia regimentelor sub pământ, în metrou. […] Au dispărut mai mulţi oameni astfel“, scrie ea, „decât au fost luaţi prizonieri“. Uniformele militare încărcate în camioane aparţin soldaţilor dezbrăcaţi sub pământ.

Doctorul ne reproduce schiţa doamnei M. despre grozăviile care se petrec sub picioarele ei. Iată nişte bolgii ale iadului demne de *Infernul* lui Dante. În coşmarul subteran colcăie ororile Primului Război Mondial. Spaţiile subpământene ale arondismentului 14 sunt o închisoare pentru copii şi soldaţi răpiţi. Soldaţii strigă către ea, povestindu-şi torturile: „Doamnă, suntem sub pământ de trei ani, ne trag de colo-colo ca pe căruţe şi ne mână cu bicele“. Crede că războiul însuşi a fost pus la cale ca disimulare pentru o operaţiune secretă care se întinde tot mai departe. Nu există bombe. Dacă se demolează case, este doar ca să deruteze populaţia. Germanii trag cu gloanţe oarbe. Totul face parte dintr-o urzeală menită să aducă oamenii în închisorile subterane unde li se fac operaţii şi de unde puţini mai scapă. Doctorii şi asistentele de la Sainte-Anne şi Maison Blanche sunt cu toţii implicaţi în plan. Toţi au sosii şi dispar şi ei „sub pământ prin intermediul unui lift de servicii sau de mărfuri“, într-un „sistem complet de «amfiteatre»“.

Chiar soțul ei, versiunea substituită, coboară sub spital o dată, când vine s-o viziteze.

Iese în evidență imaginea uniformelor militare încărcate în camioane. Încă un detaliu obişnuit şi foarte specific care are textura experienței reale, a unei activități de rutină pe marginea drumului, care a făcut-o să se oprească şi a bântuit-o de atunci înainte. Menționează uniformele doar pentru a le înregimenta repede în complot: hainele aparțin soldaților goi, prizonieri sub pământ.

Doamna ne aminteşte că acum catacombele nu mai sunt singurele tuneluri de sub oraş. Săpăturile pentru „le Métro“, metroul parizian, începuseră în 1898, iar prima linie fusese inaugurată în 1900, odată cu noua „Exposition Universelle“ de la Paris. Pe data de 4 noiembrie 1920 se deschidea o nouă linie, care lega Montparnasse de Montmartre. Era o reuşită a ingineriei civile şi a tehnologiei, pe care doamna M. trebuie s-o fi întrezărit de-a lungul anilor, în drumurile ei pe străzile Parisului. Lucrările se opreau şi reporneau, cum se întâmplase şi cu excavarea catacombelor. Acestea din urmă, săpate la douăzeci de metri sub pavaj, erau mult mai adânci decât sistemul de canalizare sau metroul, dar diferitele straturi de tuneluri deveneau parte din universul paralel al doamnei, iar ele comunicau între ele în conspirația ei cu tentacule lungi.

Imaginea soldaților pierduți sub pământ trebuie să-l fi marcat profund pe Joseph Capgras, după experiența lui ca ofițer într-o unitate de intervenție mobilă în Bătălia de pe Marna din septembrie 1914, o victorie esențială a Aliaților şi unul dintre episoadele hotărâtoare ale războiului de pe Frontul de Vest. Confruntările izolate ajunseseră la periferia Parisului. Oraşul a fost salvat de victoria respectivă, care i-a păstrat Franței poziția bună în război. Dar fusese câştigată cu un cost uman uriaş: se estimează că pe parcursul unei săptămâni – atât a durat confruntarea – au fost răniți sau uciși 500.000 de oameni, dintre care 250.000 de francezi (dintre aceştia, 80.000 au murit) şi aproximativ 250.000 de germani. A fost una dintre cele mai sângeroase bătălii de pe Frontul de Vest, raportat la decesele înregistrate pe zi. Înfrânți, germanii s-au retras, lăsând în urma lor, în mâinile francezilor, peste 11.000 de prizonieri, o parte dintre ei în stare jalnică şi foarte traumatizați. Câțiva fuseseră evaluați şi tratați de Joseph Capgras la Spitalul de Evacuare nr. 38, secțiunea 5, nu cu mult înainte s-o cunoască pe doamna M. În 1916, Capgras a fost trimis la centrul psihiatric de la Orléans, unde, împreună cu Paul Juquelier şi Joseph Bonhomme, a scris rapoarte despre „confuzia mintală“ precipitată de război, observații care aveau să fie interpretate mai târziu drept sindrom de stres posttraumatic. În iulie 1917, Capgras a prezentat, împreună cu colegii săi, în fața Société Clinique de Médecine Mentale, relatări despre unele dintre simptomele soldaților răniți, şi anume „stupoarea“, „starea de visare“, „halucinațiile auditive şi vizuale“, reluări „cinematografice“ ale bătăliei şi catatonia incurabilă a unora dintre ei, printre care şi cei care luptaseră în bătălia de la Verdun.[8] În august 1917, Capgras a fost promovat la rangul de „*médecin-major de 2e classe de l'A.T.*“, iar în 1919 a fost lăsat la vatră şi şi-a reluat munca la Maison Blanche. În 1937 a primit distincția *Chevalier de la Légion d'honneur* la Dijon pentru serviciile aduse țării.

Nu este greu de înțeles, deci, de ce ar fi fost receptiv la o femeie ale cărei poveşti despre înlocuire şi răpire îi dădeau noi ocazii de a explora legăturile dintre traumă şi tulburările mintale.

Delirurile reflectă adesea preocupările sociale şi anxietăţile perioadei, iar în cazul doamnei M., cu al său delir al dublurilor, este izbitor faptul că, în viaţa ei de până atunci, fusese martoră la dezvoltarea tehnică a mediilor de reproducere şi proiecţie optică. Primele forme de divertisment cinematografic public, „fantasmagoriile“ realizate cu lanterna magică (extrem de populare în Franţa sfârşitului de secol XVIII până la apariţia cinematografului propriu-zis, la începutul secolului al XIX-lea), se foloseau de umbre, oglinzi ceruite şi fum pentru a crea iluzii spectrale, de natură macabră, menite să inspire teroare şi groază. Acestea au tulburat pe nesimţite ideile multor oameni despre integritatea şi unicitatea individuală.[9] Capgras foloseşte cuvântul „fantasmagorie“ pentru a descrie „închipuirile nestăvilite“ ale doamnei M. Posibilităţile tehnice de duplicare prin dispozitive ca lanterna magică se amestecau cu anxietăţi spirituale şi psihologice mai ample. Astfel de dispozitive problematizau conceptul central din spatele ideii de dublură: cum poate cineva să facă distincţia între ceva ce este cu adevărat prezent în exterior şi un conflict interior, psihologic, proiectat în afara sinelui? Doamna M. fusese crescută într-o lume fascinată de iluziile morbide produse extracorporal de lanterna magică, în care morţii păreau să se ridice din mormânt, din umbră. Până în 1918, ar fi vizitat poate un salon sau două ca să se minuneze de primele imagini cu adevărat mişcătoare produse cu ajutorul kinetoscopului. Cu greu am putea ignora influenţa vizuală a „fantasmagoriilor“ în viziunile coşmareşti, halucinatorii, despre închisoarea subterană, pe care le descrie doamna M. Era o lume care se străduia să se împace cu pierderile războiului. Moda paralelă a şedinţelor de spiritism profita de dorul colectiv după cei pierduţi şi de speranţa că erau încă în viaţă şi puteau să se întoarcă la cei vii, într-o formă sau alta.

Franţa a trecut printr-o urbanizare rapidă după sosirea la Paris a doamnei M., care încerca să-şi trăiască viaţa într-un oraş în care avea loc o explozie demografică. Războiul a adus cu el moartea la o scară fără precedent a unei întregi generaţii de tineri, măcel făcut posibil, în parte, de progresele tehnologice, precum mitraliera.

Astfel, viaţa şi mâna de lucru umane deveneau dureros de ieftine, dar evoluţia tehnologică produsă de industrializare adusese oraşului şi prosperitate. Nu era deloc ceva neobişnuit ca oamenii să aibă senzaţia că le fuge pământul de sub picioare când îşi simţeau locul pe lume, puterea şi valoarea ameninţate, în timp ce, paradoxal, îşi dădeau seama că li se oferă oportunităţi noi, fără precedent. Se întâmpla ca anumite persoane să se revolte împotriva căderii din rang.

Pe Capgras îl obsedează problema motivelor iniţiale pentru care doamna M. a ajuns să respingă realitatea acceptată de cei mai mulţi. 100 de ani mai târziu, până şi nouă ne trezeşte curiozitatea această femeie din spatele deja cunoscutului pseudonim, pe numele ei real Louise, pe care de-abia am întrezărit-o în periplul nostru prin lumea delirului. Cum era viaţa ei de zi cu zi înainte să fie instituţionalizată la Maison Blanche?

Capgras observă că doamna M. se exprimă cel mai bine în scris. Se pare că în convorbirile obişnuite tinde să devieze de la subiect, dar doctorul este impresionat de coerenţa scrisorilor ei şi citează pasaje lungi din ele. Ne spune că a beneficiat de „unele studii“ până la vârsta de 14 ani.

Educaţia pentru fete era limitată în Franţa, dar cea primară devenise obligatorie pentru ambele sexe în 1882, de la şase până la 13 ani, şi includea, în cazul fetelor, ore obligatorii

de cusut. Şcolile, gratuite şi seculare, au apărut odată cu Legile Jules Ferry, botezate după avocatul republican înverşunat, devenit ministru al instruirii publice în anii 1880, care a smuls Bisericii Catolice controlul asupra educației. Se prea poate ca doamna M. să fi frecventat o şcoală catolică, pentru care părinții ei plăteau o taxă. Indiferent care ar fi fost adevărul, era clar că doamna M. a beneficiat de o educație relativ bună şi a fost o elevă destul de pricepută în scurtul ei parcurs şcolar, de vreme ce se descurca atât de bine să scrie, cum povesteşte Capgras. Detaliile biografice din dosare includ doar o mențiune în treacăt despre meseria ei, şi anume că, după ce şi-a încheiat educația la 14 ani, a început imediat să lucreze ca modistă.

Carte poştală: Atélier Maison de Couture Storch, 28 rue Henrion de Pansey, Paris, arondismentul 14.

Denumirea meseriei este ambiguă. Înainte de căsătorie şi de război, se poate ca doamna M. să fi fost croitoreasă independentă, ca multe alte femei care-şi făceau reclamă pe ultima pagină a revistei de modă *La Couturière Parisienne*, oferindu-şi serviciile de creație de rochii şi corsete la un preț competitiv. Astfel de reclame apăreau, printre altele, şi pentru maşini de cusut sau blănuri – „*Biber sau sconcs canadian, Madame?*“ (la Paris, penele şi blănurile exotice erau la modă mai mult ca niciodată). Altele promiteau metode de înfrumusețare sau noi izbânzi ale creației spectaculoase de pălării – ca să nu mai vorbim de ghicitoare, care par să fi fost şi ele la mare căutare, ceea ce sugerează că grijile legate de viitor fierbeau la foc mic în mințile unui popor care se bucura doar de un scurt respiro înainte de următorul conflict major. Într-un număr din *La Couturière Parisienne* de dinainte de război, alături de reclame pentru rochii şi broderii, o „Madame Renault“ le oferea femeilor lecții de hipnotism şi de magnetism, un tratament bazat pe teoriile doctorului german Franz Mesmer din secolul al XVIII-lea despre forțe invizibile înnăscute, utilizate pe post de leac pentru diverse boli. Teoriile lui Mesmer erau

atrăgătoare pentru publicul general: îl captivaseră pe diplomatul britanic James Tilly Matthews când vizitase Parisul, cu peste un secol înainte. Matthews a dat acestor forțe o formă şi intenții răuvoitoare urzind, în gând, un aparat năstruşnic: maşinăria magnetică capabilă să influențeze mințile sau războiul de țesut gânduri, cum a fost denumit, pe care şi-a fundamentat delirul potrivit căruia un grup de conspiratori revoluționari trădători încercau să răstoarne guvernul.

Un secol mai târziu, o modistă care-şi făcea reclamă în publicații pentru femei, alături de lecțiile de magnetism ale lui Madame Renault şi altele ca ea, oferea servicii personalizate, cu ajutorul unui manechin utilizat pentru probarea rochiilor. Ea croia după tipare, cosea şi reasambla, ajusta tivuri şi adăuga cele mai la modă podoabe şi accesorii: pene, broderii, nasturi şi mănuşi. Astfel de servicii erau foarte afectate de scurgerea timpului deoarece industria modei depindea de cicluri sezoniere care se succedau rapid.

Un număr mare de femei foarte tinere se mutau la Paris din provincie pentru a-şi câştiga pâinea cu meşteşugul manual dobândit la şcoală, iar secolul al XIX-lea a adus cu el o creştere demografică uriaşă a populației pariziene, care a devenit de cinci ori mai mare, iar în 1896 a depăşit cu mult trei milioane de locuitori.[10] Odată ce-şi învăța meseria, croitoreasa putea să intre într-un atelier mare sau într-o casă de modă, ba chiar să progreseze prin muncă până la un rol administrativ în aceste organizații cu ierarhii feroce, să conducă o secțiune sau să adopte o specialitate anume (v. figurile 16, 17).

Fireşte, putea să-şi găsească de lucru într-un colectiv foarte prost plătit, format din vreo 2000 de cusătorese, sau *petites mains* (literalmente „mânuțe“), fete care munceau departe de ochiul publicului şi care aduceau la viață, cu mari eforturi, creațiile de *haute couture* ale marilor ateliere. Doamna M. menționează că a îngropat un copil la Bagneux, la sud de Paris, deci poate că avea cunoştințe acolo. Capgras menționează în treacăt că s-a dus la Auvergne să-şi caute copiii, deci este posibil să fi avut rădăcini familiale în partea aceea din Franța rurală centrală şi de sud, ale cărei principale industrii erau agricultura, producția de brânzeturi şi sticlăria. Orice om venit la oraş dintr-o viață rurală, provincială, ar fi remarcat prefăcătoria ostentativă a Parisului. Nu este greu de imaginat că aceste constatări ar fi putut să aibă drept rezultat apariția unor conflicte psihice, a unei disonanțe cognitive între originea pe care doamna M. considera că ar fi trebuit s-o aibă şi locul de unde se trăgea de fapt; între cine se putea preface că este şi cine era de fapt.

Psihosociologul american Leon Festinger a fost cel care a prezentat primele idei mature despre modul în care conflictele interioare pot să-i motiveze pe oameni în lucrarea sa din 1957, intitulată *Theory of Cognitive Dissonance*. Opera lui Festinger este tributară secolului XX, dar rămâne utilă pentru înțelegerea delirurilor din trecutul mai îndepărtat. Teoria lui Festinger era rodul observațiilor pe care le făcuse când urmărea activitatea unui cult şi trăia în strânsă comuniune cu membrii acestuia, care aşteptau sfârşitul iminent al lumii. Renunțaseră la locurile lor de muncă şi la case, dar, când profeția nu s-a adeverit, în loc să părăsească, disperați, cultul, au început să recruteze membri noi, cu energie proaspătă. Festinger a conchis că aveau mai multă nevoie ca niciodată de sprijin pentru convingerile lor, pentru a domoli durerea evidentului lor eşec. Conform teoriei lui Festinger, un om care se agață de credințe, de idei sau de valori contradictorii, suferă un stres psihologic important de fiecare dată când lumea exterioară îl obligă să pună la

îndoială una dintre aceste structuri. Discrepanțele lăuntrice provoacă un puternic disconfort, iar oamenii fac aproape orice le stă în putință pentru a potrivi lucrurile, ca să poată să continue să funcționeze normal. Festinger consideră că această dorință de a păstra consecvența interioară este o motivație mai puternică decât orice emoție plăcută, obicei confortabil sau răsplata financiară. Greutatea conviețuirii cu viziuni contradictorii când fiecare dintre acestea pare să fie adevărată se rezolvă cel mai simplu crezând orbește în *ceva*.

Doamna M. a făcut un pas înainte important pentru siguranța ei financiară odată cu căsătoria ei. „Afacerea cu lactate“ se referă probabil mai degrabă la vânzare decât la producție, iar afacerile conduse în cuplu, de ambii soți, erau foarte des întâlnite în epocă. Acest soț „asasinat“, al cărui nume Capgras îl abreviază sub forma M.C., este un personaj misterios, dar ni-l putem imagina întâlnindu-se cu viitoarea lui soție la unul dintre magazinele afacerii lui cu lactate. Bulevardele arondismentelor 14 şi 15 erau mărginite de magazine mari şi mici pentru nevoile alimentare zilnice, ca lăptăriile, dar şi de puncte comerciale care deserveau economia aflată în plin avânt, unde lucrătoarele de la atelier s-ar fi putut întâlni cu negustori şi clienți mai avuți. Oare M.C. şi-a cunoscut viitoarea nevastă în timp ce căuta să comande îmbrăcăminte pentru el sau pentru o rudă de sex feminin? Doamna M. era mult mai protejată ca femeie măritată, cu gospodăria finanțată de o afacere solidă, deci urcase o treaptă-două pe scara socială. Cu toate acestea, i-a lipsit oare independența vieții de modistă sau energia şi camaraderia muncii într-un colectiv de *petites mains*?

Apoi, în primii ani de căsnicie, a pierdut patru copii. Moartea sugarilor era, din păcate, o realitate cum nu se poate mai banală la sfârşitul secolului al XIX-lea, dar chiar şi aşa, pentru ea, anii aceia au reprezentat un şir de tragedii personale.

Le-a urmat războiul, al cărui haos se întrețese cu pierderile ei. Capgras reproduce mărturia soțului: doamna M. a fost instabilă mintal cu mulți ani înainte să înceapă războiul. Dar de-abia pe parcursul celor patru ani i s-a manifestat cu adevărat delirul. A avut un moment de criză în 1914, după care a început să se plângă că o chinuie mii de sosii ale fiicei ei, precum şi alte apariții oribile: copii cu „urme de cusături“ pe fețe, de la operații menite să le înlăture gândurile.

> Într-o zi, obsedată de această idee a răpirii copiilor, ca urmare a morții a patru dintre propriii ei urmaşi, Madame de Rio-Branco nu-şi mai recunoaşte fiica; cineva a răpit acest copil şi l-a înlocuit cu altul care îi seamănă; a doua zi, apare o altă fetiță asemănătoare cu cea de dinainte; două zile mai târziu, i se substituie o altă sosie. Din 1914 şi până în 1918, scrie ea, i s-au perindat prin fața ochilor peste 2000 de sosii ale fiicei ei; în fiecare zi, ba chiar de mai multe ori pe zi, apare o altă fetiță.
>
> *Et qui n’est chaque fois ni tout à fait la même, ni tout à fait une autre.*

Fragmentul de poezie se traduce astfel: „Nici alta, nici aceeaşi, de fiecare dată“[1]. Nu este clar dacă Capgras o citează aici pe pacienta lui sau dacă oferă o interpretare personală delirului ei, dar se pare că doamna M. şi-a împodobit una dintre numeroasele epistole

scrise către Capgras cu un vers dintr-o poezie de-a lui Paul Verlaine, din 1866, intitulată *Visul nedezmințit*. Poezia nu mai era de actualitate pe vremea aceea, dar comunica perfect senzația ciudată pe care o avea doamna M., care simțea că „fiicele“ ei îi sunt atât de familiare, şi totuşi îi rămâneau străine. Faptul că nu ne putem da seama dacă cel care citează versul este Capgras sau doamna M. arată cât de apropiate deveniseră cele două vieți. Citatul vine dintr-o serie de poeme ale lui Verlaine, grupate sub subtitlul *Mélancholia*, din colecția *Poémes Saturniens*. Verlaine era unul din parnasieni. La fel ca Montparnasse, grupul acesta de poeți parizieni îşi lua numele de la sălaşul muzelor, Muntele Parnas. Parnasienii au publicat doar câteva volume, readucând în modernitate subiecte clasice şi respingând sentimentalismul la modă în favoarea disciplinei formale şi a unei oarecare detaşări emoționale. Dacă doamna M. l-a citit pe Paul Verlaine, cum se pare că a făcut-o, trebuie să-i fi fost familiară melancolia, iar poezia aceasta o cunoştea îndeajuns de bine încât s-o citeze din memorie.

Carte poştală: Ajutoarele de război la Seminarul Saint Sulpice. Atelierul de croitorie.

Cum era, deci, viața reală pentru doamna M. în stadiile incipiente ale războiului? Probabil fusese implicată şi ea în acesta, ca alte croitorese şi modiste. Femeile ocupau poziții noi în forța de muncă, în fabricile de muniții, la serviciile poştale sau în transportul public. Orice locuitor al Parisului îşi dădea seama că linia frontului se apropia tot mai tare de capitală şi trebuie să fi îndurat, pe lângă bombardamentele germanilor, raționalizarea, foametea şi cel, mai nou, inamic tăcut: o epidemie de gripă spaniolă care se răspândea cu repeziciune îngrozitoare prin Paris în primăvara lui 1918. Flagelul invizibil a lovit chiar când criza doamnei M. îşi atingea apogeul.

Delirul ei s-a activat cu adevărat în ultimul an al războiului. Este plauzibil că doamna M. chiar văzuse cum se încărcau sau se descărcau uniforme militare prin Paris pe atunci. Deoarece bocancii soldaților morți nu se refoloseau, cel mai probabil este că uniformele

încărcate în camion erau trimise pe front, nu aduse înapoi, fără stăpân, după lupte. Spațiile publice pe care le-ar fi frecventat în anul acela găzduiau destule amintiri ale conflictului şi ale pierderilor. Cimitirul Montparnasse din apropiere era înțesat de morminte ale celor căzuți în Războiul Franco–Prusac, în asediul Parisului şi în timpul Comunei, adulți şi copii. La capătul străzii Froidevaux se aflau grădinile publice şi intrarea în catacombe.

În spațiile acestea de sub Paris, doamna M. găseşte imaginea globală care îi va organiza delirul. Totul începe să aibă sens. Copiii n-au murit: au fost furați şi ascunşi în pivnițe. Soldații despre care se spune că au căzut în război nu sunt nici ei morți. Sunt prizonieri în tunelurile de sub oraş. Uniformele din camioanele de pe marginea drumului sunt ale lor. Acum vede o lume alternativă coerentă, cu propria logică stranie, una capabilă să conțină şi să explice împrejurări personale descumpănitoare sau o durere fără margini. Povestea acoperă şi căminul conjugal: orice nemulțumire sau înstrăinare se explică prin faptul că i s-a furat identitatea, iar soțul ei nu este soțul ei: amândurora le-au luat locul nişte substitute.

Se mai petrece ceva, ascuns de ochii publicului, în 1918. Cu o sincronicitate bizară, având în vedere credința ei în sosii şi înlocuiri, se pregăteşte o altă reuşită extraordinară a ingineriei, ceva mai la nord de Paris. Săpăturile la noul *Métro* nu îi puteau scăpa doamnei, dar operațiunea aceasta este mai amplă şi mai nebunească decât orice şi-ar fi putut imagina, iar doamna M. nu avea cum să ştie de ea – nu ştia aproape nimeni. Era o operațiune militară atent păzită. Hărțile descoperite de *Le Figaro* în arhivele oraşului arată că se construia un „al doilea Paris“, cu tot cu o replică a faimoaselor Champs-Élysées şi a gării Montparnasse. Planul fusese alcătuit de Grupul de Apărare Aeriană în epoca de dinaintea radarului, pentru a deruta bombardierele germane şi a salva oraşul adevărat cu ajutorul unei momeli: o imitație în mărime naturală. Numărul din 6 noiembrie 1920 al *The Illustrated London News* a publicat povestea extraordinară după război şi a tipărit schițe după hărțile originale din octombrie 1918: „Objectif A“ şi „Objectif B“.[11]

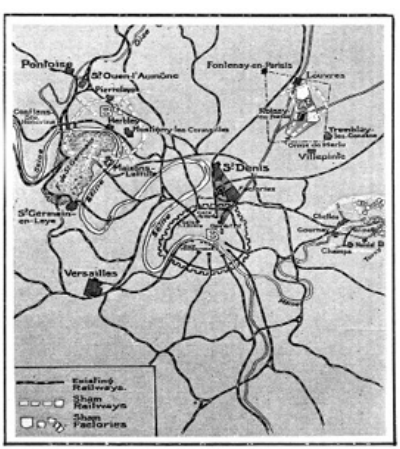

INCLUDING A PLAN FOR A SHAM PARIS IN THE FOREST OF ST. GERMAIN: THE GENERAL SCHEME (PARTLY CARRIED OUT) OF FALSE NOCTURNAL OBJECTIVES.

Three zones of false objectives were planned, and one (A 2) was actually carried out. The others became unnecessary through the ending of the war. The letters on the above map show: A 1, the real district of St. Denis; A 2, the sham St. Denis, actually created between Orme de Merlu and Louvres; B 1, the real Paris; B 2, the sham Paris which was to have been created between Maisons-Laffitte and Conflans; C, a false factory district planned around Vaires.

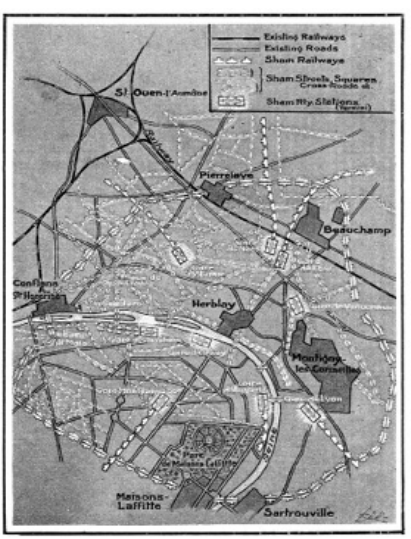

SHOWING WHERE FALSE RAILWAYS, STATIONS, AND STREETS WERE TO BE ARRANGED: DETAILS OF THE SHAM PARIS NEAR MAISONS-LAFFITTE.

Planuri pentru un Paris fals, menit să deruteze avioanele inamice în timpul războiului. Reproduse în *The Illustrated London News*, 1920.

Acest *doppelgänger* al oraşului urma să se construiască în pădurea Saint-Germain-en-Laye, în sătucul Maisons-Laffitte, pe un segment al Senei care, de sus, prezenta o curbură asemănătoare cu cea care străbătea Parisul. Inginerul Ferdinand Jacopozzi (cel responsabil pentru minunea Turnului Eiffel) avea planuri să ilumineze electric falsul Paris, lucru care avea să facă dublura mai veridică, dotând-o inclusiv cu felinare care luminau roşu şi alb la comandă pentru a simula căi feroviare şi echipamente în lucru. Armistițiul a venit înainte de terminarea sau testarea planului, dar se făcuseră deja machete ale unor clădiri din lemn şi pânză, inclusiv un model al Gării de Est şi o copie a unei suburbii din cartierului Saint Denis, situat în nord-est, la Villepinte. Mica secțiune construită a fost dezasamblată repede şi uitată. Doamna M. nu a avea de unde să ştie că se înălța acest substitut uriaş la doar câțiva kilometri de locuința ei. Ce ar fi crezut despre hărțile top-secrete pe care se conturau dubluri ale reperelor pe care le cunoştea atât de bine, dacă ar fi aflat de existența lor? Cum ar fi inclus proiectul acesta în delirul ei? Oare ar fi prins-o pe picior greşit şi l-ar fi dezarmat? Proiectul Parisului fals are un aer la fel de incredibil ca una dintre conspirațiile ei. Oraşul-imitație presupune să credem că nişte agenți secreți depun eforturi de o complexitate incredibilă pentru a-i induce în eroare pe alții. În sensul acesta, s-ar fi potrivit perfect cu ideile ei.

Aşadar, cum a interpretat Joseph Capgras convingerile false ale doamnei M. şi ce explicații a oferit? Capgras înțelegea că doar ascultându-i pe cei care delirează poți să înțelegi cu adevărat delirurile.

Studiul de caz din 1923 despre doamna M. era rezultatul a mai bine de o sută de ani de literatură medicală descriptivă de calitate. Literatura aceasta a apărut în Franța după Revoluție, când doctorii au început să-şi asculte activ pacienții şi să ia meticulos notițe. Abordarea reflecta o atitudine mai receptivă şi a avut ca rezultat dezvoltarea unei forme de literatură în jurul noii discipline a psihiatriei, în sensul ei modern. Cazurile de delir erau o componentă deosebit de interesantă a acestei literaturi, iar prima parte a secolului al XIX-lea a fost o epocă de aur a cercetărilor în domeniu. Era un subiect nou, deschis dezbaterilor, iar medici de renume, precum Philippe Pinel şi, mai târziu, protejatul său, Jean-Étienne- Dominique Esquirol, au generat numeroase idei noi. Una dintre cele mai radicale era posibilitatea ca delirurile să fie inteligibile din punct de vedere psihologic – ca ele să fie produse ale traumei, nu doar un dezechilibru „melancolic“ al umorilor sau, un rezultat al posesiunii demonice. A mai trecut un secol până ca Joseph Capgras să o descrie pe doamna M. Între timp, interesul pentru acest subiect pălise, dar notițele lui reiau revelații mai vechi despre tulburările mintale şi le repetă pentru o nouă generație. Dacă dorința era ca pacienții să fie tratați, nu doar închişi, era necesară o abordare mai umană, care presupunea ascultarea atentă a bolnavului şi consemnarea poveştilor şi a simptomelor individuale, indiferent cât erau de subiective.

În lucrarea sa din 1923, Capgras şi colegul său, coautor, Jean Reboul-Lachaux, prezintă delirul sosiilor ca pe o tulburare psihiatrică asociată cu sexul feminin al pacientei, ca alte simptome ale isteriei. Cei doi vorbesc despre o exacerbare a imaginației şi o

agitație psihică a pacientelor, care au drept consecință născocirea de poveşti fantastice, în care interpretarea lumii capătă o dimensiune halucinatorie. Dar nu era prima oară când specialiştii erau martori la o astfel de tulburare de recunoaştere. Ceea ce-i interesează la doamna M. şi le dă motive să creadă că descriu un fenomen nou şi important (de unde şi vâlva iscată în jurul studiului de caz) este modul specific în care funcționează greşit recunoaşterea în cazul acestei paciente: oamenii pe care nu reuşeşte să îi recunoască sunt doar cei apropiați.

> Madame de Rio-Branco rareori observă sosii ale trecătorilor pe care-i întâlneşte pe stradă şi de prea puține ori descoperă asemănări sugestive la necunoscuți; de cele mai multe ori, una şi aceeaşi persoană se schimbă succesiv cu prima dublură, a doua, a treia etc., la intervale de câteva ore, câteva zile sau câteva săptămâni. Pentru a explica declanşarea fenomenului, la orice recunoaştere se produce, mai mult sau mai puțin, o luptă între două elemente emoționale ale imaginilor senzoriale şi mnezice: o bătălie între senzația de familiaritate şi cea de stranietate. În doamna M. ia amploare senzația de stranietate, care concurează cu cea de familiaritate, inerentă oricărei recunoaşteri. În cazul pacientei, delirul dublurilor nu este deci unul senzorial, ci mai degrabă rezultatul unei judecăți emoționale. [12]

Deci în cazul doamnei M., nerecunoaşterea oamenilor depindea de starea ei emoțională. Capgras sugerează că această „judecată emoțională“ raționalizează senzația încurcată de familiaritate şi stranietate prin imposibilitatea de a recunoaşte o persoană dată. El observă că doamna M. are o predispoziție spre paranoia şi o tendință de a acorda atenție obsesivă detaliilor. Asemenea unei scântei, gândul unui complot de răpire cade peste contextul descris mai sus şi aprinde un delir care se extinde şi peste alte aspecte ale vieții ei.

La un an după publicarea primei lucrări despre delirul dublurilor, Capgras şi-a adaptat interpretarea şi a descris un al doilea caz, utilizând un vocabular aliniat cu termenii folosiți în psihanaliza lui Freud, ale cărui idei erau în plină ascensiune.[13] În 1929 delirurile care implicau dubluri erau privite cu precădere prin prisma freudiană – deci ca o formă de apărare de anumite conflicte interioare. Perspectiva aceasta deschide calea către conceptul lui Leon Festinger despre disonanța cognitivă, care se referă la eforturile majore pe care suntem dispuşi să le facem ca să ne armonizăm gândurile contradictorii. Conform lui Freud, pacienții deliranți dezvoltă sentimente ambivalente față de anumiți oameni apropiați şi rezolvă senzațiile neplăcute sau chiar insuportabile rezultate împărțindu-i în două: individul adevărat şi *doppelgänger*-ul, sau dublura, asupra căreia se proiectează toată încărcătura negativă. Este mai uşor să trăieşti cu o dublură, sau cu ideea că persoana iubită a fost înlocuită, decât să recunoşti că simți o înstrăinare față de un membru al propriei familii, ba chiar mai rău, că te gândeşti că nu îi cunoşti cu adevărat pe cei din jur şi nici ei nu te cunosc cu adevărat pe tine. Capgras şi Reboul-Lachaux au sugerat că *doppelgänger*-ul ar fi un produs al aşa-numitei *logique des émotions*. Dacă o persoană iubită nu mai inspiră aceleaşi sentimente la care am ajuns să ne aşteptăm, înseamnă că nu poate fi aceeaşi persoană, deci trebuie să fie cineva care arată exact ca ea.[14] Interpretările

freudiene ale cazurilor de delir al dublurilor găseau cauza dihotomiei şi în sentimentele oedipiene inconştiente – în anumite dorințe sexuale inacceptabile.

După prelegerea lui Capgras, în care a prezentat-o pe doamna M. ca având un tip unic de delir, cineva din public a descris un alt al doilea exemplu. Apoi alte nume din comunitatea psihiatrică au început să răsfoiască notițe vechi şi să ia cuvântul. S-a dovedit că această formă de delir nu era atât de rară pe cât se presupusese la început şi nici nu era apanajul femeilor „isterice“. În 1866, psihiatrul german Karl Ludwig Kahlbaum a descris un pacient care susținea că era înconjurat de impostori care semănau leit cu prieteni de-ai săi şi cu membri ai familiei.[15] Acest delir era prezent în sânul lor de ani de zile, doar că nu se gândiseră să-l cerceteze.

Primii care au numit delirul dublurilor „sindromul Capgras“ au fost psihiatrii Dupuoy şi Montassut, în lucrarea lor din 1924 (despre al patrulea caz raportat oficial), dar de-abia în 1936 a fost diagnosticat formal, cu acest termen-umbrelă, primul pacient. Bărbatul credea că părinții lui fuseseră înlocuiți de dubluri. Pe „rafturile“ specialiştilor stăteau cuminți şi alte cazuri care aşteptau să fie identificate. În 1908, cu mult înainte ca Capgras să-şi fi aşternut pe hârtie gândurile despre acest subiect, scriitorul american Clifford Beers, recunoscut şi pentru activitatea lui de reformator al sistemului medical de peste ocean, şi-a descris psihoza care consta în faptul că era convins că fratele şi părinții lui erau *doppelgängeri*. Beers recursese la un truc ca să se dezbare de această falsă convingere: redactase o scrisoare pe care i-a trimis-o fratelui lui, a cărui identitate ar fi fost confirmată dacă bărbatul se afla în posesia epistolei când se întâlnea cu el. Odată ce i-a fost prezentată dovada, Beers susține că a reuşit să-şi demonteze convingerile ce formau baza delirului său.

Sindromul Capgras este considerat în continuare rar, dar puținele cazuri din literatură manifestă o gamă largă de reacții la dublurile-înlocuitori.[16] O pacientă al cărei soț fusese „înlocuit“ obişnuia să-i toarne o ceaşcă de ceai *doppelgänger*-ului şi încă una pentru soțul ei, în caz că s-ar fi întors.[17] O femeie avea o relație atât de bună cu înlocuitoarea fiicei ei, încât nu voia să ia nici o măsură, preferând să mențină buna legătură cu dublura ei. Atmosfera de amenințare şi de pericol nu e niciodată depăşită, însă, pentru că ori de câte ori apare în peisaj o dublură înlocuitoare, apare o întrebare tulburătoare: ce s-a întâmplat cu persoana adevărată? Cel care este considerat a fi *doppelgänger*-ul este în pericol, devine ținta tuturor acuzațiilor, ba chiar este învinuit de crimă sau de răpire în anumite cazuri extreme. Posibilitatea represaliilor pândeşte de după colț.

În ziua de azi, sindromul Capgras este unul dintre delirurile asociate strâns cu cu bolile neurologice. Capgras însuşi înțelegea că bolile creierului pot să existe în paralel cu dimensiunea psihologică în cazul unui delir. Pe cel al dublurilor l-a cercetat în raport cu vârstele înaintate şi cu procesele degenerative specifice îmbătrânirii creierului. Abia în anii 1980 tehnologia de diagnosticare a devenit capabilă să cerceteze leziunile cerebrale care coexistau atât de frecvent cu delirurile, dar despre care, inițial, s-a crezut că nu aveau vreo legătură cu ele. Sindromul Capgras se observă şi în cazurile de demență cu corpi Lewy, precum şi în boala Parkinson. După apariția lucrării lui Capgras, în 1923, au ieşit la lumină câteva studii de caz mai vechi, care menționau sifilisul; nu încape îndoială că leziunile cerebrale au fost dintotdeauna una dintre cauzele delirurilor. În cazul doamnei

M., e posibil ca şi febra tifoidă să îşi fi adus aportul, cum s-a întâmplat şi cu Carol VI al Franţei, cu al său delir legat de sticlă. O boală organică nu pare să explice situaţia doamnei M., dar, fireşte, ea nici nu a fost supusă vreunei investigaţii care să descopere o maladie. Capgras a consultat-o pentru a descoperi o posibilă afecţiune în măsura în care îi permitea tehnologia vremii. El conchide: „consultaţia fizică şi neurologică nu dezvăluie altceva decât uşoara exacerbare a reflexelor rotulienie“ – adică manifestări anormale ale reflexelor genunchilor. Totuşi, trebuie să recunoaştem că simptomele doamnei M. rămân, în oarecare măsură, ambigue.

Capgras s-a transferat de la Maison Blanche la ospiciul Sainte-Anne, iar, până la începutul următorului război mondial, cariera lui şi-a încetinit ascensiunea. Sainte-Anne era deja o instituţie progresistă înainte de sosirea lui. În timp ce Capgras se pregătea să-şi publice lucrarea de referinţă în 1922, acolo apăruse primul serviciu de sănătate mintală la care pacienţii puteau să apeleze voluntar, fără să fie internaţi forţat pe baza legii vechi. Era locul potrivit pentru Capgras, al cărui instinct îi dicta să pună la îndoială orice fel de dogmă rigidă. A rămas în istorie drept un medic iubit de pacienţi: „Am vorbit cu mulţi care încă îi ţin minte amabilitatea şi devotamentul“, scrie Jacques Postel, şeful secţiei de psihiatrie de la Sainte-Anne în 1980.[18] A rămas în amintirea multora şi pentru că era neobişnuit de deschis faţă de ideile colegilor mai tineri, chiar dacă aceştia nu-i împărtăşeau opiniile.

Joseph Capgras a murit în 1950, la vârsta de 77 de ani. În ultimii ani de viaţă a fost îngrijit de nepoţii săi, Xavier şi Paul Abely. Paul, şi el psihiatru, se dedicase, influenţat fiind de unchiul lui, studierii teoriilor despre sindromul identificării greşite iluzorii şi schizofrenie. Abely a remarcat că oamenii diagnosticaţi cu schizofrenie stau mai mult în faţa oglinzii decât restul populaţiei. Conform spuselor lui, privitul prelung în oglindă demonstra existenţa unei tulburări de autorecunoaştere, precum şi a sentimentelor de alienare. Astfel, cercetările lui Capgras despre familiaritate şi stranietate, „sine“ şi „celălalt“ în cadrul delirului dublurii au căpătat continuitate. Ori de câte ori Abely vorbea despre unchiul său „îi menţiona cunoştinţele, priceperea clinică şi aversiunea totală faţă de sistemele clinice grandioase în care s-au împotmolit atâţia psihiatri mânaţi de bune intenţii, cu o încântare perversă care nu-şi găseşte echivalentul decât în *acedia* din *Divina Comedie*[2]“.

Orice psiholog clinician sau psihiatru întâlneşte câte un caz la începutul carierei care îi marchează cercetările şi gândirea pentru tot restul vieţii. Doamna M. a fost mereu prezentă undeva, pe fundal, pentru Capgras, o viaţă dusă în paralel cu a lui, o femeie care trăise acelaşi război ca el, dar care, spre deosebire de doctor, nu a fost onorată nici măcar cu un epitaf. A rămas pentru el o sursă de fascinaţie. A revenit la povestea ei iar şi iar, timp de mulţi ani, interpretând-o în moduri noi.

Indiferent de bolile şi predispoziţiile care au coexistat cu simptomatologia ei, dimensiunea psihologică a delirului doamnei M. este la fel de fascinantă în prezent cum a fost şi pe vremea lui Capgras.

„Semnătura mea are valoare“, spune ea. Vrea ca povestea ei să fie consemnată, vrea dovezi pe hârtie. Avem de-a face cu o afirmaţie fermă a identităţii, a semnificaţiei, a unicităţii personale.

A obținut doamna M. ce își dorea? Divorțul pe care l-a solicitat, de exemplu? Convingerea ei că soțul îi fusese asasinat și înlocuit sugerează că avea sentimente contradictorii față de el, cel puțin. În Franța, dreptul femeilor la divorț fusese reinstituit abia recent, în 1884, sub a Treia Republică. Divorțul a devenit posibil după Revoluție, dar continua să fie considerat revoluționar și anticatolic, iar aristocrația se ferea de efectele sale sociale, fiindcă nu dorea o revenire în legalitate a acestuia și în nici un caz nu voia ca femeile să aibă dreptul să-l solicite pe baze egale cu bărbații, așa cum li se permisese pentru o scurtă perioadă de timp. Sub conducerea lui Napoleon, divorțul a fost restricționat; monarhia l-a interzis complet și de-abia după Războiul Franco–Prusac și zeci de ani de lupte legale a fost reintrodus. În orice caz, ca pacientă într-un ospiciu, doamna M. nu ar fi beneficiat de autonomia necesară pentru a demara un proces de divorț. Dar în mod cert simțim în vocea ei un avertisment clar că lucrurile nu sunt în regulă. Pentru o vreme, chiar i-a atras atenția lui Joseph Capgras, care era dispus să o asculte și era sensibil la traumă. În sensul acesta, delirul ei a fost un demers încununat cu succes. Doamna M. declară hotărât că autoritățile trebuie să acționeze, să restabilească dreptatea și ordinea. Sentimentul acesta îl împărtășeau mulți la sfârșitul războiului, fără îndoială. Femeile fuseseră mobilizate cu entuziasm în Franța, dar demobilizarea fusese rapidă și tăioasă. Războiul nu a dus la extinderea drepturilor lor civice sau civile. Spre deosebire de vecinele lor din Marea Britanie, Germania, Austria și Olanda, femeile din Franța nu au obținut dreptul la vot. Codul civil nu avea să se reformeze în sensul acordării de drepturi mai ample femeilor înainte de 1938, și chiar și atunci schimbările au fost limitate. Motivul era pe de o parte economic, pe de alta social: exista dorința de a restabili structurile casnice convenționale pentru soldații întorși acasă, care voiau să-și găsească femeile „așa cum le lăsaseră, acolo unde le lăsaseră“. [19] Să se fi gândit vreodată doamna M. că reușise să dejoace conspirația? Ce s-a ales de fiica ei, cea aflată încă în viață, după ce Capgras a încetat să-i documenteze povestea? Soțul ei, presupunând că i-a rămas soț legal, a mai vizitat-o? Dar Capgras? Documentele arată doar că a fost mutată pe secția de incurabili a ospiciului. Acestea nu menționează dacă a mai ieșit vreodată din Maison Blanche.

La fel ca Parisul fals al inginerilor, delirul doamnei M. reprezintă o realizare extraordinară a imaginației. Realitatea personalizată pe care și-a croit-o îi face un mare serviciu: oferă o structură unificatoare unei vieți dezordonate, pe care o cuprinde într-o singură narațiune gigantică. Îi organizează dușmanul: este vorba despre hoți de identitate care trebuie opriți. Îi inventează un loc de muncă: ea luptă împotriva unei infracțiuni clar definite. Lumea ei este ordonată îngrijit și profund morală, nu tolerează nici o urmă de nihilism sau de anarhie. Realitatea devine, dacă nu suportabilă, măcar evitabilă – gimnastica mintală solicitantă de care are nevoie pentru e menține delirul activ îi ocupă tot timpul. Ritmul și amploarea substituirilor sunt amețitoare, iar lumea mișună de dubluri, atât ale oamenilor pe care îi consideră morți (dar care știm că trăiesc), ca soțul ei, cât și ale celor pe care îi recunoaște drept vii, ca fiica ei, dar pe care-i consideră impostori. Lor li se adaugă dublurile doamnei M. însăși. Povestea ei are, poate, ceva din farmecul exagerat al spectacolelor cu lanterna magică, ascunzând evenimentele care au format-o și influențele din culise. În ciuda câtorva indicii sugestive, fundalul rămâne vag.

În paralel cu aventurile dublurilor se desfășoară celălalt aspect al delirului ei: răpirile

şi dispariţiile. Doamna M. semnalează aceste absenţe ale copiilor şi soldaţilor, şi prin acest act exprimă o credinţă tăcută, dar puternică. În realitatea ei alternativă, aceşti oameni dispăruţi *încă trăiesc*. Militează frenetic pentru salvarea lor pentru că e mai uşor să crezi că cei dragi ţi-au fost ascunşi, ba chiar că în locul unui copil a fost îngropată o dublură a lui, decât să accepţi cruzimea fără sens a morţii lor.

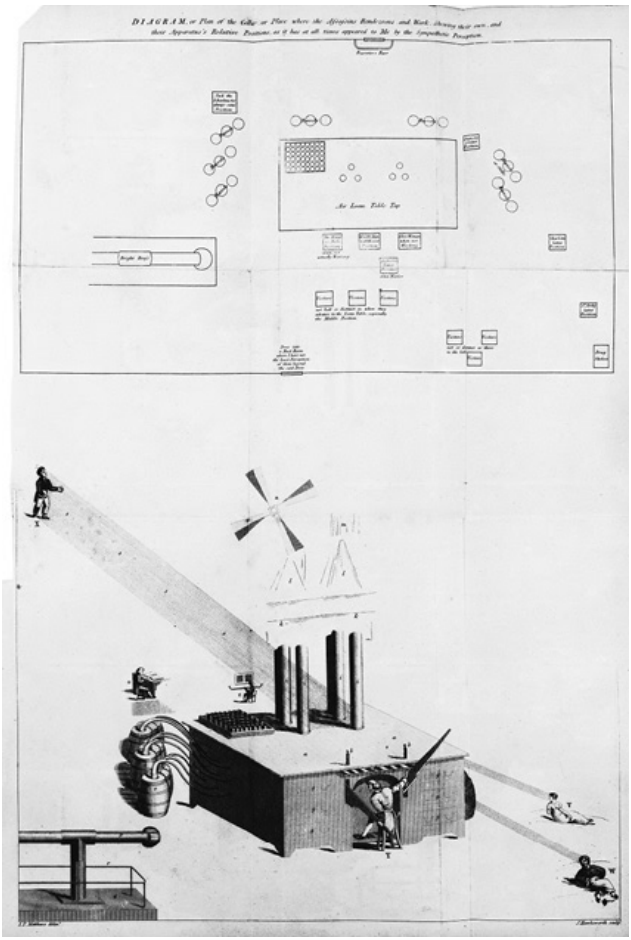

Detaliu dintr-o ilustraţie făcută de James Tilly Matthews pentru *Illustrations of Madness* de John Haslam (1810).

---

1. Paul Verlaine, *Versuri*, trad. G. Georgescu şi N. Condeescu, Editura pentru Literatură Universală, Bucureşti, 1967.

2. Termen folosit în literatura greacă antică şi în scrierile creştine timpurii cu sensul de „delăsare, neglijenţă, torpoare spirituală“. O referire din *Divina Comedie* apare în *Infernul*, III: 34–36: „Aceasta este-acea ticăloşie, / în care plâng nefericiţii-acei / ce nici onoare n’au nici infamie“ (Dante Alighieri, *Divina Comedie: Infernul*, trad. George Coşbuc, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1954, p. 57) (n. tr.).

2. O conspirație paranoică: James Tilly Matthews şi războiului de țesut gânduri

Ne întoarcem în timp circa 130 de ani. Este 6 septembrie 1793, şi călătorim spre nord, de la Rive Gauche şi Montparnasse, traversând Sena, până în Montmartre, în arondismentul 9. Hotel de Biéville se află pe rue de la Grange Batellière: o clădire impunătoare, neoclasică, ale cărei ferestre largi, cu obloane, au deasupra cortine de piatră în basorelief care încadrează monograma „DB“, de la Ducele de Biéville, care a comandat construcția. Până nu demult, era ocupată de un căpitan din garda personală a regelui, dar acum se află sub jurisdicția Gărzii Naționale Franceze. La capătul scării ample se află o încăpere păzită de jandarmi; înăuntru, un tânăr între 20 şi 30 de ani îşi ține capul plecat în mâini. Până nu demult era negustor de ceai la Londra. Domnia Terorii a început, prin decret, chiar ieri şi autoritățile aplică cele mai aspre măsuri împotriva celor suspectați că ar fi duşmani ai Revoluției, iar Comitetul pentru Siguranța Publică l-a declarat pe acest individ, care îşi spune James Tilly Matthews, spion. Camerele de deasupra şi de dedesubt sunt ocupate de multe persoane luate prizoniere, iar nenumărate altele au fost azvârlite în închisori din oraş, fără speranța unei judecăți drepte. Războiul Civil s-a extins din regiunea Vendée, iar acum armatele ostile împresoară Franța. Facțiunile Revoluției, girondinii mai moderați şi iacobinii, s-au întors una împotriva celeilalte. Guvernul revoluționar nu are de gând să ofere favoruri speciale, cu atât mai puțin unui om care a declarat că este trimisul voluntar al statului britanic. Lui Matthews i s-a confiscat paşaportul, iar el nu ştie o boabă de franceză. Aşteaptă cuminte şi îşi plănuieşte următoarea mişcare. „Nu este uşor să afli adevărul despre această persoană“, scrie autorul unui editorial ocazional intitulat „Zilele de luni ale Revoluției“, din ziarul *La Justice*, cotidian care va analiza, un secol mai târziu, celebrul caz al lui Matthews şi al apariției sale la Paris, „şi nici antecedentele şi situația adevărată ale acestui negociator pe jumătate mascat şi misterios. Nu ştim despre el decât ceea ce ne permite să aflăm […] spune că nu este englez, ci galez, şi că din vremea lui Cezar locuitorii Țării Galilor sunt cunoscuți pentru dragostea lor pentru libertate“.

Încercarea lui Matthews de a-şi explica circumstanțele este citată pe larg în acelaşi ziar:

> Pot adăuga, de asemenea, că mama mea se trage dintr-o familie franceză cu numele Tilly, ai cărei membri au fost nevoiți să părăsească Franța după revocarea Edictului de la Nantes.[3] Am fost botezat cu acest nume. Apar în registrele bisericeşti cu numele de James Tilly şi, la fel ca blazonul folosit în țara mea, am avut mereu armele Franței pe emblema mea. Nu folosesc întotdeauna numele Tilly, deoarece în țara mea a afişa trei nume ar fi un semn de aroganță. Aşadar, mă mulțumesc cu cel al tatălui meu, cu

excepția cazului în care este vorba de un act de proprietate, caz în care nu omit niciodată să le scriu pe toate. Adunarea Constitutivă i-a repus în drepturile cetățeneşti pe toți descendenții refugiaților francezi. Am hotărât şi eu să părăsesc Anglia, deoarece nu mă împăcam cu principiile de guvernământ. Ca urmare a acestei hotărâri am început să mă interesez îndeaproape de afacerile Franței.[1]

Mai adaugă că nu-i detestă pe englezi, ci pe guvernanții lor. Tânărul face tot posibilul să spună ceea ce trebuie despre adevăratele sale loialități şi să-şi scape pielea. Are 27 de ani şi îl pândeşte un mare pericol. Ce fel de impresie lasă? Încă poartă hainele obişnuite ale diplomatului – ciorapi de mătase până la genunchi, manşete de dantelă, guler cu franjuri, podoabe şi redingotă? Sau poate că „tăunele“ acesta, cum îl numeşte editorialistul care scrie despre „Zilele de luni ale Revoluției“, a făcut rost de veşminte mai simple, muncitoreşti, în semn de recunoaştere a susținătorilor mai militanți ai Revoluției, care au câştigat, pentru o clipă, puterea în timpul Terorii? Principalele contacte ale lui Matthews la Paris erau oamenii de stat moderați ai Revoluției, ca Georges Danton şi Charles-François Lebrun. Dacă are aceeaşi vestimentație de gentleman ca asociații lui, atunci, la fel ca doamna M. la secția de poliție, este în mod evident venit din altă epocă deoarece este îmbrăcat după codurile diplomatice ale unei ere care a expirat... peste noapte. Danton şi Lebrun tocmai au fost declarați şi ei suspecți.

Ca negociator autodeclarat, Matthews încearcă să mențină pacea între facțiunile adverse, care nu vor sub nici un chip să o mențină. A stăruit mai mulți ani în aceste negocieri imposibile, în care solicitările s-au întețit, concesiunile au fost respinse, iar acum încrederea s-a năruit complet. Francezii îi pun la îndoială motivațiile, după cum o vor face şi englezii în curând, iar el riscă să plătească cu capul – aproape la propriu, în această epocă a ghilotinei. Viața lui depinde de capacitatea de a alege tabăra câştigătoare, dar puterea oscilează de la una la cealaltă, de la o zi la alta, ba chiar din oră în oră. Contactele din Franța îl bănuiesc că ar fi agent dublu. Echilibristica lui diplomatică abilă e suspectă. Priceperea cu care-şi adaptează identitatea în funcție de cine îl ascultă l-a salvat în trecut, dar acum miroase a vinovăție. Trebuie să se hotărască.

În continuare, Matthews este deținut la Paris, mutat din închisoare în închisoare, până la începutul lui 1796. E înlănțuit, în izolare, se teme de acte de violență subite şi chiar de execuție. Guvernul revoluționar a conchis deja că acest aşa-numit „emisar“ este, într-adevăr, agent dublu; scapă aproape prin miracol de ghilotină şi este expulzat din Franța sub motiv că este nebun. Se prea poate să se fi strecurat o eroare administrativă în tot acest haos. Este posibil ca cineva să se fi oferit să-i evalueze lui Matthews capacitățile mintale şi să fi adoptat o atitudine miloasă față de soarta lui, dar, dacă bărbatul chiar era dezechilibrat în mod evident, episoadele delirante trebuie să fi fost rare. Este trimis fără ceremonie înapoi în Anglia. Nu-l mai aşteaptă nici o trăsură. Se pare că merge desculț de la Paris la Calais, mâncând ce găseşte. Pe parcursul anului următor, se va convinge de existența unei conspirații politice sinistre care unelteşte chiar sub nasul tuturor.

Ocazional, mai răsare din arhive câte un caz care ne permite să ne dăm seama ce trebuie să fi însemnat un astfel de delir, la nivel existențial, pentru cel care suferea din cauza lui. James Tilly Matthews este un astfel de exemplu. Este considerat primul caz

complet documentat de schizofrenie paranoidă, potrivit terminologiei adoptate mai târziu. Delirul lui Matthews constă într-o maşinărie extraordinară care controlează minţile oamenilor şi o bandă dubioasă de agenţi – nelegiuiţi în stilul răufăcătorilor lui Dickens, care au drept complici cotoroanţe cu faţa ciupită de vărsat. Gruparea transmite unde magnetice invizibile dintr-un dispozitiv recent născocit către capetele elitelor de la Palatul Westminster. Operaţiunea secretă face parte dintr-o conspiraţie amplă între revoluţionarii iacobini francezi şi guvernarea britanică. Indivizi corupţi situaţi de ambele părţi ale Canalului Mânecii s-au înhăitat pentru a răsturna structurile de putere politică de la Londra şi de la Paris, cu scopul de a instala revoluţionari la cârma Marii Britanii.

Când a plecat din Londra, Matthews era un negustor de ceai devenit diplomat, care avea prieteni sus-puşi, dar când revine în oraş sărac lipit este tratat ca un infractor de drept comun care a fost deportat în cel mai neceremonios mod. Ajunge acasă şi îşi găseşte soţia şi copilul trăind într-o sărăcie abjectă. Nevasta lui nu a fost niciodată identificată, astfel că a rămas o prezenţă fără chip şi fără nume în istoria acestor fapte; nu ştim cum s-a descurcat în perioada în care soţul ei era prizonier în Franţa, dar putem să bănuim că încasările din comerţul cu ceai s-au oprit. Familia se mută într-o locuinţă austeră în sud-estul oraşului şi membrii ei sunt nevoiţi să se împace cu noua lor situaţie. Este o decădere din rang dureroasă, o umilinţă des întâlnită în relatările pacienţilor deliranţi despre perioada de început a bolii lor.

Scena politică din Marea Britanie este turbulentă şi încurcată. Au început să prindă rod tot soiul de teorii fanteziste ale conspiraţiei despre situaţia din Franţa. Comentatorii conservatori şoptesc că s-ar putea ca gruparea Illuminati să fie responsabilă pentru haosul Revoluţiei Franceze. Este vorba despre o societate de intelectuali care speră să-şi promoveze principiile iluministe în rândul oamenilor. Ei s-au infiltrat în reţeaua francmasonilor, dar şi în elita franţuzească. Pozează în iacobini şi au răsturnat monarhia şi Biserica, punându-le în slujba propriilor planuri.

În locuinţa lui modestă, lui Matthews încep să-i răsară în minte idei despre un complot alternativ, unul şi mai sinistru şi amplu decât cele de care-i bănuieşte lumea pe Illuminati. Membrii acestuia au traversat Canalul şi s-au infiltrat în Marea Britanie. Începe să-şi organizeze sursele de informaţii. Reprezentanţi ai guvernului fac înţelegeri secrete menite să le permită revoluţionarilor iacobini să răstoarne conducerea britanică. Îi va contacta pe politicienii loiali la care avea uşa deschisă odinioară. Îl vor asculta? Informează oficialii de resort, dar acuzaţiile îi sunt ignorate. În data de 12 septembrie, redactează o scrisoare lungă adresată Lordului Liverpool, ministrul războiului, în care îl informează despre acest act de trădare şi despre necesitatea luării urgente de măsuri. Nici scrisoarea aceasta nu primeşte răspuns. Ca intermediar şi negociator de pace, cunoaşte toate secretele. Mita, sub forma bijuteriilor scumpe, circulă pretutindeni. Ce vor face autorităţile? Îi prezintă dovezi chiar şi domnului Pitt însuşi, dar prim-ministrul îl trimite acasă. Este respins. Iar şi iar, ignorat de conducerea cu care odinioară era în relaţii bune. Trimite o ultimă scrisoare. Este ignorat şi de data aceasta. Matthews adună nişte documente şi pleacă la Westminster.

Evenimentul următor marchează prima manifestare publică a delirului lui Matthews, una dramatică. Vineri, în data de 4 noiembrie 1796, când încă nu trecuse mult timp de la

întoarcerea lui din Franța, se află în primul rând al galeriei publice din Camera Comunelor şi este vizibil agitat. Aşteaptă momentul potrivit să dea lovitura.

Are loc o pauză pentru ca grefierul să introducă o clauză într-un proiect de lege. Bărbatul se ridică atunci în picioare şi flutură o hârtie în mâna dreaptă. Strigă către adunare: „Trădător! Trădare! Vin să dezvălui Camerei un act de trădare!“ Numărul din acea săptămână al *The London Gazette* pune pe prima pagină un titlul mare „Tulburări la galerie“ şi transcrie cuvintele lui Matthews după cum urmează: „Doresc să mă predau sergentului de arme[4] şi să fiu interogat de tribunal“.

Galeria este evacuată, iar omul este escortat, cu mâinile legate la spate, într-o anticameră, unde îşi declară numele şi adresa: James Tilly Matthews, Camberwell Grove numărul 6. Apoi oferă câteva informații despre situația lui. Ziarele spun că este galez. *The London Gazette* din prima săptămână a lui noiembrie 1796 relatează altceva, citând declarațiile lui Matthews cum că tatăl lui este galez, dar el este din Staffordshire.[2] Nici o altă publicație nu preia acest detaliu, cu excepția, normal, a ziarului *The Staffordshire Advertiser*.

Apoi, Matthews îi trage la răspundere pe toți cei prezenți. Este vorba despre trădare şi despre strădaniile lui deloc apreciate de a o scoate la lumină. Demonstrația din Camera Comunelor a fost ultima soluție. Poate să dovedească totul în fața Camerei dacă i se permite să i se adreseze. Este hotărât să „aducă la cunoştința întregii țări faptele trădării, sau să piară în încercarea de a dezvălui adevărul“, raportează *The London Gazette*. Mai mult, este urmărit la tot pasul de spioni, ba chiar de un om care se dă drept el (încă o dublură-substitut aflată în libertate). Viața lui este în pericol. Câțiva oameni au fost plătiți să îl omoare. În mod deloc surprinzător, Camera nu îl ascultă. Dimpotrivă, decide că intelectul său este „deranjat“. *The London Gazette* raportează că bărbatul manifestă „dezamăgire şi regret“ când i se ordonă să părăsească Parlamentul.

Lucrurile nu se termină aici. La un moment dat, înainte de scena din Camera Comunelor, Matthews devine sigur că la baza complotului se află o maşinărie extraordinară. Este un mecanism pe care îl numeşte „războiul de țesut gânduri“. Dispozitivul poate să controleze minţile oamenilor țesând gaze care ating forma finală a unei „împletituri de fluid magnetic“ care se îndreaptă către victimă pe calea aerului pentru a o corupe. Revoluționarii care țin degetele pe butoanele şi manetele acestui instrument manipulează gândurile politicienilor britanici aflați în funcție.

> În apropierea fiecărei instituții publice este ascuns un război de țesut gânduri, iar dacă poliția ar fi suficient de vigilentă, ar detecta grupul de nelegiuiți care urzesc teribilul plan pe lângă Camerele Parlamentului, Amiralitate, Trezorerie şi aşa mai departe, iar aproape de Spitalul Saint Luke mai există încă o grupare asemănătoare [...]. Toate persoanele care dețin funcții înalte în guvern sunt afectate. Un expert al grupării, cu pregătire în domeniul magnetismului, unelteşte pentru a se plasa în apropierea unui ministru, la rândul său impregnat, şi astfel este capabil să sădească orice gând în mintea acestuia şi să-i cunoască opiniile despre gândul astfel impus. Aşadar, de pildă, când un secretar de război se află la biserică, la teatru, sau în biroul său, şi se gândeşte la ceva fără importanță, expertul în magnetism îi sădeşte dintr-odată în minte

subiectul schimbului de prizonieri. Secretarul se va întreba, poate, cum de i-a venit în gând o asemenea temă, de vreme ce nu avea nici o legătură cu cugetările sale precedente; totuşi, va întoarce tema pe toate părţile şi va conchide că acest principiu apărut subit în mintea sa trebuie să stea la temelia negocierii. Expertul magnetist, care, observând şi absorbind informaţia, i-a obţinut astfel opinia, îl va informa imediat pe ministrul francez de sentimentele secretarului englez, care, astfel, va căpăta puterea de a-l lua pe nepregătite în privinţa schimbului.[3]

Gruparea îşi manifestă influenţa la cel mai înalt nivel. Nici măcar prim-ministrul William Pitt nu se poate împotrivi forţelor magnetice şi a devenit o „simplă marionetă“ în mâinile răufăcătorilor care plănuiesc să-l asasineze. Matthews a supravieţuit mulţumită inteligenţei. Este o întreprindere periculoasă. Pare a fi agent dublu, dar de fapt este un revelator al conspiraţiei care urmăreşte planurile de „republicanizare a Marii Britanii şi a Irlandei“ şi de „dezorganizare a Marinei Britanice“. Eroul nostru cutezător îşi declară înflăcărat loialitatea, dar de data aceasta britanicilor, minimalizând orice afinitate faţă de francezi. Celulele războiului de ţesut gânduri sunt ascunse în numeroase beciuri şi pivniţe din toată Londra, chiar şi în incintele spitalelor. Auzim din nou ecouri ale poveştii doamnei M. despre subteranele Parisului pline de copii răpiţi.

Tribunalul din Bow Street audiază cazul, iar familia lui Matthews afirmă în faţa autorităţilor că bărbatul este întreg la minte. Matthews este un caz spinos. Este un conspiraţionist delirant, dar câteva dintre cele mai neplauzibile elemente ale poveştii relatate poliţiei pot fi demonstrate ca fiind adevărate. A fost într-adevăr negustor de ceai, dar ziarele confirmă că s-a aflat la Paris în anii cei mai tumultuoşi ai Revoluţiei, într-un moment de cotitură a istoriei. Să treci de la negocieri pentru ceai la negocieri de pace este o schimbare de carieră considerabilă.

Se prezintă în faţa Lordului Kenyon la Lincoln’s Inn Fields, dar, în urma petiţiilor depuse de autorităţile parohiei sale din sudul Londrei, care erau sătule de acest „sărăntoc“ care le face probleme în teritoriu, este internat într-un ospiciu.

În data de 28 ianuarie 1797, la un an după izgonirea sa din Franţa, Matthews este internat în Spitalul Psihiatric Bethlehem, cunoscut şi ca Bethlem, sau Bedlam. Pe atunci, spitalul se mai afla în clădirea din Moorfields, situată la mică distanţă de zidul din nord al Londrei. Documentele arată că este mutat pe secţia de incurabili a spitalului în anul următor, pe data de 21 ianuarie 1798.

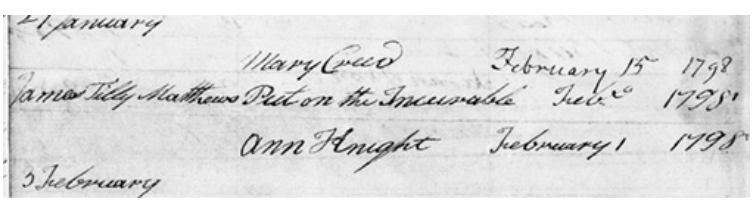

„James Tilly Matthews este dus la incurabili“, 21 ianuarie 1798, Registrul de Internări pentru pacienţii incurabili de la Spitalul Bethlem.

Matthews a fost declarat „nebun“ de autoritățile din Franța, dar nu a intrat în sistemul psihiatric francez, care folosea o abordare nouă, mai psihologică şi mai umanistă, a bolilor mintale. A ajuns în cel mai cunoscut ospiciu britanic din acea perioadă. La Bedlam lucrurile stăteau altfel. Spitalul în care a fost internat Matthews era, cel puțin pe dinafară, impresionant, de-a dreptul ostentativ, construit special pentru funcția pe care o servea. Proiectat de celebrul erudit Robert Hooke, anunța, prin scara lui colosală, o mare bunăvoință față de nefericirea suferinzilor de boli mintale. Stâlpii de piatră de la intrare avertizau şi, în acelaşi timp, impresionau vizitatorii cu figurile sculptate în piatră de Portland ale Melancoliei şi Nebuniei situate chiar în vârful lor. Cu toate acestea, clădirea fusese ridicată pe pământ insalubru, în aşa-zisa „Town Ditch“, adică pe groapa de gunoi a oraşului, aşa că fundația ei era şubredă. Până să ajungă acolo Matthews, ospiciul era deja dărăpănat: încăperile mari şi coridoarele bine luminate proiectate de Hookes erau acum infiltrate şi căzute în paragină, cu podele neregulate şi scurgeri prin acoperiş. Pacienții erau încă încătuşați şi erau supuşi la „tratamente“ regulate care constau în băi reci şi lăsare de sânge. Pe lângă acestea, ei se confruntau cu multe alte constrângeri şi abuzuri violente. Posturile de medic de acolo erau atribuite în mod tradițional pe baze caritabile şi onorifice, iar salariul era ceva destul de nou pentru un om ca John Haslam, şef de secție şi farmacist al spitalului. Cei mai mulți doctori aveau un program flexibil. Veneau şi plecau, câştigându-şi banii ca „doctori de nebuni“ şi în cabinetele lor private, dar în calitate de farmacist-şef, Haslam era prezent la serviciu zi de zi. Astfel se explică, în parte, ascensiunea lui în instituție.

Încă de pe atunci, cuvântul Bedlam era sinonim cu „haos“ în limba engleză. Ospiciul apare în scena finală a seriei de tablouri a pictorului William Hogarth, *Progresul lui Rake*, în care protagonistul Tom e întins pe podeaua instituției, aproape gol, în timp ce soția lui credincioasă, Sarah, plânge lângă el, iar o vizitatoare, împreună cu slujitoarea ei, îi privesc neputincioase. În ciuda mizeriei sordide, sau poate că datorită ei, ospiciul încă primea vizitatori în zilele libere şi de sărbătoare; oamenii veneau să privească spectacolul şi să-i identifice pe bolnavii cei mai celebri. Anii de război cu Franța goliseră vistieria publică, iar renovarea instituțiilor de acest fel nu reprezenta o prioritate.

În data de 18 martie 1797, o femeie întrerupe şedința de dimineață a comitetului Spitalului Bethlem. „Sunt soția domnului Matthews şi vreau să ştiu sub a cui autoritate este ținut prizonier soțul meu“. I se prezintă actele de internare ale lui Matthews, dar refuză să plece până nu primeşte explicații. În cele din urmă, primeşte un ordin care îi interzice să-şi mai viziteze soțul pe motiv că îi înrăutățeşte comportamentul. Rămâne o figură fără nume, nedesluşită, situată de partea cealaltă a zidurilor oraşului, dar va bântui în continuare autoritățile spitalului.

Nu se poate şti când s-au întâlnit pentru prima dată privirile celor doi, dar lui John Haslam trebuie să-i mulțumim pentru faptul că Matthews a fost promovat de la rangul de anecdotă diplomatică bizară într-un ziar din Franța, la acela de studiu de caz reprezentativ pentru delir. Haslam se ocupă de tratamentul lui Matthews la Bedlam şi va scrie o carte despre cazul lui: *Illustrations of Madness*. Stilul în care tratează Haslam povestea pacientului său este întru totul original. Transformă o relatare despre delir într-o istorisire captivantă. Este păpuşarul pacientului lui, dar se grăbeşte să arate că Matthews îşi

împărtăşeşte povestea de bunăvoie şi colaborează cu medicul, desenând el însuşi diagramele şi schiţele personajelor. Pentru prima dată, cineva dedică o întreagă carte imaginației delirante a unui singur caz psihiatric. Haslam dă volumului său un subtitlu extravagant:*Prezentarea unui caz neobişnuit de nebunie, însoţit de dezacordul cu nimic mai puţin remarcabil al opiniei medicale. Dezbateri despre natura beteşugului şi a evenimentelor trăite. Include descrierea torturilor bizare trăite de pacient.*

Înainte ca psihiatrul să prezinte public pentru prima dată delirul pacientului său, John Haslam şi Tilly Matthews se află într-un contact strâns timp de mai bine de 15 ani, prin natura relației lor terapeutice. Haslam documentează cu atenție boala lui Matthews de-a lungul anilor lungi de internare ai acestuia şi ne poartă într-o călătorie intimă prin lumea lui, pe care avem ocazia să o privim prin ochii pacientului. Rezultatul acestui demers este un fel de ghid al delirului unui individ, care, în secolul al XVIII-lea, trebuie să fi fost echivalentul experienței vizionării pentru prima oară a unui film prin intermediul tehnologiei tehnicolor, cu cadre spectaculoase de urmărire, trase pe străzi murdare şi înghesuite. Atmosfera e stranie şi apăsătoare. Ne sunt prezentate personajele principale ale acestei opere dramatice:

> Domnul M. insistă că într-un apartament din apropierea Zidului Londrei se află o bandă de răufăcători experți în chimie pneumatică. […] Gruparea de infractori este compusă din şapte membri, dintre care patru bărbați şi trei femei. Dintre aceştia, patru trăiesc cu precădere în străinătate, iar doi nu au făcut nici o mişcare în afara granițelor de când a devenit subiectul persecuției lor; nu se ştiu foarte multe despre obiceiurile lor generale. Ocazional, îşi fac apariția pe străzi, iar cetățeanul de rând i-ar putea lua drept hoți de buzunare. Îşi părăsesc locuința pentru a se întâlni cu alți borfaşi, care au aceeaşi profesie; se tocmesc ca spioni şi dezvăluie duşmanilor secretele celor aflați la putere sau conspiră pentru a înfăptui lucruri dintre cele mai atroce. În locuința lor, trăiesc împreună în preacurvie ruşinoasă şi mizerabilă tovărăşie.[4]

Haslam îi promite cititorului acces special la tărăşeniile mizerabilei tovărăşii, prin ochii investigatorului lui cutezător din teren. Cuvintele îi sunt transcrise cu fidelitate, insistă Haslam, iar Matthews este „mulțumit şi recunoscător“ că acest complot este supus atenției publicului. Matthews scoate la lumină o galerie întreagă de răufăcători remarcabili, personaje pe care le conturează cu forța imaginației lui. Bill „dă dovadă de cea mai neobosită şi ucigaşă samavolnicie“ şi „nimeni nu l-a văzut vreodată zâmbind“; mâna lui dreaptă, „Jack Învățătoru’“, are „vreo 60 de ani. Nu se ştie sigur dacă poartă perucă, dar de obicei este văzut făcând un gest de parcă şi-ar împinge-o spre ceafă cu degetul arătător. El spune adesea: «Numai să puteți să ne prindeți cu mâța în sac!»“.

Conducătorul, Bill Regele, este nemilos şi „i-a întrecut pe ceilalți în pricepere şi în ştiința cu care mânuieşte maşinăria. Are cam 64 sau 65 de ani şi, ca înfățişare, se aseamănă cu răposatul doctor De Velangin [un medic excentric, interesat de nutriție şi de regimul alimentar, care lucrase o vreme la Bedlam], dar cu trăsături mai necioplite; se asemănă mai tare cu răposatul Sir William Pulteney [parlamentar fabulos de bogat, susținător al lui Pitt], pe care, de altfel, îl şi imită. Aparițiile pasagere ale unor personalități

recognoscibile ale societății londoneze fac scena să pară derutantă, ca nişte chipuri fantomatice reflectate într-o sală cu zeci de oglinzi. Dublurile necioplite care circulă pe străzile Londrei lui Matthews ne amintesc de escrocii care stăteau la pândă în Parisul doamnei M. un secol mai târziu, cu cicatricile lor postoperatorii evidente. Sir Archy poartă „o haină cu pulpane lungi şi pantaloni care se închid cu nasturi între picioare. Unii dintre bărbați spun că Sir Archy ar fi de fapt o femeie îmbrăcată în haine bărbăteşti. Altminteri, este un nemernic de cea mai joasă speță, care face mereu glume deşucheate şi scuipă înjurături usturătoare. În vorbirea lui se simte afectarea unui accent provincial“. Individul foloseşte un magnet pentru a manipula „exprimările creierului“. Operatorul maşinăriei este o doamnă sinistră, desfigurată, cunoscută drept „femeia înmănuşată“, care poartă mereu mănuşi de bumbac fiindcă are mâncărimi. Este „ciupită de vărsat“, deci are cicatrici provocate de varicelă, are „fire de păr moi“ pe buza de sus şi pe bărbie, poartă „o rochie de Norwich obişnuită, de un cafeniu spălăcit“, un „şal de camblot[5]“ banal şi o pălărie de paie îmbrăcată în mătase neagră. Ceilalți din bandă o tachinează mereu şi trag de ea ca nişte corbi de o stăncuță ciudată: n-a auzit-o nimeni vorbind vreodată. Augusta are un farmec superficial, „îmbrăcată obişnuit, ca o nevastă de negustoraş de țară, în negru“, dar este „nemaipomenit de invidioasă şi de rea“ când o supără cineva. Umblă prin periferiile de vest ale Londrei ca agent sub acoperire infiltrat în alte bande, iar scopul ei în ceea ce priveşte mânuirea magnetului este să influențeze alte femei. Charlotte are „înfățişare de franțuzoaică, fiind un soi de brunetă rumenă la față“. Pe ea o țin „aproape despuiată şi cu mâncare puțină“. Domnul Matthews are motive să creadă că ar fi legată cu lanțuri, căci i-a spus de câteva ori că este la rândul ei o prizonieră. Vorbeşte mereu în franceză, dar limba şi „exprimările creierului“ ei sunt rostite în engleză. Nu poate să treacă neobservată confuzia dintre identitatea franceză şi cea engleză care animă personajul lui Charlotte; ea este întruparea confuziei lui Matthews cu privire la loialitatea lui față de o tabără sau cealaltă. Poate că îi reflectă şi amintirile fragmentate despre perioada în care a fost înlănțuit pe vremea Terorii.

Haslam îngrijea deja un pacient celebru la Bedlam când a intrat Matthews în peisaj: o femeie docilă şi enigmatică, iubitoare de Shakespeare şi turtă dulce, pe nume Margaret Nicholson. Cei doi aveau să fie vecini mulți ani. Era o figură maternă pentru ceilalți pacienți, iar, mai târziu, Matthews a devenit, la rândul lui, figură paternă a ospiciului. Nicholson era mai mare decât el cu 16 ani şi era internată la Bedlam de un deceniu când a apărut Matthews, cu lumea lui interioară gata confecționată şi populată cu o distribuție unică de personaje. Fusese internată după ce încercase să-l înjunghie pe regele George III cu un cuțit de desert bont şi era un fel de vedetă pentru vizitatorii spitalului, care rugau personalul să le permită întrevederi cu ea. Este posibil ca lui Matthews să i se fi permis să viziteze secția pentru femei a spitalului şi ca s-o cunoască. În mod firesc, cei doi ar fi auzit unul despre celălalt pentru că aveau, în fond, multe în comun. Amândoi manifestau deliruri de grandoare. Conform lui Haslam, se mai întâmpla din când în când ca Matthews să-şi piardă cumpătul şi să înceapă să dea ordine, ca pacienții care ajungeau câțiva ani mai târziu în ospiciile Franței închipuindu-şi că sunt Napoleon. Se purta de parcă ar fi fost „împăratul lumii întregi, rostind proclamații către cetățenii nesupuşi şi azvârlindu-i de pe tron pe uzurpatorii stăpânirii“. Cuvintele acestea ar fi putut să vină direct din gura lui

Nicholson, când îi cerea regelui uzurpator George III să-i recunoască dreptul la tron. Delirul de persecuție de care suferă Matthews îl plasează indubitabil în centrul Universului şi îi oferă convingerea că întreaga lume e cu ochii pe el. Asemenea doamnei M., el este neputincios, dar doar pentru că lumii îi pasă suficient de mult de el încât să îl deposedeze. Viața lui Matthews după misiunea lui diplomatică se desfăşoară în paralel cu ascensiunea lui Napoleon Bonaparte, doar că bărbații se îndreaptă în direcții diferite. „Ți-am spus că eşti talismanul lui Bonaparte“, se laudă banda în fața lui. „Dar dacă pe el îl vom urca pe cele mai înalte culmi, pe tine te vom azvârli sub nivelul naturii umane.“ Ridicând din sprâncene a uimire, Haslam îl descrie pe Matthews drept „Ne-Napoleonul nostru“.

Haslam are motive serioase să nu-l privească pe Matthews cu ochi buni. El credea că sănătatea şi boala mintală sunt două stări opuse, ca ziua şi noaptea, care, prin însăşi definiția lor, nu au cum să coexiste. Dar comportamentul lui Matthews îngreunează susținerea unei viziuni atât de categorice asupra „nebuniei“ sau a sănătății lui mintale. Desenează atât de bine încât, când s-a lansat un concurs pentru proiectarea unui nou Bedlam pe terenul nou din Saint George’s Fields, în zona Lambeth din sudul Londrei (clădirea care adăposteşte acum Muzeul Imperial de Război), s-a înscris şi el cu propriile planuri. Nu a câştigat, dar eforturile lui i-au impresionat atât de tare pe guvernatori, încât a primit un premiu de 30 de lire sterline. De-a lungul anilor în care a fost internat forțat, se pare că a avut un comportament calm. Uneori devenea un soi de „automat“ care aştepta ca alții să se ocupe de el (asemănător cu stările de absență pe care le trăia doamna M.). Este descris ca fiind erudit, pacifist şi popular în rândul celorlalți deținuți. I se permite să grădinărească pe o bucată de teren dintre dărâmăturile zidurilor exterioare îmbătrânite şi aduce „într-o stare de cultivare admirabilă“ locul respectiv. Unul dintre planurile lui neîndeplinite de la Paris fusese să rezolve problema lipsurilor alimentare cu ajutorul unei rețele de grădini urbane, iar la Bedlam a făcut planuri pentru o grădină care să alimenteze bucătăria. Familia l-a sprijinit pe durata şederii la Bedlam şi a continuat să-i ceară eliberarea, deşi nu avea voie să îl viziteze. Interzicerea vizitelor era ceva foarte neobişnuit la Bedlam şi, aşa cum sugerează Mike Jay în cartea lui *The Influencing Machine*, nu a făcut decât să-i întărească lui Matthews convingerea că era prizonier politic şi inamic al statului.

Matthews este o amenințare reală la adresa autorității lui Haslam, dar relația lor este ambiguă. Haslam este cel care-i dă lui Matthews creioanele şi alte materiale cu care să-şi deseneze universul personal (aşa cum, la începutul secolului XX, gardienii îi vor da lui Léa-Anne B. piese de Shakespeare pe care să le citească în timp ce aşteaptă un semn de la regele George V) şi îi încurajează talentul artistic evident. Pare, cel puțin într-o oarecare măsură, captivat de creativitatea imaginației pacientului (războiul de țesut gânduri şi lumea în care funcționează acesta), deşi foloseşte termeni disprețuitori ca să descrie, în notițele lui, această realitate alternativă. Relația dintre doctor şi pacient ilustrează în mod dramatic îndoielile din spatele unei întrebări foarte vechi, pe care şi-o puneau şi autoritățile religioase: cine este în măsură să decidă ce se califică drept delir şi ce nu?

Priceperea tehnică excepțională a lui Matthews conferă diagramelor lui o precizie vecină cu realitatea. Descrie până la ultimul detaliu funcționarea şi exploatarea tuturor

acestor forțe nevăzute de către distribuția fantastică de agenți secreți. Din nou, ne întoarcem la perena şi spinoasa întrebare care ne tot bântuie: ce *înseamnă*, în fond, delirul?

Aerul din dispozitiv este un cocktail putred compus din „răsuflare omenească duhnitoare, moarte şi ciumă“, printre ingredientele sale numărându-se „lichidul seminal“ şi arsenicul. Maşinăria demarează un proces cvasimecanic prin care acest aer pestilent asaltează o persoană şi o face să se poarte şi să simtă în maniera în care doresc răufăcătorii, prin intermediul unor gânduri care i se sădesc în minte sau prin procedura mai chinuitoare a „spargerii homarului“ la care face referire Haslam în subtitlul cărții sale, când menționează torturile bizare la care a fost supus Matthews: presiunea atmosferei magnetice opreşte circulația individului, de parcă acesta ar fi prins cu nişte cleşti. Forțele se manifestă şi prin intermediul unor instrumente domestice obişnuite: „se induce apoplexia cu ajutorul unei răzătoare“, de exemplu, sau, mai subversiv, ținta este plasată în fața unei oglinzi cilindrice, astfel încât toate „gândurile victimei să capete o interpretare grotescă; iar cel atacat să se mire că părerile sale, odinioară bine întemeiate şi solemne, pot să capete o formă ridicolă, care îl obligă să se îndoiască de natura lor şi să râdă de subiectele cele mai importante. Oglinda poate să facă în aşa fel încât lucrurile chibzuite să pară nebuneşti, preschimbă adevărul în calomnie, distorsionează măsurile luate de instituțiile civilizate încât acestea ajung să pară barbare şi transformă biblia într-o carte de glume“. Cu alte cuvinte, sistemul acesta poate să întoarcă lumea cu josul în sus într-o clipită, făcând din oricine şi din orice subiect de batjocură.

Banda de răufăcători lucrează bine în echipă. Un membru absoarbe sentimentele existente, în timp ce altul le introduce cu forța pe cele noi. Se instalează un umor obscen în descrieri atunci când sunt explicate rolurile funcțiilor corporale: fluidul magnetic, de exemplu, se extrage prin anus, „bulă cu bulă“, în scopuri mişeleşti. Magnetismul ca vehicul al comunicării psihice este cea mai inedită şi redutabilă scamatorie. Un „membru inferior al bandei (de obicei un novice) primeşte o sticlă ce conține lichidul magnetic, care iese dintr-o valvă sub presiune. Dacă ținta atacului se întâmplă să stea într-o cafenea, practicantul magnetismului îşi face de lucru în apropierea sa, poate chiar intră în vorbă cu victima, iar în timpul conversației, prin deschiderea valvei, eliberează fluidul magnetic volatil, care este inhalat de persoana care face obiectul atacului. Atât de mare este atracția între corpul uman şi fluidul magnetic încât omul în cauză se impregnează fără greş cu acesta“. Comunicarea şi controlul se petrec „fără a produce vibrațiile obişnuite în aer“, instalându-se în cavitatea urechii fără ştirea victimei. Banda lucrează inclusiv noaptea, impunându-şi imaginile groteşti asupra intelectului celui atacat într-un mod „minunat, dar tulburător“. Poți să fii supus unui asemenea proces teribil chiar şi în timp ce dormi sau îți bei cafeaua! Este posibil să te „lucreze“ oricând un ucenic trimis să capete experiență pe tine. Dar nu e de râs. Banda aceasta a fost cea care a convins autoritățile să clocească acuzații false de nebunie împotriva lui Matthews, ca să-i desființeze afirmațiile. Ei l-au închis în spital. Cu cât se îndepărtează cineva de maşina pneumatică, cu atât influența acesteia asupra persoanei respective scade, dar trebuie să fii la mai bine de 300 de metri distanță de ea până să-şi piardă puterea asupra ta. „Interpunerea zidurilor produce o schimbare minimă.“ Gruparea poate să pătrundă în spital şi să îl găsească. Membrii ei au cum să ajungă la el şi, în cele din urmă, să îl ucidă. Nu poate să scape de ei nici măcar în

fortăreața Bedlam, la fel ca doamna M., închisă la Maison Blanche alături de doctorii-dubluri, care complotau s-o otrăvească.

Pentru Matthews, nu e de glumă cu aceste lucruri. Infracțiunea comisă este nici mai mult, nici mai puțin decât înaltă trădare, iar tărăşenia se petrece sub ochii tuturor, chiar atunci. Situația este periculoasă.

În ziua de azi, ideile lui Matthews ar fi catalogate drept „paranoide“ sau „persecutorii“ şi încadrate într-un tip de tulburare delirantă care constă în convingerea falsă că anumite evenimente inofensive sau coincidențe au legătură directă cu persoana care le experimentează, sau că suferindul este urmărit de cineva care vrea să îi facă rău. Cuvântul „paranoia“ a fost folosit de Hipocrate pentru a descrie delirurile celor cu febră foarte mare. Din două cuvinte greceşti (*para*, „pe lângă“, şi *nous*, „minte“) a creat unul singur care înseamnă, la propriu, „ieşit din minți“. Termenul a fost preluat în vocabularul medical şi a ajuns să se refere la o tulburare mintală care, însă, nu include delirul. Sistemul de clasificare al Organizației Mondiale a Sănătății pentru fenomenele psihiatrice, bazat pe studiile de la Spitalul Maudsley din anii ’60, a definit tipurile principale de delir: de grandoare, de gelozie, erotoman, somatic, de persecuție şi altele. De-a lungul secolului trecut, delirul de persecuție a devenit cel mai răspândit tip de tulburare delirantă.

Odată cu sistematizarea medicală a tulburărilor de sănătate mintală petrecută la sfârşitul secolului al XIX-lea, a apărut şi diagnosticul de *dementia praecox*, o boală care avea să fie numită, în curând, schizofrenie şi sub care a fost aşezat şi delirul, ca unul dintre numeroasele ei simptome. Matthews a fost diagnosticat retrospectiv cu schizofrenie, iar, în cadrul diagnosticului respectiv, delirul lui legat de războiul de țesut gânduri era considerat de neînțeles în termenii psihologiei sau ai experienței de viață.

Descrierea din *Illustrations of Madness* ni-l prezintă pe Matthews ca pe un personaj colosal, un om al spectacolului care-şi ilustrează demonstrativ viziunile şi a cărui umanitate este ascunsă în spatele scamatoriilor şi trucurilor. Avem cum să-l privim totuşi pe omul din spatele lor? Unde a început drumul care l-a dus, până la urmă, la Bedlam?

Este clar că a devenit instabil psihic în perioada în care a lucrat ca negociator în Franța revoluționară. Dar ce l-a determinat să accepte să plece la Paris cu o sarcină diplomatică practic imposibil de realizat? Putem să fim siguri că numele pe care l-a folosit a fost real? El însuşi recunoaşte că obişnuia să adopte diferite forme ale numelor de familie în funcție de moment, țara în care se afla şi cât de ostentativ dorea să fie.

Majoritatea biografiilor lui Matthews îi plasează data naşterii în anul 1770 şi afirmă că se trăgea din Țara Galilor; se ştiu puține despre prima parte a vieții lui. S-a presupus că era de origine galeză ca urmare a declarației făcute în fața magistraților de pe Bow Street, unde a spus că numele Matthews provine de la tatăl său galez. Un detaliu din documentele administrative alcătuite în ziua arestării lui la Londra răsplăteşte curiozitatea celui care îl consultă îndeaproape. Inculpatul declară că a fost botezat James Tilly, după numele mamei lui, franțuzoaică hughenotă, şi nu Matthews. Toate aceste declarații contradictorii produc multe variabile în încercarea de a găsi alte date despre el în arhive, mai ales având în vedere că schimbările mărunte sau discrepanțele ortografice erau la ordinea zilei în actele vremii.

O remarcă făcută în trecere de Matthews, sau atribuită lui în transcrierea declarației,

ne dă o pistă şi ne ajută să căutăm mai țintit. Informația era acolo de la început, în articolul din *The London Gazette* despre bufonada lui Matthews din Camera Comunelor, dar a fost trecută cu vederea. Tatăl lui, spune el, era din Țara Galilor, dar el este „născut în Staffordshire“. Orice afirmație declamativă făcută de Matthews cu privire la identitatea sa națională trebuie privită cu scepticism. Ştim că ar fi spus orice ca să-şi dovedească loialitatea față de una dintre taberele adverse. Însă faptul că menționează comitatul Staffordshire ca loc în care a copilărit sună veridic, având în vedere că nu avea nici un motiv evident să mintă în acest sens. Ediția *Staffordshire Advertiser* din data de 12 noiembrie 1796 (care citează din *The London Gazette*) prezintă ştirea de ultimă oră despre drama din Camera Comunelor – oare cei de la ziar îl considerau pe Matthews un localnic de-al lor?

Motoarele de căutare moderne ne permit să facem o cercetare comparativă a diferitelor grafii ale unui nume ca să identificăm posibilele lui origini în arhivele digitalizate.

În localitatea Kinver (sau Kinfare) din Staffordshire, Anglia, este înregistrată în data de 8 martie 1766 naşterea unui „James Tilley Matthews“ (Tilley cu „e“). În continuare, registrul îl identifică drept „fiu al lui Edward Matthews şi al soției lui, Jane“.

Conform unui alt registru parohial, de data aceasta din Londra, un „James Tilley Matthews“ (din nou Tilley cu „e“), în vârstă de 21 de ani, s-a căsătorit cu Elizabeth Sarah Gibbs, în vârstă tot de 21 de ani, pe data de 20 aprilie 1787, în parohia miresei de la Saint George, din Bloomsbury, Camden.

Cu patru zile înainte, în data de 16 aprilie, este înregistrat un acord de căsătorie (în care persoana declara sub semnătură că era liberă să se căsătorească, în caz contrar fiind pasibilă de o amendă substanțială de 200£), în care scrie că un anume „James Tilley Matthews“, „burlac“, este „din parohia Andrew Undershaft“.

Baptisms 1766

Registrul de botezuri al parohiei Kinver Staffordshire, 1766: „James Tilley, fiu al lui Edward Matthews şi al soției, Jane, botez 5 martie“.

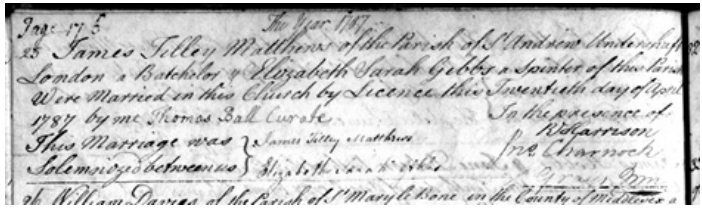
1787 James Tilley Matthews of the Parish of St Andrew Undershaft London a Batchelor & Elizabeth Sarah Gibbs a Spinster of this Parish Were Married in this Church by Licence this Twentieth day of April 1787 by me Thomas Ball Curate. In the presence of This Marriage was Solemnized between us

Înregistrarea căsătoriei dintre James Tilley Matthews şi Elizabeth Sarah Gibs, St. George’s, Bloomsbury, 20 aprilie 1787.

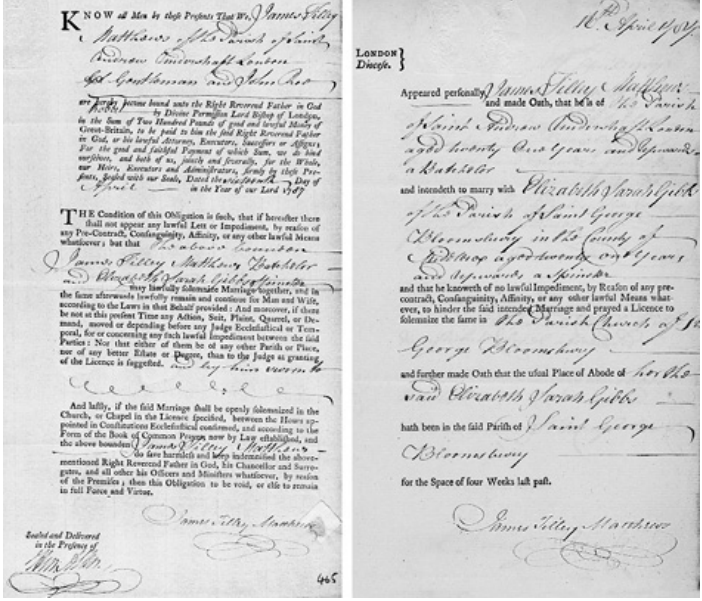

Acord de căsătorie şi declaraţie: James Tilley Matthews din parohia St. Andrew Undershaft şi Elizabeth Sarah Gibs, parohia St. George's, Bloomsbury, 16 aprilie 1787.

Putem să stabilim vreo legătură între cele două persoane? Avem foarte puţine indicii despre activităţile lui Matthews de dinainte de aventura sa din Franţa, dar acesta îşi declară totuşi fără ocolişuri ocupaţia pre-spionaj. Era un „negustor de ceai" cu adresa pe Leadenhall Street numărul 84, în centrul Londrei.

Parohia acestui James Tilley Matthews la data căsătoriei era Saint Andrew Undershaft, din jurul bisericii din apropiere de Leadenhall Street, în zona numită Saint Mary Axe din inima Londrei (care stă în continuare în picioare – un exemplu rar de clădire care a supravieţuit atât Marelui Incendiu, cât şi bombardamentelor din al Doilea Război Mondial). Sunt mai puţin de trei minute de mers pe jos de la Saint Andrew Undershaft până la casa de la numărul 84 de pe Leadenhall Street, unde Matthews al nostru spune că a lucrat ca negustor de ceai înainte de schimbarea de direcţie către diplomaţia franco-engleză. Saint Andrew Undershaft este, de fapt, biserica *cea mai apropiată* de numărul 84 de pe Leadenhall Street. Acel James Tilley Matthews născut în Kinver în 1766 ar fi avut, în aprilie 1787, vârsta optimă (tocmai ar fi împlinit 21 de ani) pentru ca documentele menţionate până acum să se potrivească. Dacă e vorba despre omul nostru, soţia lui, până acum neidentificată, capătă un nume: Elizabeth Sarah, şi o familie în Bloomsbury. După atâţia ani petrecuţi ca o prezenţă anonimă ce gravita în jurul poveştii soţului, identitatea femeii acesteia începe să capete contur. Zona din jurul impresionantei biserici în care s-au căsătorit cei doi, proiectată de renumitul arhitect englez Nicholas Hawksmoor, se transforma rapid într-un cartier înstărit, parcă de pe altă lume în comparaţie cu mahalalele St. Giles de pe aceeaşi stradă, dotat cu piaţete verzi şi elegante, având ca piesă centrală impozantul British Museum.

Dacă James Tilly Matthews s-a născut în sud-vestul comitatului Staffordshire în

1766, atunci copilăria lui a fost marcată de Revoluția Industrială. La sfârşitul secolului al XVIII-lea, deja funcţionau cinci mori de tăiere a metalului în ținutul în care se află Kinver, adică mai multe decât în oricare alt loc din Marea Britanie pe atunci. Morile acestea despicau bare de fier groase în tije mai subțiri, din care apoi se fasonau cuie în regiunea Black Country din apropiere. Staffordshire era vârful de lance al inovației în procesele industriale de tipul olăritului, al prelucrării fierului, cărbunelui şi sticlei. Măsura mecanizării vieții de zi cu zi ar fi luat prin surprindere simțurile oricărui spectator, mai ales pe cele ale unui copil: imaginile şi sunetele generate trebuie să fi fost atât impresionante, cât şi înfiorătoare, pe măsură ce procesul de industrializare accelera transformarea mediului într-o lume de nerecunoscut a viitorului.

Se prea poate ca Matthews să fi venit la Londra ca ucenic, cum făceau pe atunci tinerii din toate straturile societății, în încercarea de a se specializa într-un domeniu care promitea bunăstare. Dacă tatăl unui băiat avea cunoştințe care se ocupau cu negoțul de ceai (aşa se obțineau de obicei aceste posturi), le plătea o taxă de ucenicie pentru fiu. Această afacere era în plină ascensiune şi promitea să aibă un viitor strălucit în anii 1780–1790, fiindcă ceaiul devenise foarte popular în rândul clasei de mijloc, iar negoțul său atrăgea mulți tineri în inima Londrei.

East India House era punctul central al Leadenhall Street în secolul al XVIII-lea pentru că reprezenta sediul East India Company, firma care deținea monopolul pentru importul de ceai din India şi China. Acolo se țineau licitațiile datorită cărora Londra era inima comerțului internațional cu ceai în perioada în care Matthews se ocupa, la rândul lui, cu acest tip de negoț. Licitațiile pentru ceaiul importat se țineau trimestrial, iar tranzacţiile se făceau „după lumânare“, adică odată cu punerea în vânzare a fiecărui lot nou se aprindea o lumânare, iar când se consuma un țol din lungimea ei, ciocanul cădea şi anunța adjudecarea, pentru ca procedurile să se desfăşoare în ritm alert.

Înarmat cu speranța în oportunitățile pe care i le oferea comerțul cu ceai, Matthews se căsătoreşte cu Elizabeth Sarah la doar o lună după ce împlineşte 21 de ani, vârsta de la care ucenicii aveau voie să-şi câştige existența la Londra.

Trec cinci ani înainte să plece în prima călătorie în Franța. Putem să presupunem că lucra pentru sau prin importatorii sau comercianții de ceai care aveau sediul pe strada Leadenhall la numărul 84 (numele companiei, dar şi clădirea în sine, au dispărut). Dacă devenea liber-profesionist, adică *freeman*[6], în cadrul uneia dintre breslele istorice londoneze, cum era cea a pânzarilor, care acceptau adesea în rândul lor vânzători de ceai, ar fi dobândit mai multă siguranță profesională. În orice caz, există toate semnele că, la începutul anilor 1790, lui Matthews îi mergea destul de bine. Elizabeth şi James şi-au întemeiat o familie.

Educația timpurie a lui Matthews este mai greu de desluşit. Priceperea la scris de care dădea dovadă mai târziu la Bedlam era admirată chiar şi de doctorul care îl detesta în majoritatea privințelor – chiar a desenat frontispicii pentru câteva volume speciale ale lui Haslam, iar corpurile de literă şi planurile create de mâna lui erau, se pare, de o calitate imposibil de deosebit de cea a unei edituri. Poate că a învățat caligrafia la Bedlam. Persecutorul şi, mai târziu, mentorul lui obişnuia să-i procure toate echipamentele de care avea nevoie.

La un moment dat, văzându-şi de treburile de zi cu zi la Londra, Matthew a ajuns în cercul social al lui David Williams, un cleric galez şi reformator religios şi educaţional de renume. Contactul cu acest om avea să-i schimbe cursul vieţii. Dacă e să-l credem pe cuvânt că şi tatăl lui se trăgea tot din Ţara Galilor, este posibil să fi existat o legătură între acesta şi Williams. Ştim că Matthews-fiul l-a cunoscut pe David Williams pentru că acesta din urmă a organizat călătoria la Paris de la sfârşitul lui 1792, căreia i s-a alăturat în prima lui incursiune în Franţa. La expediţie a participat şi Joseph Priestley, renumitul om de ştiinţă, cunoscut în prezent mai ales pentru descoperirile din domeniul chimiei gazelor. Williams era centrul magnetic al unui grup de discuţii elevat, care atrăgea cercetători şi alte personalităţi publice ale vremii. La un moment dat i-a fost asociat lui Benjamin Franklin şi ţinea în mod regulat evenimente într-o capelă de pe Margaret Street, din centrul Londrei. La întâlnirile acestea se abordau probleme actuale presante, precum guvernarea şi dificultăţile de întemeiere cu care se confruntau posibilele noi republici.

Cum a ajuns Matthews să facă parte din cercul social al acestor intelectuali de categorie grea? O cale de intrare evidentă ar fi fost prelegerile publice ale lui Williams. Nu există dovezi despre un parcurs şcolar de durată în Staffordshire şi nici despre vreo avere a familiei, iar Matthews are multe dintre trăsăturile autodidactului cu aptitudini naturale; dobândeşte cu uşurinţă o considerabilă pricepere în mai multe discipline. La interogatoriul de după arestarea de la Londra, Matthews susţine că prima dată când a părăsit Anglia a făcut-o pentru că nu se împăca deloc cu principiile de guvernare. Un tânăr ambiţios animat de aspiraţia de a deveni o persoană influentă (care să deţină şi afaceri suficient de prospere ca să-i permită un asemenea statut) putea să participe la cursuri private pentru a-şi îmbunătăţi educaţia. Se ştia despre Williams că oferea meditaţii cursanţilor cu educaţie „defectuoasă“, care doreau să participe la viaţa publică.

Cercul lui Williams l-ar fi atras în mod firesc pe Matthews. Toţi membrii acestuia sunt republicani renumiţi şi idealişti, care abia aşteaptă să-şi suflece mânecile şi să treacă la muncă pentru aplicarea proiectului în Franţa. Odată intrat în grup, Matthews primeşte o propunere care i-ar fi sucit minţile şi celui mai raţional individ: este invitat la Paris – chiar în nucleul acţiunii politice din Europa. Membrii cercului vor să participe la redactarea unei constituţii franceze. Este un ţel grandios. Matthews acceptă şi se alătură delegaţiei, convins că îl aşteaptă ocazia şi aventura vieţii lui. Pe corabia care îi ducea în Franţa, Williams, Priestley şi ceilalţi aveau multe de discutat şi de stabilit. Oare Priestley a pomenit în timpul călătoriei ceva despre descoperirile fascinante din domeniul chimiei pneumatice, ceva inedit despre gaze? Oare zelul ştiinţific şi politic al acestor oameni i-a fost transmis şi tovarăşului lor mai tânăr? Dacă James Tilley Matthews din Kinver este omul nostru, avea 27 de ani când pornea spre Paris – câţiva ani esenţiali în plus faţă de cât îi atribuie unele biografii. Toate dovezile arată că era un om curios şi tenace, care abia aştepta să-şi facă intrarea în lumea mare şi în afacerile ei. Este un receptacul natural pentru convingerile credule ale epocii lui, iar în scurtă vreme dobândeşte şi o încredere în sine exagerată. Călătoreşte de mai multe ori în Franţa, într-un du-te-vino între parlamentarii britanici şi omologii lor francezi, ba chiar îl importunează pe prim-ministrul William Pitt însuşi. Dacă am privi prin filtrul cunoştinţelor moderne, am putea remarca în cazul lui semnele timpurii ale megalomaniei care caracterizează unele cazuri de schizofrenie.

Matthews îşi dă singur o misiune: să fie agentul de pace al celor două naţiuni.

Argumentul central al cărţii lui Haslam despre caz se învârtea în jurul întrebării dacă James Tilly Matthews era, pe baza dovezilor, sănătos sau nebun. Povestea lui a fost transmisă generaţiilor următoare, ca o aventură palpitantă, demnă de o revistă pentru adolescenţi. Prejudecăţile lui Haslam tulbură perspectiva asupra lui James. Putem să pătrundem dincolo de artificiu, în miezul lucrurilor care se petreceau în jurul lui, în lumea reală? Ce anume îl frământa în timp ce îşi vedea de treabă pe străzile Parisului şi ale Londrei, aparent fără griji, înainte de arestare?

Mai întâi, ne-am putea întreba următoarele: de unde a apărut războiul de ţesut gânduri, această creaţie prodigioasă a ingineriei imaginare? Din ce a răsărit ideea care stă la baza acestei fantezii?

Illustrations of Madness pomeneşte ceva despre o întâlnire formatoare. Cât a fost închis pentru spionaj la Paris, îşi petrecea timpul cu un alt tânăr îndrăzneţ care căzuse în dizgraţia regimului. Conversaţia lor a ajuns, se pare, la noua gândire ştiinţifică. Viziunile acesteia mergeau mult mai departe decât ce ar fi auzit de la Joseph Priestley. Existau bârfe de mâna a doua despre depăşirea frontierelor fizicii şi ale chimiei pentru a comunica doar prin intermediul minţii, cu ajutorul unor legături imposibil de văzut cu ochiul liber. Aceste speculaţii erau noi pentru Matthews, dar le-a primit cu braţele deschise:

> Domnul M. a auzit primele lucruri despre posibilitatea existenţei unei astfel de comunicări prin simpatie în Franţa, înainte să fie încarcerat. Ulterior, într-una dintre închisorile în care a stat captiv, a cunoscut un anume domn Chavanay, al cărui tată fusese bucătarul lordului Lonsdale. Într-o zi, în timp ce stăteau la poveşti, domnul Chavanay a spus: „Domnule Matthews, cunoaşteţi metoda vorbirii prin creier?“ Domnul M. a răspuns că nu, iar C. i-a răspuns aşa: „Este posibilă cu ajutorul unor magneţi“.

Se pare că aşa a făcut Matthews cunoştinţă cu realitatea forţelor nevăzute şi cu puterea lor de a influenţa mintea. O conversaţie pe acest subiect ar fi dus inevitabil la menţionarea unui anume doctor Mesmer, medic vienez, care, de câţiva ani, îşi promova noua teorie despre hipnotism în rândul burgheziei pariziene copleşite de fascinaţie. Mesmerismul reprezenta o concepţie nouă despre forţele naturale, organizată în jurul ideii existenţei unei substanţe invizibile care călătorea pe calea aerului, un „magnetism animal“ prezent în corpul oamenilor, care putea fi controlat de un doctor în diferite scopuri.

Demonstraţiile de mesmerism au fost interzise în timpul Revoluţiei, dar când Matthews a făcut primele vizite la Paris, la începutul deceniului 1790, deşi Mesmer părăsise deja oraşul, acestea erau încă la ordinea zilei, iar spectatorii puteau să aleagă să asiste la ele sau chiar să participe activ. Matthews sosea prea târziu ca să vadă primele versiuni ale acestor demonstraţii, ţinute într-un apartament din luxosul Hôtel Bullion de pe rue Coq-Héron din arondismentul 1, unde Mesmer şi-a instalat cabinetul la scurtă vreme după sosirea la Paris, în ianuarie 1778. La Viena fusese ridiculizat şi discreditat, dar la Paris a ajuns să consulte şi 20 de pacienţi pe zi, însă, pentru că îi vedea pe rând, nu izbutea să se încadreze în timpul alocat fiecăruia, aşa că a trebuit să schimbe strategia. O revistă a

organizației New England Society descrie, pătrunsă de fascinație, atmosfera din apartamentul lui Mesmer. Experiența consultațiilor era imersivă:

> În tot Parisul nu se găseau apartamente mai fermecător mobilate decât ale lui Monsieur Mesmer. Prin vitralii se revărsa o lumină slabă, ce crea o atmosferă religioasă în saloanele spațioase, înțesate cu oglinzi; flori de portocal înmiresmau holurile; în vazele antice de pe poliţele şemineurilor ardeau răşini parfumate de soiul cel mai scump; din încăperi îndepărtate se auzea suspinul melodios al harpelor […][5]

Mesmer crease un aparat numit „baquet“, care-i permitea să trateze mai multe persoane în acelaşi timp printr-un fel de terapie de grup. Acest baquet era un cazan de lemn mare, care conținea 16 sticle dispuse radial. Fiecare era umplută cu aşchii de fier, pudră de sulf şi sticlă zdrobită. Din vas ieşeau bare de fier cu magneți puternici la bază, iar participanții stăteau în jurul lui şi se țineau de mâini, ca magnetismul animal să curgă de la unul la altul, în speranța că vor beneficia de efectele sale vindecătoare.

Un doctor englez care l-a văzut pe Mesmer în acțiune descrie mai detaliat cum era folosit baquet-ul în terapia de grup:

> În mijlocul încăperii se pune un vas lat cu o înălțime de aproximativ 50 de centimetri. Este atât de mare încât 20 de oameni pot să se aşeze cu uşurință în jurul lui. Pe marginea capacului care îl acoperă sunt găuri care corespund numărului de persoane care îl vor înconjura; în aceste găuri se introduc bare de fier, îndoite spre exterior în unghi drept şi de înălțimi diferite, pentru a se potrivi cu partea corpului pe care vor fi aplicate. Pe lângă aceste bare mai este şi o funie care leagă baquet-ul de unul dintre pacienți, de la care trece mai departe la următorul şi tot aşa, de jur împrejur. Cele mai clar perceptibile efecte se produc la apropierea lui Mesmer, care, se spune, transmite fluidul pacienților prin anumite mişcări ale mâinilor sau ale ochilor, fără să atingă persoana. Am discutat cu mai mulți dintre cei care au fost martori la aceste efecte şi cărora li s-au indus sau întrerupt convulsii cu o mişcare a mâinii […][6]

Se pare că Mesmer îşi încheia adesea tratamentele cântând la o armonică de sticlă, iar efectul produs era hipnotic. Atmosfera cultă, parfumată şi misterioasă de la aceste adunări pare mai potrivită pentru o şedință de spiritism decât pentru o procedură medicală. Saloanele lui Mesmer, la fel ca „fantasmagoriile“ despre care am mai vorbit, apar cu mult înaintea mişcării spiritiste. Spiritismul, cu celebrele lui şedințe care au marcat imaginarul colectiv, se materializează abia în anul 1848, într-o casă cu fațadă lambrisată din nordul statului New York. Acolo trăiau tinerele surori Fox, Margaretta, de 11 ani, şi Catherine, de 14. Surorile se declarau capabile să comunice cu morții prin secvențe de bătăi în lemn, iar în jurul unei mese din locuința familiei Fox au început să se adune oameni în număr mare, în speranța că vor auzi aceste bătăi produse de spirite, care, susțineau surorile, reprezentau mesaje de la decedați. Când faima lor s-a răspândit, Leah, a treia soră Fox, care împlinise 30 de ani, a hotărât să ducă familia în turneu, mai întâi în SUA, apoi peste granițe, pentru a evolua în fața publicului fascinat. Ceea ce a început ca o afacere de familie improvizată a

devenit o mişcare internațională. Saloanele lui Mesmer au precedat spectacolul itinerant al surorilor Fox cu multe decenii, dar ideile lui au plutit peste Atlantic, iar influența lor s-a făcut simțită în pasiunea pentru ocultism care a debutat în 1840. Principiile lui par să fi prefigurat multe dintre practicile pe care le asociem acum cu spiritismul.

În Parisul sfârşitului de secol XVIII, publicul manifesta un apetit crescut pentru orice putea să dovedească existența unor forțe nevăzute. Audiența lui Mesmer avea şansa să aleagă dintr-o varietate de demonstrații teatrale care se țineau în oraş, fie că era vorba de virtuțile vindecătoare ale electricității medicinale sau de fiorii plăcuți de groază provocați de fantasmagorii şi de lanterna magică ce conjura felurite năluciri fantomatice, *doppelgänger*-i şi scene de înviere a morților.

Chiar dacă Maria Antoaneta a fost o susținătoare devotată de-a lui Mesmer, o investigație condusă de câțiva oameni de ştiință l-a declarat şarlatan şi, ca urmare a verdictului, a părăsit Parisul în 1785. El a rămas însă un geniu în ochii multora. Până să ajungă Matthews în oraş, Mesmer dispăruse de mult din peisaj, dar valurile pe care le făcuse cu experimentele lui continuau să se propage. În timpul conversației lor din celulă, se prea poate ca domnul Chavanay să-i fi menționat pe protejatul lui Mesmer, Antoine-Hyacinthe de Chastenet, şi, mai important, pe fratele lui, marchizul de Puységur, care a continuat să atragă acoliți în timp ce Mesmer era în exil în Elveția. Institutul condus de Puységur la Strasbourg a fost desființat printr-un ordin al guvernului revoluționar, iar Puységur şi-a plătit păcatele cu câțiva ani în închisoare. Cu toate acestea, mesmerismul şi magnetismul animal au continuat să-şi exercite influența timp de peste 100 de ani. Au ajuns până şi în revistele pentru doamne din anii 1920, în care practicanții lor îşi făceau reclamă spre a fi descoperiți de femei ca doamna M. şi clientele ei. Deşi Matthews nu l-a întâlnit în persoană, Mesmer a exercitat o atracție „magnetică“ asupra lui, ca asupra multor altora. Dacă examinăm ultimul baquet al lui Mesmer rămas, care este păstrat la Musée d'Histoire de la Médecine et de la Pharmacie de la Lyon (a fost cumpărat în 1846 de un blănar bavarez care l-a găsit din întâmplare la o licitație), nu putem să ratăm asemănările dintre acesta şi războiul de țesut gânduri, iar aceste similitudini sugerează că Matthews fie văzuse cu ochii lui unul, fie cel puțin îi fusese descris cu lux de amănunte.

Invenția de căpătâi a lui Mesmer a devenit un prototip pentru războiul de țesut gânduri. Născocirea aceasta demnă de Heath Robinson[7] este reinterpretată de imaginația lui Matthews. La suprafață, ambele obiecte sunt exemple rudimentare, aproape naive, de inginerie industrială, dar în acelaşi timp ele vestesc o lume în care rețelele cele mai puternice nu se pot vedea cu ochiul liber, ci acționează în eter. Ambele invenții sunt parcă scoase dintr-un roman SF de tip *steampunk*, dar au apărut cu aproape 200 de ani înainte de acest gen. *Steampunk*-ul prezintă o eră victoriană alternativă, prin care şuieră şi huruie maşinării cu abur, pe jumătate retro, pe jumătate futuriste. Războiul de țesut gânduri are însuşiri specifice perioadei georgiene, dar joacă după aceleaşi reguli ca *steampunk*-ul: are pretenția că deține puteri fantastice, dar face referire la tehnologii din lumea reală. În *Illustrations of Madness*, banda „îşi exprimă cu mândrie disprețul față de ştiința contemporană“. Agenții însărcinați cu operarea războiului de țesut gânduri al lui Matthews râd de tehnologiile desuete ale lumii vechi. Maşinăria din imaginația lui este de ultimă

generație, dar menirea ei nu este să facă bine, ci rău. Astfel, se exprimă o neliniște cu privire la viteza descoperirilor științifice; în ce măsură pot fi utilizate concret revelațiile produse de sondarea legilor naturii? Cine va fi informat despre posibilități și cine va fi lăsat în urmă? Cum va fi perturbată viața de zi cu zi a oamenilor? Unde vor duce toate acestea?

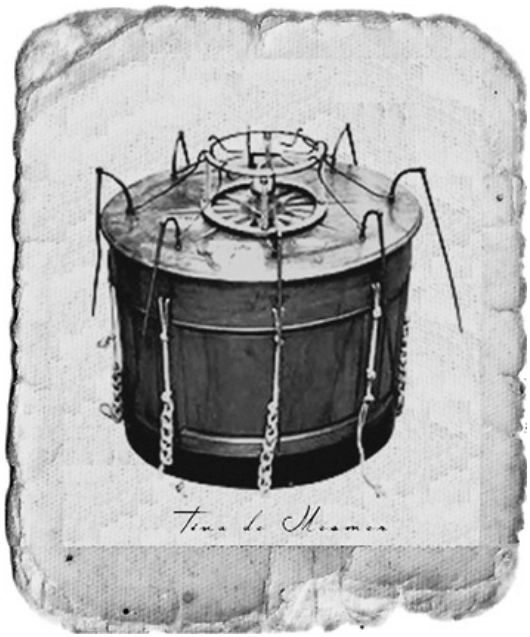

Baquet-ul lui Mesmer: ultimul exemplar rămas, păstrat la Musée d'Histoire de la Médecine et de la Pharmacie, Lyon, Franța.

Vorbim despre o epocă în care se descopereau și se foloseau la tot pasul un mare număr de forțe invizibile (forța gravitației, de exemplu, sau electricitatea, dar și chiar și magnetismul în sine), iar oamenii de știință începeau să le identifice și să se joace cu ele. Tărâmul supranaturalului se transforma în știință emancipată. În scrierile sale despre viitor, Arthur C. Clarke vorbea despre trei legi. Cea de-a treia proclama: „Orice tehnologie suficient de avansată este imposibil de deosebit de magie".[7] Granița dintre descoperirea științifică de ultimă generație și șarlatanism devenea și ea mai greu de trasat cu convingere – un domeniu controversat fiind chiar chimia pneumatică. Oricum era nevoie de o doză oarecare de gândire magică pentru a înțelege noul progres tehnologic. Energiile recent identificate înlocuiau treptat „forțele nevăzute" în care crezuseră oamenii generații de-a rândul, printre care și cele prin care se explica nebunia: răzbunarea lui Dumnezeu asupra păcătoșilor, de exemplu, sau puterea diavolului asupra minții umane, precum și posesiunea demonică. Dacă mesmerismul reușea să-i facă pe oameni să creadă în astfel de noțiuni, nu era chiar așa de deplasat ca un personaj ca Matthews să încerce să traducă aceste forțele ascunse, dar puternice, ale naturii într-un set de noțiuni care să-i explice dezechilibrul lui mintal. Curenții plutitori de fluid magnetic, care treceau de la un om la altul, pot să explice

anxietățile existențiale de tip romantic legate de cine stăpâneşte de fapt lumea. În delirul lui Matthews, ei pătrund prin orice zid sau persoană. „Léa-Ann B.“ va inventa ceva asemănător în 1920, prin intermediul erotomaniei de care suferea. Forța pe care o identifică ea este un nor aproape ectoplasmic, căruia îi spune „la Morve“, care se amestecă între oameni şi îi influențează comportamentul.

Când a vizitat Matthews Parisul, la începutul anilor 1790, pe sub străzile oraşului se desfăşura un proiect civic masiv. Era vorba despre procesul sinistru de mutare a oaselor din cimitirele supraaglomerate, în carierele părăsite de sub oraş. Pe timpul zilei, Matthews îşi vedea de treabă prin oraş, se întâlnea cu politicieni şi îşi construia reputația diplomatică; pe timpul nopții, muncitorii umpleau catacombele cu rămăşițele morților Parisului. Vechile mine de piatră din arondismentul 14 se prăbuşiseră în 1774, înghițind 300 de metri din rue Denfert Rochereau, în zona care avea să devină Montparnasse-ul pe care îl cunoştea doamna M. Lipsa locurilor de veci, alături de salubritatea insuficientă, declanşau diverse molime şi provocau mirosuri îngrozitoare. Lui Ludovic XVI i-a venit o idee pentru rezolvarea crizei, iar în 1787 a început procesul de deshumare, departe de ochii parizienilor, profund nemulțumiți la gândul că odihna veşnică a celor dragi era perturbată de aceste măsuri. Operațiunile secrete nocturne au continuat să bântuie oraşul şi şi-au croit drum în delirul doamnei M. un secol mai târziu, când rețeaua era deranjată de săparea tunelurilor pentru „le métro“. Poate că Matthews ştia despre proiect. Poate că a fost martor la activitățile nocturne şi a văzut cum descărcau muncitorii lopată după lopată de oase din căruțe. Poate că a fost afectat de spectacol, la fel ca doamna M., când a văzut cum erau încărcate în camioane uniformele soldaților din Primul Război Mondial. Catacombele dobândiseră un rol principal în delirul doamnei M., pe post de închisoare pentru soldații răpiți şi pentru numeroşii copii „pierduți“. Indiferent prin ce mijloc, aceste catacombe au ajuns şi în imaginarul care a făcut posibilă apariția războiului de țesut gânduri, cu coridoarele lor care se intersectau, corespunzând ideii lui Matthews despre existența unei rețele ascunse de spioni. Procesul mutării cadavrelor a fost întrerupt în timpul Revoluției, asemenea demonstrațiilor lui Mesmer, dar este totuşi posibil ca Matthews să fi văzut întâmplător grotescul spectacol, în cursul primei sale vizite la Paris. O astfel de scenă trebuie să i se fi părut un semn rău.

Cum interpretează, deci, doctorul John Haslam acuzațiile lui Matthews? Haslam îl cunoaşte deja de peste un deceniu atunci când se decide să scrie o carte despre el, în 1810. Nu se concentrează prea mult asupra cauzelor delirului în sine, fie ele psihologice sau de altă natură. Ce îl interesează cel mai mult este dacă Matthews trebuie să fie considerat sănătos sau bolnav mintal, din punct de vedere legal. Motivul medicului este solid. Matthews tocmai a fost declarat în deplinătatea facultăților mintale de către un judecător, după ani de lupte prin tribunale, inițiate de familia lui. După internare, membrii acesteia au continuat să protesteze în numele lui. Au făcut un recurs de tipul *habeas corpus*[8] în 1809 şi, după lungi interogatorii cu subiectul, o comisie compusă din doctori şi avocați a decis că nu a găsit „nici o dovadă de deranjament mintal“. În *Illustrations of Madness*, Haslam nu încearcă doar să spună o poveste captivantă despre conspirații elucubrante. Lucrarea reprezintă un mod de apărare a vieții lui profesionale şi a abordării clinice generale a

tulburărilor mintale în cadrul ospiciului Bedlam în timpul mandatului lui. Îşi prefaţează cartea cu o relatare despre procedurile legale recente ale cazului, care au adus în atenţia publicului atât judecata medicală, cât şi starea psihică a lui Matthews. Haslam este diplomat, laudă calificările eminenţilor membri ai comisiei, deşi aceştia contrazic martorii care au asistat la manifestările pacientului. De asemenea, este hotărât să transforme cartea într-o dovadă a nebuniei lui Matthews, *descrisă chiar cu cuvintele lui*. Şi-a pierdut demult minţile, insistă Haslam. A fost bolnav psihic în tot acest timp. Îşi ţine, disprețuitor, promisiunea faţă de Matthews şi face publice descrierile acestuia despre uneltirile scoase parcă din romanele de capă şi spadă. Printre rânduri, atrage atenţia că personalul de la Bedlam i-a pus lui Matthews un diagnostic corect şi trebuie exonerat de orice acuzaţii de malpraxis. Se revarsă multă amărăciune din relatările lui Haslam, prin intermediul cărora doctorul face câteva acuzaţii clare: afirmaţia lui Matthews că ar fi controlat de forţe străine este o stratagemă penibilă care nu poate să stea în picioare în faţa unui tribunal. Reprezintă eşecul pacientului de a-şi asuma răspunderea pentru propriile fapte, iar acceptarea unui asemenea argument ar stabili un precedent periculos. „Deja li se îngăduie prea multor maniaci să se bucure de o libertate primejdioasă“, susţine el pompos, „iar guvernatorii Spitalului Bethlem, având încredere în priceperea şi integritatea subordonaţilor lor medicali, nu au au considerat de cuviinţă să elibereze un lunatic pus pe şotii care să tulbure ordine şi pacea societăţii“.

În *Illustrations of Madness*, planul lui Haslam de a-şi salva reputaţia iese în evidenţă mai mult decât personalitatea pacientului, aşezându-se între Matthews şi oricine ar fi dispus să-l asculte. Dar relaţia dintre Haslam şi Matthews este de durată, cu un echilibru mult mai fin decât pare la prima vedere. Duelul lor reflectă o epocă în care dinamica de putere tradiţională dintre doctor şi pacient era instabilă. Cine era nebun, cine nu era şi cine avea puterea să decidă asupra acestor lucruri fuseseră întotdeauna întrebări fierbinţi, dar acum făceau subiectul unei dezbateri publice deosebit de înflăcărate. Chiar şi capacitatea mintală a regelui Angliei, George III, a fost pusă la îndoială. Problema tratamentului adecvat pentru cei cu tulburări mintale era departe de a fi fost soluţionată.

Delirul a început să fie recunoscut ca boală psihică propriu-zisă în Franţa, în zorii secolului al XIX-lea, în anii de după Revoluţie. Înainte de 1800, sau în jurul acelui an, a fi delirant însemna să fii posedat de Diavol, iar tratamentul nu era unul medical. Era administrat de cler, prin ritualul exorcismului. Thomas Hobbes, filozoful din secolul al XVII-lea, rezumă opinia publică ca fiind esenţial binară: „Opiniile lumii despre cauza nebuniei, atât în trecut, cât şi în veacurile mai recente, sunt în număr de două. Unii spun că este produsă de pasiuni, alţii, de demoni sau de spirite, bune sau rele, care – cred ei – ar putea intra într-un om“.[9 8]

În urma Revoluţiei a început să se cristalizeze gândirea seculară despre delir ca tulburare medicală. Parisul a fost un epicentru firesc pentru această nouă abordare iconoclastă. Revoluţia dusese la abolirea încarcerării arbitrare în ospiciu (practică obişnuită sub regimul anterior), ceea ce făcea necesară apariţia unor idei noi despre cum trebuiau trataţi bolnavii mintal. Nu mai puteau fi ţinuţi sub cheie, iar cheia nu se mai putea arunca, pe baza unei simple scrisori de internare. Trebuia „făcut“ ceva cu ei. Au răsărit un mănunchi de ospicii importante la Bicêtre, Chareton, La Salpêtrière, rezervat femeilor,

Maison Blanche şi, după 1867, Sainte-Anne. Pacienții erau studiați atent pentru prima oară în scopul documentării simptomelor şi al căutării de soluții terapeutice.

Răsturnările generale provocate de Revoluție le-au dat libertate doctorilor să lucreze la o nouă perspectivă asupra delirului ca boală psihică. Pionierii în acest domeniu au fost medici precum Philippe Pinel, numit de mulți primul psihiatru modern, alături de discipolul lui, Jean-Étienne-Dominique Esquirol. Cei doi au elaborat limbajul elementar al psihopatologiei în timpul acelor ani măcinați de conflicte.

În timp ce James Tilly Matthews, lăsat fără paşaport, stătea în celula lui de la Hôtel Biéville în perioada de apogeu a Terorii şi îşi plănuia cu disperare următoarea mişcare, Pinel se făcea comod în biroul lui de la azilul Bicêtre. Majoritatea cărților de istorie a medicinei reproduc tabloul din 1876 al lui Robert Fleury, în care Pinel zdrobeşte eroic lanțurile nebunilor de la Salpêtrière. Deşi reputația lui legendară de eliberator singuratic s-a mai atenuat în ultimele decenii, pionieratul lui Pinel din acele zile de început ale psihiatriei moderne chiar a introdus inovații importante în domeniul noilor tratamente destinate psihicului omenesc. Psihanaliza nu exista încă, aşa cum nu exista nici penicilina, care ar fi ajutat mulți oameni suferinzi de delir, atunci când acesta era unul dintre simptomele sifilisului, frecvent întâlnit în rândul populației pe vremea aceea, sau ale porfiriei, boala hepatică de care, se pare, suferea regele George III al Marii Britanii. Cu toate acestea, dorința lui de a asculta ce au de spus oamenii care delirau a reprezentat o schimbare importantă în atitudinea față de boala psihică. Doctorii se străduiau să înțeleagă, iar pacienții se străduiau să se facă înțeleşi.

După Pinel, Jean-Étienne Esquirol i-a continuat munca, alcătuind o lungă listă a tulburărilor delirante, pe care le-a aşezat pentru prima dată în categorii formale, creând astfel o taxonomie funcțională – o hartă terapeutică. Delirul de grandoare, delirul dublurii, delirul de persecuție, erotomania, delirurile somatice, care presupun transformări ale corpului, sunt doar câteva dintre cele descrise de Esquirol, fiind unele dintre cele mai cunoscute. Medicii francezi inventau denumire răsunătoare după denumire răsunătoare. „Pacienții“, observă Esquirol într-un manual în care introducea în literatura medicală conceptul de monomanie (un tipar de gândire obsesivă înrudit cu delirul), „se agață de un principiu fals, pe care îl urmăresc fără să devieze de la raționamente altminteri logice, şi din care deduc consecințe legitime, care le modifică afectele şi actele de voință. În afara acestui delir parțial, ei gândesc, raționează şi acționează ca oricare alți indivizi“.[9]

Moştenirea lăsată de atenția deosebită acordată pacientului este corpusul remarcabil de studii de caz rămas în arhivele marilor ospicii ale Parisului.[10] Pinel le numea „anecdote“ sau „schițe“, dar ştia, asemenea lui Esquirol, că relatările acestea intime erau un tezaur de surse primare. Însemnările aveau multe lacune, dar fiecare caz era o părticică dintr-un proiect ambițios. Erau zorii medicinei moderne, când doctorii începeau să documenteze cazuri ca să-şi compare notițele şi să-şi îmbunătățească tratamentele. În aceeaşi perioadă au apărut numeroase jurnale medicale care împărtăşeau acelaşi scop. Explozia de relatări despre deliruri de la începutul secolului trecut se explică, în parte, prin explozia de descrieri medicale de toate felurile.

La Londra, dimpotrivă, Bedlam era o instituție depăşită, aflată într-un declin terminal, deşi în alte părți ale Marii Britanii apăreau deja concepții mai emancipate. Mai ales una

dintre aceste instituții „amenința“ să depășească în anvergură reforma franceză şi în ceea ce privea libertatea permisă pacienților. Familia de quakeri Tuke câştigase bani, printr-o coincidență interesantă, din comerțul cu ceai şi şi-a dedicat intelectul şi resursele financiare realizării unei reforme a spitalelor psihiatrice. Capul familiei, William Tuke, fiul său, Henry, şi nepotul, Samuel, au înființat în York ospiciul Retreat, o instituție care se ghida după mottoul „tratament moral“, preluat din principiul de *traitement moral* al medicului francez Pinel. Abordarea custodiei şi a îngrijirii bolnavului mintal se baza, la Retreat, pe amabilitate şi atenție, după modelul parizian, incluzând în incinta instituției grădini deschise ample, în care pacienții puteau să rătăcească. Grădinile aveau să devină elemente terapeutice valoroase în tot mai multe instituții de-a lungul deceniilor următoare, precum cea de la Vanves, o idilă pastorală atent proiectată în afara Parisului, pe care o admira doamna X. în timp ce-i explica doctorului că ea murise deja, iar el stătea de vorbă cu o decedată. Samuel Tuke a scris un articol popular despre ospiciul Retreat din York, trimițându-şi viziunea în lumea mare, iar când Bedlam a fost reconstruit în cele din urmă în Lambeth, administratorul său a mers într-o vizită de inspirație la *Retreat* şi a admirat atmosfera pe care reuşiseră să o creeze cei de acolo.

Matthews a rămas la Bedlam aproape tot restul vieții, îngrijindu-şi grădinița, dar familia nu şi-a pierdut încrederea în el de-a lungul deceniilor de instituționalizare. Soțul unei nepoate a continuat să facă presiuni asupra spitalului, împreună cu Elizabeth Sarah. Anii neobosiți de procese au costat însă foarte mult, mai ales că lupta se ducea împotriva unui personaj ca Haslam, care era extrem de motivat să ridice obiecții la fiecare pas pentru a-şi salva reputația.

Registrele unei parohii jamaicane arată că Elizabeth Sarah a emigrat acolo la un moment dat, împreună cu copilul lor, după ani de zile de petiții pentru eliberarea soțului ei. Poate voia pur şi simplu să scape de pagubele aduse reputației ei, în calitate de soție a unui deținut de la Bedlam. Sau mai degrabă era disperată să scape de presiunea financiară. Domeniile coloniale animate ofereau locuri de muncă pentru femeile care voiau să devină servitoare. Deşi a menținut atâta timp legătura cu soțul ei, este dureros că nu i s-a mai permis niciodată să intre în Bedlam să-l vadă. Când o vedem pentru ultima dată, Elizabeth este foarte departe de Camberwell şi chiar şi mai departe de frumoasa biserică din Bloomsbury, în care s-a căsătorit cu James.

Rudele acestuia au reuşit să deschidă încă o procedură legală pentru a-l declara pe Matthews sănătos mintal şi pentru a-l elibera din Bedlam. Se vede că tenacitatea era o trăsătură de familie, iar, în cele din urmă, a dat şi roade. Matthews a fost declarat sănătos mintal şi eliberat pe data de 27 iunie, 1813. A fost transferat la o instituție privată din Bethnal Green, condusă de un anume domn Fox. Fox era, se pare, şi el de părere că Matthews era în toate mințile, iar acolo avea mult mai multă libertate de mişcare. I se permitea chiar să ajute la grădinărit, ca la Bedlam.

După o luptă întinsă pe mai multe decenii cu Haslam, Matthews i-a administrat o lovitură de grație devastatoare. Mărturia lui despre abuzurile de la Bedlam în fața unei comisii ad-hoc întrunite pentru alcătuirea unui raport asupra „caselor de nebuni“ i-a convins pe membri cu privire la realitatea acestora şi a avut drept consecință concedierea

lui Haslam după publicare, în 1816. Cuvintele lui Matthews au contribuit la reformarea instituției.

Dar ce s-a ales de convingerile lui delirante? Au fost ele afectate într-o oarecare măsură de recunoaşterea şi validarea oferite de verdictul tribunalului? Oare Matthews a tras concluzia că afirmațiile lui fuseseră crezute, ba chiar că duseseră la dejucarea complotului, mulțumită intervenției lui? Bărbatul a murit în instituția domnului Fox după mai puțin de doi ani de la sosire, în data de 10 ianuarie 1815, la vârsta de 48 de ani. Funcționarilor de la Bedlam le-a păsat suficient de mult de fostul lor pacient încât să consemneze evenimentul.

Panteonul delirului de persecuție a adunat multe alte personaje remarcabile după James Tilly Matthews. Un alt caz de referință a fost Daniel Paul Schreber, un judecător din Germania de la sfârşitul secolului al XIX-lea. Povestea lui a fost imortalizată în 1911 de Sigmund Freud, care a făcut o analiză a memoriilor lui Schreber, intitulate *Denkwürdigkeiten eines Nervenkranken* (*Memoriile unui bolnav psihic*), volum publicat în 1903. Comentariul lui Freud s-a axat pe doctorul lui Schreber, profesorul Paul Flechsig. Schreber a ajuns să creadă că psihiatrul lui îi controla gândurile şi acțiunile prin intermediul unui „limbaj al nervilor“, un sistem de comunicații complex care lega sufletele de Dumnezeu. Alți oameni puteau să intre în contact cu nervii lui prin „raze divine“. Mai credea şi că Flechsig încerca să-l transforme în femeie. Prin memoriile lui, Schreber a vrut să aducă în discuție problema eticii în ceea ce priveşte închiderea unui om într-un ospiciu împotriva voinței sale. Freud expunea problema delirului său într-un mod oarecum diferit: pulsiunile refulate ale lui Schreber şi sentimentele ambivalente față de fratele şi de tatăl său îl determinau să proiecteze motivații ascunse asupra doctorului Flechsig, şi chiar şi asupra lui Dumnezeu.

În arhive se întâlnesc numeroase cazuri mai discrete de delir de persecuție. Ellen Hamilton, de exemplu, o femeie de 41 de ani din districtul londonez St. John’s Wood, a fost internată la Bedlam pe 10 ianuarie 1892, la aproape 80 de ani după transferul lui Matthews în grija privată a domnului Fox. Din notițele din momentul internării reiese că Hamilton se arăta foarte tulburată de convingerea că oamenii îi „telefonează în urechi“ şi că „îi fură banii prin intermediul telefonului, iar casa îi fusese aruncată în aer. Susan Glynn, sora numitei, mi-a spus că uneori Ellen umblă prin casă toată noaptea, acuză diverşi oameni de furt de bunuri şi aude voci care i se adresează din telefoane imaginare, făcând acuzații neplăcute.“[11]

Delirurile care au ca teme principale persecuția şi conspirația definesc cel mai bine climatul psihiatric al secolul trecut. Nanotehnologia, rețelele de socializare şi *reality show*-urile au luat locul chimiei pneumatice şi mesmerismului pe post de amenințări serioase, în secolul XXI.

După 1945, se vorbea frecvent la ştiri despre descoperiri ale unor aparate de spionaj, iar în SUA, în timpul Războiului Rece, nenumărați oameni erau convinşi că serviciile secrete aveau acces la mințile lor prin intermediul unor microtransmițătoare care le citeau gândurile. Cel mai cunoscut era *The Thing*, un dispozitiv secret pentru ascultarea conversațiilor dintr-o încăpere, ascuns într-o gravură a Sigiliului Statelor Unite. Descoperirea a fost făcută în 1952 şi a devenit în cele din urmă publică în mai 1960, când

povestea a ajuns pe primele pagini ale presei internaționale. Dispozitivul de spionaj consta într-o placă sculptată ce servea drept decorațiune murală şi reprezenta o copie a simbolului *Great Seal* al Statelor Unite ale Americii, oferită în dar de Uniunea Sovietică ambasadorului american la Moscova, W. Averell Harriman, în data de 4 august 1945. Microfonul a fost ascuns în acest obiect decorativ şi a rămas pe peretele din biroul ambasadorului timp de şapte ani. În cele din urmă, un operator radio britanic care intercepta o conversație şi-a dat seama că sovieticii transmiteau unde radio către clădirile diplomatice americane. Dispozitivul avea un mod de funcționare total inovator. Se activa doar când ajungea la el din afară un semnal electromagnetic puternic pe frecvența corectă. Nu avea sursă de alimentare, deci durata sa de viață era potențial nelimitată, şi era foarte mic şi uşor de ascuns. *Get Smart*, o emisiune de televiziune populară în SUA la jumătatea anilor ’60, avea drept gazdă un ofițer de contrainformații, pe Maxwell Smart. Smart a folosit un „telefon-pantof“, o invenție de ultimă generație cu un receptor secret plasat în călcâi şi un transmițător instalat în talpă, care arăta ca un telefon mobil timpuriu. Imaginea din presă cu Smart ținând pantoful la ureche, cu fruntea încruntată şi sprâncenele ridicate, este una comică, adecvată unui tip de divertisment uşor, dar descrie perfect neliniştea crescândă la gândul că nu se ştia cine şi cum asculta.

Cele mai puternice forțe rămân cele nevăzute, care ne vor banii sau votul, anonime dincolo de ecran, cele care ne tulbură capacitatea de a verifica date şi identități. Odată cu dezvoltarea nanotehnologiei, un cip ascuns într-o măsea, menit să-ți descarce gândurile, nu mai sună atât de greu de crezut ca acum 300 de ani, şi nici măcar ca acum cinci ani. Granița dintre convingerile false şi tehnologia ultramodernă nu se mai poate trasa atât de uşor. Dispozitivele fără fir din locuințele noastre ne ascultă, colectează date despre noi şi îşi ajustează algoritmii în consecință. Tehnologia este, la propriu, cu urechile pe noi.

Un delir care are în centrul său teoria conspirației organizează inamicul, dă o formă ambiguității şi oferă un chip temerilor noastre altminteri anonime. Îi făureşte omului o misiune: lupta împotriva unui personaj negativ. După logica sa interioară, delirul îl distribuie pe cel care îl trăieşte în rolul pozitiv, lucru care îi justifică acestuia orice faptă din acel punct încolo.[12] Orice dovadă care infirmă o astfel de convingere nu face decât să demonstreze încă o dată existența conspirației. Convingerea nu va da înapoi în fața rațiunii pentru că funcționează foarte eficient pe baza propriilor reguli, iar persoana are motive solide să nu renunțe la ea. În lucrarea sa din 1974, psihologul Brendan Maher, de la Harvard, spunea: „convingerea delirantă nu se păstrează *în ciuda* dovezilor care în mod normal ar fi suficiente s-o distrugă, ci datorită acestor dovezi, suficient de solide încât s-o susțină“. Multe deliruri operează un soi de simplificare a lumii având drept rezultat un univers mai uşor de navigat, un loc în care poți să te simți în siguranță, unde joci un rol important. Dar teoriile conspirației reprezintă adesea o simplificare exagerată şi periculoasă. Nu este uşor să convingem un om să revină printre noi dintr-o lume încântător de ordonată, asumându-şi din nou rolul de cetățean obişnuit în acest loc derutant şi deseori lipsit de nuanțe.

În documentele medicale ale lui Matthews sunt multe lacune care ne ascund unele aspecte ale umanității sale. Îl vedem mai limpede în raport cu cei din jur. Funcționarea delirului lui, în forma sa cea mai simplă, îl leagă de oamenii care s-au luptat la rândul lor

să facă față unor solicitări ireconciliabile, unor şocuri şi dezastre semnificative, semeni de-ai lui care şi-au făurit o realitate alternativă în care să trăiască. Matthews îşi creează o hartă proprie a lumii, care îi descrie reperele. Are deplină libertate de voință; rolul lui este de o importanță covârşitoare.

În miezul delirului lui Matthews se află ceva mai original: o maşinărie stranie şi intimidantă. Războiul de țesut gânduri se ridică la înălțimea numelui său, urzind în jurul nostru o premoniție despre lumea mecanizată a secolului al XIX-lea şi tehnologia secolului XX, care va detrona rasa umană, ba chiar şi pe Dumnezeu. Matthews evoluează ca un medium într-o şedință de spiritism, în care viziunile lui anticipează teoriile conspirației mai sumbre şi mai profunde care se vor răspândi de-a lungul secolelor următoare. Dar răzbate şi o voce foarte personală din toate acestea: iată un idealist autodidact care suferă umiliri şi respingeri, care este copleşit de sentimente de neputință. Psihicul lui este supus unui stres extrem, fiind tras în prea multe direcții deodată: el este un iubitor al păcii care nu reuşeşte să facă pace şi care constată cu stupoare că nu este binevenit nicăieri. Pentru a rezolva o astfel de problemă, apelează la imaginația sa de artist, a cărui operă ultimă va fi teribilul război de țesut gânduri.

---

3. Ar fi fost vorba deci de hughenoți care, astfel, îşi pierdeau drepturile acordate în 1598 de regele Henric IV (n. tr.).

4. Post în sistemul tradițional de guvernământ britanic, responsabil, în mare parte simbolic, cu siguranța în timpul şedințelor Camerelor şi purtător al unui sceptru ceremonial (n. tr.).

5. Țesătură groasă, de obicei de lână, inspirată de un material textil oriental mult mai costisitor, din păr de cămilă sau ied (n. tr.).

6. Ucenic care îşi dobândise dreptul de a lucra în breaslă în urma unei invitații (considerată semn de mare cinste) şi care putea dobândi apoi titlul de *liveryman*: breslaş cu drepturi depline (n. tr.).

7. Ilustrator britanic activ în prima jumătate a secolului XX, cunoscut pentru redarea unor imagini cu mecanisme comice, ingenioase în exagerările lor; un echivalent mai cunoscut de peste Atlantic au fost, în aceeaşi perioadă, maşinăriile absurde bazate pe reacții în lanț ale lui Rube Goldberg (n. tr.).

8. Decret legal împotriva detenției ilegale (n. tr.).

9. Thomas Hobbes, *Leviatanul*, Bucureşti, Herald, 2020, p. 59 (n. tr.).

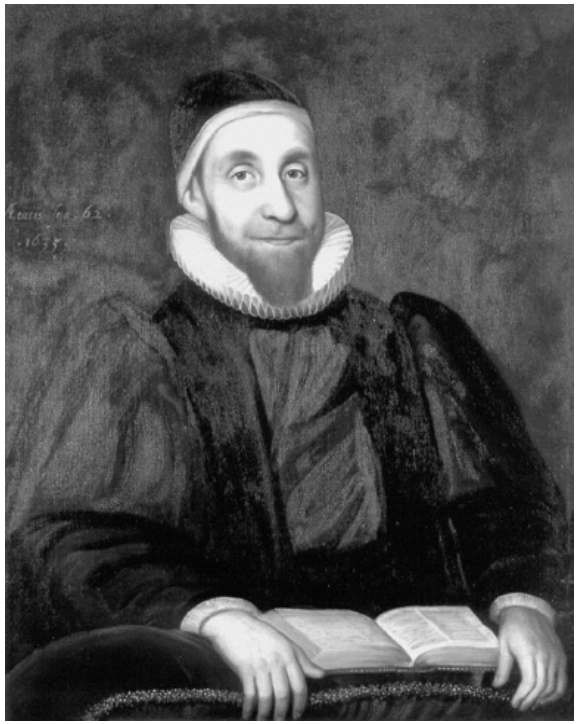

Robert Burton, portret în ulei de Gilbert Jackson, 1635, în colecția Colegiului Brasenose, Universitatea Oxford.

3. Delirurile melancolice ale lui Robert Burton

25 ianuarie 1640, Colegiul Christ Church, Oxford. Un bărbat de 63 de ani înveşmântat într-o robă de profesor senior, cu tot cu tocă şi guler plisat, stă la birou în apartamentul său, amplasat convenabil în apropiere de curtea interioară principală; barba atent tunsă îi iese în relief ca un promontoriu în timp ce scrie ceva important, care îi solicită întreaga atenție. Nu se grăbeşte. Se concentrează la ce are de făcut, dar ochii căprui îi par trişti deasupra nasului acvilin, animați totuşi de un zâmbet vag. Dacă am privi peste umărul lui, am vedea că scrie un epitaf. Este compus de el şi urmează să fie expus pe coridorul din nord al catedralei de la Christ Church după moartea lui, sub bustul care îl va înfăţişa, însufleţit de culorile naturale folosite de pictor.

Acum începe să transcrie ceva cu grijă: un horoscop. Şi l-a calculat singur acum câțiva ani, notând alinierea stelelor la data naşterii lui. Lasă instrucțiuni ca aceste documente să-i fie trimise fratelui lui mai mare, William, care se va ocupa de ele când va veni vremea.

Îşi dă jos toca şi roba, îşi scoate gulerul plisat apretat, după care apucă napronul brodat de pe birou şi îl răsuceşte ca să facă din el un nod alunecător. Acesta devine şireangul pe care şi-l pune la gât. Apoi se spânzură chiar acolo, în camera în care a lucrat o viață întreagă la opera sa de căpătâi: o enciclopedie a melancoliei şi a delirurilor care o însoțesc.

Oricine ar fi asistat întâmplător la scenă şi ar fi ştiut să interpreteze geometria şi simbolurile dintr-un horoscop ar fi observat că, după reprezentarea din diagrama de pe birou, vârsta critică a lui Burton, împlinită în anul acela – 63 de ani – avea să fie şi ultima. Anul urma să îi fie fatal. Aflând că decedatul avea chiar 63 de ani, observatorul ar fi fost nevoit să conchidă că murise la vârsta pe care el însuşi a prezis-o prin intermediul calculelor sale. Prognoza fusese aşadar exactă, sau cel puțin Burton crezuse în ea atât de tare încât îşi însuşise sarcina de a-i dovedi corectitudinea. Toți cunoscuții săi au susținut ulterior că, până în ziua aceea, fusese perfect sănătos. Cel puțin aşa ziceau zvonurile, răspândite în şoaptă de studenți.

Până la moarte, Robert Burton, donul oxfordian, animat de o mare obsesie, compilase ceea ce a rămas până în ziua de azi cel mai important compendiu al tulburărilor mintale şi al delirurilor care le însoțesc: *Anatomia melancoliei*, cartea sa, publicată pentru prima oară în 1621, în mai multe volume.[1] În aceasta, Burton nu ascundea faptul că suferea de accese de melancolie, dar să fie oare posibil ca un învățat ca el să creadă cu adevărat că horoscopul îi prezisese moartea? Oare a îndeplinit el însuşi predicția în ziua indicată de calculele pe care le făcuse? În mod cert, este cel mai mare colecționar de materiale pe tema delirului, dar să fi suferit el însuşi de o asemenea tulburare?

Burton scrie pentru un public creştin modern, dar aflat totuşi la început de drum în

materie de lecturi de acest tip. Se inspiră masiv din surse clasice în studiile sale de caz, precum şi din cazuri contemporane lui. Graţie obiceiurilor sale tipicare de colecţionar, avem şansa să consultăm exemple timpurii de delir. Multe dintre istorisirile relatate fuseseră povestite şi răspovestite preţ de sute de ani când le-a descoperit Burton (fizic el nu călătorea foarte departe; voiaja doar printre rafturile bibliotecilor Angliei: „m-am aplecat cu mare străduinţă peste toate scrierile medicale ce se găseau în bibliotecile noastre, precum şi peste cele oferite de prietenii mei“.[2] Ajungeau în carte cele mai bizare dintre aceste relatări, indiferent de veacul în care se petreceau, deoarece îi atrăgeau atenţia. Introducerea anunţă o analiză a tuturor „felurilor, cauzelor, semnelor, prognosticurilor şi leacurilor“ melancoliei, din multiple perspective de ordin filozofic, medical, istoric. Volumul lui Burton rămâne unul dintre cele mai complexe demersuri organizate în jurul acestui subiect amplu. Autorul scrie despre nenumăratele moduri în care se manifestă simptomele „haosului melancoliei“. „Vor acţiona prin contrarietăţi şi contradicţii extreme, de o varietate infinită. Poate doar două manifestări în acest chip, din 2.000, se regăsesc în acelaşi simptom. Nici măcar Turnul Babel nu a produs o atât de mare confuzie în înţelegerea omenească, cu limbile sale de nepătruns, precum creează haosul melancoliei cu mulţimea sa de simptome“. Totuşi, prin intermediul cărţii sale – un adevărat monument de referinţe cu privire la subiect –, Burton este hotărât să le ordoneze corespunzător. *Anatomia melancoliei* a devenit o senzaţie publicistică în timpul vieţii autorului şi a continuat să fie citită cu mult după moartea lui. Volumul folio, elegant şi costisitor, a ajuns la opt ediţii numai în secolul al XVII-lea. Laurence Sterne a împrumutat din el pasaje întregi în *Tristram Shandy*, romanul său din 1759. În 1650, John Gadbury, astrolog şi influent producător de almanahuri, se îndeletnicea cu lecturarea lui când o menţiune despre astrologie i-a atras atenţia şi i-a hotărât soarta profesională.

Zvonurile despre împrejurările şi semnificaţia morţii lui Burton au persistat o lungă perioadă de timp. La Oxford au abundat speculaţiile decenii de-a rândul, propagându-se prin intermediul mai multor canale. Anthony à Wood, un cronicar al vieţii oxfordiene, încă mai scria despre asta la 50 de ani după eveniment şi susţinea că studenţii continuă să bârfească pe subiect. Spuneau că decesul se petrecuse „în momentul pe care-l prezisese el însuşi cu câţiva ani înainte, pe baza calculelor făcute pornind de la coordonatele datei sale de naştere“.[3]

Conform ediţiei din 1863 a volumului lui Burton, publicată de William Tegg, care citează amplu din Wood pentru a da o culoare asemănătoare relatărilor, lucrurile s-au desfăşurat aşa: „Şi-a luat rămas-bun de la această viaţă în camera lui din incinta colegiului Christ Church, în data pe care şi-o prezisese singur“, iar rezultatul, spune Wood, a fost că „mulţi dintre studenţii lui au început să şuşotească între ei că, în loc să fie la mijloc o greşeală de calcul, Burton şi-ar fi trimis singur sufletul în ceruri, punându-şi ştreangul de gât.“[4]

Biograful John Aubrey, preluând povestea mai târziu, în cursul secolul al XVII-lea, prezintă următoarea versiune a evenimentelor, prin mijlocirea lui Robert Hooke, acelaşi polihistor din epoca Iluminismului care a proiectat clădirea spitalului Bethlem de la Moorfields. „Domnul Robert Hooke de la Gresham College mi-a spus că a înnoptat în încăperea de la Christ Church care i-a aparţinut lui Robert Burton, despre care se şopteşte

că şi-ar fi pus capăt zilelor acolo, spânzurându-se.“[5] Insinuările sunt şoptite de guri ascunse după mâini discrete.

Robert Burton a scris *Anatomia melancoliei* sub pseudonim. Numele utilizat a fost Democrit Junior. Filozoful grec în spatele căruia a ales să se ascundă era celebru pentru viziunea sa asupra neghiobiilor lumii: i se păreau atât de absurde încât râdea de ele cu poftă. Toate acestea ne fac să ne întrebăm cât de serios era, de fapt, însuşi Burton.

Placa de sub bustul lui memorial de pe peretele catedralei Christ Church de la Oxford poartă epitaful înscris de fratele lui, conform instrucțiunilor lăsate. Este o notă de rămas-bun enigmatică:

> *Paucis notus, paucioribus ignotus, hic jacet Democritus Junior, cui vitam dedit et mortem Melancholia.*

Cuvintele pot fi traduse astfel: „Cunoscut de puțini, de şi mai puțini necunoscut, aici zace Democrit Junior, căruia Melancolia i-a dat viață şi moarte“. (V. figura 36.)

Horoscopul pe care şi l-a încropit a fost pictat pe un disc aurit, care se află în dreapta bustului. Este o imagine geometrică, făcută din romburi intersectate, înțesată de linii care radiază înspre exterior, ca o stea; în centru se află data de 8 februarie 1576. Este înconjurată de numere şi de poziții astrale, pictate manual cu o caligrafie delicată. Un portret decorativ al sorții sale. Amplasarea de cinste a horoscopului garantează asocierea perpetuă a lui Burton cu acesta. Chiar dacă de aranjamentele finale s-a ocupat fratele lui mai mare, toate dispozițiile au venit de la Burton, confirmă Anthony à Wood. Era pur şi simplu dependent de astrologie.[6]

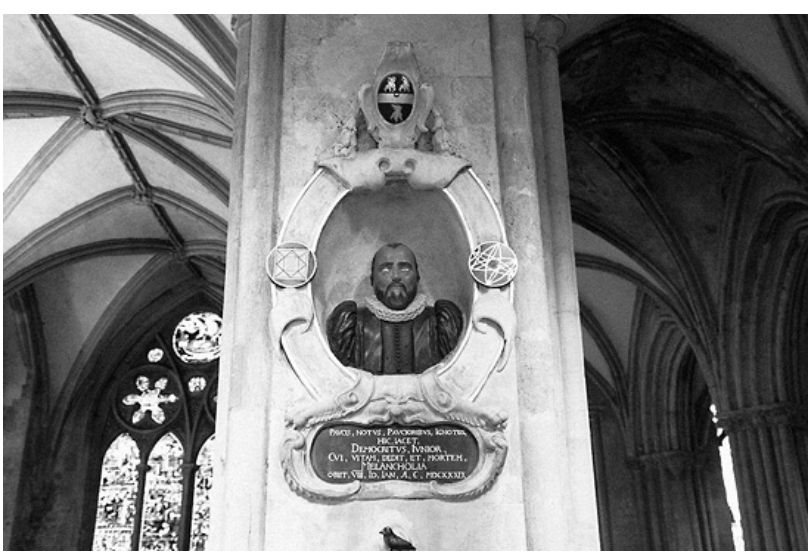

Bust memorial al lui Robert Burton, Catedrala Christ Church, Oxford.

Primele cuvinte ale epitafului sunt jucăuşe. Burton declară că este „cunoscut de

puțini, de şi mai puțini necunoscut“, recunoscând timid că, deşi poate fi considerat un bărbat faimos, este în acelaşi timp un personaj de o asemenea complexitate, atât de misterios, încât celorlalți le este imposibil să-i înțeleagă profunzimile ascunse. Să fie aceasta încă o glumă? Nu am terminat. În continuare, epitaful pomeneşte cealaltă forță motrice a vieții şi a morții lui, melancolia, căreia i-a fost copil şi sclav, aflându-se mereu sub controlul ei. Melancolia şi astrologia sunt stăpânele lui gemene. Monumentul îi reprezintă viața, sublimată până la elementele ei structurale. Îi leagă, cât se poate de public, starea psihică de horoscop. Este o mărturie sumbră.

Se pare că Burton chiar credea în astrologie, dar un învățat de renume ca el îşi risca reputația academică mărturisind lumii că se afla sub influența stelelor. De unde-i vine însă convingerea că forța acestora este reală? La prima vedere, o astfel de credință, declarată cu aplomb pe peretele celebrei catedrale Christ Church, pare improbabilă pentru un om cu o poziție socială ca a lui. Ce ar putea să îi ofere atât de prețios încât să merite osteneala?

Robert Burton ne prezintă un autoportret intim al rutinei sale zilnice în prefața *Anatomiei*. Este un bărbat trecut de 40 de ani şi duce „un trai tăcut, sedentar, solitar, intim […] ce se desfăşoară, cu precădere, la birou“. [7]

> … Trăiesc şi acum ca un student al colegiului, precum Democrit în grădina lui, şi duc un trai monastic, care mă întreține îndeajuns, ferit de tumulturile şi necazurile lumii […] Aud şi văd ce se petrece în alte locuri, cum alții aleargă, călăresc, se zbat şi se macină în oraşe şi în sate; departe de asemenea frământări şi judecăți, eu râd în gând de aroganțele curții, de urzelile vieții de cetate, râd de toate […] zvonurile gloatei despre război, molimi […] masacre, meteoriți, comete […] erezii. Azi auzim că au fost înnobilați lorzi şi curteni noi, mâine că cine ştie care mari oameni au fost surghiuniți. În mijlocul galanteriei şi nenorocirii lumii, eu mă scufund într-o viață cu totul închisă în sine; după cum am trăit până acum, aşa voi trăi şi mai departe, sortit unei existențe solitare, mişcată doar de propriile mele nemulțumiri. Toate acestea în afară de vremea când, ca să nu ascund nimic, aşa cum Diogene ieşea în cetate, iar Democrit în port, să vadă circul lumii, şi eu ies afara, din când în când, pentru recreere, şi uneori îmi permit să fac mici observații despre starea lucrurilor, fără a rosti vorbe usturătoare, ci mai degrabă simple constatări, şi nu, aşa cum făceau aceşti iluştri înțelepți, spre a disprețui sau râde de toate, ci pentru a pune patimă amestecată în toate acestea.[8]

Recunoaşte, şugubăț, că dedică puțin timp şi „recreerii“, dar numai pentru a sublinia că astfel de activități nu îi fac mare plăcere. Suntem invitați să ni-l imaginăm într-o izolare autoimpusă, ducând o existență ascetică, cocoşat peste birou, studiind şi revizuind. Încearcă să definească pentru publicul larg flagelul societal al „melancoliei“ şi delirurile care-l însoțesc, cugetând la cauzele acestora, aşternând pe hârtie simptome şi dedicând partea a doua a lucrării sale posibilelor metode de vindecare.

Anthony à Wood îl înfățişează însă destul de diferit. Robert Burton al lui este un individ destul de vesel. Se pare că Wood „a auzit unele nume cu vechime de la Christ Church spunând adesea că era o companie foarte jovială […] şi juvenilă, fiind neîntrecut,

în vremea lui, în felul în care îşi presăra, degrabă şi cu pricepere, discuţiile obişnuite cu discursuri ale poeţilor sau propoziţii din autori clasici. Ceea ce, fiind pe atunci cum nu se poate mai la modă în universitate, îi făcea compania cu atât mai plăcută“.[9] Era sufletul adunării clasicilor în Sala Comună.

Diaristul şi anticarul englez Thomas Hearne coroborează această versiune a caracterului lui Burton (deşi Hearne s-a născut după moartea lui şi nu îşi citează sursa. Se poate să se fi bazat pe acelaşi Anthony à Wood.). „Domnul Burton era unul dintre cei mai glumeţi şi plăcuţi tovarăşi ai vremii aceleia, dar conversaţia lui era foarte inocentă. Pe atunci se obişnuia să se amestece multă latină în discuţii, lucru la care era minunat de priceput (se poate vedea şi în felul în care şi-a scris cartea), lucru care acum este considerat pedantism.“[10] Trucul lui de a sări de la latină la engleză pare să se fi bucurat de un succes nebun. Autocaracterizarea ca eremit pare să ne inducă şi mai tare în eroare dacă ne gândim că, la un moment dat, a fost şi bibliotecarul colegiului, şi vicar – ba chiar s-a aruncat pentru o vreme în bâlciul lumii ca funcţionar oxfordian.

Regulile colegiului nu-i permiteau să se căsătorească, dar o poezie în latină din prefaţa *Anatomiei* divulgă gustul autorului pentru gingaşele domniţe care s-ar întâmpla să-i citească volumul şi pe care le iubeşte „precum viaţa, şi tare îşi doreşte să le poată privi dulcea înfăţişare“. Pe de altă parte, el mărturiseşte: „nu am călătorit niciodată altfel decât pe hartă sau în scrisorile în care gândurile mele neîngrădite au hălăduit liber“. Rămânea pe loc, dar umbla pretutindeni cu imaginaţia.

Există momente-cheie în volumul mare de text al *Anatomiei* în care Burton abordează direct subiectul credinţei lui în astrologie. Într-un aparteu usturător, îşi avertizează cititorul să fie sceptic şi cu ochii-n patru la şarlatani: „ce este astrologia altceva decât o suită de alegeri şi preziceri vane? Toată numai magie, nimic altceva decât o eroare supărătoare, o neghiobie pernicioasă?“[11]

În alt loc, însă, se exprimă ambivalent despre meritele ei, atât cele referitoare la aşa-numitele „efecte naturale“ ale astrologiei, precum vremea şi boala, cât şi cele ce tratau puterile sale „judiciare“, sau predictive, sub forma horoscoapelor. Îşi declară, în stil diplomatic, neutralitatea pe această temă. „Nu voi stărui aici în a discuta *obiter*[10] dacă stelele sunt cauze sau semne; şi nici în a găsi pricini astrologiei judiciare[11].“ Nu vrea să fie atras în disputa dintre astrologia ca ştiinţă şi astrologia ca escrocherie, cu atât mai puţin s-o arbitreze, dar enumeră susţinătorii ambelor părţi. Anumite personalităţi, Sextus Empiricus, Pico della Mirandola, Chambers, de pildă, prezintă sferele unei astrograme ca fiind cu nimic mai grăitoare decât o adunare stradală: „acordă aceleaşi virtuţi cerurilor, Soarelui sau Lunii precum decoraţiunilor care le înfăţişează pe uşile hanurilor sau ale prăvăliilor“. Însă unii medici de renume folosesc cu succes stelele pentru a prezice susceptibilitatea unor oameni la anumite boli; printre aceştia se numără Bellantius, Pirovanus, Marascallerus. Fireşte, mai trebuie menţionat şi Christopher Haydon, o respectabilă personalitate publică a veacului. Haydon este parlamentar şi susţinător al astrologiei ca ştiinţă nu doar validă, ci întru totul compatibilă cu creştinismul. Tocmai când pare gata să se declare de partea taberei care consideră astrologia drept legitimă din punct de vedere ştiinţific, autorul face din nou un pas înapoi. Iată ce spune cu privire la stele: „De m-aţi întreba ce cred, trebuie să răspund, căci şi eu mă îndeletnicesc cu aceste

învățate rătăciri, […] căci ele înrâuresc, dar nu constrâng; nici o necesitate nu vine din ele […] şi cu atâta blândeţe ne dau înclinaţii încât înţelepţii li se pot împotrivi […] ne stăpânesc, dar pe ele le stăpâneşte Dumnezeu“.[12] Stelele „înrâuresc, dar nu constrâng“, conchide el cu tact. Influența este atât de subtilă încât nu înseamnă că eşti prost dacă nu observi dovezile. Burton îşi găseşte o perspectivă cu poziție strategică. Viziunea lui este bifocală: crede în puterea predictivă a forțelor astrologice şi menține, în paralel, o fermă credință creştină. Stelele ne conduc, dar Dumnezeu conduce stelele. Dumnezeu rămâne în vârf. Burton deviază din nou de la subiect şi se adânceşte în umbre.

Într-un alt loc din *Anatomia melancoliei*, iese din ascunziş cu o manifestare foarte candidă pe subiect. Este un avertisment asupra pericolelor la care se expune cel care-şi află viitorul. Se poate întâmpla, atenționează el, să faci un lucru să se adeverească prin simplul fapt că te temi de el:

> Într-atâta îi tulbură încât, cu puterea închipuirii şi a fricii şi cu meşteşugul diavolului, atrag asupra capului lor tocmai nenorocirile pe care le bănuiesc, iar „celui rău, de ce se teme, aceea i se întâmplă“, cum prooroceşte Solomon[12] […] „De ce mă tem, aceea mi se întâmplă,“ spune Iov; „de ce mi-e frică, de aceea am parte.“[13] […] Cunoaşterea a ceea ce va să vină îi răstigneşte pe mulți […]. Exista o fântână în Grecia, aproape de templul lui Ceres din Achaia, unde se petreceau asemenea suferințe […]. Între Stâncile Cyanee[14] de unde începe Licia se afla oracolul lui Thrixaeus Apollo, „unde se prevestea soarta oricui, cu boli, cu sănătate şi cu orice altceva“: iată deci că oamenii de rând mereu s-au amăgit cu întâmplări viitoare […] dacă acela prevestea boală într-o zi anume, chiar atunci se îmbolnăveau; […] şi de multe ori mureau întocmai cum li se prezisese.[13]

Burton îşi apucă publicul de revere. Nu este un tur de forță retoric, ci genul de sfat înflăcărat născut din experiență personală. Se exprimă în termeni de-a dreptul evanghelici despre riscul de a ne „amăgi cu întâmplări viitoare“. Îl citează pe Iov, cea mai cunoscută victimă biblică a unei prinsori celeste despre tăria credinței omeneşti şi dă ca exemple bietele suflete distruse de ceea ce auzeau de la Oracolul lui Apollo. Într-un sens, include aici toate formele de futurologie, atât înainte, cât şi după vremea lui, de la druizii care citeau viitorul în măruntaie până la cei care ghiceau, în secolul XX, în frunzele de ceai de pe fundul ceştii, în liniile din palmă şi în cărțile de tarot. Burton ştie foarte bine în ce moduri viclene poate imaginația să domine mintea omului când aceasta aude ce se presupune că îi este hărăzit. Este conştient că urmările pot să fie fatale.

Cu toate acestea Anthony à Wood reiterează zvonurile conform cărora Burton nu şi-a ascultat propriile sfaturi. Era „considerat de mulți un cărturar aspru, un devorator de autori, o persoană melancolică, umorală; iarăşi, de alții care îl cunoşteau bine, era văzut drept un om de mare cinste, fără ascunzişuri şi milos“. Dar învățatul acesta stimat şi cu capul pe umeri era, uneori, un „curios calculator de horoscoape“. Se pare că Burton nu se putea abține. Nu rezista să nu privească în viitor, deşi înțelegea că această cunoaştere avea puterea de a distruge oameni.

Subiectul era fierbinte în epoca respectivă. Pe la 1605, pe când Burton muncea asiduu

la Christ Church şi se străduia să adopte o poziție definitivă asupra astrologiei, un alt autor îşi prezenta părerile în fața publicului iubitor de teatru. *Regele Lear* al lui Shakespeare este o desființare nemiloasă a entuziaştilor creduli ai astrologiei. Edmund, fiul ilegitim nemulțumit al lui Gloucester, se lansează într-o critică disprețuitoare a celor care împărtăşesc credințele tatăl lui. De la o vreme, Gloucester îşi tot frânge mâinile de îngrijorare, consumat de ideea că eclipsele sunt semne rele. Fiul lui se scandalizează: „Prostia lumii n-are margini; auzi, când valurile vieții ne sunt potrivnice (şi adesea valurile şi le face omul), ne apucăm să învinuim de nenorocirile noastre Soarele, Luna şi stelele, ca şi cum ele ne-ar sili să fim netrebnici. Proşti prin decret ceresc; hoți, pungaşi şi mişei prin împărătească poruncă a sferelor; beți, mincinoşi şi preacurvari prin influența mişcării planetelor“. Edmund continuă, iar Shakespeare îi face cuvintele să debordeze de sarcasm sumbru: „Tata a intrat în conjuncție cu mama sub coada Dragonului şi eu m-am născut sub Ursa Major; rezultă de aici că sunt rău şi iubăreț. Zău că aş fi fost aşa chiar dacă bastardul de mine se năştea în zodia Fecioarei“.[15]

Din punct de vedere cultural, codul astral începe să pară demodat. Puterea stelelor este pusă la îndoială public. Cei care cred în ea sunt ridiculizați pe scena londoneză şi sunt considerați bieți creduli. Pentru cineva care şi-a păstrat totuşi credința în vechile principii celeste, este mai tentant ca niciodată să ascundă acest fapt.

În câteva pasaje din *Anatomia melancoliei*, Burton îşi atribuie deschis melancolia poziției stelelor, iar mai multe volume care i-au aparținut, păstrate la biblioteca Bodleian din Oxford, arată că, de fapt, nu a avut niciodată îndoieli cu privire la validitatea astrologiei. Una dintre cărți îi poartă autograful şi este datată 1603, când avea 26 de ani. Marginile paginilor sunt pline de notițele lui. Toate sunt despre practica astrologică. Notițele din exemplarul lui din *Efemeridele* lui Stadius, un manual astrologic destinat utilizării în intervalul 1554-1606, acoperă perioada în care a fost student la Oxford. În colecția lui se găseşte şi o ediție din Ptolemeu care-i era foarte dragă. Cărțile sale sunt pline de note de mână despre tipul de astrologie despre ale cărei pericole ne avertizează în *Anatomia melancoliei*.14 Într-unul dintre caietele lui, găsim tabele şi însemnări conexe despre subiecte astrologice, precum şi un horoscop al reginei Elisabeta I. În acelaşi caiet şi-a alcătuit lui însuşi horoscopul. Îşi scrie data şi ora naşterii ca fiind 8.44 a.m., 8 februarie, 1576. Se potriveşte cu inscripția de deasupra epitafului din catedrala Christ Church. A înregistrat şi ora, şi data *conceptio*, adică a conceperii: ora 21:00, în data de 25 mai, 1575. Dacă părinții i-au împărtăşit astfel de detalii, putem să bănuim că şi ei erau interesați de horoscop.

Astrologia era în continuare populară atât pentru ramura sa naturală, care includea prognozarea vremii şi a bolilor, cât şi pentru horoscoapele judiciare. Deseori, astrologii erau chemați pentru a prezice cursul vieții unui nou-născut, dar şi pentru a găsi un om sau un bun dispărut. Practica citirii viitorului cu ajutorul poziției stelelor contrazicea învățămintele catolice, în sensul că înlătura obligația individului de a duce o viață pioasă în speranța mântuirii. Burton avea, însă, tovarăşi de renume care împăcau practicarea credinței creştine cu interesul pentru astrologie. Se publicau anual almanahuri profetice, vândute în număr mare, şi aproape toată lumea mergea la biserică.

În secolul al XVI-lea, colegiile de la Oxford înfloreau, atât din punct de vedere al numărului de studenți, cât şi al prosperității, după ce trecuseră printr-un proces de renaştere în timpul domniei Elisabetei I. Iacob I a vizitat Oxfordul pe vremea când Burton era izolat în camera lui de la Christ Church, în 1603 şi 1605, şi a primit în dar, împreună cu regina lui, cupe cu bani.[15] Doar ciuma mai amenința oraşul din când în când, iar în 1603 a izbucnit o epidemie gravă, bisericile s-au închis, iar piețele au fost cotropite de iarbă. În 1593 s-au luat măsuri de prevenție aprobate de primar, printre care înlăturarea gunoaielor şi a porcilor de pe străzi, restricții în ceea ce privea găzduirea străinilor, mai ales a celor din afara Londrei, şi interzicerea spectacolelor de teatru. Pentru epidemia de ciumă din anul acela s-a dat vina pe adunările în masă de la Universitate.

Dar adevărata tensiune din Oxfordul lui Burton era cea dintre ritul nou şi cel vechi, iar în calitate de vicar al parohiei St. Thomas, el se afla în mijlocul conflictului. La Oxford existau elemente puritane încă din anii 1580, iar pe la începutul secolului al XVII-lea practicile din unele biserici locale începuseră să se schimbe: de exemplu, credincioşii primeau împărtăşania aşezați, nu în genunchi. Unii se opuneau petrecerilor care se dădeau cu ocazia Cincizecimii şi de 1 mai. În acelaşi timp, avea loc o renaştere a ritului vechi, iar în unele lăcaşuri de cult din oraş crucile erau din nou expuse în locuri vizibile. Sub porticul bisericii St. Mary’s Church exista chiar şi o statuie, citată ca o dovadă de papistaşism din partea arhiepiscopului Laud în cadrul procesului ce i se intentase. Burton pare să fi făcut parte din aceeaşi mişcare ca Laud, împreună cu alți adepți care s-au declarat împotriva puritanilor şi au respins ideea de predestinare, găsind aici teren comun cu romano-catolicii. Burton era anglican, dar păstra obiceiul catolic de a folosi la împărtăşanie hostii nedospite. Biserica lui Burton, St. Thomas, era construită pe un teren care îi fusese confiscat Abației Osney odată cu desființarea mânăstirilor la începutul secolului şi fusese dat colegiului Christ Church. Cranmer, Ridley şi Latimer fuseseră arşi pe rug la Oxford în 1555/6, în toiul Reformei. Când a urcat pe tron Elisabeta, după sora ei catolică Mary, majoritatea parohiilor din oraş s-au conformat şi şi-au schimbat din nou ritualurile şi podoabele, dar au păstrat totuşi veşmintele şi lumânările, pentru orice eventualitate.

Până să înceapă Robert Burton să strângă materiale pentru *Anatomia melancoliei*, rege era Iacob I, iar autoritățile religioase decretaseră existența unei legături directe între deliruri şi posesiunea demonică. În *Anatomie*, delirurile sunt explicate apelând la un păienjeniş de tratate filozofice şi religioase, teorie medicală şi poezie, superstiții, supoziții bazate pe teoria umorilor, idei creştine şi concepte psihologice. Viziunea asupra realității celor mai mulți dintre oameni era obiectul aceleiaşi confuzii.

Colegiul Christ Church al lui Burton era un centru important de studii matematice. Puțini învățați de acolo ar fi spus că pasiunea pentru astrologie era, de fapt, o formă de delir. Era prea strâns legată de ştiința de ultimă oră a *astronomiei*, domeniu în care viteza şi amploarea descoperirilor făceau să fie necesar un strop de gândire magică, la fel ca noile forțe care apăreau pe vremea lui James Tilly Matthews.

Revoluția astronomiei lua avânt în timp ce Burton cerceta, publica şi revizuia. Occidentul european încă se clătina după teoria lui Copernic din 1543 conform căreia Pământul se învârte în jurul Soarelui. În 1572, cu puțin înainte de naşterea lui Burton,

astrologul danez Tycho Brahe a zărit o „supernovă“ strălucitoare. Brahe a dovedit că steaua se deplasa dincolo de atmosfera planetei noastre şi, deci, că sferele cereşti îşi puteau schimba poziţiile. În 1608, când Burton avea 32 de ani, fabricantul olandez de lentile Hans Lippershey a confecţionat un telescop cu refracţie. Invenţia s-a răspândit rapid prin toată Europa, şi diverşi oameni de ştiinţă au creat versiuni proprii; apoi, legile mişcării planetare dezvoltate de astronomul german Johannes Kepler au arătat că orbitele erau eliptice. În 1610, Galileo Galilei publica *Sidereus nuncius*, în care descria descoperirile făcute cu ajutorul unui telescop retractabil care mărea imaginea şi mai mult. Galileo susţinea heliocentrismul şi a înfuriat Biserica contrazicând convingerea că toate corpurile cereşti se învârt în jurul Pământului.

Planetele trebuie să fi părut, deodată, forţe şi mai puternice decât îndrăznise cineva să-şi imagineze. Galileo a prezentat publicului craterele Lunii, stele care nu se vedeau cu ochiul liber şi chiar şi lunile din jurul lui Jupiter. În timp ce Burton îşi dezvolta ideile despre melancolie, în jurul lui se roteau noi revelaţii despre bolta cerească.

Punctele de referinţă ale astrologiei nu se schimbaseră de secole; ofereau continuitate şi încredere. Astrologii făceau referire doar la planetele cunoscute pe atunci: Mercur, Venus, Marte, Jupiter şi Saturn. Nu s-au mai descoperit planete noi până în 1781, când Sir William Herschel l-a observat pe Uranus. Mai târziu, în cursul aceluiaşi secol, astronomul şi matematicianul englez Isaac Newton a demonstrat legile fizicii care acţionau asupra planetelor, definindu-le orbitele, şi a desfiinţat validitatea astrologiei. A creat un telescop care avea o oglindă în locul lentilei masive de sticlă, ceea ce-l făcea mai mic şi mai precis, astfel încât mai mulţi oameni puteau să privească mai îndeaproape cerul nopţii ca să se convingă cu ochii lor în legătură cu lucrurile pe care le afirma. Newton era, însă, un om profund religios care nu credea că matematica şi teologia sunt instanţe diferite, ci că reprezintă unul şi acelaşi proiect pentru descoperirea unui sistem unificat al universului. Hobby-ul lui secret era alchimia.

Spre sfârşitul secolului al XVI-lea, când Robert Burton era copil, astrologia încă mai era o ştiinţă respectabilă şi o îndeletnicire populară.

Naşterea lui Burton nu este consemnată în registre oficiale, dar dovezile circumstanţiale se coroborează suficient pentru a sugera că a venit pe lume în dimineaţa lui 8 februarie 1576. Era al patrulea din nouă copii şi cel mai mic dintre cei doi fii, născut într-o familie de latifundiari din Lindley, în zona rurală a comitatului Leicestershire. Trăiau în conacul Lindley Hall. Fratele mai mare al lui Robert, William, era anticar şi a scris o monografie istorică şi topografică a ţinutului, cu titlul *Descriptions of Leicestershire*, pe care a început-o în 1597 şi a publicat-o la scurt timp după ce a apărut *Anatomia melancoliei*, în 1622. Pe prima pagină, William declară că speră să reverse lumină asupra ţinutului, înlăturând „o eclipsă de pe Soare, fără meşteşug ascuns sau calcule astronomice“.

Poate că familia lui Burton citea almanahuri, ca multe alte familii din veac, sau poate că chiar consulta astrologi în persoană, în schimbul unui onorariu, în căutare de sfaturi sau răspunsuri la întrebări despre viitor.

Conacul în care s-au născut băieţii familiei Burton este descris ca „o casă ciudată, cu turnuleţe, înconjurată din toate părţile de un şanţ cu apă, fără o cale sau un drum care duce

la ea, şi împresurată de un şir de copaci“.[16] Nu avem cum să nu remarcăm ecourile acestei izolări în viaţa lui ascetică de mai târziu, de la Oxford. Locuinţa era, după câte se pare, complet ferită de lumea din afară de un curs de apă, iar în jurul ei se întindeau hectarele de teren moştenit. Posibilii vizitatori de-abia ar fi reuşit să ajungă acolo cu calul sau cu trăsura. Conacul a fost demolat în secolul al XVIII-lea, şi împrejurimile au fost modificate pentru a uşura accesul şi a corecta neajunsul izolării. La Lindley, Burtonii aveau tot ce le trebuia, micul lor univers: livezi, grajduri, chiar şi o capelă. Fraţii Burton ar fi avut timp din belşug să mediteze la ştiinţele gemene ale astronomiei şi astrologiei, iar când priveau pe ferestre noaptea, le-ar fi fost greu să desprindă o disciplină de cealaltă, sau ştiinţa de magie.

Istoria era foarte vie în jurul domeniului Lindley. În omagiul adus ţinutului, William menţionează cu mândrie solul excelent şi păşunile, precum şi binecuvântata lipsă a şerpilor, după care face o paranteză pentru a se lăuda cu înrudirea de sânge directă a familiei Burton cu nobilul care l-a însoţit pe Richard I în Ţara Sfântă. Conacul Lindley era aproape de câmpia Bosworth, unde şi-a găsit moartea Richard III, iar în cimitirul local se aflau mormintele multor bărbaţi căzuţi în acea bătălie. Având în vedere că şi-a păstrat avutul după Reformă, se pare că familia a rămas de partea adecvată a schismei religioase de-a lungul deceniilor de pendulare către Roma şi înapoi. Asocierea membrilor săi cu Arthur Faunt, o rudă iezuită a mamei lui Burton, Dorothy, sugerează simpatii catolice. Se pare că Dorothy se pricepea să facă intervenţii chirurgicale minore şi să îndrepte oase, adică să activeze ca felcer; poate că fiul ei şi-a dobândit interesul pentru medicină atârnând pe lângă fustele mamei. Despre Anthony Faunt, ruda ei, se spunea că murise de „patima melancoliei“. [17]

În cele din urmă, Burton a părăsit domeniul Lindley ca să meargă să studieze la şcoala locală de arte liberale din Nuneaton şi, mai târziu, la cea din Sutton Coldfield, dincolo de graniţa comitatului vecin, în Warwickshire, unde se predau fără îndoială cele două ştiinţe, astronomia şi astrologia. L-a urmat pe William la Brasenose College din Oxford, apoi la Christ Church, ca să-şi obţină prima diplomă universitară, şi în cele din urmă s-a stabilit acolo.

La un moment dat, după această stabilire la Oxford, ajunge să fie profund marcat de relaţia meditativă cu melancolia, cealaltă influenţă definitorie din epitaful lui. A fost stăpânit de ea, spune el. În cartea sa, Burton tinde să fie o voce plăcută, bârfitoare şi glumeaţă, după care îi trânteşte în faţă cititorului câte un adevăr incomod:

„Întreaga lume este nebună […] este melancolică, lâncezeşte […] Este o boală înnăscută ce se află în fiecare dintre noi.“ [18]

Young Scholar in His Study: Melancholy, Pieter Codde, c. 1633.

El însuşi este „melancolic“ la Oxford. Vârsta obişnuită a absolvenţilor în vremea aceea este de 19 ani, dar Burton are 20, este în continuare la colegiu şi va absolvi de-abia la 26 de ani. Există o lacună în documentele sale între 1593 şi 1599, care ar putea fi explicată de boala care-l bântuie: depresia.

Portretul pictat de Pieter Codde, denumit *Young Scholar in His Study: Melancholy*, ar putea să-l înfăţişeze pe Burton în tinereţile sale, privind lung şi cu ochi pustii lumea.

Melancolia este firul care leagă lumea clasică de frământările şi preocupările zilelor lui Burton. Conceptul supravieţuise câteva milenii. Albrecht Dürer i-a distilat elementele într-o gravură dramatică, reprezentând o personificare înaripată a Melancoliei, care priveşte fără vlagă peste lume, înconjurată de instrumente astrologice. Alături are o clepsidră, care ne aminteşte că timpul se scurge fără milă. Pe cer apar o cometă şi un curcubeu.

Europa lui Burton trăia un nou val al acestei vechi afecţiuni. În unele cazuri, putea să fie invalidantă, dar, în acelaşi timp, era şi la modă. În Europa secolelor XVI şi XVII a existat un soi de epidemie de melancolie: o privire pierdută în depărtare în timp ce te odihneai lângă un pârâu şopotitor era un semn de rafinament intelectual, care avea şanse să-ţi atragă diagnosticul de „melancolia învăţatului“ (care, fireşte, era şi un semn de avere. Bogaţii aveau mai mult timp să stea degeaba şi îşi permiteau un doctor care să ia notiţe despre cazul lor). Portretul gânditor al lui Henry Percy, al nouălea Earl de Northumberland, pictat de Nicholas Hilliard în jurul anului 1594/5, care îl prezintă întins

pe o parte, cu capul rezemat în mână şi o carte alături, este imaginea reprezentativă a învăţatului melancolic.

Termenul folosit în Antichitate pentru anumite tulburări mintale nu se transpune adecvat într-o lume modernă care încadrează lucrurile prin prisma ştiinţelor psihologiei şi ale neurologiei. Ideea de „melancolie“ în medicina clasică definea ceea ce acum am numi depresie, precum şi delir. Definiția dată de clasici melancoliei o apropia de tristețe, dar se referea la o tulburare mintală gravă, nu la episoadele de introspecție trist-visătoare pe care le sugerează cuvântul urechii moderne.

Hipocrate considera melancolicul o persoană care posedă în exces una dintre cele patru umori de bază – elementele din corpul uman care determinau temperamentul şi sănătatea individului. În cazul acesta, pacientul melancolic avea prea multă fiere neagră (μέλας, *melas*, şi χολή, *kholé*, întunecat/negru), care provoca o stare mintală caracterizată mai presus de toate de frică şi tristețe. El definea melancolia ca pe un termen-umbrelă pentru tulburările mintale şi includea în sfera ei şi ceea ce în ziua de azi numim delir.

Galenus din Pergam, un medic din Imperiul Roman, a dezvoltat sistemul de gândire din jurul melancoliei şi a afirmat că, pe lângă simptomele depresive, pacienții melancolici manifestau şi idei bizare şi fixe. „Există pacienți“, scrie el în *De locis affectis* (*Despre locurile atinse de boală*), „care cred că s-au prefăcut într-un fel de melc, astfel încât trebuie să se ferească de toată lumea ca oamenii să nu le sfărâme capul.“[19] Mai scrie şi despre un om care era ferm convins că Atlas, zeul-titan, Purtătorul Cerurilor, a început să obosească şi riscă să dea drumul lumii pe care o ține pe umeri de la începuturi.

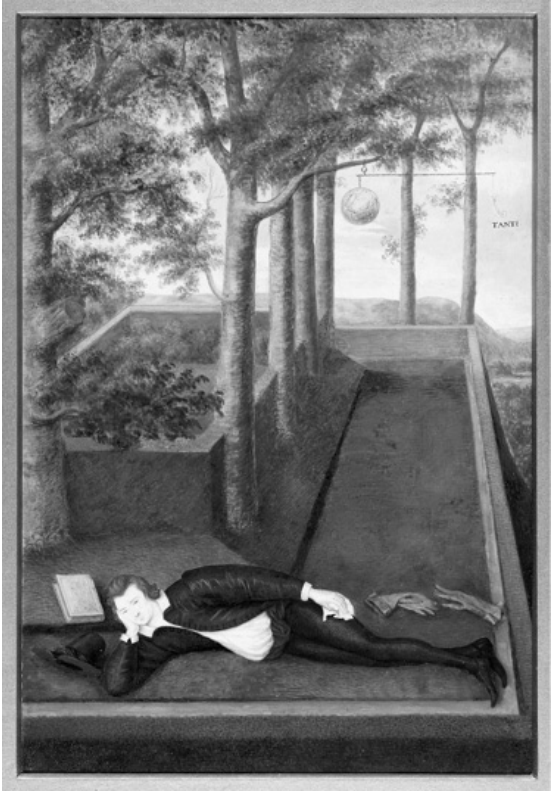

Henry Percy, al nouălea earl de Northuberland, Nicholas Hilliard, miniatură, c. 1595.

Cele mai evocatoare descrieri medicale clasice despre delir îi aparțin unui contemporan al lui Galenus, Aretaeus, un medic grec activ în provincia romană Capadocia, din Turcia de azi. În cartea sa de referință *De causis et signis acutorum morborum* (*Despre cauzele şi semnele bolilor acute*), dă exemple de cazuri de melancolie în care „pacientul îşi închipuie, bunăoară, că a căpătat o formă străină. Unul se crede vrabie, cocoş sau ulcior de lut; altul zeu, orator ori actor şi poartă cu gravitate un fir de pai, crezând că ține în mână sceptrul lumii; unul scoate plânsete de sugar şi cere să fie purtat în brațe, sau se crede bob de muştar şi tremură întruna de frică să nu-l mănânce vreo găină; altul refuză să se uşureze de teamă să nu pricinuiască un nou potop“.[20] Tulburările mintale grave descrise aici (halucinații delirante coşmareşti) sunt o versiune a melancoliei cum nu se poate mai îndepărtată de starea de lâncezeală răsfățată evocată de poeții romantici. Oamenii aceştia au trecut prin transformări corporale extreme, au căpătat puteri exagerate şi au datoria să salveze lumea, sau, la capătul opus, au rămas neputincioşi precum bebeluşii, animalele mici sau grăunțele pentru păsări.

În mod repetat, melancolicii sunt aduşi în discuție în raport cu delirul lor, în mare parte pentru că se credea că acesta vătăma facultățile imaginative ale creierului, dar şi pentru că poveştile delirurilor sunt atât de bizare şi de captivante.

Putem să ne permitem în acest punct o digresiune în stilul lui Burton spre a observa că Aretaeus a fost primul care i-a descris pe cei care „se tem că alții vor să le dea otravă şi

care prind ură pe omenire, fug în pustiu sau ajung, încetul cu încetul, dependenți de riturile religioase“.[21] Vorbeşte despre paranoia şi despre delirul de persecuție şi cel religios, dovedind astfel cât de perene sunt tipurile şi temele cele mai comune în această patologie.

Burton manifesta un entuziasm recent regăsit pentru consultarea documentelor clasice, lucru care a avut drept rezultat descoperirea unor cazuri de delir din Antichitate şi aducerea lor în atenția publicului din secolul XVI. Menționează povestea unui bărbat „care credea că are în pântec câteva dintre broaştele lui Aristofan şi tot striga *brechechechex, brechechechex, coax*[16], motiv pentru care a studiat medicina şapte ani şi a călătorit prin mai toată Europa ca să scape de ele“.

Una dintre sursele lui Burton povesteşte despre un brutar din oraşul italian Ferrara, care, căzut pradă melancoliei, a ajuns să creadă că era făcut din unt, aşa că nu îndrăznea să se apropie de cuptor sau să stea la soare, ca să nu se topească. Regele Ludovic XI al Franței era sigur că totul puțea în jurul lui, şi nici măcar parfumurile cele mai dulci pe care i le aduceau doctorii nu izbuteau să îl convingă că nu este aşa. Cum ar fi putut Burton să reziste la asemenea poveşti? Cum ar putea oricine, în fond? El încearcă să organizeze un tezaur de materiale şi de cunoştințe greu de coordonat pentru a crea un compendiu funcțional, un soi de tovarăş pentru semenii lui întru suferință, la care să recurgă pentru ajutor generațiile viitoare. Şi-a petrecut aproximativ zece ani cercetând materialele-sursă înainte să înceapă să scrie, iar, dacă ar fi să judecăm după scrisul lui de mână, există toate semnele că nu reuşea să țină pasul cu cantitatea mare de înțelepciune acumulată, care, asemenea unui baraj rupt, se revărsa neîntrerupt.

Anatomia melancoliei se declară a fi o cercetare clinică a unei tulburări mintale distincte, a cauzelor şi a leacurilor acesteia, dar ca senzație de lectură aduce mai mult cu desfăşurarea unui flux al conştiinței, prin varietatea sa amețitoare de referințe, înfloriturile digresive (un strop de Shakespeare aici, o fărâmă de Chaucer acolo) şi multiplele contradicții. Burton continuă să se lupte cu haosul ca să-l pună într-o oarecare ordine, şi devine tot mai greu de spus dacă haosul se află în afara lui... sau în el.

Printr-o răsturnare a convenției, Burton îşi adresează gândurile despre melancolie direct cititorilor. „Dumneata însuți eşti ținta discursului meu“, ne spune el, întorcând oglinda spre noi. Burton ne cere să facem ceva ce ar putea să fie neplăcut: să supunem cercetării propria noastră capacitate de a delira.

Deşi dedică volumul cititorilor, îşi continuă proiectul pentru a-şi găsi o ocupație. Inactivitatea, explică el, este principala forță din spatele melancoliei. „Sper ca aceste scrieri ale mele să lucreze ca nişte pilule aurite, într-astfel alcătuite încât pe de o parte să momească apetitul şi să înşele gustul, iar pe de alta să ajute şi să lucreze în mod medicinal asupra întregului trup; rândurile mele nu vor doar să desfete, ci şi să îndrepte mintea.“[22]

Colecția Ashmole din Biblioteca Bodleian de la Oxford mai conține un caiet relevant cu privire la Robert Burton şi starea lui de spirit. Acesta sugerează că, în tinerețe, Burton, cel care mai târziu avea să devină un entuziast dătător de sfaturi, a căutat el însuşi ajutor la cineva. Caietul îi aparține uneia dintre cele mai mari stele de pe firmamentul astrologiei: Simon Forman. Forman este un doctor renumit, dar şi astrolog, activ în Londra şi în jurul ei în anii 1590 şi 1600. În data de 18 iunie 1597, jurnalul lui de programări consemnează o consultație la ora 5.40 p.m. Forman a primit o vizită de la un anume „Robart Burton, de 20

ani“.[23]

Vârsta lui Robert Burton de la Lindley sugerează că ar fi posibil ca el şi „Robart Burton“ să fie unul şi acelaşi. Restul dovezilor sunt circumstanţiale, dar convingătoare: scrisorile sugerează că Robert Burton al nostru şi-a vizitat fratele, pe William, la Londra, în aceeaşi perioadă, când acesta fusese acceptat ca avocat în Societatea Inner Temple.[24]

Acest „registru de cazuri“, unul din sutele de caiete ale lui Forman păstrate în Colecţia Ashmole, este un document de lucru intens răsfoit, un exemplu de efemeridă zilnică a unui astrolog ocupat (consumă caietele rapid), plin de scrisul mărunt şi greu de descifrat al lui Forman.

Dar apare totuşi numele lui Burton, pe lângă tot felul de însemnări aparent codificate care transcriu conţinutul întrevederii lui cu Forman de pe data de 18 iunie 1597. Cabinetul se afla la Stone House, Billingsgate, pe malul nordic al Tamisei, în centrul Londrei, pe o stradă de lângă Pudding Lane care va fi distrusă de Marele Incendiu. Elisabeta I este încă pe tron.

Forman are dublul vârstei tânărului aflat de partea cealaltă a biroului lui. Are barbă deasă şi fruntea foarte proeminentă. Ca mare celebritate în domeniu, este o prezenţă intimidantă. În plus, e renumit pentru că s-a vindecat singur de ciuma care bântuia Londra cu patru ani mai devreme. Forman oferă 2.000 de astfel de consultaţii pe an, deci întâlnirea aceasta este întru totul banală pentru el. Este o apariţie constantă în societate şi se asociază cu alte personalităţi publice ale vremii. Merge adesea să vadă spectacole la Teatrul Globe, de pildă, iar un alt jurnal al lui, *Book of Plaies and Notes thereof*, din 1611, conţine relatări la prima mână despre reprezentaţiile mai multor piese ale lui Shakespeare, inclusiv o critică a apariţiei fantomei lui Banquo din *Macbeth* şi o reacţie însufleţită la somnambulismul lui Lady Macbeth. Medicii recunoscuţi ar vrea să îl distrugă deoarece îl cred ţicnit, dar i s-a dus vestea că ştie să vindece boli cronice, aşa că mulţi oameni cu probleme de sănătate apelează negreşit la Forman.

Pe peretele din spatele biroului atârnă un portret al astrologului, comandat de el însuşi. Poliţele gem de compendii de astrologie legate în piele de viţel. În faţa lui Forman se află un *ephemeris*, un tabel al mişcărilor planetare, cu ajutorul căruia poate calcula poziţiile planetelor în orice moment. Forman ridică pana, gata să asculte ce-l frământă pe Burton.

Conform registrului de cazuri, Forman pune o serie de întrebări standard persoanei venite la consultaţie: nume, vârstă, problemă etc.[25] Burton acuză o stare de rău generală şi tulburări gastrice. Vrea ceva care să-l ajute cu starea de spirit. Poate bănuieşte deja că ar putea avea boala despre care a auzit atât de multe: melancolia.

Forman consultă tabelul poziţiilor astrelor, în căutarea datei şi a orei consultaţiei, apoi suprapune cifrele pe un grafic al firmamentului, împărţit în cele 12 semne ale zodiacului, sau în „case“. Horoscopul se calculează după poziţia planetelor cunoscute (Mercur, Venus, Marte, Jupiter, Saturn), a Soarelui şi a Lunii, în raport cu cele 12 secţiuni astrale. Există mai multe feluri de horoscop. Cel nativ urmăreşte poziţiile planetelor la data naşterii. Se poate calcula retrospectiv, pe baza evenimentelor din viaţa persoanei. Alte horoscoape se alcătuiesc pentru a răspunde la diverse întrebări, cum ar fi, de exemplu, cele despre momentul potrivit pentru a face un lucru sau cele la care se aşteaptă un răspuns

simplu, de tipul „da“ sau „nu“. Însă cele mai multe se calculează în funcție de alinierea astrelor din momentul adresării întrebării. Poziția stelelor şi a planetelor la prima consultație este importantă. Este cea dintâi vizită a lui Burton, iar întrebările sale sunt legate de starea de sănătate .

Acum Forman îi citeşte horoscopul pe baza unui set de reguli despre poziția planetelor în case. Fiecare casă reprezintă un grup anume de categorii: de exemplu, un principiu ca „viața sau moartea“ (a opta casă), un concept cum este „căminul“ (a patra casă) sau o relație (a şaptea casă). Casele unu, şase şi opt sunt cele mai importante în ceea ce priveşte medicina, iar prezența lui Saturn şi Marte în ele era considerată prevestitoare de rele.

Mai departe, Forman consultă numeroasele volume de legi astrologice care-i umplu biblioteca. Sunt posibile mii de configurații de aliniere între stele şi planete.

Forman dă diagnosticul de melancolie şi prescrie diverse medicamente şi purgative pentru simptome. Burton ascultă verdictul, apoi, chiar înainte să iasă pe uşă, Forman îi aruncă, într-o doară, încă o informație. Studentul aprobă din cap, plăteşte şi pleacă de la Stone House, împleticindu-se până în stradă. Ia trăsura înapoi spre Oxford.

În ghidul lui popular de astrologie, Forman accentua importanța relației dintre medic şi pacient, observând că încrederea era, uneori, la fel de importantă ca tratamentul prescris. Consultațiile lui prefigurau principiul vindecării prin discuție al psihoterapiei, care avea să apară câteva secole mai târziu. Mormanele de studii de caz arată că mulți oameni veneau la el pentru sfaturi despre relații sau chiar despre sex.

Prin faptul că a ales să rămână la Londra în timpul epidemiilor de ciumă de la începutul anilor 1590, Forman şi-a câştigat reputația publică de om curajos. Succesele lui medicale au atras atenția Colegiului Medicilor, dar nu în sensul bun. L-au numit escroc, iar el, la rândul lui, a considerat că îl persecutau, convingere care i s-a adâncit până într-acolo încât le spunea prietenilor că au de gând să-l omoare. Venea dintr-o familie din Wiltshire care îşi pierduse rangul înalt după desființarea mânăstirilor cu o generație în urmă. Era un om ridicat prin propriile puteri, care muncise ca ciorăpar şi ucenic de băcan.

Înainte de sosirea clientului următor, îşi notează observațiile despre consultația anterioară.

Începe cu o enumerare a simptomelor pacientului: „supărări şi o senzație de tulburare a vinelor; dureri de burtă; sângele nu curge cum trebuie. Simte în cap o mare greutate şi amețeli. Aer mult în măruntaie. Va căpăta paralizie sau friguri“.

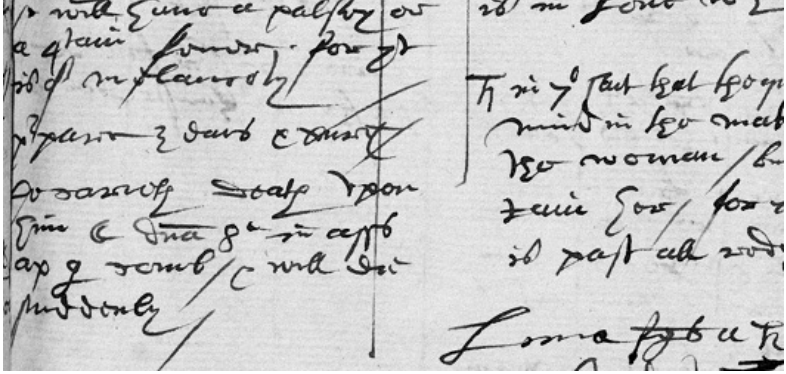

Registrul de cazuri al lui Simon Forman, 28 iunie 1597. „Robart Barton de 20 ani va muri subit.“

Apoi consemnează ce i-a spus tânărului: „Suferă de melancolie. Să se pregătească trei zile prin purgație, altminteri va purta asupra sa moarte şi va muri subit“.[26]

La 5.30 p.m., în data de 25 iunie, Burton revine la Forman pentru a doua consultație în legătură cu aceleaşi simptome: „Robart Burton, a doua consultație, care este la cap, nas şi pântec. A luat una dintre pastilele prescrise“.[27]

Mai sunt înregistrate trei astfel de vizite: „Robart Burton de 20 ani, 1597, pe 21 iulie […]. Mare durere de cap, mult aer în pântec şi multă melancolie ce vor trece către rărunchi şi pântec. I se va trage de aici febră şi tulburarea minții în circa 17 zile. A i se da un purgativ de înghițit 4 zile“.[17] [28] , apoi „Robart Burton de 22 ani, 1597, 19 aug. Astupare la stomac şi aer în pântec. Bolnavul e greoi şi fără de vlagă şi simte înțepături în cap“[29] şi „Robart Burton de 20 ani, 11 octombrie: arsuri în mâini şi în genunchi. Aer în pântec“.[30]

Burton s-a întors iar şi iar la Forman. I se spusese după calcule atente că „poartă moartea asupra sa“ şi va „muri subit“. Cu toate acestea, el revenea să afle mai multe. Astrologul îi oferea cu horoscopul lui ceva ce, în starea lui melancolică, i se părea util.

Burton este inconstant în *Anatomia melancoliei*. Tonul i se schimbă brusc, intenția îi sare subit de la divertisment uşor la avertisment sobru. Vorbeşte despre o boală redutabilă care te ia pe nepregătite „aşa încât, încetul cu încetul, înaintând leneşă şi îmbiind la singurătate, melancolia îşi face loc în suflet, cu iscusința unei fiare demonice“. Ea te lasă „ros de cangrenă, macerat de griji şi de nemulțumiri“, după care te loveşte cu „agonie“.[31] În clipa următoare, ridică o sprânceană sardonic la adresa deşertăciunii faptelor umane, mai ales cu privire la nefericirea fără rost a învățaților care se străduiesc ani în şir să-şi termine cărțile care se tot întind pe mii de pagini. Editorii volumului său îi cereau să fie scris în engleză, dar Burton se simțea mai în largul lui în limba latină. Era perfect familiarizat cu cuvântul *delusionem*, din care a derivat numele englezesc al delirului, *delusion*, în sensul de tulburare mintală, adică „amăgire“ – actul de a induce pe cineva în eroare, de a păcăli. Termenul conține verbul *ludere*, literalmente „a juca“. Există în însuşi acest cuvânt un element de păcălire, o scânteiere de glumă. Delirurile sunt un fel de ghicitori, iar mesajele lor serioase sunt ascunse de ceva aparent distractiv.

În cei 15 ani scurşi de la prima lui consultație la Forman, Burton a continuat să trăiască şi să lucreze sub influența punctelor de referință de pe cer care îi spuneau când se

poate aştepta la acea moarte subită. Nu ne e greu să ne imaginăm că un astfel de mesaj, de la o personalitate carismatică precum Simon Forman, putea să arunce o umbră nefastă asupra unei vieți tinere, mai ales una deja bântuită de depresie.

Prin anul 1603, Burton îşi alcătuieşte propriul horoscop nativ în caietul personal, orientându-se după ghidul astrologic al lui Forman. Surprinde poziția celor 12 semne ale zodiacului pe cerul nopții la data şi la ora naşterii lui. Zodia care urca pe cer devine prima casă, iar celelalte 11 se succed pe o elipsă, raportându-se la prima.

Consultă tabelul efemeridelor pentru a stabili poziția planetelor, a Soarelui şi a Lunii la momentul naşterii sale şi determină în ce case se aflau acestea. Fiecare casă are o temă: sănătatea, comunicarea sau căminul, de exemplu. Apoi începe să analizeze liniile care întretaie graficul, arătând poziția sferelor şi relațiile dintre ele. Începe să desluşească înțelesurile mai subtile ale schemelor. Revine la ghidul lui Forman pentru îndrumare în interpretare. Tabelurile îi spun când le va avea în a opta casă pe Saturn sau pe Mercur, planetele cele mai rău-prevestitoare. Casa aceasta guvernează problemele de viață şi de moarte. Nu ar trebui să cerceteze, dar…

Iată. Planetele îi vor intersecta a opta casă, anunțând un eveniment de cumpănă, în cel de-al 63-lea an al său de viață. Convingerea că va muri subit este marcată în calendar. Iată intervalul de timp în care trebuie să acționeze.

Nu e de mirare că Burton s-a întors la literatura lumii clasice, în care forțele supranaturale erau dominante, iar zeii făceau pe păpuşarii cu muritorii şi cu delirurile lor. Poeții şi dramaturgii exprimau neputința omului în ordinea lucrurilor. În lumea aceasta, delirul este o forță seducătoare. Conceptul este reprezentat în mitologia clasică de un personaj feminin vioi care făcea parte din panteonul zeilor Greciei antice: Ate, fiica lui Eris şi a lui Zeus. Ea este personificarea delirului şi a nebuniei. În *Iliada* lui Homer, din secolul VIII î.e.n., Agamemnon îi spune lui Ahile: „[Ate,] fiica mai mare a lui Zeus, Orbirea duşmană, / Care sminteşte pe toți. Ea, moale-n picioare, nu calcă / Jos pe pământ, ci în creştetul nostru tot umblă şi-adese / Tulbură creierul nostru, ba pune pe unii şi gheara. / Ea, bunăoară, de mult îl scosese din minți şi pe Zeus, / Care-ntre zei şi-ntre oameni se crede a fi mai cuminte“.[18] [32]

În opera epică din perioada elenistică *Argonautica* a lui Apollonios din Rhodos, Hera îi spune lui Thetis că „până şi la zei poposeşte uneori Ate“.[19] [33]

În poemul din secolul V al lui Nonnos din Panopolis, „Dionysiacele“, Hera, în răzbunarea ei împotriva lui Dionis, o trimite pe Ate (delirul) să-l convingă pe tânărul amant al zeului, Ampelos, să călărească un taur. Astfel plănuieşte să-l ucidă: „Ate, spiritul aducător de moarte al nebuniei, l-a văzut pe îndrăznețul tânăr rătăcind pe munte departe de Lyaios în timpul vânătorii; şi luând înfățişarea fermecătoare a unui băiat de leat cu el, i-a grăit lui Ampelos cu vorbe dulci şi înşelătoare“.[34]

În *Agamemnnon*, Eschil face referire la delir când descrie starea mintală a regelui după ce-şi sacrifică fiica: „Plecându-şi mintea sub jugul nevoii, / în el o-ntoarcere se-ntâmplă, / nelegiuită, necurată şi nesfântă: / e gata să cuteze orişice, / atât de răspicat în hotărâre. / Astfel, izvor al multor chinuri, / cumplita nebunie cu sfruntate gânduri / pe muritori îi umple de-ndrăzneală. / El a-ndrăznit să se preschimbe / în jertfitorul fetei sale, / ca să ajute un război de pedepsire / iscat pentr-o muiere, / ca să deschidă marea unor

nave“.[20] [35]

Vârsta de Aur a Atenei a fost martoră şi la cartografierea pentru prima dată a peisajului psihic în piesele lui Eschil, Sofocle şi Euripide, un peisaj şi o listă de personaje la care avea să revină Freud. Burton include în colecţia lui de melancolii şi exemple extrase din cele mai mari poveşti de dragoste ale literaturii lumii, lucru care îi transformă volumul într-un precursor al abordării moderne a problemelor psihologice. Burton a fost aplaudat mai târziu ca vizionar de Samuel Johnson, Laurence Sterne şi de poeţii romantici.

Dar oricât s-ar strădui, nu reuşeşte să ţină piept propriei sale melancolii. Când vine vremea să-şi evalueze cariera, nu ne vorbeşte un învăţat stoic, ci un om frustrat: „Nu sunt sărac, nu sunt bogat; am puţin, nu doresc nimic: toată comoara mea stă în Turnul Minervei. De înaintat în viaţă nu am putut niciodată, deşi îndurarea, grija şi graba prietenilor de a mă ajuta nu au lipsit nicicând, spre a-mi face bine, însă ori prin cusururile mele, prin nenoroc, prin lipsa sau trecerea cu vederea a prilejurilor, ori prin nedreptatea vremurilor, sau absurdă întâmplare, nădejdile mele tot fără rod au rămas, iar eu – lăsat în urmă, ca un delfin pe ţărm, ca Diogene în butoiul lui“.[36]

Se compară cu filozoful grec sărac lipit pământului, celebru pentru că dormea pe străzile Atenei într-un butoi desfundat şi era mereu trecut cu vederea. Îşi poartă resentimente, se critică, poate că este chiar puţin paranoic, deşi se declară resemnat şi cu speranţele năruite. Când îşi schiţa mai devreme viaţa zilnică dinspre începutul carierei, se descria drept „ferit de tumulturile şi necazurile lumii“, îngropat în munca lui la Christ Church, în splendidă izolare, aşa cum îşi petrecuse şi copilăria la Lindley Hall, înconjurat de şanţul cu apă. Dar de tumulturile şi necazurile propriei minţi nu se poate ascunde. Melancolia refuză să-i dea pace.

Moartea lui Simon Forman este documentată de William Lilly, la rândul lui astrolog. Lilly a fost cel care a prezis Marele Incendiu din Londra cu 15 ani înainte să se întâmple, într-o xilogravură care-i înfăţişează viziunile cu case şi oameni cuprinşi de limbi infernale de flăcări.

Lilly povesteşte sfârşitul lui Forman într-o carte despre propria viaţă şi despre vremurile pe care le-a trăit. Începe cu zvonurile: se aude că, într-o duminică după-amiază de septembrie din 1611, când Forman avea 52 de ani şi locuia la Lambeth, unde se refugiase de jurisdicţia oraşului, i-a spus soţiei că avea să moară joia următoare.

> [A] venit ziua de luni şi toate erau bune. A venit şi marţea, el nu era bolnav. A venit miercurea şi încă era bine: lucru pentru care nevasta lui cea neruşinată tare l-a mai împuns. A venit joia şi au sfârşit cina, iar el era încă foarte bine. S-a dus pe malul apei şi a luat două vâsle să se ducă la nişte case pe care le întreţinea pe lângă docul Puddle. Când s-a văzut în mijlocul Tamisei, a căzut din picioare, zicând doar „obolul, obolul“, şi aşa a murit.[37]

Indiferent care ar fi adevărul despre evenimentele sau cuvintele premergătoare, Forman a murit. Oare ştirea morţii lui a ajuns până la Burton, la Oxford? Va fi auzit el că Forman îşi prezisese cu exactitate sfârşitul? În 1611, Burton are 35 de ani. Studiază melancolia de cel puţin 10 şi trăieşte cu accese de boală depresivă, care îl slăbesc. Dacă

Forman a putut să îşi prezică moartea, rezulta că putea să le-o prezică şi altora. Burton are şi horoscopul pe care şi l-a făcut singur ca dovadă întăritoare. Se aruncă în proiectul său de a expune subiectul melancoliei şi continuă să-şi organizeze munca, după mai bine de un deceniu în care a strâns fragmente. Publică *Anatomia melancoliei* 10 ani mai târziu, la vârsta de 45 de ani. Cartea a ajuns să aibă trei volume. Fluxul conştiinţei se adaptează la schimbările de gândire cu fiecare volum apărut. Continuă să adauge material timp de mai mulţi ani, propunând publicului un exerciţiu de lectură continuu şi oferind un leac practic melancoliei tuturor celor care încercau să ţină pasul cu proiectul. Şi mulţi au făcut-o. *Anatomia melancoliei* a mai apărut în patru ediţii până la moartea lui şi în fiecare dintre acestea Burton a îndesat noi studii de caz, simptome şi remedii. Avea să urmeze o a şasea ediţie, postumă, în 1652, punct în care lucrarea crescuse din nou, ajungând să aibă jumătate de milion de cuvinte. Piaţa a primit-o nesăţioasă, iar Henry Cripps, editorul volumului, l-a plătit pe Burton pentru reeditări. Testamentul lui Burton a fost scris cu doar cinci luni înainte de moartea sa, când, după toate relatările, era sănătos şi întreg. Din document se vede că *Anatomia melancoliei* îl îmbogăţise. Lucrarea a ajuns pe lista de lecturi recomandate tinerilor gentlemeni de la Cambridge din secolul al XVII-lea, alcătuită de influentul teolog Richard Holdsworth. De atunci, a făcut înconjurul lumii.

E greu de spus în ce măsură a reuşit cartea să-i ajute pe alţii să se lupte cu melancolia, dar ceea ce este clar e că Burton nu şi-a învins-o pe a lui. În epitaf, îi dedică ultimele sale cuvinte. A organizat melancolia, iar melancolia l-a organizat pe el. Împrejurările morţii lui Burton nu sunt prea clare, fiind tulburate şi mai mult de secole de zvonuri. Poate că nici măcar nu s-a sinucis. E posibil ca bârfele să fi fost complet nefondate, şuşoteli universitare. Sinuciderea pare puţin probabilă dat fiind faptul că Burton a fost îngropat în incinta catedralei – lucru care nu ar fi fost permis dacă şi-ar fi luat viaţa. Totuşi, el pare să facă referire la acest păcat în epitaf, când spune că melancolia i-a adus moartea. Suntem în aceeaşi situaţie ca în cazul decesului lui Forman. Şi acolo ne bazăm doar pe cuvintele lui William Lilly referitoare la circumstanţele morţii lui. Toate sunt din auzite.

Există o anecdotă despre Burton care ne sugerează că laţul melancoliei se strângea tot mai tare în jurul lui. Incapabil să se elibereze, în rarele ocazii în care reuşea să se smulgă de lângă munca lui, se pare că avea obiceiul de a merge la râu să râdă de flecăreala însufleţită care se încingea pe lângă barjele legate la mal. În „Notele despre autor“ din ediţia din 1863 a *Anatomiei melancoliei*, coordonată de William Tegg, este citat un anume domn Granger. Acesta spune că Burton „a scris cartea cu gândul să-şi uşureze propria melancolie, dar într-atâta şi-a înteţit-o încât nimic nu-l mai făcea să râdă decât să meargă la piciorul podului şi să audă vorbăria deşucheată a edecarilor, care rareori se întâmpla să nu-i trezească accese violente de râs“. Burton imită râsul alter egoului său, Democrit, în faţa nebuniilor oamenilor. Dar când nu-i mai poate smulge un zâmbet decât un singur lucru pe lume, detaşarea cinică este neconvingătoare, iar râsul pare găunos.

Horoscopul îi este util. Îl înconjoară o mare de melancolie însă în el găseşte claritate, măsură, logică. Burton nu era atât „amăgit de întâmplări viitoare“, cât mai degrabă se agăţa de ele ca de nişte geamanduri în furtună. În contextul acesta, punctele fixe ale astrogramei îl ancorează în viaţă. Îi dau ceva după care să se orienteze. Punctele de

referință ale astrologiei au gravitat în jurul minții lui redutabile de-a lungul unei mari părți din viața lui de adult, promițându-i îndrumare.

Burton încearcă să se ascundă în spatele unei măşti literare satirice. Caută sanctuar în cercetare, în Christ Church. Câteva note grăbite din registrul de cazuri al unui astrolog lasă să se întrevadă un psihic tânăr vulnerabil. Un om care vrea să înțeleagă o boală depresivă. Poate că în însemnările acestea se regăseşte, de fapt, cea mai sinceră voce a lui Burton.

---

10. În paranteză, incidental (lat.) (n. tr.).

11. În Evul Mediu, autoritățile vremii făceau distincția între astrologia naturală, care făcea parte din ştiințele naturii aşa cum erau studiate în epocă, şi astrologia judiciară, divinatorie, care era considerată o erezie (n. r.).

12. Proverbe 10:24 (n. tr.).

13. Iov 3:25 (n. tr.).

14. Una dintre denumirile sub care apare în literatura clasică locul comun al „stâncilor care se bat cap în cap“ din strâmtoarea Bosfor; v. Apollonios din Rhodos, *Argonauticele*, p. 57 („… veți zări mai întâi cele două Stânci Cyanee în locul unde marea se strâmtează“) şi Homer, *Odiseea*, trad. George Murnu, Bucureşti: Univers, 1971, p. 262 („Izbitele le cheamă-acestea zeii / Şi nici o zburătoare nu le trece“) (n. tr.).

15. *Regele Lear*, trad. Mihnea Gheorghiu, în William Shakespeare, *Opere complete*, vol. 7, Bucureşti, Univers, 1988, p. 117 (n. tr.).

16. Traducere de Eusebiu Camilar şi H. Mihăescu (n.r.).

17. Monedă de aur din Anglia medievală, echivalentă în general cu o treime de liră sterlină sau cu şase şilingi şi opt pence (n. tr.).

18. Homer, *Iliada*, XIX:91-96, trad. George Murnu, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1955, p. 769 (n. tr.).

19. În ediția în limba română, „până şi zeii cad uneori în greşeli de neiertat“ (Apollonios din Rhodos, *Argonauticele*, trad. Ion Acsan, Univers, Bucureşti, 1976, p. 138 – n. tr.).

20. Eschil, *Orestia*, trad. Alexandru Miran, Univers, Bucureşti, 1979, p. 28 (n. tr.).

Ars Moriendi, „Ispita prin deznădejde“, Maestrul E.S. (1450– 1467).

4. Francesco Spiera şi delirul disperării

Mai 1548, Veneția, nordul Italiei. Un avocat în vârstă de 46 de ani, Francesco Spiera, se află în fața Legatului Veneției. Este judecat pentru erezia practicării protestantismului şi trebuie să se dezică de ea sau să părăsească Italia. Face față privirilor cercetătoare ale judecătorilor îmbrăcat în haine simple: o tocă de pânză şi o jachetă peste o tunică simplă, barba îngrijită, ochii rugători care caută înțelegere. Nu are parte de ea. Spiera nu are nici o şansă. În ciuda presiunii imense de a renunța la convertire, crede în afirmațiile lui Luther. În acelaşi timp, se teme groaznic de ce se va alege de el şi de familia lui dacă nu renunță la confesiune. Prins între constrângerile autorităților religioase şi cele ale Dumnezeului lui, nu are nici o cale vizibilă de scăpare. Cade la pământ, pierzându-şi cunoştința. După ce îşi revine şi îşi revizuieşte pentru ultima dată alternativele, acceptă să se dezică de toate convingerile lui protestante, în scris, şi semnează actele necesare.

Spiera se întoarce în oraşul natal, Cittadella, aproape de Padova. Până nu demult, a fost un om cu stare. Are parte de o primire discretă. Lumea e prudentă. Vecinii, dintre care unii l-au denunțat autorităților (nu ştie cine, dar are bănuieli) îşi feresc privirea. A fost un om al legii în comunitate atâția ani, dar merge la culcare cu teama că legea va fi folosită pentru a-l pedepsi. În acelaşi timp, îl chinuie ruşinea la gândul apostaziei publice de la credința lui adevărată. Se gândeşte întruna la cei 11 copii ai lui. Caută cu disperare o metodă de a-i proteja. Nu reuşeşte nici măcar să adoarmă. După o noapte de frământări, ia o hotărâre. Va face tot ce trebuie ca să demonstreze public că îşi respectă termenii eliberării. Plăteşte o amendă, chiar comandă un altar pentru Euharistie. Apoi apare în fața unei congregații de 2.000 de enoriaşi şi citeşte cu glas tare documentul pe care l-a semnat la Veneția, cuvânt cu cuvânt.

Dar pe drumul de întoarcere acasă, la familia a cărei siguranță tocmai a obținut-o, i se înfățişează Dumnezeu. În cuvintele lui Nathaniel Bacon, avocat şi politician puritan care publică cea mai senzațională relatare a poveştii lui Spiera, făcând-o celebră, Dumnezeu îl mustră cu cea mai mare asprime: „Bine faci oare când pui nevasta şi copiii înaintea lui Hristos? Bătăile din palme vârtoase ale gloatei sunt oare mai bune decât slava dumnezeiască?“[1] Suferințele din viața aceasta, este el avertizat, vor fi nimic față de gloria pe care ar câştiga-o dacă face ce trebuie şi se întoarce pe calea cea dreaptă.

Cuprins de frica lui Dumnezeu, Spiera rămâne încremenit. Cum să pună în balanță această suferință viitoare cu pericolele actuale, lumeşti, care-i amenință familia? Deja şi-a trădat credința protestantă, iar dacă se întoarce la Luther, pedepsele pământeşti vor fi neînchipuit de grave.

Ajunge acasă dar, de cum soseşte, îl asaltează din nou vocea lui Dumnezeu: „Nemernic mişel, te-ai lepădat de mine, te-ai dezis de legământul supunerii, ți-ai călcat jurământul, deci de aici înainte, apostat, poartă asupră-ți pedeapsa osândei veşnice“. În

versiunea lui Bacon, replicile sună ca o piesă de teatru sau ca mărturia dintr-un proces-verbal al poliției; e evident de ce relatarea aceasta, cu al său dramatism, a devenit atât de populară.

Efectul asupra lui Spiera este colosal. Cuvintele îl aduc pe marginea crizei fizice şi mintale în care se găseşte de multă vreme: „la care el, tremurând şi zguduit la trup şi la minte; căzu în nesimțire; pentru trup se găsi alinare în scurtă vreme, dar de atunci înainte nu-şi mai găsi împăcare şi nici liniște sufletească […] întruna auzea vorbele înfricoşate ale lui Hristos, Judecătorul cel Drept: căci ştia că era pierdut cu desăvârşire […] alții, care nu priveau într-atât de sus până la Judecata dumnezeiască, dădeau toată vina pe umoarea lui Melancolică; cea care, umbrindu-i Judecata, a sădit în el un soi de nebunie“.

Unii, spune Bacon, au atribuit de la început starea lui Spiera tulburării mintale depresive care măturase întreaga Europă, afectând învățați ca Spiera şi perturbându-le imaginația. Tipul de melancolie pe care îl avea Spiera nu era cel al bărbatului întins lângă un pârâu unduitor, cu privirea pierdută în depărtarea naturii. Leşinul lui a marcat începutul unei deteriorări stranii a sănătății fizice şi debutul destrămării mintale.

Spiera trăieşte o revelație – anume, că este damnat –, iar povestea lui călătoreşte cu viteza fulgerului prin toată Europa. În acest proces, numele îi este anglicizat sub forma de „Spira“.

La vreo 50 de ani după evenimentele acestea, istoria va ajunge la un bărbat care colecționează poveşti despre umori melancolice precum cea a lui Spiera, un anume Robert Burton. Evenimentul îi atrage atenția. Îl repovesteşte în *Anatomia melancoliei*: „Iată pilda cum nu se poate mai demnă a lui Francis Spira, avocat din Padova, anul 1545, care, în disperarea lui, de nici o adunare de oameni învățați nu a putut fi alinat; simțea (după spusele lui) chinurile iadului în suflet; în toate celelalte privințe vorbea firesc, ci în aceasta, în chip de-a dreptul nebunesc“. [2] Burton mai avea de îndesat în cartea lui un caz fabulos de delir. După cum observa şi înțelegea el dureros de bine, convingerea că eşti osândit poate concretiza ea însăşi cele mai cumplite temeri, în ciuda abundenței de dovezi în sens contrar.

În 1548, în data de 27 decembrie, la doar câteva luni după prăbuşirea sa psihică, locuind în continuare în Cittadella, Spiera se apropie de sfârşitul celei de-a opta săptămâni de autoînfometare. În jurul patului lui se găsesc câțiva bărbați – un grup compus din alți avocați, doctori şi clerici, cu toții dornici să-l ajute. E tot numai piele şi os, dar refuză încercările prietenilor de a-l face să înghită hrană sau lichide. Ei îl imploră să mănânce, dar este atât de convins că este osândit la chinurile iadului încât continuă să refuze şi nu reacționează la nici unul dintre numeroasele leacuri pe care le încearcă prietenii lui. Conform versiunii lui Bacon, Spiera încă are mintea „trează“. Este „iute în gândire, spiritual în grăire“, dar, în acelaşi timp, neclintit în convingerea că este osândit să ardă în iad.

Prietenii îl duc la doctori de la Universitatea Padova, în căutarea unui leac pentru această umoare melancolică: „Nu au putut desluşi să-i fie trupul suferind de vreo primejdie sau vreo boală venită din el însuşi, din vreun preaplin al unei umori sau alta; ci s-a vădit că maladia aceasta a lui răsărise într-adevăr din vreo nenorocire, vreo patimă a minții, care, prea greu împovărată fiind, într-atâta i-a împilat spiritul încât acesta, căutând

cale de scăpare, a tulburat în el multe umori rele, iar ele, urcând la creier, i-au înceţoşat mintea, i-au umbrit sălaşul judecăţii şi astfel l-au îmbolnăvit. Aceasta era starea bolii lui, în partea ei de dinafară pe care o putea vedea ochiul naturii; pe aceasta au încercat s-o îndrepte cu purgative […] dar toată priceperea lor a fost în zadar“.[3]

Prietenii respectivi nu găsesc motiv să atribuie problemele lui Spiera unui dezechilibru al umorilor, cum ar fi făcut poate înainte. Caută cu disperare idei despre cauza din spatele bolii ca şi cum ar înşira ingredientele unei reţete care conţine atât elemente spirituale, cât şi fizice, pe lângă un strop de psihologie. În cele din urmă, cea mai bună explicaţie pe care sunt în stare s-o găsească este un fel de suprasolicitare mintală. Spiera este de părere că nici unul din ei n-a priceput. Îi ceartă pe cei care încearcă să-l ajute: trebuie să înţeleagă că numai Dumnezeu îi poate fi doctor. Aceasta nu este o boală care se poate vindeca cu licori şi purgative. „Nici un îndemn nu-l ostoia“, scrie Burton în propria încercare de a relata povestea. „Nicicând un om nu şi-a apărat atât de bine cauza cum a izbutit el să o combată pe a lui.“

Într-adevăr, Spiera moare în cursul aceleiaşi zile, de disperare. Unii spun că l-a răpus înfometarea, iar zvonurile sugerează că totul s-a petrecut intenţionat, deci că s-a sinucis, ceea ce era, fireşte, un păcat cumplit.

Cel puţin aşa spune povestea. Grupul bizar de bărbaţi din jurul patului lui Spiera se compunea din următorii: Pier Paolo Vergerio, episcop de Capodistria, el însuşi cercetat de Inchiziţie cu privire la poziţia lui religioasă, Matteo Gribaldi, profesor de drept civil la Padova şi avocat la rândul lui, coleg cu Spiera, Henry Scrymgeour, un protestant scoţian din St. Andrew’s, denumit în cea mai populară repovestire a istoriei lui Spiera pur şi simplu „un scoţian“ şi Sigismund Gelous, „un transilvănean“.[4] Împreună, reprezintă cele mai puternice forţe din cetatea Padovei la vremea aceea: Legea şi Biserica.

Scena finală este medievală până în măduvă. *Ars Moriendi*, literalmente „arta de a muri“, era un ghid practic despre moarte, care se vindea foarte bine în Europa pe atunci. Cartea dădea sfaturi despre ce trebuie făcut în pragul sfârşitului. Era unul dintre primele texte distribuite la scară largă şi rapid prin Europa mulţumită tiparniţelor cu caractere mobile introduse de Johannes Gutenberg. Un capitol anume avertiza asupra ispitei disperării la apropierea morţii. Două ilustraţii însoţitoare scot în evidenţă pericolul. Diavoli, gargui şi diverse figuri groteşti înarmate cu cuţite vor da ocol patului de suferinţă dacă cedezi disperării. Dacă rămâi tare şi îţi păstrezi credinţa, vei fi înconjurat de îngeri. S-ar putea chiar să ţi se plece la piciorul patului un cal, în semn de supunere.

În versiunea lui Matteo Grimaldi, probabil prima publicată, Spiera trece prin astfel de chinuri ca urmare a lepădării de credinţa protestantă, încât are vedenii în care diavolii îi înfig ace în pernă, iar o muscă de pe perete se preface într-un demon venit în vizită.[5] Imaginile par a fi scoase direct din *Ars Moriendi*. Lumea protestantă şi cea medievală se luptă pe viaţă şi pe moarte în corpul lui Spiera.

Vom vedea că mai mulţi membri ai grupului, care sunt martori la moartea lui, încredinţează memoriei cuvintele şi faptele acestei crize dureroase şi că fiecare va scrie o relatare proprie a evenimentelor. Versiunile rivale vor ajunge apoi din nordul Italiei în restul Europei, fiecare amplificând povestea în felul ei. Nu mai e vorba despre decăderea unui avocat italian din provincie, ci despre o pildă şocantă despre ce îl aşteaptă pe cel care

respinge credința adevărată în schimbul unei erezii. Mişcările tectonice ale Reformei zguduie întreaga Europă şi toată lumea trebuie să sară într-o parte sau în cealaltă – să rămână cu Roma, sau să treacă în tabăra lui Martin Luther şi a lui Jean Calvin.

Cittadella în care trăia Spiera era o cetățuie fortificată, un avanpost al Padovei, sub jurisdicția Veneției; zidurile ei defensive de piatră, dispuse în poligon ca primă linie de apărare, care s-au dovedit utile în numeroase războaie regionale de-a lungul secolelor, şi cele 32 de turnuri şi porți, i-ar fi conferit o vagă asemănare cu Oxfordul lui Burton. Cittadella se afla la granița cu o Europă mai nordică, prin care a ajuns în Italia literatura protestantă. Şi din care pleca spre case noi o parte din sticla de Murano.

Ars Moriendi, „Alinare prin încredere“, Maestrul E. S., (1450–1467), Ashmolean Museum, Universitatea Oxford. Vezi frontispiciul „Ispita prin deznădejde“.

Spiera (în privința aceasta cad de acord toate relatările) era o personalitate de succes în societatea padovană, era umblat şi educat când a întâlnit scrierile lui Martin Luther. La început, a abordat aceste noi idei cu prudență, dar a ajuns să le consume cu tot mai mult interes, până când, încet şi inexorabil, l-au convins. La şase ani după convertire, împărtăşea ideile luterane la întruniri publice din districtul lui. Era prea convingător pentru binele lui, se pare, iar în noiembrie 1547, vecinii l-au raportat Inchiziției. Veneția şi populația sa deveniseră bănuitoare. Regiunea era la marginea nordică a țării, unde Biserica Catolică era deosebit de vulnerabilă deoarece se afla la acea graniță permeabilă, care permitea intrarea în regiune a ideilor eretice. Roma începea să ia măsuri dure împotriva

acestor ameninţări la adresa puterii papale şi imperiale.

Situaţia lui Spiera nu arăta bine. Îi ajunsese în mâini o carte de pe lista neagră. La începerea procesului său de la Veneţia, în mai 1548, a recunoscut că văzuse *Benficio di Christo*, o senzaţie publicistică a Reformei italiene. Ultimele capitole susţineau în mod clar calvinismul şi doctrina predestinării. Vinovăţia lui era evidentă.

Un istoric şi editor reformator, Caelio Secundo Curione, adună repede mai multe relatări alternative despre suferinţa lui Spiera, inclusiv cea a lui Gribaldi, prima care a ajuns în Anglia. Curione este un om care are gustul destabilizării şi lansează colecţia ca pe o armă, într-un singur volum în limba latină, în 1550, cu o prefaţă scrisă de Calvin însuşi. Povestea circulă pe tot continentul, menţionată adesea în predici şi tratate. Aceeaşi tiparniţă care a avut un rol atât de important în răspândirea ideilor protestante, a diseminat şi povestea lui Spiera prin Europa. A ajuns şi în Anglia, al cărei tron este ocupat de Edward VI, după moartea tatălui său, Henric VIII. Încă nu ştie nimeni că sora lui, Mary, va readuce ţara la catolicism în doar câţiva ani.

Un exilat italian protestant, Peter Martyr Vermigli, a fost cel care a dus povestea la Oxford. Vermigli sosise acolo în 1549, la invitaţia arhiepiscopului Cranmer, în timpul domniei lui Edward VI, şi reiterase povestea lui Spiera în cadrul prelegerilor despre romani, la doar un an după moartea acestuia.[6] Prelegerile au fost transcrise, iar povestea moralizatoare a lui Spiera a ajuns şi la Robert Burton, la o jumătate de secol după evenimentele în sine.

Ni-l putem închipui pe Burton înarmându-se cu colecţia lui Curione pentru a cerceta povestea din mai multe unghiuri şi izolându-se la biroul lui din camera rece din Oxford ca să soarbă din ochi textele la lumina unei lumânări care stătea să se stingă. Prelegerile aruncau o punte între ceea ce, la prima vedere, părea o poveste foarte italiană, şi viaţa cotidiană a lui Burton la Oxford, cu tot cu dezbaterile doctrinare care clocoteau în bisericile din oraş. O poveste bizară din îndepărtata Italie era acum imediată şi aplicabilă. Spiera i-a captivat imaginaţia lui Burton. Povestea aparţinea generaţiei precedente, iar volumul se concentra pe conţinutul religios al acesteia, dar chiar şi aşa, relatarea oglindea ceva din starea de apăsare rău-prevestitoare pe care o avea mereu Burton.

Public, el a adoptat o poziţie rezervată faţă de Spiera. I-a reinventat povestea şi a dat-o drept exemplu de „melancolie religioasă“ şi de delir. Altfel spus, Spiera suferea de o boală mintală cu conţinut religios. Burton îl numeşte „de-a dreptul nebun“ şi îi transformă religiozitatea într-un diagnostic. Spiera nu este un profet, ci un ţicnit; disperarea nu este un defect spiritual, ci o boală. Pentru necredincioşi, durerea lui Spiera este agonia alienării. În forul lui intim însă Burton nu era atât de raţional. Când a citit prima oară povestea, era deja obsedat de horoscopul pe care şi-l calculase. Pe hârtie, îi avertiza pe ceilalţi că trebuie să reţină că simpla încredere într-o prezicere putea să o determine să se îndeplinească, dar era perfect conştient că, indiferent dacă credeai sau nu, puteai să fii urmărit constant de senzaţia că te aşteaptă dezastrul odată ce ţi s-a spus că este iminent.

Convingerea că după moarte urmează pedeapsa eternă a dus la nenorocirea multor personaje memorabile din literatură şi de pe scenele lumii din ultimele două milenii, reprezentativă în acest sens fiind creaţia frământată a lui Christopher Marlowe:

Vai ție, Faust,
Un ceas, un ceas îți mai rămâne doar,
Apoi osânda fără de sfârşit
Te va cuprinde pentru veşnicii! […]
Dar stelele se-nvârt, nu vor să stea
şi timpul fuge, repede curgând. […]
O, blestemați să fiți ai mei părinți.
Nu, Faust, nu ei, ci tu blestem să porți
şi blestemat să fie Lucifer
Cel care, ispitindu-te, ți-a luat
Putința fericirei veşnice![21]

Când Christopher Marlowe a început să scrie *Tragica istorie a doctorului Faust*, în jurul anului 1592, avea în minte acelaşi om care-l tulburase şi pe Burton: Francesco Spiera. Bărbatul acesta, prins în focul încrucişat al sectelor, care se considera osândit de Dumnezeu, a continuat să bântuie secolele XVI şi XVII.

Cea mai răspândită relatare în limba engleză despre Spiera de-a lungul anilor următori a fost, de departe, cea a lui Nathaniel Bacon, din 1638. Bacon era un jurist de renume, membru al Camerei Comunelor, iar *A Relation of the Fearefull Estate of Francis Spira* [Povestire a cumplitei întâmplări a lui Francis Spira] era o reinterpretare a documentelor originale în latină asupra cazului. Lucrarea a făcut senzație pe loc; dialogul scânteietor între Dumnezeu şi apostat i-a captivat pe cititori. Despre manuscris se vorbea încă de dinainte de publicare, mulțumită eforturilor atente ale unui strungar londonez, Nehemiah Wallington, care copiase cu grijă toată cartea, cuvânt cu cuvânt, în 1535.[7] La fel ca în cazul *Anatomiei melancoliei,* farmecul ei s-a dovedit a fi de durată. A fost retipărită iar şi iar, de zece ori în Anglia şi de opt ori în coloniile americane, până în secolul al XVIII-lea (v. figura 43).

Probabil că Marlowe, ca Burton, a citit multe versiuni diferite ale poveştii de-a lungul anilor, dar portretul pe care-l făcuse Bacon „unui apostat ca Iuda şi Cain, care azvârlind de la el orice nădejde de îndurare, a căzut în disperare“ avea o energie teatrală care întrecea alte variante ale poveştii lui Spiera.

La un deceniu după ce se stinsese, viața şi moartea lui Spiera dobândiseră o nouă dimensiune şi un sens proaspăt. El era , acum, un arhetip, un simbol al ideii că suferința era preferabilă damnării; omul în sine fusese umbrit. În deceniile care au urmat, povestea lui a fost acoperită de tratate teologice, predici, piese, balade şi cărți despre minuni religioase. Până şi regina protestantă, Lady Jane Grey, l-a citat pe Spiera într-o scrisoare în care îl avertiza pe capelanul tatălui ei, un anume domn Harding, despre repercusiunile convertirii lui la catolicism sub regina Mary. Ea îi aminteşte de „tristul caz al lui Francis Spira, a cărui poveste (gândesc eu) ți-a fi încă verde în amintire, căci fiind din vremea ta, s-ar cuveni să te temi de atare necaz, de vreme ce în atare nelegiuire ai căzut“.[8] „Nu cumva să pățeşti la fel ca Spiera“, îl avertizează ea. Presupune că Harding cunoaşte bine povestea. În orice caz, John Bunyan o ştia, din moment ce în 1666 îşi amintea cum „m-am întâmplat a găsi acea înfricoşată poveste a nenorocitului muritor Francis Spira; o carte care pentru

sufletul meu tulburat a fost precum sarea, când o freci pe o rană proaspătă; fiecare vorbă din cartea aceea, fiecare geamăt al omului, cu toate celelalte dureri ale lui, precum lacrimile, rugile, scrâşnirea dinţilor, frângerea mâinilor, răsucitul pe toate părţile, sfârşeala şi pătimirea sub preaputernica mână a lui Dumnezeu care se afla asupra lui, erau precum cuţitele şi pumnalele în sufletul meu“.[9] Bunyan suferise şi el chinuri asemănătoare şi îşi dorea o iertare care nu mai venea.

În prezent, am putea considera povestea o simplă maximă despre cum delirul unuia este convingerea religioasă a altuia, sau despre cum „religia adevărată“ este greu de deosebit de „erezie“, din moment ce judecata ține în întregime de credință.

Dar delirul lui Spiera s-a născut din schismele Reformei, iar agonia lui ne povesteşte, în termeni specifici, despre temerile predominante din Europa continentală în perioada aceea, în care oamenii îşi manifestau încrederea fie într-o tabără, fie în cealaltă şi erau convinşi de existența osândei veşnice şi a chinurilor nesfârşite care-l aşteptau pe eretic, sau pe păcătosul care cădea în disperare. Conceptele acestea nu erau puse niciodată în ghilimele.

Printre puritanii englezi, tentația disperării era cea mai temută dintre ispitele Satanei, pentru că presupunea pierderea speranței în propria mântuire. Povestea lui Spiera era prezentată de cler ca un avertisment specific împotriva acestui păcat de a-ți lua singur viața. A început să circule o xilogravură reprezentând decăderea lui Spiera, în paralel cu a altui celebru deznădăjduit, englezul John Child, un învățător care comisese „nefirească moarte de sine“ în Brick Lane, Spitalfields, în estul Londrei, în 1684.

Regimurile religioase continuau să se schimbe des, iar dificultatea lui Spiera rămânea relevantă pentru un spectru larg de membri ai societății, care se confruntau cu aceeaşi provocare de adaptare. Nu e de mirare că Spiera a inspirat scriitori ca Marlowe, foarte sensibili la orice linii de clivaj ale societății. Nu este surprinzător nici că povestea lui a devenit un instrument de propagandă puternic pentru protestanți, fluturat decenii de-a rândul de autorități pentru a ține credincioşii pe calea cea dreaptă şi îngustă. Nici sursele primare ale informațiilor despre el nu erau observatori neimplicați. Pier Paolo Vergerio, Matteo Gribaldi, Henry Scrymgeour şi Sigismund Gelous erau cu toții convertiți la protestantism care îşi căutau calea prin haosul politic şi teologic. Relatările lor încep să semene şi ele cu propaganda.[10]

Spiera le era util şi catolicilor. Duceau argumentul cam departe, dar chinul lui servea drept exemplu al pericolelor luteranismului. Puritanii simpatizau cu el, văzându-i frământarea lăuntrică în fața disperării pur şi simplu ca pildă extremă a experienței tuturor creştinilor cu frică de Dumnezeu.

Confesiunile au continuat să oscileze din punct de vedere al dominanței şi în secolul al XVIII-lea, iar oamenii erau nevoiți, în continuare, să se adapteze dacă voiau să prospere, deşi aptitudinile necesare ar putea fi descrise şi în termeni mai puțin reverențioşi. Cântecul satiric popular *The Vicar of Bray* [Vicarul din Bray] avea ca temă principală cariera unui cleric din Berkshire care-şi tot sucea principiile în încercarea îndrăzneață de a-şi păstra postul sub o succesiune haotică de regi şi regine capricioase. Povestea lui Spiera este, în esență, una dureroasă, cu care oamenii de atunci ar fi rezonat nu doar la nivelul de istorisire moralizatoare, spusă sub forma unui avertisment. În unele privințe,

criza lui era personală şi existențială. Nu erezia, ci gândirea delirantă i-a permis lui Spiera să se sustragă unei situații imposibile. Delirul lui ajunsese să fie atât de extrem încât a provocat rapid deteriorări mintale şi fizice, dar oricine trăia în secolele XVI sau XVII i-ar fi recunoscut dorința de a se retrage din lume. O lume în care nu-ți puteai câştiga siguranța, oricât ai fi încercat.

Putem să înțelegem mai multe despre Spiera, despre el ca om şi despre delirul lui, dincolo de simbolul pe care l-a întrupat atunci când a devenit emblema marilor lupte teologice ale vremii lui? Ca de obicei, populara lucrare a lui Bacon conține detaliile cele mai colorate şi mai amănunțite despre idiosincraziile lui. El îl descrie pe Spiera drept: „avocat de mare rang şi prețuit, fiind el mare învățat şi darul vorbirii avându-l, om cu bogată cunoaştere, de fel chibzuit şi aspru, la vorbire grav şi stăpânit, la înfățişare îngrijit şi auster, în toate privințele potrivit cu cinul la care fusese înaintat, dăruit cu binecuvântări lumeşti, cu nevastă şi copii unsprezece şi cu avere din belşug“.

Portretul acesta viu scoate în evidență misterele lui Spiera, care au rămas nedesluşite. Mai simplu spus, delirul disperării îi oferea o cale să capituleze, să scape, dar o astfel de explicație nu umple spațiile lipsă din imaginea de ansamblu. Dificultatea lui nu era una ieşită din comun. La apogeul necazurilor lui, tocmai începe un moment hotărâtor al Contrareformei. Puterea protestantă este respinsă. Conciliul de la Trento se întruneşte la aproximativ 160 de kilometri nord de Padova. Adunarea continuă, în etape, din 1548 (anul critic al lui Spiera) până în 1563. Introduce decrete hotărâtoare, care exprimă clar toate învățăturile dogmatice ale Bisericii despre purgatoriu, erezie şi toate celelalte. Criza lui Spiera coincide cu o fază de represalii din partea Bisericii Catolice, dar cei mai mulți oameni de statura lui se confruntau cu exact aceleaşi probleme. Toată lumea era nevoită să-şi croiască drum prin ceața doctrinară şi printre restricții, iar cardinalii şi avocații, la fel ca populația generală a Veneției, Padovei şi Cittadellei, se contraziceau din timp în timp, înaintând mai mult pe ghicite. Mulți dintre semenii lui Spiera nu se hotărâseră încă ce poziție să adopte asupra problemelor legate de religie. Oamenii erau credincioşi, dar în acelaşi timp, se izbeau de contradicții, ca şi cum ai locui într-o casă nouă, dar ți-ai mobila-o cu patul şi şifonierul bunicii. Fie din obişnuință, fie din nostalgie, cele vechi nu erau aruncate pe fereastră. Aşadar, ce l-a împins pe Spiera la o asemenea extremă?

Era un om cu familie, bogat, respectat, de o inteligență ascuțită şi, din câte se pare, echilibrat mintal, dar propriile sale fapte i-au sabotat bunăstarea, poziția socială şi viața. Mai târziu, convingerea că era damnat a rezistat tuturor argumentelor rezonabile expuse de semenii lui în public. Era avocat, argumentația logică era meseria lui!

Spiera a studiat cel puțin şapte ani la distinsa Universitate din Padova pentru a-şi dobândi titlul de doctor în drept. În perioada crizei, practica de câteva decenii. Dreptul era pentru latifundiari, iar el, probabil, intrase în profesie ca într-o afacere de familie; Dreptul nu era un domeniu uşor accesibil din afară. Padova era o lume a litigiilor. Avocații erau la mare căutare, iar meseria aceasta aducea putere, influență şi bani. Cei ca Spiera erau, pentru mulți, singura cale de acces la cuvântul scris şi la unica formă de legitimizare a tranzacțiilor sau a disputelor sociale şi financiare.

Din cele mai vechi timpuri, avocații fuseseră solicitați într-un tip anume de dispută mai mult decât în toate celelalte: căsătoria. Pe atunci, ca doi oameni să se căsătorească era suficient un schimb de consimțăminte între părți, în timp real. Nu era nevoie nici de preot, nici de martori. Când relațiile se destrămau, acuzațiile ce rezultau degenerau repede până la nivelul de „el a spus/ ea a spus“. Nu puteai să te faci vinovat de adulter dacă nu erai căsătorit, aşa că presiunea legală era considerabilă. Era aproape imposibil să deosebeşti partea vinovată de partea vătămată atâta timp cât nu ştiai sigur dacă se petrecuse un astfel de „schimb de consimțăminte“ la un moment dat. Erau în joc reputații, pedepsele cu închisoarea se dădeau cu uşurință şi aveai nevoie de avocatul cu limba cea mai ascuțită. Dacă îți permiteai, erai dispus să plăteşti onorarii considerabile. Era singura şansă de a avea un cuvânt de spus în astfel de situații: merita prețul. Acesta era combustibilul care alimenta scena legală cu procese interminabile şi cu pledoarii dintre cele mai convingătoare. Dacă argumentele nu reuşeau să influențeze rezultatul, se puneau în circulație pe sub masă şi mitele. Avocații de drept civil ca Spiera, de o rectitudine ireproşabilă conform martorilor, şi notarii (care funcționau ca nişte contabili cu atribuții juridice) făceau bani buni. Bărbații care ocupau astfel de poziții investeau adesea în terenuri şi proprietăți în oraşe şi în afara lor şi acumulau o avere considerabilă din veniturile din chirii. Se situau în centrul unei rețele legale, financiare şi emoționale a comunității, o rețea complicată şi lucrativă.

Documentele de stat venețiene transmise Inchiziției, care îl menționează pe Francesco Spiera, conțin transcrieri ale interogatoriilor lui de dinainte de proces şi de după arestare, precum şi ale mărturiilor altora în raport cu cazul lui. Actele sugerează că, cel puțin inițial, conflictul dintre Spiera şi anumiți membri ai comunității nu avea nici o legătură cu convertirea lui.

În timpul interogatoriilor, Spiera face referire la hotărârea asociaților lui de a-l da pe mâna autorităților venețiene. Sugerează că a fost la mijloc un alt factor motivator – problemele maritale ale unei rude de parte femeiască. La data procesului din iunie 1548, Spiera avea opt copii acasă şi doi căsătoriți, care se mutaseră la căminele lor, precum şi o soție însărcinată. El afirmă că persecuția „a fost pricinuită de dorința mea de a-mi păstra onoarea mie şi unei fiice de-ale mele – poveste care este binecunoscută“.[11]

Nu mai apar alte detalii despre această poveste „binecunoscută“. Să fi fost un caz de adulter, iar dacă da, cine îl comisese? Să fi existat îndoieli cu privire la legitimitatea căsătoriei? Începem să bănuim că specializarea lui profesională se amestecase puțin prea mult cu viața personală. Vorbim despre o societate care opera sub constrângerile celor mai stricte coduri, iar în urma Conciliului de la Trento aveau să devină şi mai aspre. În plus, Cittadella era un loc unde bârfa şi zvonurile riscau să administreze una dintre cele mai dure pedepse pentru abateri: ruşinea. Un avocat ca Spiera ar fi cunoscut deja foarte bine ruşinea şi puterea ei de a lipsi o familie de reputație şi influență, de a o ostraciza. Onoarea familiei era moneda de schimb într-un orăşel ca al lui, iar fără ea, accesul la lumea bună era închis. Oricare cap de familie şi-ar fi dorit acest acces. Ar fi fost o lovitură copleşitoare să-şi vadă situația răsturnată şi fiica implicată într-un scandal.

Alt document din arhivele Inchiziției venețiene sugerează că în mintea lui Spiera clocoteau şi alte gânduri neplăcute. Gânduri vinovate, care nu aveau de-a face cu

convertirile sau cu lepădările de credință, şi nici cu aventura notorie a fiicei lui. Țineau de fapte profesionale din trecut şi de lucruri pe care n-ar fi trebuit să le facă.

După proces, Spiera rămăsese o vreme la vărul lui, Nardini, din Padova. Nardini a depus mărturie în fața Inchiziției la aproximativ două săptămâni după moartea lui Spiera. Spunea că acesta fusese nebun – apărarea obişnuită a familiilor care, după ce cineva drag ajunsese în vizorul Inchiziției, sperau să scape de pedepsele cele mai aspre. Dar mai adăuga că Spiera avea nevoie de iertarea dumnezeiască pentru căile prin care-şi câştigase banii în timpul carierei avocăţeşti.[12]

În versiunea lui Bacon, Spiera confirmă această bănuială, când deja se stingea pe picioare. Mărturiseşte: „Am fost (spune el) peste măsură de râvnitor la bani şi de aceea m-am dedat la nedreptate, schimonosind dreptatea cu înşelăciune, născocind şiretlicuri ca să înşel dreptatea; pricinile bune ori le apăram prefăcut, ori le vindeam celuilalt cu fățărnicie; pentru pricinile rele mă luptam din răsputeri. Într-astfel s-au petrecut lucrurile, risipind eu patruzeci şi patru de ani sau pe aproape, şi ajungând în părțile noastre veste despre părerile noi, ori mai degrabă nou înviate, ale lui Luther […]“

Spiera nu-şi mai putea pune frâu mărturisirilor. Recunoaşte că a fost sclav câştigului bănesc. Dacă spune adevărul despre ce a făcut, se prea poate să aibă remuşcări. Nu are nici un motiv evident să mintă că şi-ar fi vândut clienții în stânga şi-n dreapta ca să-şi căptuşească buzunarele. Confesiunile sunt detaliate: minţise la judecată în legătură cu clienții nevinovați şi apărase nelegiuiți. Pervertise flagrant cursul justiției, pângărind nobilele instituții ale legii. Persistase în greşeală ani de zile. Lucru important, se pare că reuşise să-şi păstreze secretă corupția strigătoare la cer, sau cel puțin să evite să fie dat în vileag, poate prin şantaj sau mită, până la o vârstă considerabilă. Câştigul din dobânzi se califica drept cămătărie – act care în Europa era considerat imoral sau chiar păcătos. Omul acesta, care acumulase câştiguri necuvenite preț de zeci de ani, ştia că îi creştea cu dobândă şi pedeapsa; aştepta să fie prins. Nu e de mirare că Spiera era instabil.

Burton încerca să înțeleagă genul lui de delir. În *Anatomia melancoliei*, face loc pentru un întreg capitol dedicat „delirului religios“, în care include alte câteva suflete chinuite care au delirat pe seama damnării.[13] Se referă în trecere la un „cardinal Crescence [care] a murit asemenea de disperat la Verona“ şi la alte cazuri despre care a auzit, în care convingerea a împins un om la sinucidere. Se întreabă dacă e la mijloc un eşec al rațiunii sau al imaginației.

În capitolele despre cauzele melancoliei, Burton dă vina pentru necazul lui Spiera pe flagelul curiozității umane cu privire la viitor. Nu putem şti ce ne aşteaptă după moarte, dar nici nu ne putem abține să iscodim:

> La aceste chinuri născute din frică şi jale se poate alătura prea bine curiozitatea, grija aceea supărătoare, care ne este tiran, *nimia sollicitudo*, o râvnă prea din cale-afară pentru lucruri fără folos şi înfățişările lor, cum o numeşte Toma:[22] o umoare care ne zgândăreşte sau un soi de dor de a vedea ceea ce nu trebuie văzut, de a face aceea ce nu trebuie făcut, de a şti taina ce nu trebuie ştiută, de a mânca din fructul oprit. Adesea ne necăjim şi ne ostenim cu lucruri necuvenite şi fără rost, precum se chinuia Marta cu fleacuri.[23] Fie că este pentru religie, magie, filozofie sau politică, orice

îndeletnicire sau învățătură este un necaz fără noimă, nimic alta decât pătimire. Căci la ce altceva ne învață divinația? Şi câte frământări aduce! Ce întrebări neroditoare despre Treime, înviere, alegere, predestinare, dojană, focurile iadului etc., câți vor fi mântuiți, câți osândiți?[14]

Burton clatină din cap cu tristețe în fața deşertăciunii existenței umane. Nimeni nu rezistă tentației de a afla ce îi rezervă viitorul, iar el cu atât mai puțin.

Prisma prin care vedea Spiera lumea era nuanțată de ideea protestantă a alegerii. Aceasta îi îndeamnă pe credincioşi să caute indicii pentru a afla dacă au fost sau nu aleşi de mila divină, dacă vor fi izbăviți sau condamnați, dar nimeni nu va găsi un răspuns concludent până la Ziua Judecății de Apoi. Religiozitatea lui Spiera îl face să caute dovezi că este osândit. Dumnezeu îl persecută, îl hărțuieşte şi îl urmăreşte pe stradă, iar starea lui delirantă începe să semene mult cu ceea ce acum numim paranoia. Este convins că lucrează forțe puternice, că există un Mare Plan şi, pe lângă toate acestea, că el nu are controlul asupra nici unuia dintre aceste lucruri. Totuşi, o astfel de situație îi dă lui Spiera puncte de referință după care să se orienteze, la fel ca Burton cu harta cerului.

Perspectiva asupra lumii pe care o avea Spiera era predominant protestantă, dar persistau în ea şi urme din vechea Biserică a Romei, cu conceptele ei. Mulți oameni ai vremii reuşeau să împace în minte sistemele contradictorii, cum era faptul că în calvinism se acceptă faptul că unii sunt predestinați să meargă în iad, în timp ce Biserica Catolică afirmă că nimeni nu este menit de la început flăcărilor veşnice. În cazul lui Spiera, conştiința vinovată accentua tensiunea. S-a adăugat la asta şi scandalul familial. Au început să apară fisuri în mintea lui din cauza stresului. Delirul disperării pe care îl trăia (cel puțin în ochii necredincioşilor) s-a manifestat în public.

Spiera a renunțat la multe pentru delirul lui, şi în cele din urmă chiar la viață, ceea ce indică în mod clar că-i era mai uşor să se creadă damnat decât să facă în fiecare zi echilibristică pe sârmă, între îndurare şi focurile iadului. James Tilly Matthews a creat războiul de țesut gânduri pentru a explica frământările care-l chinuiau. Burton s-a agățat de horoscopul lui. Spiera se supune disperării. Dar situația este mai complicată de atât. Povestea lui Spiera ne afectează pentru că ne arată cât de desăvârşit poate fi prizonieratul individului înăuntrul delirului. Realitatea compensatorie în care se retrage Spiera are dimensiuni teologice impresionante. Îl fereşte de tot felul de probleme lumeşti complexe, dar sfârşitul, dureros şi trist, demonstrează cât de autodistructivă poate fi, în cele din urmă, o realitate alternativă.

---

21. Christopher Marlowe, *Tragica istorie a doctorului Faust*, trad. Leon Levițchi, Bucureşti, Editura Univers şi Teatrul Național I.L. Caragiale, 1972, p. 89 (n. tr.).

22. Toma de Kempis, în *De Imitatione Christi*; în traducerile în limba română „o greşită înțelegere a râvnei“ (*Imitațiunea lui Cristos*, trad. Andrei Brezianu, Bucureşti: Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice de Bucureşti, 1992, p. 115) sau doar „grija cea mare“ (*Urmarea lui Hristos*, trad. Dumitru C. Vişan, Editura Mitropoliei Banatului, Timişoara, 1991, p. 209) (n. tr.).

23. Referire la personajul biblic (Luca 10:38-42) care se ocupă cu treburile casei, în timp ce sora ei Maria alege să-l asculte pe Iisus (n. tr.).

„Carol VI pe patul de suferință şi medicul lui“, *Chroniques de Jean Froissart*, cartea IV, 1389–1400.

5. Carol VI al Franţei şi delirul sticlei

26 februarie 1382. Carol VI al Franței are 13 ani şi intră călare în Rouen, însoțit, dată fiind vârsta lui fragedă, de regent, ducele de Anjou. Este prima lui încercare adevărată de a-şi asuma rolul de rege, la doar doi ani după încoronare. Oraşul, al doilea ca mărime din regat, s-a revoltat după ce noul monarh i-a impus taxe usturătoare; a venit să înăbuşe răscoala şi să împiedice alte pagube aduse clădirilor publice, după distrugerea registrelor fiscale locale.

Revolta este condusă de o calfă de pânzar care a adunat o gloată de tovarăşi de breaslă. Războiul de O Sută de Ani împotriva dinastiei engleze a Plantageneților e în toi. Populația din Rouen a mai suferit şi valuri succesive de ciumă. Noile taxe pe bunuri sunt picătura care umple paharul.

Carol evaluează pagubele. Rouen se află pe cursul Senei în Normandia şi este un nucleu comercial regional prosper. Străzile pietruite din jurul magnificei catedrale gem de prăvălii care-şi au sediul în clădiri ale căror fațade sunt decorate cu grinzi aparente, dar azi toate obloanele sunt trase din cauza răscoalei. Cerul cenuşiu de iarnă este înțesat de vălătuci de fum şi de strigăte furioase.

Carol şi anturajul lui adună numele capilor revoltei şi supraveghează execuțiile.

Una dintre dârele de fum care se ridică din spatele pieței centrale nu e provocată de frământările civile. Dacă ai urma-o, te-ar duce la două porți ferecate din capătul unei străduțe din inima oraşului vechi. Dincolo de ele se află un şir de ateliere industriale specializate în fabricarea unui produs nou. Dacă s-ar fi deranjat să-şi lase în urmă cortegiul şi să se plimbe pe aici, ba chiar să se apropie de poartă şi să arunce o privire pe gaura cheii, în curte, Carol ar fi văzut nişte cuptoare strălucind într-o suită de nişe. Ar fi observat că alături de ele se aflau vase cu cenuşă de lemn şi cu nisip. Ar fi remarcat țevile de suflat lungi de peste un metru care erau sprijinite de pereți.

Emblemele de deasupra porților arată că aici funcționează afaceri de familie de succes. Imediat în spatele lor, bărbați îngrijit îmbrăcați păzesc curtea. Înainte ca gaura cheii să fie acoperită de unul dintre paznici, regele ar fi putut întrezări panourile de sticlă rotunde pregătite pentru livrare, fiecare atent ambalat şi stivuit într-o căruță. În alte mormane de prin curte aşteaptă romburi de sticlă mai subțire, care se vor potrivi în ochiurile de plumb din ferestrele caselor oamenilor cu stare. Se spune că poți să vezi totul prin ele, dar sunt rezistente. Dacă le scapi pe jos, totuşi se sparg. Aici meşteşugarii încă lucrează, se vede că nu participă la revoltă. Unii se ascund de ea. Toată ziua au fost atacați, asemenea altor locuri prospere din oraş.

Sticla există deja de 1.000 de ani, iar Carol o cunoaşte bine. A văzut pocalurile din care bea tatăl lui, apoi vitraliile din catedrale cum e Chartres.[1] Tipul acesta de sticlă suflată din Rouen a fost confecționat pentru prima dată în 1340 şi este deosebit de util. Păstrează

mâncarea proaspătă, măreşte obiectele aflate la distanţă şi, în utilizarea cea mai comercială, apără interiorul clădirilor de elementele naturii şi permite, în acelaşi timp, o vedere largă. Formele romboidale se taie din porţiunea mai subţire a discului de sticlă şi se montează în giurgiuvele de plumb, la ferestrele mai mari şi mai spectaculoase.

Ne putem imagina că tânărul Carol a văzut sticlării în vizita lui la Rouen. Deoarece reprezentau un nucleu industrial important pentru oraş, poate chiar i-ar fi fost prezentat un şef de atelier. Atunci ar fi făcut legătura între ceea ce ieşea din cuptoare şi decoraţiunile sofisticate de sticlă din cadrul ferestrelor palatelor. Lucrătura aceasta alchimică foarte nouă se făurea în mod miraculos, ascunsă de ochii lumii.

Metodele folosite la Rouen erau un secret comercial de mare preţ. Puţinele familii care le cunoşteau au dobândit un statut aproape nobiliar. Natura clandestină a operaţiunilor limita producţia de aşa manieră încât aceasta se desfăşura strict local. Drept consecinţă, tipul acesta de sticlă a apărut la Londra abia trei secole mai târziu. Existase un centru rival al sticlăriei la Murano, lângă Veneţia, încă din 1290, dar sticla excepţional de limpede pentru care avea să devină celebru Murano în întreaga lume a fost confecţionată abia în 1500. Panourile de sticlă create la Rouen erau, pe atunci, cele mai transparente din câte văzuse lumea.

Coincidenţa aceasta de timp şi de loc – prezenţa tânărului Carol la Rouen chiar în perioada de dezvoltare a acestui meşteşug – este relevantă pentru ce s-a întâmplat câţiva ani mai târziu. Acelaşi rege francez, Carol VI, a devenit primul caz discutat la scară largă de persoană care credea că tot corpul, nu doar părţi din el, îi este făcut din sticlă.

Aeneas Sylvius Piccolomini, care avea să devină papa Pius II, consemna în cronicile lui că tânărul Carol nu lăsa pe nimeni să-l atingă şi purta haine întărite ca să se protejeze.[2] Se spunea că se înfăşura în pături ca să nu i se spargă fesele.

Domnia lui Carol VI a fost dominată de nenumărate lupte cu englezii pentru stăpânirea regatului Franţei (cel mai mare din Europa de Vest pe atunci) şi de rivalităţi interne. Unul dintre predecesorii recenţi ai lui Carol, Ioan cel Bun (Ioan II), fusese luat prizonier la Poitiers de Prinţul Negru, moştenitorul tronului englez, şi dus în Anglia ca să fie răscumpărat. Poziţia de rege al Franţei era una precară. Carol avea să fie învins de Henric V la Agincourt; în vremea de maximă înflorire a cavaleriei, societatea franceză în sine era fragilă şi ameninţa să se spargă în bucăţi. În contextul acesta nu este greu de înţeles farmecul sticlei, acest material nou şi minunat, ca metaforă pentru felul în care se percepeau oamenii. A fi de sticlă înseamnă a fi preţios – rar, dar fragil; îi îndeamnă pe ceilalţi să te admire fără a se apropia prea tare. Sticla are în esenţa ei ceva magic, spectral – din ea sunt făcuţi pantofii din basm: chiar dacă este transparentă, ştii că e acolo. E dură, dar, din punct de vedere tehnic, este undeva între solid şi lichid. Geamurile din catedrale sunt mai groase la bază decât în partea superioară, ceea ce dă impresia de curgere (meşterii montau în partea inferioară sticla cu margini mai groase), de parcă vitrajul ar fi însufleţit.

Picioarele de sticlă ale lui Carol VI al Franţei descriau elocvent situaţia politică haotică în care se găsea posesorul lor. Sticla simbolizează perfect contrastul dintre rafinamentul suprem asociat monarhiei şi vulnerabilitatea, precum şi riscul poziţiei. Dar Carol nu s-a mulţumit doar cu dezvăluirea virtuţilor poetice ale sticlei. Mulţi o considerau

doar o metaforă atrăgătoare, utilă atunci când voiau să-şi descrie ambiţiile şi temerile. El însă s-a *transformat* în sticlă. Ce anume l-a influenţat în aşa măsură? Care a fost cauza tulburării delirante de care a ajuns să sufere?

Mai mulţi doctori şi istorici au documentat viaţa şi traumele lui Carol VI, în încercarea de a depista originea instabilităţii lui mintale. Un călugăr din ordinul religios al Sfântului Denis a declarat că a fost martor la multe episoade care au contribuit la dezvoltarea personalităţii lui. Jean Froissart a scris o versiune proprie câţiva ani mai târziu, într-un volum dedicat Războiului de O Sută de Ani, decorat cu ilustraţii vii, iar clericul şi istoricul Jean Juvénal des Ursins a redactat la rândul lui o varianta, dar mult mai sobră.

Conform călugărului din ordinul St. Denis, în aprilie 1392, pe când avea 24 de ani şi se afla la Amiens, Carol VI s-a pricopsit cu o febră extrem de mare, care a durat săptămâni întregi, probabil după ce s-a molipsit de tifos.

Starea lui mintală a devenit tot mai precară. În data de 5 august 1392, în timpul unei ieşiri în aer liber, se pare că a văzut un bărbat zdrenţăros în pădurea Le Mans. Froissart susţine că arătarea l-a urmărit pe rege aproape o jumătate de oră, le-a ţinut piept numeroşilor bărbaţi înarmaţi care îl însoţeau şi chiar a supravieţuit după ce Carol l-a lovit cu sabia de mai multe ori, apoi a dispărut la fel de inexplicabil cum apăruse. Regele ar fi intrat într-o stare de agitaţie paranoică şi a răbufnit în faţa soldaţilor lui, strigând „vor să mă dea pe mâna duşmanilor!“. A dat pinteni calului şi a fugit.

Presupusul martor al scenei, călugărul nostru, îşi amintea lucrurile puţin altfel. Nu fusese vorba de o nălucire, ci de „un biet nenorocit“.[3] Froissart descrie „un bărbat cu capul şi picioarele goale, îmbrăcat într-un strai prost de pânză albă“[4] , iar Juvénal înfloreşte povestea cu o scenă în care regele, cuprins de frenezie, îşi ucide patru cavaleri înainte să părăsească locul.[5] Conform lui Froissart, Carol însuşi nu şi-a amintit acest episod şi a fost din nou cuprins de febră.

În data de 23 ianuarie 1393, Carol a fost implicat într-un accident înfiorător la un bal mascat. Se pregătise o petrecere de nuntă şi un grup de bărbaţi costumaţi în satiri blănoşi, care se pregăteau să pună în scenă un moment comic, s-au aprins din cauza unei flăcări neacoperite. Carol era printre ei când a izbucnit incendiul. A fost luat pe sus din măcelul care avea să rămână în istorie ca „le Bal des Ardents“, „balul oamenilor în flăcări“.

Un alt episod a marcat începutul delirului lui legat de sticlă. Un membru al ordinului St. Denis îşi amintea ziua din august 1395 în care Carol, acum în vârstă de 26 de ani, nu şi-a mai recunoscut familia. În psihologia modernă, am vorbi despre o „tulburare de recunoaştere“, ca să folosim terminologia lui Joseph Capgras. „Nici alta, nici aceeaşi, de fiecare dată“[24]. Fragmentul din Verlaine care surprinde starea de confuzie care o încerca pe doamna M. când se confrunta cu dublurile fiicei ei ar putea fi utilizat şi pentru a-l descrie pe regele nostru. Carol a devenit agitat din cauza percepţiei sale distorsionate, şi-a pierdut cumpătul şi din această stare i-a rezultat delirul:

> Adesea alerga de colo-colo în palatul său, până când se sleia cu totul de puteri […] Regele mai spunea că era făcut din sticlă, îşi punea atele de fier, se temea să nu se spargă dacă ar fi căzut etc. Iar uneori nu îngăduia să fie atins şi suferea. Îşi înşira hainele pe o vergea de fier […]“[6]

Situația lui Carol este descrisă de o ilustrație din cronicile din secolul al XIV-lea ale lui Froissart. Regele este înfățișat în pat, slujit de curteni, dintre care unul îi prezintă un elixir. Acesta îi este oferit, în mod apt, într-o carafă prețioasă de sticlă transparentă. Așa ne-a fost transmisă imaginea lui, caricatura unui „rege nebun“ cu perne legate de posterior. Ilustrația îl prezintă pe Carol ca pe un simbol al loteriei primogeniturii, într-un șir de „regi nebuni“, precum Lear perorând în furtună. Dacă vrem să avem monarhie ereditară prin drept divin, spune imaginea, acesta este reversul medaliei. Urme ale lui Carol, omul, sunt mai greu de găsit, ca să nu mai vorbim despre dificultatea de a descoperi o viziune nuanțată asupra experiențelor și influențelor care l-au format. Ne-au rămas doar câteva povestiri anecdotice (probabil apocrife) .

Detaliile vieții lui Carol s-au pierdut în fenomenul delirului sticlei, pe care a ajuns să-l întruchipeze. A durat secole întregi și s-a răspândit dincolo de curtea regală franceză. Cazurile s-au înmulțit în Europa secolului al XVI-lea și au continuat să apară și în secolul al XVII-lea.

Cei care i-au documentat evoluția fac referire la Carol iar și iar. Regele reprezintă un exemplu deconcertant și, 200 de ani mai târziu, când Burton a început să alcătuiască enciclopedia melancoliei, era în continuare cel mai celebru suferind de această formă de delir. Pe atunci, cazurile erau concentrate în rândul claselor bogate și educate (dar, firește, medicii rareori primeau alte categorii de pacienți). Din acest motiv, învățații contemporani le-au asociat cu tulburarea mai cunoscută, numită „melancolia învățatului“. Cei care erau afectați de ea păreau normali în toate privințele, mai puțin în convingerea lor că se prefăcuseră în sticlă. Prin urmare, puteau funcționa relativ bine, deși erau mereu îngrijorați să nu se apropie cineva prea mult de ei și să le sfărâme membrele fragile.

În cazul aristocrației, era reversul megalomaniei. Doamna M. se credea rudă cu regele Ludovic. O prințesă *bona fide*, Alexandra Amalia a Bavariei, credea că înghițise un pian de sticlă și insista, din motive evidente, ca nimeni să nu se apropie prea tare de ea. Ideea a captivat și imaginația celor care nu aveau sânge albastru. În 1583, Tomaso Garzoni povestește că un om care credea că este confecționat din sticlă a călătorit la Murano. Intenționa să se arunce într-un cuptor de topit ca să se facă din el un pocal.[7] Un alt caz este cel al unui învățat care credea că suprafața planetei era din sticlă, iar sub ea colcăiau cuiburi înnodate de șerpi. Nu îndrăznea să se dea jos din pat, de teamă să nu spargă sticla și să cadă printre ei. Pictorii de *vanitas*, tablouri care înfățișau natura trecătoare a vieții, așezau clepsidre în scenele de natură moartă pentru a le aminti privitorilor despre fragilitatea existenței umane.

Delirurile implică adesea închipuirea că trupul a suferit modificări tulburătoare, dar delirul sticlei era altfel. Robert Burton include în lista sa multe deliruri de ipohondrie, legate de organism, cum ar fi cazul brutarului din Italia renascentistă care credea că este făcut din unt și se declara incapabil să se apropie de cuptoarele de pâine, sau bărbatul care „crede că este privighetoare și astfel cântă cât e noaptea de lungă“, ori oamenii care sunt „cu totul din plută, ușori ca penele; alții grei ca plumbul; unii se tem să nu le cadă capul de pe umeri“.

Delirul sticlei este totuși diferit. În organizarea tematică făcută de Burton, este grupat împreună cu un subset de exemple mai stranii, alături de cei care „se tem de diavoli, de

moarte, de mare beteşug, de cutare sau cutare boală, gata să tremure la orice, crezând că vor muri ei înşişi fără întârziere, sau că vreunul din prietenii sau apropiaţii lor sunt morţi, fără îndoială; pe alţii îi chinuieşte vreo primejdie închipuită, vreo pierdere ori ruşine, care ar sta să-i lovească“. Aici sunt incluşi şi cei care „sunt făcuţi întru totul din sticlă şi de aceea nu rabdă apropierea nimănui“. Stau alături de cei care se cred deja morţi, care îşi neagă propria existenţă şi devin pasivi, care încetează să mai mănânce. Enigma istorică a lui Carol VI se ascunde undeva printre aceşti suferinzi, împreună cu posibilele explicaţii ale cauzei delirului lui şi al altora.

Călugărul franciscan şi omul de ştiinţă Roger Bacon descrisese proprietăţile minunate ale lupei încă din secolul al XIII-lea. În formele sale noi, sticla păstra legătura cu progresul tehnologic, de la ochelari la instrumente astrologice.

Până să ajungă la apogeu delirul sticlei, ştiinţa opticii luase un mare avânt. Era perioada marcată de comete, de eclipse solare şi de conjuncţii ale planetelor mari, pe care le urmărise şi Burton, iar studierea lor cerea instrumente optice specializate. Transparenţa sticlei a ajuns să fie asociată şi cu clarvăzătorii.

Problema profeţiei era sensibilă, iar lentilele „magice“ nu erau văzute cu ochi buni în general. James Howell, istoriograful regelui Carol II al Angliei, Scoţiei şi Irlandei, sticlar de meserie, scrie despre proprietăţile sticlei în secolul al XVII-lea. Cu privirea pierdută într-un cuptor de sticlă, Howell reflectează asupra naturii alchimice a ceea ce se petrece în faţa lui şi vede acolo o metaforă pentru locul Pământului în ordinea universală, destinat să fie mistuit şi purificat de focul sfânt.

> …fiind acesta un soi rar de cunoaştere şi chimie, transmutaţia prafului şi a nisipului (căci acestea sunt singurele ingrediente de căpătâi) într-un asemenea corp delicat, pelucid, diafan, cum vedeţi că este sticla de cristal, care are însuşiri mai presus de ale aurului sau argintului, ori ale oricărui mineral, în ce priveşte ferirea de otrăvuri […] Gândurile mele s-au înălţat la o speculaţiune mai înaltă: că dacă focul acesta mic din cuptor are virtutea de a preface o grămăjoară de praf întunecat şi nisip într-un corp atât de preţios şi limpede cum este cristalul, fără îndoială acel mare foc universal, care va arde în ziua judecăţii, cu ardoarea lui violentă, va vitrifica şi va preface într-un singur bloc de cristal întreaga întindere pământească; şi nu sunt eu primul care a nutrit asemenea închipuire.[8]

Patul de moarte al lui Francesco Spiera se afla la doar 80 de kilometri de Murano, devenit centrul lumii sticlei. Trebuie să fi ştiut multe despre fabricarea ei. Să fi văzut şi el o alegorie a damnării şi a mântuirii în acest proces misterios de transformare? Spiera a murit la cinci ani după ce Copernic zguduia Europa cu teoria sa că Pământul se învârte în jurul Soarelui, şi nu a fost scutit de întrebările noi şi spinoase despre locul omului în univers. A ratat revoluţia telescoapelor cu care a fost contemporan Burton. Pe acesta din urmă, interesul faţă de prezicerea viitorului l-ar fi făcut, în mod firesc, curios cu privire la lentilele de sticlă, văzute drept portaluri luminoase către necunoscut.

Istoricul Gil Speak afirmă că fenomenul delirului sticlei devenise atât de cunoscut şi de răspândit în secolul al XVII-lea, încât se putea vorbi despre „oamenii de sticlă“ ca

despre o categorie separată în cadrul populației.[9] În conformitate cu viziunea lui Howell, Speak sugerează că aceşti oameni de sticlă se considerau produsul unui „foc purificator". Delirul sticlei era un simptom al anxietății religioase dominante cu privire la moarte şi la viața de dincolo. O contagiune a ideilor şi a credințelor se putea petrece acum mai repede decât în orice altă epocă din istoria omenirii, mulțumită vitezei cu care se copiau cărțile.

În acelaşi timp, delirul sticlei devenise un motiv literar la modă. Existau nenumărate referiri la el în ficțiune, cel mai de seamă exemplu fiind nuvela lui Cervantes, *Licențiatul Sticloanță*, din 1613. Eroul poveştii, Rodaja, este un student strălucit de la Universitatea Salamanca, care este otrăvit de o gutuie – de fapt o vrajă pe care o urzeşte o doamnă din lumea bună, care i-a căutat iubirea în zadar. Ea intenționează ca blestemul să funcționeze ca afrodiziac, dar acesta îi provoacă lui Rodaja o boală care durează un an şi se transformă în delir. La final, el crede că s-a prefăcut în sticlă. *Licențiatul Sticloanță* a fost republicată în latină şi, înainte să se sfârşească secolul al XVII-lea, fusese tradusă în franceză (1615), italiană (1626), germană (1652) şi engleză (1694), şi străbătuse toată Europa.[10]

Umanistul german Kaspar von Barth este identificat de cei mai mulți drept model al personajului Rodaja din povestirea lui Cervantes. Von Barth s-a ferit, se spune, de semenii lui timp de 10 ani, crezându-se de sticlă. Se poate ca Cervantes să fi cunoscut şi povestea unui cap regal nenumit, pomenit de un medic de-al lui Filip II al Spaniei, care se acoperea cu paie ca să nu se spargă (mulți dintre cei care sufereau de acest delir recurgeau la lână sau la paie, din motive evidente).[11] Doctorul de curte a născocit, se pare, o viclenie, un mic truc, o minciună nevinovată, şi a dat foc paielor. Personajul regal a început să lovească cu pumnii în uşă, rugându-se să fie eliberat. Medicul i-a dat drumul, apoi l-a întrebat de ce, de vreme ce era făcut din sticlă, nu s-a spart în bucăți când a bătut în uşă? Omul s-a vindecat pe loc, sau cel puțin aşa spunea doctorul.

Există şi alte relatări, care se mulțumesc să pomenească acest delir fără să intre în detalii. André du Laurens, prieten cu medicul lui Filip II (care menționează şi el capul regal cu pricina) descrie în cartea lui din 1599, *Discourses of Melancholike Diseases*, un melancolic care „se ruga de toți cei care veneau să-l vadă să nu se apropie de dânsul, ca nu cumva să-l facă țăndări". Mai exista şi un „mare domn, care se credea de sticlă şi nu avea închipuirea tulburată într-altfel decât în acesta: obişnuia să şadă şi mare plăcere îi făcea să vină prietenii să-l vadă, numai atâta, că dorea de la ei să nu se apropie de el […] Un altul îşi închipuia că labele picioarelor îi sunt de sticlă şi nu îndrăznea să umble, ca nu care cumva să le spargă".[12]

Domnul acesta are o idee falsă şi fixă despre sine, dar în alte privințe se comportă după regulile general acceptate. În cazul lui, delirul sticlei îşi arată mecanismele de strategie eficace de combatere a anxietății sociale. Carol VI al Franței face parte aşadar dintr-un grup numeros de suferinzi, lucru care ne determină să punem la îndoială ideea că oamenii cu sânge regal sau aristocrații sunt mai presus de asemenea tulburări.

Fenomenul se deplasează liber către alte grupuri sociale, iar în multe cazuri provoacă suferințe grave. Poetul şi filozoful din Amsterdam, Caspar Barlaeus, aproape contemporan cu Robert Burton, vorbea în corespondența lui despre propria melancolie cronică şi convingerea conexă că era făcut din sticlă, lucru care îi îngreuna viața. Există poveşti despre oameni care trăiau cu oase, capete, brațe şi inimi de sticlă.[13] Să se aşeze pe scaun

rămâne o teamă pentru unii locuitori ai Franței, la secole după moartea lui Carol VI. Conform unei relatări a lui Gédéon Tallement des Réaux din 1657, Nicole du Plessi, rudă cu cardinalul Richelieu, era îngrozită că i se va sfărâma posteriorul.[14] Descrierile sunt ciudat de constante. Oamenii de sticlă îşi iau cu toții aceleaşi măsuri de precauție şi solicită aceeaşi grijă, respect şi distanță fizică.

În *Opticke Glasse* a lui Walkington, publicată la Londra în 1607, apare un venețian melancolic care, precum Carol, este atât de convins că are umerii şi fesele de sticlă încât se teme să se aşeze ca nu cumva să-şi spargă „părțile de dinapoi trosnitoare“. O altă asemănare cu Carol şi cu Rodaja al lui Cervantes este că suferă şi de un delir de persecuție. Nu se aventurează afară ca nu cumva să-l prindă vreun sticlar aflat în trecere şi să-l topească pentru a-l pune apoi într-un geamlâc.

Mulți refuzau să ia delirul aceasta prea în serios. S-au scris numeroase comedii pe tema lui.

În piesa lui Thomas Tomkis, *Lingua, or The Combat of the Tongue, and the Five Senses, for Superiority* (*Lingua, sau lupta dintre limbă şi cele cinci simțuri pentru superioritate*), păcăliciul Tactus simulează un atac de melancolie şi descrie momentul în care se transformă în sticlă:

Nu bine apucai să trec de uşi
Că-mi ridicai spre față mâinile,
Să mă feresc de soarele-arzător;
Mă jur însă, aşa bine văzui
Prin palmele-mi, ca prin ochean ales.
Nici nu-i de mirare, căci privind la ele
Văzui că-mi sunt de sticlă degetele;
La piept mă dezvelii şi ca-n fereastră
Prin el privii la inima-mi în care
În două scobituri, puhoi de gânduri
Se îndesau cu toate alandala.[15]

Tomkis face haz de delir ca exagerare şi stratagemă folosită de şarlatani, aşa cum arăta Shakespeare cu degetul spre înşelătoria astrologilor. Se alătură dezbaterilor un alt simț, Olfactus:

Trist mai lucrează cea melancolie!
Cu pleavă-neacă minţile slăbite,
Gândul îl strică, creieri amăgeşte,
Mânjeşte tabla pură-a inimii.
Cu hoarde de himere-nchipuite
Şi mii de năluciri de tot deşarte,
Fac pe unii de-şi văd cap de cal,
Iar alții se cred morți, or că sunt lupi,

Cum el acum se crede tot de sticlă.

Tactus protestează:

Olfactus, fugi de-aici de mă iubeşti;
Că sunt ţucal şi nu-ndrăznesc să mişc
De teamă că mi-aş sparge fundu-n cioburi.

Tactus este o ploscă de sticlă. O glumă, cu alte cuvinte. Dar se aude aici şi o notă mai sumbră. În piesă, melancolia este o forţă insidioasă, care înghite omul cu totul, îl manipulează şi-i nimiceşte raţiunea, astfel încât ajunge să se creadă lup sau e convins că a murit.

În 1641, poetul olandez Constantijn Huygens, prieten al filozofului René Descartes, a scris o poezie populară, *Nebunia scump plătită*, al cărei personaj principal se teme de tot ce mişcă:

Ce-i la mijloc? Vezi bine, unde-l atingi e sticlă;
Un scaun l-ar ucide, i-e groază de culcare,
La dindărăt ori cap cumva să nu-şi facă stricare;
Nici gând de sărutare, ori să fluturi din mână,
Că-l sperii cum se sperie corabia-n furtună.[16]

Personajul este demn de râs, prea laş chiar şi pentru un sărut. Dar în acelaşi timp se află în pericol de moarte, ca o corabie în derivă pe mare. Delirurile sticlei, ca în cazul lui Carol VI, nu sunt niciodată amuzante ca trăsătură principală – ne descumpănesc prea tare. Fiul lui Huygens, Christian, este unul dintre motivele pentru care Constantijn este interesat de astfel de subiecte. Christian era un matematician, astronom şi fizician strălucit, ale cărui lucrări au alimentat unele dintre delirurile specifice epocii. În 1659, a descoperit forma adevărată a inelelor lui Saturn, mulţumită eforturilor pe care le-a depus pentru tăierea şi lustruirea lentilelor pentru telescoape. A contribuit şi la ştiinţa dinamicii (acţiunea forţelor asupra corpurilor) şi a pus bazele teoriei luminii ca undă. A inventat chiar şi pendulul, pe care ceasornicarul nostru fără cap (vezi capitolul VII) va încerca să-l folosească drept sursă de energie în al său *perpetuum mobile*. În plus, suferea de melancolie.

Prietenul lui Huygens, René Descartes, cunoscut pentru faptul că făcea o distincţie netă între suflet şi corp, nu se arată dispus să încerce să înţeleagă cum funcţionează aceste deliruri la modă. În acelaşi an în care apare poezia lui Huygens, Descartes îşi exprimă, în *Meditaţii metafizice*, ruşinea că face parte din aceeaşi specie cu bărbaţii şi femeile care fac afirmaţii absurde: „Şi cum aş putea să neg că aceste mâini şi corpul acesta sunt ale mele? Decât dacă nu cumva mă aşez în rândul celor smintiţi, al căror creier este atât de deranjat şi de întunecat de aburii negri ai bilei, încât dau fără întrerupere asigurări fie că ei sunt regi, pe când ei sunt de fapt foarte sărmani; […] sau îşi imaginează că sunt ulcioare, sau că au un corp din sticlă“.[25] [17] Sună a reinterpretare a vechilor idei despre dezechilibrul

umorilor, ba chiar despre forțele demonice.

Delirul este batjocorit la nesfârşit dar, la fel ca în cazul lui Carol VI, nelinişteşte şi nu poate fi ignorat. Sticla este o muză eternă, dar de ce s-a transformat totuşi Carol în ea? Destule persoane interesate de subiect i-au cercetat în amănunt detaliile biografice sărace în încercarea de a afla mai multe.

Cineva şi-a pus astfel de întrebări la jumătatea anilor 1920. Dr. Ernest Dupré, psihiatru la Facultatea de Medicină din Paris, studia delirurile. Dupré era coleg de profesie cu Joseph Capgras: amândoi erau implicați într-un subiect care trecea printr-un fel de renaştere. În timp ce Capgras cumpănea cazul doamnei M., cu soțul ei asasinat şi dublurile înlocuitoare, Dupré a dat întâmplător peste cazul regelui „Carol cel Nebun“, pe care l-a considerat o nouă cale de înaintare în domeniu.

În 1925, Dupré a scris o carte influentă despre patologia imaginației.[18] În ea, îi trece în revistă pe cronicarii originali ai poveştii lui Carol VI şi emite un diagnostic al stării mintale a regelui, analizând-o din perspectiva secolului XX. Rezultatul spune, fireşte, la fel de multe despre Franța de după Primul Război Mondial ca despre cea a secolului al XIV-lea. Personalitatea regelui „Carol cel Nebun“ capătă un contur mai precis datorită muncii acestor oameni atât de absorbiți de subiectul delirurilor şi care lucrau din greu la dezvoltarea ideilor şi a terminologiei din psihiatria şi psihanaliza ultimilor 200 de ani, de la Pinel încoace. Dupré a reanalizat sursele în căutarea unor amănunte suplimentare grăitoare şi îşi expune rezumatul:

> În timpul atacurilor, recunoaştem în peisajul patologic două categorii de simptome. […] În prim-plan, apar semne de stimulare motorie şi psihică: obiecte sparte, gesturi obscene, vociferări etc. Dar alteori – şi ocazional, se pare, în acelaşi timp – regele manifestă o stare de absență, de inerție şi torpoare, în care, conform textului călugărului de la St. Denis, refuză „să i se schimbe cămăşile şi aşternuturile, să fie îmbăiat, să i se radă barba şi, în cele din urmă, să mănânce şi să doarmă la timpul potrivit. Rămânea tăcut ceasuri lungi.“ „Niciodată când mergeam să-l vedem“, spune Juvénal, „nu-l găseam altfel decât privind oamenii aspru şi fără o vorbă.“

La fel ca în cazul lui Burton, tulburarea mintală a regelui are o lungă istorie. Vedem un om care trece de la agitație violentă la depresie şi retragere, până în pragul catatoniei. Se observă din nou torpoarea, retragerea din viață şi inacțiunea prezente la doamna M., Francesco Spiera şi Rodaja al lui Cervantes, cu leşinul lui „vreme de patru ceasuri“. Dupré îşi exprimă concluzia asupra a ce trebuie să fi simțit regele față de cei care au murit la Le Mans:

> Alteori suferă, se vaită şi caută cu ardoare posibila cauză a acestor chinuri. De teama furiei celeste, trimite donații către mânăstiri, mai ales cea de la Saint-Julien du Mans, „din pricina vieților ce le-a luat“ în pădure. După spusele lui Juvénal, îşi introduce şi păstrează în carne o bucată de fier care-i produce o ulcerație infectată.

La fel ca Spiera, se teme de judecata lui Dumnezeu şi de focurile iadului care-l vor

mistui. Vina îl chinuie atât de tare încât se înjunghie şi savurează infecţia rezultată ca pe o pedeapsă. Cu peste o sută de ani înainte de Francesco Spiera, comite ceva absolut interzis, un păcat. Cade în deznădejde.

> Simţind o teamă, de altfel întru totul firească pe atunci, în acel mediu bogat în otrăviri criminale, care îi evocă amintiri de familie, se întreabă dacă nu cumva a fost otrăvit şi, departe de a reacţiona cu furie şi învinuiri, se mulţumeşte, în disperarea lui, să implore să i se dea lovitura finală. „Dacă este aici“, spunea el, „cel ce mă face să sufăr, îl implor, în numele Domnului nostru, să nu mă mai chinuiască, ci să aibă grijă să nu mă mai sting pe picioare, şi să mor odată“.

Evident, copilăria petrecută în familia regală franceză şi-a lăsat amprenta asupra lui. Carol este paranoic, dar să fie astfel pe bună dreptate? Să-şi fi intuit perfect cauza grijilor? În mod sigur văzuse tot felul de uneltiri în casa regală, unde se decideau războaie şi succesiuni. Nu doar posibilitatea de a fi capturat de englezi era motiv de teamă. Carol a învăţat pe propria piele să fie bănuitor până şi faţă de hrana pe care o primea acasă, ca nu cumva să fie ultima lui masă. Dupré îi descrie patologia:

> Acestor manifestări de inhibiţie şi depresie este oportun să le alăturăm, pentru comparaţie, o serie de concepţii morbide pe care le exprimă frecvent Carol VI în timpul crizelor, idei delirante de negare şi transformare a propriei personalităţi: nu are tron, nici blazon, nici soţie, nici copii. Îl cheamă George, este făcut din sticlă etc.[19]

La fel ca Spiera, Carol se retrage din lume. Îşi refuză identitatea, nu-şi mai recunoaşte soţia şi copiii. Faptul că se preface în sticlă este doar o parte din proiectul lui de a da înapoi din calea tuturor necazurilor curente. Procesul acesta de retragere din sine are drept rezultat destrămarea identităţii lui. Astfel se descotoroseşte de toate accesoriile care-l fac cine este, cel puţin în public: soţ, rege, fiu, tată, chiar şi „Carol“. Lasă în urmă o reproducere în sticlă a propriului corp.

În căutarea cauzei delirului, Dupré priveşte mai departe de primii ani de viaţă ai regelui, la moştenirea sa de sânge. Dă un nou nume fenomenului pe care Burton l-ar fi numit melancolie:

> […] este evidentă, mai întâi de toate, o ereditate morbidă grea; există, mai ales pe linie maternă, numeroase antecedente psihopatologice de natură preponderent depresivă.

Dupré atrage atenţia asupra zvonurilor despre un istoric al depresiei la femeile din familie. Mama lui Carol, Ioana de Bourbon, s-a căsătorit cu Carol V când amândoi aveau 12 ani. Conform relatărilor indirecte, ar fi avut episoade de instabilitate mintală şi ar fi suferit o criză când s-a născut Ludovic, fratele mai mic al lui Carol, în 1378, pe când Carol avea trei ani. Lucru important însă, soţul ei s-a referit mereu la ea ca la o tovarăşă de tron capabilă şi de încredere. A murit după un alt travaliu, când Carol avea nouă ani.

În tinerețe, regele, care avea o constituție fizică robustă, dar o inteligență probabil mediocră, dezmățat, risipitor şi mereu pradă unei agitații sterile, lăsa cu precădere impresia unui dezechilibru între caracter şi comportament. Pe această temelie şubredă, la vârsta de 24 de ani, survine o afecțiune febrilă (probabil febră tifoidă), însoțită de tulburări psihice şi convulsive. […] În convalescența lentă şi grea, regele se manifestă bizar, fantastic, agitat şi porneşte cu avânt nebunesc în această expediție în Bretania, care avea să fie întreruptă în mod atât de nefericit, aproape imediat după începere, de criza de furie din pădurea de la Le Mans.

Portretul pe care i-l face Dupré lui Carol ne prezintă un tânăr frustrat, nu prea inteligent, dar răsfățat, a cărui personalitate nu concordă cu faptele sale. Mai remarcă tifosul, mai precis febra provocată de această boală, drept posibil factor care a contribuit la dezechilibrul mintal al lui Carol. Regele avea o „temelie şubredă“, în exprimarea lui Dupré, dar ceva trebuie să fi declanşat delirul. Capgras considerase aceeaşi boală ca fiind relevantă în cazul doamnei M., iar de Clérambault observa episoade de difterie şi de icter în istoricul lui Léa-Anna B. (vezi capitolul X). De-abia după această febră prelungită începe tânărul Carol cel dezorientat să manifeste comportamente „bizare“ şi „fantastice“.

În secolul al XIX-lea, preotul şi învățatul anglican Sabine Baring-Gould a scris o istorie excentrică, dar bine documentată, a fenomenului vârcolacilor, cu toată mitologia şi folclorul care îl înconjurau. Vorbeşte despre o legătură cu febra tifoidă. În lucrarea lui, enumera „cauzele naturale“ ale delirului licantropiei, în care persoana crede că are corp de lup. Leagă tifosul de stările delirante, afirmând că victima bolii febrile „îşi poate crede membrele compuse din materiale străine şi adesea fragile [cum este] sticla“. Se pare, spune el, că atât reumatismul cât şi guta pot produce halucinații similare.[20] În ziua de azi, se întâmplă frecvent ca pacienții din secțiile de terapie intensivă să aibă halucinații delirante provocate de amestecul de traumă fizică, tratament medicamentos şi febră, care le oferă convingerea că s-au transformat fizic în ceva neomenesc. Este des întâlnită şi paranoia. O boală ca tifosul putea prea bine să contribuie la instabilitatea lui Carol şi să-l predispună la delir.

Carol a domnit 42 de ani şi a continuat să aibă episoade psihotice şi delirante, care nu s-au limitat la sticlă şi care i-au atras porecla de „Carol cel Nebun“. A avut însă şi perioade intermitente lungi de stabilitate mintală, ba chiar a reuşit să-şi păstreze o oarecare putere după o înfrângere în război, căsătorindu-şi fiica cu învingătorul, Henric V al Angliei. De-a lungul anilor, a căutat leacuri pentru boala lui, recurgând la exorcism şi trepanație – efectuarea de mici găuri în craniu. Dar a murit la Paris în 1422, la vârsta de 53 de ani, fără să găsească o soluție la frământările lui psihice.

Este clar că mulți factori ar fi putut genera criza mintală a lui Carol: predispoziția genetică, evenimentele traumatizante, inclusiv febra. Tabloul este incomplet. Imaginea care-l înfățişează pe Carol cu posteriorul înfăşurat în pături este portretul tipic al epocii de aur a „oamenilor de sticlă“ care a urmat. Mai târziu, cazurile dispar aproape complet din documente.

Cercetarea modernă a scos însă la iveală câteva recidive. Traducătorul francez Raymond Foulché-Delbosc menționează un om de sticlă într-un ospiciu din Paris în

1892.[21] O prelegere din 1883 din arhivele unui spital de boli mintale din Edinburgh prezintă un caz semnificativ prin faptul că sugerează că delirul sticlei se întâlnea şi la femei.

Filozoful şi psihologul american William James a fost cel care l-a descoperit. I-a căzut în mână volumul *Clinical Lectures on Mental Disease* (*Prelegeri clinice despre bolile mintale*) a lui dr. Clouston, de la Ospiciul Regal Edinburgh, instituţia condusă de Clouston însuşi, şi a inclus prelegerile în cartea lui, *The Principles of Psychology* (*Principiile psihologiei*) în 1890. În a treia prelegere din serie, Clouston enumeră simptomele a „aproximativ 100 de paciente cu melancolie“. James face o paranteză pentru a atrage atenţia că delirurile nu trebuie confundate cu iluziile şi cu halucinaţiile: „Delirul este o părere falsă despre o situaţie reală, care implică adesea, deşi nu în mod necesar, percepţii neadevărate despre lucruri perceptibile“. Apoi revine la subiect şi expune larga gamă de deliruri cu care se prezentau femeile la dr. Clouston, printre care „persecuţie“, „lipsa stomacului“, „urmărire de poliţie“, „pierderea sufletului“, „capul separat de corp“, „influenţele unor forţe nevăzute“, „lipsa stomacului şi a creierului“, „uciderea copiilor“, „transformarea în peşte“, „moartea“ şi „picioarele de sticlă“.[22]

Aşadar delirul sticlei nu dispăruse câtuşi de puţin. Pur şi simplu nu se mai afla în atenţia publicului.

Mai apar câteva cazuri în literatura medicală modernă. În 1944, psihologul francez C. Pottier cita cazul unei femei care credea că pieptul şi umărul stâng îi sunt din sticlă şi că-şi auzise oasele feţei trosnind.[23]

Încă un caz apare într-un comentariu dintr-un articol despre o ciocnire militară turco-grecească în timpul Primului Război Mondial. O notă anonimă apărută în revista *Time* pe 3 februarie 1958 menţiona ofensiva reuşită a lui Atatürk. În continuare, explica victoria turcilor nu prin superioritatea acestora, ci din perspectiva convingerii generalului grec „cum că avea picioarele din sticlă şi acestea aveau să se spargă dacă se ridica şi se deplasa prea mult“.[24]

Altă menţiune în treacăt a delirului sticlei soseşte pe calea eseistului Erich Heller în 1958. Acesta notează, în paranteză, că „odată am auzit de un caz straniu de tulburare mintală. Într-o dimineaţă, un distins scriitor a refuzat să se aşeze la micul-dejun, protestând că o parte importantă a corpului lui era făcută din sticlă, şi în mod sigur s-ar fi spart la impactul cu scaunul. În altă zi însă, infirmiera l-a găsit aşezat confortabil pe un scaun. «V-aţi vindecat!» a exclamat ea. «Ştiam eu că veţi scăpa! Ce om inteligent…», «Să mă vindec?» a răspuns el. «De ce? Poate de o uşoară confuzie. De ce nu mi-a spus nimeni că este vorba de sticlă incasantă?»“ Apoi, Heller adaugă o mică bârfă despre urmările dialogului: „A fost externat, pe bună dreptate, ca fiind perfect adaptat la viaţă, dar, din păcate, în rândul celor care-l cunoşteau a persistat o uşoară îndoială, care le-a influenţat până şi reacţiile la distinsele sale cărţi“.[25]

Istoria delirului sticlei este fragmentată – o dâră de anecdote. Studiile l-au condus pe psihiatrul Andy Lameijn, în anii 1990, la întâlnirea cu un pacient care suferea de această afecţiune mintală. Relatarea lui Lameijn ne deschie o fereastră rară către o conversaţie personală despre delirul sticlei şi către detalii captivante despre cum îl trăiesc cei care suferă de el.

Lameijn era directorul Spitalului de Psihiatrie Endegeest din Leiden, Olanda, când a fost abordat de un coleg de breaslă. Cu câțiva ani înainte, Lameijn scrisese şi ținuse prelegeri despre fenomenul istoric al „delirului sticlei“, ca o curiozitate medicală, iar colegul lui s-a gândit că s-ar putea să-l intereseze ce avea de spus. Lameijn cunoştea povestea regelui nebun al Franței şi fenomenul oamenilor de sticlă, dar aici era vorba despre un caz de delir al sticlei din 1930, întâlnit în arhivele altui spital olandez. O femeie fusese internată într-un spital de psihiatrie, convinsă fiind că avea picioarele şi spatele de sticlă. Îi era atât de frică de orice contact personal, menționau însemnările, încât asistentele nu se puteau apropia de ea ca s-o schimbe sau s-o ajute. Se pare că s-a recuperat după tratament. Câteva luni mai târziu, alt doctor i-a prezentat lui Lameijn un caz de la alt spital, din 1964, iar la scurtă vreme după aceea un tânăr s-a prezentat la Clinica Universitară din Leiden şi a afirmat că avea corpul de sticlă. „Chiar am lăsat tot ce făceam“, îşi aminteşte Lameijn. „Nu voiam să ratez aşa ceva.“ I se oferea şansa să fie primul după câteva decenii care să discute cu un om suferind de o astfel de formă de delir.

Lameijn a vorbit câteva ore cu acest om. L-a întrebat ce însemna pentru el senzația că este făcut din sticlă. Nevrând să influențeze conversația, nu a adus în discuție idei despre fragilitate sau transparență. Inițial reticent, pacientul a început apoi să se deschidă. A arătat spre fereastra cabinetului şi l-a întrebat pe Lameijn ce vede acolo. Lameijn a răspuns că vede o stradă, nişte maşini, alte clădiri, trecători, apoi a aşteptat.

Pacientul a spus: „A! Nu ați spus nimic de geamul ferestrei. Nu l-ați văzut. Dar e acolo.“ S-a aplecat înainte şi a adăugat: „Aşa sunt eu. Sunt acolo şi nu sunt acolo. Ca geamul ferestrei“.

Conversația a continuat, iar pacientul şi-a descris mai pe larg sentimentele în legătură cu faptul că era făcut din sticlă, susținând că putea activa şi dezactiva după bunul plac senzația aceasta că „este acolo“ sau „nu este acolo“, ca şi cum ar fi avut un comutator în minte care-l făcea să „dispară“ şi să „reapară“.

S-a dovedit că pacientul fusese implicat recent într-un accident grav; Lameijn a început să formuleze o teorie cu privire la motivul pentru care cineva ar putea dezvolta delirul sticlei în zilele noastre. Sticla nu era o invenție nouă. A conchis că omul în cauză îşi folosea delirul ca pe un fel de instrument de reglare a distanței. După accident, familia lui devenise excesiv de protectoare, iar delirul era încercarea lui de a-şi redobândi intimitatea şi a se ascunde de rudele tiranice.

Din nou, identitatea este instabilă, figurile sunt familiare şi nefamiliare, ca dublurile doamnei M. Iată încă o persoană care se retrage din lume prin intermediul delirului, ca Spiera şi, din motive diferite, Carol VI. Observăm şi ecouri ale poveştii doamnei X., pe care o vom discuta în capitolul IX. Femeia era convinsă că este moartă.

De ce este atât de persistent delirul sticlei? De ce revin oamenii la această patologie iar şi iar? Există motive solide pentru care cineva care suferă de o tulburare mintală în zorii Europei moderne ar adopta sticla ca subiect al delirului. Este un material dur, dar transparent, creat prin încălzire: este frumos, magic, dar casant. În Europa secolului al XVII-lea, atractivitatea sticlei se explică prin relativa noutate a variantei ei transparente.

Tehnologiile noi par să anime constant delirurile de-a lungul istoriei. Ajung să le domine pe cele din anii 1950 şi 1960. Când s-au răspândit pe tot globul ştirile despre

dispozitivele de spionaj ingenioase folosite în Războiul Rece, doctorii americani au observat o explozie a cazurilor de oameni care cereau ajutor pentru că CIA-ul le introdusese un cip într-o măsea şi le intercepta gândurile prin el. Dar sticla nu mai era nouă când s-a întâlnit Andy Lameijn cu pacientul lui la Leiden.

Rămân în picioare şi alte întrebări, mai ciudate. De ce apare în delirurile legate de tehnologie sticla şi nu locomotiva cu abur? Ghilotina şi nu tiparnița? Anumite tehnologii noi au un caracter evident mai deconcertant. Este de înțeles cum apariția sticlei transparente ar tulbura pe cineva care o consideră un produs al alchimiei. Ghilotina dă fiori pe şira spinării oricui o vede pentru prima oară.

Dar laitmotivele persistente precum sticla au ceva care le face să rămână valide şi după ce dispare noutatea. Sticla are multe calități ce trimit către realizări din domenii precum religia, tehnologia, dar chiar şi misticismul. Complexitatea umană poate fi lesne reprezentată şi sintetizată cu ajutorul metaforei sticlei. Ca alegorie, sticla permite reprezentarea unor personalități complicate şi contradictorii printr-o singură imagine tangibilă, vizibilă lumii, şocantă prin transparența ei. Este prețioasă, dar şi casantă, aşa cum ghilotina este atât un simbol al ingeniozității umane, cât şi al tendințelor noastre distructive, al muchiei de cuțit care cade între viață şi moarte. Sticla, ca idee, dar şi ca obiect, facilitează amestecul de elemente şi de influențe care se combină şi generează fie confuzie mintală, fie un sens superior, ba chiar unul magic.

Dimensiunile psihologice ale delirului sticlei sunt complexe. Mulți „oameni de sticlă“ se credeau persecutați şi manifestau o hiper-vigilență înrudită cu paranoia. Rodaja din nuvela lui Cervantes se teme de persecuție în starea lui deosebit de fragilă şi doarme în fân, îmbrăcat în haine largi, evitând localnicii care aruncă cu pietre după el. „Când mergea pe străzi, umbla prin mijlocul lor, luând seama la acoperişuri, să nu-i cadă vreun olan în cap […] iarna se adăpostea în câte un han, în fânărie şi se îngropa în paie. […] Când prietenii îl îmbrățişau, ca să-i arate că nu se sparge, „cădea într-un leşin din care nu-şi mai revenea vreme de patru ceasuri.“[26]

Ne amintim de James Tilly Matthews care fugea de banda războiului de țesut gânduri şi de doamna M. care se ferea de dublurile care voiau s-o otrăvească. Sticla este un material care permite, în mod firesc, comunicarea stării de paranoia. Oricine poate să privească în interiorul unui om de sticlă, căci sufletul acestuia se pretează desluşirii. Dar delirul sticlei implică şi senzația contrară: persoana invită, de fapt, ochiul observatorului să privească. Nu este vorba despre o încălcare a intimității ci despre o rugăminte de a fi descoperit. Transformarea în sticlă nu rezolvă totul de una singură, fireşte. Şi de ea sunt ataşate solicitări, cele mai arzătoare fiind legate de cum trebuie tratată persoana suferindă: cu mare atenție, cu grijă, cu respect. Nu e clar niciodată dacă aceste cerințe vor fi respectate. După toate indiciile, în majoritatea cazurilor nu au fost.

Sticla rămâne însă rezonantă. Frământările legate de fragilitate, transparență şi spațiul personal sunt acum mai relevante ca niciodată pentru experiența de viață a multora. Delirul de acest tip este o reacție elegantă la societatea dură prin care trebuie să ne croim drumul; o societate tot mai aglomerată, în care progresele tehnologice moderne ne izolează de semenii noştri, dar, în acelaşi timp, ne permit să comunicăm cu ei, aparent nelimitat. Delirul sticlei exprimă anxietatea socială pe care mulți dintre noi o trăim în mai

mică sau mai mare măsură. Ne permite să cerem să fim apărați de cădere şi de şocuri şi transformă un suflet pierdut, ca al lui Carol VI, în ceva ce merită prețuire şi îngrijire.

---

24. Paul Verlaine, *Versuri*, tr. G. Georgescu şi N. Condeescu, Editura pentru Literatură Universală, Bucureşti, 1967.

25. René Descartes, *Meditații metafizice*, trad. Ion Papuc, Crater, Bucureşti, 1997, p. 28 (n. tr.).

26. Miguel de Cervantes, *Nuvele exemplare*, trad. Sorin Mărculescu, Cartea Românească, Bucureşti, 1981, pp. 219, 218 (n. tr.).

Margaret Nicholson la bătrânețe, John Thomas Smith, 1800– 1828.

6. Margaret Nicholson, descendentă din Boadicea şi regină de drept a Angliei

Dimineața zilei de miercuri, 2 august 1786, Palatul St. James, Londra. O femeie de vârsta a doua, scundă, respectabil îmbrăcată, îşi face de lucru în fața reşedinței regale, angrenându-se într-o conversație degajată cu două femei pe care tocmai le-a cunoscut. Conform unuia dintre primele articole din presă despre caz, poartă hainele ei cele mai bune: „o rochie înflorată de in sau muselină, pălărie neagră cu voal, mantie de mătase neagră şi o bonetă de dimineață, cu întăritură de sârmă şi panglici albastre“.

După vreo oră, apare în peisaj şi trăsura regelui George III. Femeia ridică o hârtie în aer, iar regele se opreşte la poarta dinspre grădină, vizavi de conacul ducilor de Marlborough, coboară din trăsură şi se apropie de ea, cum face de obicei când supuşii îi cer ajutorul, deşi femeia nu are voie să se afle la mai mult de o lungime de braț depărtare de el. O ediție specială din *The London Gazette* o descrie ca fiind „destul de mărunțică, smeadă, născută la Durham, tatăl bărbier“. Alt ziar se aventurează să presupună că are cam 36 de ani, este „născută în Yorkshire“ şi are „înfățişare de străină“. Doar ultima afirmație se va dovedi adevărată. Femeia îi dă regelui hârtia (e o petiție), iar când el se apleacă s-o primească, simte o împunsătură în stomac, care-i pătrunde prin haină şi vestă. Se retrage: „Ce vrea femeia aceasta?“ Garda călare intervine repede, iar femeii îi este smuls din cealaltă mână un cuțit. Singura victimă este un nasture de la vestă. „Petiția“ e o foaie goală. Regele pare să evalueze situația, apoi declară: „Nu sunt rănit! Aveți grijă de femeie – este nebună – nu-i faceți rău.“

Femeia este imobilizată, dar nu spune nimc. Este „dusă în antecamera reginei şi rămâne acolo de la 12 până aproape de ora 17:00, timp în care, deşi i s-au adresat mai mulți nobili, nu s-a îndurat să deschidă gura nici măcar o dată, ci a părut întru totul neabătută.“

Conform ediției *The London Gazette* apărută în săptămâna aceea din 1786, evenimentul a avut un impact puternic asupra regelui: „Maiestatea Sa a intrat apoi în palat; iar odată ce şi-a revenit din surprindere, a părut adânc afectat şi a spus cu glas oarecum tremurător: «Dar se poate! Doar nu am meritat să fiu astfel tratat de vreunul dintre supuşii mei.»“ Se va vorbi mult despre îndurarea regelui manifestată prin reacția pe care a avut-o față de Margaret, în comparație cu francezii, care avuseseră de-a face recent cu un atentat asemănător la viața lui Ludovic XVI, dar îl declaraseră ca fiind un act regicid, nicidecum unul de nebunie, reacționând brutal.

Femeia este interogată şi îşi declară numele real: Margaret Nicholson. Spune că îşi va dezvălui motivele când va fi „dusă în fața persoanelor corespunzătoare“.

Povestea e înflorită cât ai clipi şi este relatată cu cea mai mare grabă de mai multe

ziare, dar *The London Gazette* din august 1786 reacționează aproape instant, trâmbițând că este de datoria publicației să prezinte adevărul-adevărat spre a stăvili „efectul răuvoitor“ al „miilor de născociri“ care circulau deja.[1] Ziarul pune capăt suspansului cu vestea esențială (regele este viu şi nevătămat) şi reproduce cu minuțiozitate de legist „amănuntele încercării lui Margaret Nicholson de a-l asasina pe Maiestatea Sa“. Face mare caz de informații triviale: cuțitul nu era ascuns în petiție, cum s-a relatat în mod repetat, ci sub mantia doamnei. Dar şi cuțitul în sine are un detaliu esențial. Ziarul spune că „instrumentul folosit a fost un cuțit de desert vechi, cu mânerul din fildeş, subțiat foarte tare de uzură către vârf; atât de subțire era, încât dacă cineva îi apăsa vârful în palmă, se îndoia aproape de tot fără să străpungă pielea.“ Cu alte cuvinte, nu era o armă letală. Prin faptul că reduce din senzaționalism, sursa aceasta devine cea mai credibilă. Nicholson nu intenționase să-l omoare pe rege.

La interogatoriu asistă prim-ministrul însuşi, William Pitt (suntem cu 10 ani înainte ca Pitt să fie martor la afirmațiile lui James Tilly Matthews despre un element trădător în Guvern şi cu doi ani înainte ca instabilitatea mintală a lui George III însuşi să-i cufunde administrația în criză). Mai sunt prezenți contele de Salisbury, Francis William Drake, ofițer în Marina Regală, şi diverşi magistrați. Nicholson începe să-şi spună povestea. A venit la Londra când avea 12 ani şi a trăit ca slujnică în mai multe „case onorabile“.[2] Îşi măsoară cu grijă cuvintele, dar nu trece mult până ajunge la tema moştenirii ei de drept. Aici răbufneşte: „a început să aiureze despre cum Coroana este a ei de drept, cum nu vrea altceva decât dreptul ei, cum are numeroase proprietăți, cum dacă nu primeşte ce este al ei, Anglia va fi înecată în sânge timp de 1.000 de generații. Mai departe, întrebată unde locuieşte acum, a răspuns cu discernământ: «La domul Fisk, papetar, colț cu Marybone Wigmore-Street.»“ După viziunea apocaliptică exprimată, revine cu picioarele pe pământ când vine vorba să dea detaliile întru totul obişnuite ale adresei ei.

Se trimite, fireşte, după domul Fisk, care este interogat şi el. Iată punctul de vedere al papetarului, aşa cum îl relatează *The London Gazette*: „Stătea în chirie la dumnealui de vreo trei ani; nu observase la ea nici un semn izbitor de nebunie, deşi e drept că uneori era tare ciudată şi adesea vorbea singură, trăia din muncă manuală etc. Alții care o cunoşteau spuneau că este foarte harnică şi niciodată n-au bănuit-o de nebunie. Când s-a trimis după domnul Monro, acesta a spus că era cu neputință să se determine cu siguranță pe loc dacă este nebună sau nu“. Domnul Monro conduce ospiciul Bedlam, ca urmaş al dinastiei de Monro care s-a aflat în fruntea instituției în ultimele decade. John Monro îl va numi pe John Haslam în funcția de farmacist al spitalului în 1795, şi cei doi îşi vor pierde împreună posturile după ancheta publică asupra abuzurilor din spital, derulată în 1816, ca urmare a mărturiei lui James Tilly Matthews.

Papetarul Fisk şi ceilalți chiriaşi spun că o consideră pe Nicholson „liniştită şi respectabilă“. Proprietarului „întotdeauna i s-a părut o persoană fără vreun gând rău şi […], deşi adeseori a părut cufundată într-o stare de absență, el nu a văzut alt semn al nebuniei acesteia în afară de acela că de multe ori dădea din buze ca şi cum ar vorbi şi părea zbuciumată, deşi nu stătea propriu-zis de vorbă cu nimeni“.[3]

După agitația ziarelor au urmat cărțile şi broşurile de largă circulație, care preluau o mare parte din conținutul articolelor publicate. Rezultatul a fost o tevatură uriaşă, cu bârfe

zemoase pe tema femeii care susținea că este monarh de drept. În luna august a anului respectiv au apărut cel puțin cinci „cărțulii“ de tipul pamfletelor de stradă mai voluminoase, intitulate *Authentic Memoirs of the Life of Margaret Nicholscon* şi *The Plot Investigated*.[4] Una dintre primele astfel de publicații i-a aparținut domului Fisk, proprietarul clădirii şi martorul existenței ei zilnice. Şi-a publicat versiunea uimitor de repede, la doar câteva zile după eveniment, pe 15 august 1786. Ca papetar, avea mijloacele să scoată astfel de cărțulii şi şi-a atras profituri considerabile. Celelalte două relatări despre Nicholson concurau cu a lui Fisk pentru acapararea pieței de ştiri şi poveşti, dar Fisk deținea avantajul pentru că o cunoştea îndeaproape. Pe copertă, imediat după nume, scrisese mândru: „proprietarul care a ținut-o în chirie“. În scurt timp, Nicholson devine un bun comercial.

Toate versiunile poveştii sunt de acord într-o privință. Afirmațiile ei sunt megalomane. Recunoaşte că a fost servitoare până nu demult, dar ține să sublinieze că a lucrat într-o casă de aristocrați. Continuă să susțină cu tărie că este regina Angliei de drept şi că George III i-a uzurpat tronul. Cere, în acelaşi timp, să fie înțeleasă. I-a scris uzurpatorului, dar scrisorile au fost, din nefericire, ignorate. La fel ca James Tilly Matthews, s-a văzut nevoită să ia măsuri directe. Insistă că nu a avut altă intenție decât să-l sperie pe rege şi s-a gândit că şocul produs de cuțit avea să aibă efectul dorit.

Se aruncă în ring tot mai multe ziare regionale, cărți şi broşuri, care reinterpretează şi înfrumusețează povestea. Se formează o buclă de feedback între cele trei cărțulii şi ziare, care se citează între ele şi fac referire la note din documentul oficial, *Examinarea lui Margaret Nicholson de către Consiliul Regelui*, până când nu se mai înțelege cine a spus ce.[5] *The Hereford Journal* susține că unele dintre afirmațiile lui Nicholson sunt adevărate. Se pare că „a trăit mai înainte în familia lordului Coventry, ca servitoare pe lângă unele dintre fiicele Înălțimii Sale“. A trecut printr-o pierdere a mijloacelor financiare care a limitat-o la o existență de zi cu zi mai puțin confortabilă şi „de atunci şi-a câştigat pâinea din munca de cusătoreasă, cu precădere de pălării şi mantii“.

Pretențiile ei la tron s-au mai manifestat şi cu alte ocazii: Consiliul Regelui află că a locuit, cu şase ani mai devreme, cu domnişoara Price de la casele Argyle, dar a plecat din serviciul ei „invocând un pretext“ şi „o avere considerabilă“. Mai locuise în casa unui pălărier (*The Hereford Journal* din 10 august îl identifică drept un anume domn Watson de pe New Broad Street), căruia îi spusese în repetate rânduri că „avea un drept temeinic la tron“. Este chemat domnul Watson şi o femeie pe nume Ann Southby care, conform *The London Gazette*, „avea în chirie camera alăturată“ celei a lui Margaret. Margaret nu pare „câtuşi de puțin stânjenită“ în fața Consiliului Regelui şi specifică iar şi iar exact la ce este îndreptățită. Vorbeşte despre toate acestea folosind termeni precum: „drept la tron, «procese», «cauză dreaptă» şi alte asemenea exprimări“.

Toți cei care o cunoşteau bine păreau să fie de acord că era o femeie muncitoare şi modestă care se apucase de croitorie ca să-şi câştige existența de când încetase să mai fie servitoare. „Fratele doamnei este un personaj respectabil, după cum spun ziarele, şi ține cârciuma Trei Potcoave de la colțul lui Milford Lane, pe Strand.“

Atitudinea mândră a lui Margaret Nicholson sugerează o femeie care păstrează o ordine scrupuloasă în casă. Realitatea era oarecum diferită.

Magistrații de la Westminster au mers la apartamentul ei să vadă ce puteau găsi dar „[N]u s-a aflat altceva acolo decât bucăți de ziare în care apăreau numele lordului Mansfield şi al altor persoane importante, împreună cu nişte notițe dezlânate care menționau diverse bunuri şi ceea ce doamna numea «clasici», cuvânt pe care nu părea să-l înțeleagă“.[6] Dincolo de snobism se întrevăd semne ale unei vieți dezordonate şi frânturi de educație. „Când magistrații au mers să-i percheziționeze locuința, nu au găsit decât trei scrisori […], iar în buzunarele doamnei trei jumătăți de *pence* şi o monedă de argint de şase *pence*, toți banii ei; cât despre îmbrăcăminte, nu deținea alta decât cea pe care o purta şi care, în afară de mantie şi bonetă, nu era prin nimic deosebită. Lordul Sydney i-a comandat haine şi toate celelalte necesități, de care avea mare nevoie.“ Nu avusese nici o plasă de siguranță când renunțase la munca de slujitoare. Căzuse în sărăcie.

Ce era de făcut cu Margaret Nicholson? Arhiepiscopul de Canterbury, Lordul Cancelar, Avocatul General şi doctorii Monro senior şi junior de la Spitalul Bethlem se alătură Consiliului Regelui pentru a medita asupra problemei.

Consiliul decide s-o trimită să locuiască la un anume domn Coates, unul dintre mesagerii oficiali ai regelui. Acolo o vizitează judecătorul Addington, iar doamna îşi repetă nemulțumirea. Regele nu are nici un drept la coroană. Îi aparține ei.

Pe 9 august 1790, Coates cheamă o trăsură şi o duce la Bedlam, în Moorfield, la nord de centrul Londrei, însoțită de o infirmieră şi mesagerul regelui. I se spune că merg „la o sindrofie“, iar ea acceptă bucuroasă.[7] „Era foarte bine dispusă“, spune *The London Gazette* „şi a vorbit foarte rațional tot drumul […] Odată intrată la Bedlam, a fost întrebată dacă ştia unde se află. A răspuns «Ştiu prea bine.» Administratorul spitalului i-a arătat multă bunătate şi a invitat-o, împreună cu însoțitorii săi, să cineze cu el, ceea ce au şi făcut, iar în tot acest timp doamna a părut întru totul stăpână pe sine, mai puțin când s-a menționat numele regelui“, ocazie cu care a spus că „se aştepta să vină s-o viziteze“.

Este internată fără împotrivire şi dusă în aripa de vest, unde trăiesc femeile, în celule dispuse de o parte şi de alta a unui coridor principal. Când este întrebată dacă se va supune regulilor, răspunde „Desigur“. Este cooperantă. Cu toate acestea, „i se pune un lanț la picior, prins în podea“, dar în acest timp „a fost pe deplin liniştită şi nu a părut să observe“. Margaret rămâne stoică. Registrul de internări îi consemnează intrarea în spital. Este confirmată de comitet în ziua de sâmbătă, 12 august 1786.

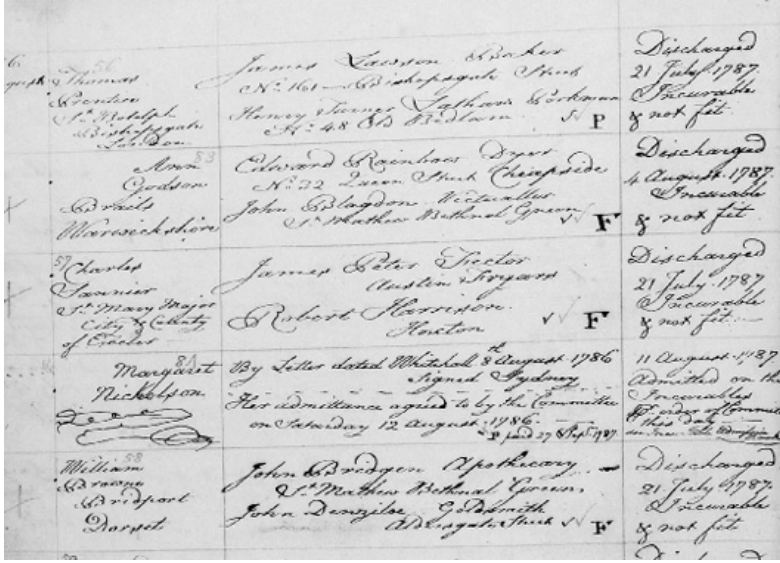

Margaret Nicholson este internată la Spitalul Bethlem: 11 august 1787, „internată la incurabili“.

Un an mai târziu, în data de 11 august 1787, registrul arată că a fost transferată în partea din spital dedicată „incurabililor“. După alți zece ani, în 28 ianuarie 1797, un anume James Tilly Matthews este internat şi el şi dus în aripa de est, a bărbaților. Mai târziu este transferat şi el la secția de incurabili. Matthews şi Nicholson vor petrece o perioadă foarte îndelungată la Bedlam şi vor căpăta, cu trecerea anilor, o faimă care se întinde cu mult dincolo de zidurile spitalului. Dar nu există informații şi însemnări despre ce făceau acolo, nici din zvonuri despre reputația lor şi nici din vreo frântură de conversație personală. În mod normal, bărbații şi femeile nu-şi petreceau timpul împreună, dar Margaret şi James aveau parte uneori de tratament special. Amândoi erau ranchiunoşi față de autorități. Amândoi încercau să-şi mențină o atitudine demnă şi apetitul intelectual – îi interesa lumea de afară. Amândoi credeau că sunt persecutați de personaje puternice.

După cum au aflat cei care i-au intrat în apartament, Nicholson avea puține posesiuni, iar odată ajunsă la Bedlam „prin urmare [i] s-au cumpărat două furouri noi […], o pereche de pantofi […], un jupon negru matlasat“.[8] Tot felul de oameni o cercetau cu ochi curioşi şi diverse persoane şi-au exprimat opinia asupra ei. În ospiciu, şi-a pierdut din nou calmul. Un medic a găsit-o „în mari convulsii, de parcă făcea un efort să plângă, spunând în acelaşi timp că «lacrimile ar uşura-o!»“ Medicul în cauză decide că este „deranjată mintal“.[9]

În data de 10 august 1786, ziarul *The Belfast Evening Post* reflectează asupra stării ei de spirit reale: „În unele răstimpuri, nebunii capătă rațiune şi sunt în stare să vorbească de parcă ar fi întregi la minte; dar când sunt descusuți în amănunt despre vreo nelegiuire a lor, rătăcesc prin labirinturile dezlănțuite ale închipuirii tulburate şi-şi dau în vileag nebunia. Astfel pare a fi Margaret Nicholson“. Aproape la fel o descrie şi personalul spitalului: foarte schimbătoare, pendulând de la o stare la alta. Thomas Monro conduce instituția şi reprezintă a treia generație a unei mari familii de doctori scoțieni. Numirea lui

a fost controversată. A dobândit postul fără să fie ales formal. Banii spitalului încep să se termine, iar deciziile şi competenţa îi sunt puse la îndoială constant. A făcut parte din Consiliul Regelui, deci deja şi-a format părerea despre Margaret. Îi oferă o formă de ajutor. Nu doar cu hainele noi, ci şi prin faptul că-i face publică povestea.

În mod remarcabil, Nicholson reuşeşte să obţină publicarea petiţiei ei, în data de 28 august 1786. Vorbind lumii din celula de la Bedlam, expune nedreptatea situaţiei ei, adăugând şi un pomelnic de solicitări noi. Se trage din „Boadicea, regina britanică“ şi crede că „miniştrii voştri sunt nişte nemernici – îi zdrobesc pe săraci sub călcâie cu taxe monstruoase, ne-au pus impozite pe panglici, pe mănuşi, pe pomadă şi pe apa parfumată[27]. Faceţi-mă general, faceţi-mă mareşal de armată şi voi nărui meterezele de la Woolwich[28] şi voi distruge pietrele mâncate de stricăciune ale Turnului Londrei. Toată averea ei se rezumă acum la un corset elisabetan şi un *farthing* al reginei Anne.[29] Ai milă de suferinţele ei, o, rege. Usucă lacrimile greu lovitei Margaret Nicholson; moştenitoarea tronului lumii vrea pâine“. „Astfel spune Margaret Nicholson“, adaugă ea, pledându-şi cauza la persoana a treia pentru efect dramatic.[10]

Relatările despre ea continuă, în ritm mai lent, de-a lungul a mai multe decenii, iar articolele de jurnal furnizează regulat ştiri despre viaţa lui Margaret Nicholson. „Peg“, cum fusese poreclită, era descrisă de obicei ca o fată bătrână nebună. Dar prin următoarea ei mişcare îndrăzneaţă ies la iveală calităţile unei eroine romantice.

A primit permisiunea de a se plimba liberă prin grădina de la Bedlam şi a profitat de asta ca să-şi facă un plan. „A făurit, cu o oarecare ingeniozitate, o scară din două cozi de mătură legate una de cealaltă cu fâşii tari rupte din pătura ei“, spune *The Kentish Gazette*, în data de 30 noiembrie 1790. „Cu încropeala aceasta simplă, a reuşit să urce pe zid şi astfel a evadat fără greutate.“ Fuge din spital!

Unde s-ar putea duce? Dă fuga la stabilimentul „respectabil“ al fratelui ei, George, cârciumar la Trei Potcoave, pe Strand. Dar cei de la spital îşi dau seama repede unde a plecat şi o urmăresc. Este prinsă. De data aceasta, se pare că se opune, dar este imobilizată fără prea mare greutate. Mai bine de un secol mai târziu, imediat după Primul Război Mondial, doamna M. va face o încercare asemănătoare de evadare din ospiciul ei de la Paris, disperată să-şi continue războiul de gherilă împotriva conspiraţiei dublurilor. Nici ea nu va reuşi.

Margaret se întoarce la Bedlam pe termen lung. Dar cum a ajuns o femeie discretă şi harnică să creadă nu doar că i-a fost răpită o avere, ci şi că tronul Angliei era de drept al ei? Ce i-a provocat delirul?

Documentele parohiale din târgul Stokesley, aproape de Stockton-on-Teels, din nordul comitatului Yorkshire, arată că Margaret Nicholson s-a născut în data de 9 decembrie 1745; avea deci 40 de ani când i-a apărut numele în ziare pentru prima dată. Reporterii nu greşiseră prea mult în schiţele lor biografice. Tatăl ei, Thomas Nicholson, era bărbier, iar Margaret era al patrulea copil al lui şi al soţiei, Anne.[11]

În anul următor naşterii ei, Stokesley este zguduit de frământări anti-catolice provocate de revolta iacobină din Franţa. O gloată dărâmă şi incendiază o biserică a catolicilor. John Wesley[30] a predicat de multe ori la Stokesley între 1752 şi 1790, în capela metodistă construită pentru el. Principala industrie locală era producţia de fibre de in,

precum şi torsul şi țesutul fibrelor rezultate. Când Margaret era mică, procesul era doar parțial mecanizat şi se efectua în casele oamenilor. Deşeurile din procesarea inului mergeau la moara de hârtie.

Authentic Memoirs recunoaşte, cu unele strâmbături din nas, că doamna ştia să scrie şi să citească şi că a dezvoltat o pricepere impresionantă la cusut: „prin îngăduința părinților“, primind „o educație întrucâtva superioară aceleia a fiicelor negustorilor de rând din acea parte a țării, a învățat să citească, să scrie şi să lucreze cu acul, în această ultimă privință fiind foarte pricepută şi muncind cu destulă delicatețe şi îndemânare încât să-şi câştige o subzistență confortabilă.“ În localitate exista şi o şcoală caritabilă. Se poate să fi făcut ucenicie ca slujnică în parohie. Mai târziu, la fel ca doamna M., iese în evidență ca fiind o femeie cultivată, iar scrisul ei are o calitate expresivă, fiind organizat pe teme şi imagini, deşi scrisorile ei nu au aproape nici un sens logic sau gramatical. Este o entuziastă consumatoare de literatură. Într-o scrisoare citează personajul Violei din *A douăsprezecea noapte*, iar William Knollys, al optulea conte de Banbury, spune că i s-au dat „dicționare să citească“ în perioada cât a fost legată cu lanțul de podea la Bedlam.[12] Fratele lui Margaret, George, spune că „s-a dedicat lecturii *Paradisului pierdut* al lui Milton şi altor asemenea cărți“.[13]

La un moment dat, George s-a mutat şi el de la Stokesley la Londra. Fireşte, dintr-un venit de bărbier nu putea întreține familia numeroasă rămasă în Yorkshire şi, deşi mama lui Margaret, Anne, suplimenta câştigurile lucrând în industria inului, ca multe alte femei, Margaret şi fratele ei erau nevoiți să-şi câştige singuri existența. Au considerat că aveau mai multe şanse la Londra. George s-a descurcat bine. Trei Potcoave a prosperat sub conducerea lui.

La 12 sau 13 ani, Margaret a devenit cameristă şi şi-a găsit de lucru în câteva case de seamă, printre care a lui Sir John Seabright, înainte să fie angajată de lordul Coventry. Nimeni nu a menționat vreun semn de boală mintală.

Authentic Memoirs conține şi alte observații despre caracterul ei, care contrazic imaginea general acceptată a unei servitoare harnice. O sursă spune că e pornită pe câştig prin orice mijloace, cum obişnuiesc să fie tinerele acestea, cu o „îndrăzneală, viclenie şi sârguință rareori întâlnite la vârste mai târzii“. Volumul sugerează că a căpătat idei mai presus de rangul ei din „aparența unei posibile înaintări în slujbă“ la familia Boothby, evident o casă însemnată. Faptul „a aprins scânteile adormite ale mândriei care stăteau ascunse în adâncurile inimii ei“. Mândria, „mândria cea nimicitoare“, îi aduce nenorocirea. Îi inspiră o „superioritate insolentă“ față de celelalte servitoare. Se crede mai bună decât ele. Fratele la care a fugit spune şi el diverse poveşti despre ea. George Nicholson i-a relatat, se pare, lui Fisk că sora lui „era nebună de ani buni şi că nebunia ei era pricinuită de mândrie“. Iată încă un om prins într-o poveste moralizatoare.

Apoi, în capitolul final al broşurii, domnul Fisk, papetarul, face o afirmație senzațională. Stop tipar: i-au ajuns sub ochi „mai multe amănunte legate de Margaret […], care mi-au fost comunicate recent“. Nu spune care sunt acestea, căci el este un simplu mesager, dar „domnul Paul (cunoştință comună a lui Nicholson şi Fisk), doamna Fiske şi alții au altă părere“ despre femeia aceasta şi aşa-numita ei nebunie. Nu este câtuşi de puțin delirantă. Umblă vorba că „a lucrat cu mare viclenie şi meşteşug“ în „ştiința“ de a

„extorca“. Caută sprijinul financiar al unui rege „generos“. Încearcă să-l păcălească pe monarhul nostru cel îndurător să-i dea bani. Şi a funcţionat, nu-i aşa? A primit haine noi şi un acoperiş deasupra capului gratuit.

De fiecare dată când ni se pare că începem s-o cunoaştem pe Margaret, să ne formăm o imagine despre ea, se amestecă din nou elementele portretului-robot. Însemnările sunt pline de relatări din auzite, transformate în fapt acceptat prin simpla virtute a cercurilor nesfârşite de repetiţii, în care o sursă preia un articol citat de alta, şi tot aşa. Oare ceilalţi se folosesc de Margaret ca să facă bani şi poate chiar să o atragă în propriile conspiraţii paranoice? Dacă Margaret este, de fapt, o maestră a escrocheriei? Oare povestea ei este cu totul alta?

Există lacune. Se mută de la o casă la alta, dar nu sunt numite decât câteva dintre familiile la care a lucrat mai recent. Nimeni nu-i menţionează confesiunea, dar nici lipsa credinţei. Există în evidenţa publică o Margaret Nicholson care s-a căsătorit cu un Richard Wilson în data de 5 septembrie 1773, la Kirkby, Cleveland, la trei kilometri de Stokesley. Margaret a noastră ar fi avut 27 de ani. Un Richard Wilson, născut în 1736, moare la Stokesley în 1822, la 86 de ani. Un alt Richard Wilson moare la Stokesley în 1784. Încă unul pe 27 aprilie 1777, la Stainton. Dar este de aşteptat să apară mai multe Margaret Nicholson în zonă: numele de familie este frecvent în împrejurimi şi nu există nici un indiciu că Margaret a noastră ar fi fost vreodată căsătorită sau că ar fi plecat din Londra în anii 1770. Totuşi, vedem aici dubluri ale lui Margaret şi un soţ-fantomă: vieţi paralele.

Fisk se pricepea să vehiculeze afirmaţii senzaţionale pentru câştig. În 1781, după ce un chiriaş l-a acuzat pe nedrept de contrafacere, a publicat *Cazul lui Jonathan Fiske, librar: judecat şi achitat onorabil de tribunalul Old Bailey, întrunit în iunie 1781, sub acuzaţia infamă a lui Patrick Roche Farrill, de contrafacere: cu anecdote despre reclamant şi părtaşa lui adulteră, Alice Harriot Herbert care trăieşte cu el*.[14] Rezervă cel mai snob dispreţ pentru Alice, „părtaşa adulteră“.

Cel mai probabil, Margaret a fost slujnică tot timpul cât a stat la Londra. În unele momente, o putem plasa cu certitudine într-o casă sau alta, în care îşi vede de treabă.

Într-un asemenea context, apare în centrul unei situaţii compromiţătoare, în casa unde trăia şi lucra. De data aceasta, *The Scots Magazine* este ziarul care face o afirmaţie şocantă. Există până şi un martor. Publicaţia expune detaliile şi subliniază aluzia: „Margaret Nicholson a trăit cu ani în urmă la o doamnă de calitate de pe Brudenel Street, fiindu-i servitoare. Îi făcea vizite valetul stăpânului“. Margaret primea vizite nocturne de la un bărbat. Iniţial nimeni nu a crezut acest lucru. Femeia se considera suficient de isteaţă încât să păstreze secretul, „purtările faţă de familie îi erau foarte reţinute; dar unul dintre membrii ei, întâmplându-se să rămână treaz după ce ceilalţi s-au culcat şi urcând la etaj cu pas uşor, la o oră târzie, l-a surprins pe valet ieşind din camera ei“.[15]

Respectivul membru al familiei a fost, se pare, şocat. Nu-i trecuse prin minte nimănui că ar fi fost în stare de aşa ceva, spune *The London Gazette*, pentru că până în seara aceea toţi o crezuseră „de un fel reţinut şi atent; rareori supusă ieşirilor de veselie mai însufleţite; seriozitatea aceasta ceilalţi servitori o vedeau drept înfumurare“. Familia nu şi-ar fi închipuit că valetul „ar fi avut sorţi de izbândă pe lângă ea“. Iată jigniri mascate sub forma unor complimente, cu o pricepere de prestidigitator. E mult prea ţeapănă şi plictisitoare ca

să fie vinovată, dar asta nu face decât să sporească şocul faptului că acuzaţia este adevărată. Sursa din casă, oricine ar fi fost, nu se poate abţine de la o bârfă bună. „După o asemenea descoperire, cu toţii ştim cât de nerăbdător este cel care a aflat-o să-şi despovăreze mintea […], iar a doua zi de dimineaţă servitorii făceau haz pe seama mironosiţei celei stăpânite, cum îi spuneau ei; nu a trecut mult şi ştirea a ajuns la urechile doamnei casei“. Simţim izul inconfundabil al unui scandal de alcov.

Şi Margaret, şi valetul au fost concediaţi. Împreună, şi-au căutat altă casă şi au găsit una, unde au rămas o vreme. Dar au fost nevoiţi să plece şi de acolo şi au căutat o a treia, iar aici lucrurile chiar au luat o întorsătură rea pentru Margaret. Valetul a decis să-şi crească şansele să obţină un loc de muncă şi a părăsit-o. Apoi a alergat după bani, îndreptându-şi „atenţiile către o persoană cu ceva proprietăţi; cu care s-a şi căsătorit, apoi a plecat din locul unde trăia cu Margaret şi s-a făcut hangiu pe Western Road“.

Margaret fusese considerată (în general) muncitoare şi disciplinată. Acum era o renegată, libertină sexual, promiscuă. Singura dovadă: întrezărirea pentru o clipă a unui bărbat la uşa camerei ei după lăsarea întunericului. Demnitatea câştigată cu munca neobosită în casă s-a evaporat din cauza unor şuşoteli. Au urmat alte bârfe, cum că rămăsese însărcinată şi copilul îi fusese luat la scurtă vreme după naştere. A fost umilită în fel şi chip.

Conform editorialului din *The London Gazette*, Margaret s-a ascuns de lume. Ziaristul oferă o explicaţie pentru o tulburare mintală ca a ei: „Gândirea intensă la un subiect slăbeşte mintea; iar la un temperament deja înclinat către melancolie, însumarea de griji şi necazuri sporeşte în mod necesar gândirea intensă, care nu poate duce decât la un paroxism de nebunie“. Îşi iţeşte capul din nou vechea boală. În situaţia aceasta, melancolia este un cadru sentimental pentru povestea tristă a unei femei înnebunite de suferinţele inimii. Dar, în acelaşi timp, ne trimite înapoi la un sfat foarte practic din capodopera lui Robert Burton pe acest subiect. Îndrumarea se dovedeşte din nou utilă, după mai bine de un secol şi jumătate: „Pentru a înlătura urmările rele ale melancoliei este nevoie de tovărăşie şi de schimbare“, dar ea, se pare, nu a apelat la nici unul dintre aceste remedii; până şi fratele ei recunoaşte că rareori venea pe la el. Se pare că s-a izolat chiar şi de singura rudă la care putea ajunge. *The Plot Investigated* preia unghiul romantic asupra necazurilor ei. Alte ziare se aliniază şi ele la poveste şi vin cu detalii noi despre ce a urmat. „După aceea a încetat să-şi mai caute de lucru ca slujnică şi a început să-şi câştige pâinea cu acul.“ *The Scots Magazine* completează: „De atunci înainte s-a abandonat singurătăţii; şi astfel, poate, s-a sădit sămânţa tulburării ei“.

Margaret se întreţinuse cu meseria ei de când avea 12 ani, dar când o întâlnim noi, de-abia se descurcă să mai facă rost de câte o lucrare. În lipsa unei case în care să servească, îşi câştigă existenţa din cusut. Se pricepe, dar este o piaţă supraaglomerată şi prost plătită, în care se trăieşte de pe o zi pe alta.

The London Gazette înfloreşte o ştire despre starea lui Nicholson, amintindu-le tăios cititorilor cât de uşor este să decazi din „societatea bună“ după doar câteva ghinioane sau ca urmare a unor alegeri personale neinspirate: „Nu este nici un secret câte mii de femei duc lipsă de pâine şi se străduiesc să se întreţină cu acul; de aici trebuie să deducem că felul ei de trai trebuie să fie plin de lipsuri şi strâmtorat, iar lipsa de hrană, mână în mână

cu grija care o însoțește, va spori desigur slăbiciunea mintală care rezultă din melancolie; așadar, efuziunile unei minți în aceste împrejurări trebuie să se afle dincolo de stăpânirea rațiunii“.

Cine este de vină pentru această răsturnare a sorții? Greu de spus. Margaret nu are ce să facă dacă un iubit alege s-o respingă în favoarea altei femei mai bogate.

Astfel, Margaret începe să-şi construiască o versiune alternativă a evenimentelor care au adus-o în această situație tragică. Este, de fapt, de sânge nobil. Prin urmare, merită deferență, demnitate, admirație chiar. Dreptul acesta din naştere mai are ataşată şi o moştenire pentru care trebuie să lupte. Ba chiar o coroană. „Monarhul“ care-i ține locul este un impostor. Trebuie să revină pe calea cea dreaptă şi să-i dea înapoi ceea ce-i aparține de drept, sau se va vedea nevoită să ia măsuri mai drastice pentru îndreptarea relelor şi restabilirea propriei reputații.

Delirul îi dă o traiectorie. O duce la Palatul Saint James, cu o petiție goală într-o mână şi cu un cuțit de desert mic şi bont în cealaltă.

Povestea lui Margaret Nicholson capătă relevanță în istoria delirurilor. Megalomania ei o propulsează pe scara socială, pe o poziție mai înaltă decât a regelui însuşi. În plus, o transformă într-o *cause célèbre*. Vizitatorii spitalului îşi exprimă oroarea față de fapta ei din ziua aceea de la palat, dar tot vor s-o cunoască. În timpul cât este internată în spital, are întrevederi cu doctori şi membri ai publicului larg, iar relatările lor impresionate ne invită în lumea ei intimă. Lumea ospiciului.

Peg Nicholson va rămâne un obiect al curiozității vizitatorilor de la Bedlam timp de patru decenii. De-a lungul anilor o vizitează mulți ziarişti, care uneori aduc cu ei artişti care să-i facă portretul. Se dă o deosebită atenție şi felului cum se îmbracă; trăsăturile îi sunt exagerate până la caricatură.

La fel cum s-a întâmplat cu Spiera, delirul lui Nicholson este transformat iar şi iar în propagandă. Este adus în discuție când vine vorba de starea spitalelor de boli mintale ale Marii Britanii. Într-o caricatură făcută de Rowlandson[31] în 1793, intitulată „O ocheadă în Bethlehem“, apare ca o figură grotescă, cu ochi sălbatici, încoronată cu paie, din care ține smocuri în pumnii întinşi înainte. În alt desen, îl reprezintă pe Charles James Fox[32] în haine de femeie, atacându-l pe rege. Un portret în acvaforte în cadru oval, pentru coperta revistei *New Lady's Magazine*, o descrie de-a dreptul sclipitor, cu perle şi panglici în păr. Dar cel mai surprinzător este alt portret, de mai târziu. O reprezintă pe Margaret Nicholson la bătrânețe şi îi aparține lui John Thomas Smith, pictor, gravor şi arhivar la British Museum, care i-a fost mentor pictorului romantic John Constable în tinerețe şi prieten lui William Blake. Smith, bârfitor şi provocator, a rămas în strânsă legătură cu scena artistică şi literară londoneză timp de peste 60 de ani.[16] Era cunoscut pentru abordarea lipsită de sentimentalism, care-i surprindea modelele cu un fel de „candoare malițioasă şi detaliu viu“. În portretul făcut de el, Nicholson este o femeie cu un hău de experiență în ochi. Fixează publicul cu o privire pătrunzătoare de sub o bonetă plisată, cu un şal deasupra.

Mulțimea de vizitatori de la Bedlam ilustrează curiozitatea secolului al XVIII-lea față de „nebuni“. Unii sunt rude cu rezidenții, ca familia loială a lui James Tilly Matthews, alții sunt demnitari străini trimişi la Londra, alții simpli excursionişti de o zi care vin aici să se

distreze, ca la grădina zoologică. Guvernatorii spitalului interzic vizitele din afară, dar de-a lungul anilor, Margaret rămâne personajul pe care oamenii vor să-l vadă mai mult decât pe oricine altcineva.

Nicholson fusese declarată oficial nebună, dar o înălța cultul personalității creat în jurul ei. Oamenii rezonau cu ceva din povestea ei, din versiunea proprie a realității şi din credința ei în ce merita. Se identificau cu ea şi-i tolerau delirul de grandoare.

Romanciera germană Marie Sophie von La Roche a obținut acces nemijlocit la Margaret Nicholson. Era mare amatoare de călătorii şi a ținut un jurnal detaliat. Preludiul întâlnirii a fost un tur al Londrei, în care a fost dusă până la intrarea Palatului St. James şi i s-a arătat locul exact unde „nebuna Nicholson a atentat la viața regelui“.

Von La Roche o vizitează apoi la Bedlam, pe care-l numeşte „loc de pelerinaj“ pentru germani. Proporțiile colosale ale clădirii şi statuile impunătoare de la intrare o impresionează. Găseşte interiorul surprinzător de calm, celulele destul de bine dotate şi o impresionează Monro, directorul. Este dusă să vadă celebritatea spitalului. „«Iar acum», spuse supraveghetorul, cu cheia uşii în mână, «vă voi arăta-o pe doamna Nicholson.»“[17] Von La Roche relatează întâlnirea în detalii vii: „Mă cutremuram la gândul că voi vedea o persoană cu instincte criminale“, spune ea, dar i s-a înfățişat o femeie „îngrijit îmbrăcată, cu pălăria pe cap şi mănuşile şi cartea în mână, care s-a ridicat la vederea noastră şi ne-a pironit cu privirea ei cenuşie, groaznică“.

La fel ca James Tilly Matthews câțiva ani mai târziu, Margaret beneficia de anumite privilegii mai presus de ale celorlalți pacienți deliranți, inclusiv faptul că primea hârtie şi cerneală ca să se exprime. În timpul întrevederii, călătoarea noastră, von La Roche, asistă la o scenă emoționantă şi intimă între pacientă şi un inspector. Oficialul observă penițe pe jos, iar Nicholson îi spune că nu sunt bune de nimic. Tocmai îi scrie o scrisoare unui personaj regal. Vrea să se căsătorească cu prințul Țării Galilor. Ridică pagina, arătând un scris de mână elegant, dar se declară nemulțumită de compoziție. „Priviți aici, primele rânduri au fost bune, dar nu pot îngădui ca prințul să vadă restul“, spune ea. Inspectorul se oferă să-i aducă penițe noi. Von La Roche priveşte cum „femeia tristă îi mulțumi inspectorului“. Acesta o întreabă dacă are destule cărți de citit. Ea îi arată că i-au mai rămas doar câteva pagini, iar el îi spune că-i va mai aduce alte cărți. Nicholson revine la volumul pe care îl avea în mână: „Pe Shakespeare îl citea atât de absorbită“, spune von La Roche.

Un alt călător, Jacques de Cambry, venit din Franța pre-revoluționară, ne oferă o altă descriere a lui Nicholson la Bedlam, doi ani mai târziu, în 1788. Interesul lui era unul politic: posibilul act de regicid era tratat foarte diferit la Londra față de cum se procedase în Franța cu bărbatul care încercase să-l omoare pe Ludovic XVI. Atacatorul fusese considerat întreg la minte şi nu i se arătase nici o milă. La fel ca von La Roche, o găseşte pe Nicholson bine îmbrăcată, purtând o pălărie neagră. Acum citeşte *Nevestele vesele din Windsor*.[18]

Nicholson rămăsese o cititoare vorace a marilor opere literare. Poate că la un moment dat i-a fost adus şi romanul popular al lui Samuel Richardson din 1740, *Pamela*. Era deja clasic; protagonista lui, o servitoare, se căsătoreşte în cele din urmă cu stăpânul casei. *Pamela* reprezintă o epocă în care mobilitatea socială este posibilă, chiar şi pentru femei.

Potențialul este recunoscut, iar cei virtuoşi şi talentați pot depăşi barierele de clasă. Rolurile profesionale le rămâneau interzise, dar contractarea unei căsătorii avantajoase era o cale perfect legitimă şi se folosea de aptitudinile naturale ale femeilor. Un scandal romantic însă putea în continuare să nimicească pentru totdeauna respectabilitatea greu dobândită. Lucru pe care Nicholson îl ştia cum nu se poate mai bine.

Deteriorarea clădirii în care funcționa Bedlam se accelera. În 1814, când Nicholson era în instituție de aproape 30 de ani, Edward Wakefield, *quaker* şi susținător de marcă al reformei „caselor de nebuni“, a vizitat spitalul de mai multe ori. L-a găsit incapabil să satisfacă reperele unui „tratament moral“ modern: pacienții nu sunt împărțiți corespunzător pe tipuri, ci trăiesc toți împreună, indiferent de gradul de violență manifestat.

Mărturia lui Wakefield, cum că la Bedlam pacienții incurabili sunt înlănțuiți în continuare, face ca un Comitet numit de Camera Comunelor să planifice o reformă majoră. Lucrurile ieşite la iveală în 1816 duc la demisia lui Thomas Monro. Se consideră că „a arătat lipsă de omenie“ față de pacienți. Acelaşi raport îl înlătură din instituție şi pe John Haslam. Mărturiile lui James Tilly Matthews despre abuzurile din spital au greutate, în ciuda anilor de dezbateri despre gradul lui de sănătate mintală. În altă răsturnare de situație ironică, Thomas Monro avea să fie cel chemat să-şi exprime opinia despre boala mintală a regelui George III. După plecarea de la azil, Monro începe o nouă viață ca mecena şi colecționar de artă reputat, stabilind un cerc artistic important în locuința lui de la Londra, frecventat şi de pictorul J.M.W. Turner. În anii mai târzii, se pare că Monro a suferit şi el de un delir. Susținea că are puterea de a învia morții şi de a-i trimite pe vii în lumea de dincolo.

Odată înlăturat vechiul regim, se comandă în cele din urmă construcția unui nou spital Bedlam, iar clădirea veche este lăsată să se scufunde în groapa de gunoi pe care fusese ridicată. Margaret Nicholson şi ceilalți pacienți de la Bedlam sunt transferați de la Moorfields în ospiciul nou de la St. George’s Fields, din Lambeth, în august 1815. Călătoresc cu un convoi de trăsuri închiriate. Undeva în ele se află şi James Tilly Matthews.

O persoană anonimă din interior povesteşte despre Bedlam pe vremea când Margaret era internată acolo de 36 de ani. În continuare neagă că ar fi vrut vreodată să-i facă rău regelui şi insistă că întotdeauna a avut o mare stimă pentru el. Spune că a mers să-l vadă în persoană doar pentru că-l cunoscuse în copilărie. Nicholson nu a renunțat niciodată la pretenția de regalitate. În clădirea nouă primeşte condiții de locuit şi mai privilegiate deoarece, chiar şi după atâția ani, „niciodată nu a prezentat vreun simptom vădit de nebunie“ şi este „liniştită şi calmă“, aşa cum o descriau vecinii de la locuința închiriată cu mulți ani în urmă. Acum i se permite chiar să trăiască separat de toți ceilalți internați răufăcători, „într-o secție stabilită ca loc de îngrijire pentru cei vârstnici şi infirmi care sunt liniştiți şi nu fac rău. Se bucură de o stare bună de sănătate, are obiceiuri aşezate, este curată şi atentă față de micile ei preocupări şi doreşte să se facă folositoare, în măsura în care i-o permite vârsta înaintată.“

În anii mai târzii dezvoltă, se pare, o aversiune față de pâine, dar i se dă în schimb turtă dulce, care îi place, şi tutun de prizat, pe care-l adoră: „luxul ei preferat, pe care îl

consumă în cantitate mare“.

În cele din urmă, surzește complet şi rareori mai poate fi convinsă să vorbească, dar se pare că rămâne sănătoasă şi binedispusă până la moarte.[19]

În seara de 15 mai 1800, are loc un alt atentat la viața lui George III. James Hadfield trage cu pistolul în rege la teatrul Royal Drury Lane. Făptaşul este adus la Bedlam. Să-l fi întâlnit Nicholson pe Hadfield? Dar James Tilly Matthews? Probabil că nu. Guvernatorii de la Bedlam construiseră o aripă pentru „nebunii criminali“ după o altă încercare nereuşită de regicid, în 1816.

Margaret Nicholson a murit în data de 14 mai 1828, după 42 de ani petrecuți la Bedlam. I-a supraviețuit cu cinci ani regelui George III şi a rămas convinsă până în ultima clipă că era moştenitoarea de drept a jumătate din țară.

Potențialul subversiv al cazului lui Nicholson a fost observat de un tânăr poet pe nume Percy Bysshe Shelley. Acesta publica în 1810 *Posthumous Fragments of Margaret Nicholson* (*Fragmente postume de Margaret Nicholson*), în anul în care apărea şi cartea lui John Haslam despre James Tilly Matthews şi despre al său război de țesut gânduri. Cartea lui Shelley era o culegere de poezii cu subtitlul *Poeme găsite printre hârtiile cunoscutei femei care a atentat la viața regelui în 1786*. Publicația este o glumă, desigur. Pretinde că fragmentele sunt, de fapt, însemnările şi efemeridele lui Nicholson, găsite în camera ei printre lucrurile personale. Sunt, de fapt, creații de ficțiune ale lui Shelley, printre care şi scrisori în care Nicholson îşi expune pretenția la statutul regal. Este un joc, dar conține un element de seriozitate. Deghizându-se în Margaret Nicholson, Shelley atacă monarhia britanică cu mult mai multă violență decât a făcut-o ea cu cuțitul bont de desert. O numeşte o instituție despotică şi evidențiază nedreptatea nebunească a primogeniturii.

Întâlnirea lui Nicholson cu regele Angliei a avut loc cu doar câțiva ani înainte ca Revoluția să mătur Franța. Convingerea ei că avea dreptul la tron era delirantă, dar şi destabilizatoare. Delirul ei ținea de o pretenție personală la putere, dar era în acelaşi timp un act simbolic, care critica o societate în care favorizați erau cei din elită. Era o cerere de atenție din partea unei femei de rând, a unei croitorese, fiica unui bărbier din nordul comitatului Yorkshire, soră de cârciumar. Monarhi absoluți, luați aminte.

Documentele vremii cad de acord asupra cauzei delirului lui Margaret Nicholson şi învinuiesc iubirea şi ambiția. Oricât am încerca să-i alcătuim femeii un portret-robot mai precis şi mai drept, nu avem la dispoziție decât fragmente de informație. În cele din urmă, nu avem cum să o vedem Margaret aşa cum a fost ea în realitate şi nu-i putem urmări biografia prin hățişul de relatări contradictorii, reinventări şi bârfe. Putem totuşi să ascultăm ce are de spus delirul de care suferea şi să plecăm urechea la propriile ei cuvinte. Acestea sunt cele mai limpezi resurse de care dispunem. Restul este zgomot de fond. Ea ne spune cum vrea să ne purtăm cu ea. Ne povesteşte despre speranțele şi fricile ei, despre nedreptate, despre neşansa neiertătoare, despre o viață trăită muncind din greu, fără nici o recompensă. Atât. De fapt tocmai aceasta este cea mai de seamă virtute a delirului: este limpede precum cristalul, când totul în jur este confuz, contradictoriu sau opac.

---

27. În urma succesului taxei pe pălării impuse în 1784, Guvernul aplica în anul următor un sistem de „taxă de timbru“ pentru mănuşi, parfumuri şi pomezi; fiind uşor de evitat şi greu de

verificat, taxa a generat venituri neglijabile şi a fost retrasă în 1794 (n. tr.).

28. Unde se afla Arsenalul Regal (n. tr.).

29. Monedă cu valoarea de un sfert de penny; în 1714, lansarea unei noi serii (marcată cu profilul reginei), prima după o lungă pauză, a fost suspendată la moartea monarhului în acelaşi an. Puţinele monede ajunse accidental în circulaţie erau considerate, în mod nefondat, de mare valoare şi păstrate ca rarităţi preţioase (n. tr.).

30. Teolog englez (1703–1791), fondatorul mişcării metodiste în Biserica Anglicană (n. tr.).

31. Desenator şi caricaturist influent (1757–1827), creator al personajului John Bull, personificare a Marii Britanii (n. tr.).

32. Om de stat Whig (1749–1806); după ce a format un guvern de coaliţie cu un fost rival politic, a fost înlăturat de la guvernare în 1783 de regele George III, care l-a înlocuit cu William Pitt cel Tânăr; acesta devenea cel mai tânăr prim-ministru al ţării, la 24 de ani, iar Fox avea să-i fie rival convins (şi critic înverşunat al regelui) timp de peste 20 de ani (n. tr.).

Ludovic Capet primit în Hades, Villeneuve, c. 1793.

7. Ceasornicarul care şi-a pierdut capul

1793, Marais, arondismentul al treilea, Paris, la cinci kilometri nord de catacombe peste fluviu, la un kilometru şi jumătate de sediul Poliţiei de pe Île de la Cité şi la aproape doi kilometri sud-est de Hôtel de Biéville. Un ceasornicar vestit munceşte în atelierul lui. E unul dintre numeroasele ateliere de pe strada aglomerată, dedicată orologeriei: arta şi ştiinţa ceasurilor de buzunar şi de perete. Astăzi însă nu lucrează la vreun ceas decorativ, nici de perete, nici de buzunar, ci la altceva, ceva inovator. Strigătele gloatei revoluţionare din stradă nu-i distrag atenţia; se concentrează pe ce are în faţă. Pe masa de lucru sunt împrăştiate rotiţe de ceas şi plăci de cupru şi oţel. Mai adaugă ceva construcţiei complexe din piese mobile, ajustează, măsoară, testează. E un prototip. Prototipul unui dispozitiv, încă ipotetic, care va funcţiona pentru totdeauna, fără sursă de energie exterioară. De câteva săptămâni nu prea doarme, dar încă rezistă.

Cartierul Marais îşi ia numele de la mlaştinile pe care a fost construit. Zona a atras locuitori din ce în ce mai înstăriţi, iar acum este preferata aristocraţilor, iar Rue du Temple este artera principală către complexul Templului – este vorba despre „Templul“ ordinului religios al cavalerilor templieri, care au construit aici o fortăreaţă. Acolo a fost închis regele Ludovic XVI până la execuţie, care a avut loc recent, în data de 21 ianuarie 1793 (acelaşi Ludovic XVI care a supravieţuit unei încercări de asasinare cu câţiva ani înainte, cu puţin timp înainte să-l atace Margaret Nicholson pe regele George III cu cuţitul de masă). De fapt, de aici au plecat Ludovic şi anturajul lui către Place de la Révolution. Ceasornicarul a auzit procesiunea trecând. Şi s-a întors la muncă.

Sub patronajul lui Ludovic XVI s-a lansat epoca de aur a orologeriei franceze, a crescut producţia de ceasuri şi s-au făcut tot felul de descoperiri mecanice conexe. Producţia de obiecte care măsoară timpul a evoluat până la rangul de ştiinţă complexă, sau chiar de artă. Există cerere pentru ceasuri tot mai precise, mai ales pentru uz maritim şi astronomic. Ceasornicarul acesta a adoptat cu pricepere tehnologia pendulului şi a resortului spiral, inventate în secolul al XVII-lea de un olandez pe nume Christian Huygens (în mod bizar, era fiul poetului Constantijn Huygens, cel care a scris *Nebunia scump plătită*, în care satiriza delirul sticlei, descriind un personaj atât de îngrozit să nu se spargă încât îi era frică să se întindă în pat).

Ceasurile decorative făcute în Marais sunt cunoscute pentru podoabele la modă, inspirate de obiectele clasice scoase la iveală recent de arheologie, ca lira sau urna. O altă specialitate locală sunt sculpturile încastrate în sticlă care trimit la mitologia greacă sau romană. Ceasurile ştiinţifice îşi etalează cu mândrie meşteşugul mecanic şi se laudă cu o nouă precizie, ba chiar cu o mai mare uşurinţă în materie de transportare, prin modelele mai simple. În asamblarea acestor instrumente de măsurat timpul, sunt implicate multe specializări. Ceasornicarii francezi sunt guvernaţi de bresle, care le cer să folosească

meşteri separați pentru fiecare element (de exemplu tâmplari pentru cadrul de lemn, pietrari sau aurari pentru giuvaiere), deşi ceasornicarul este cel care păstrează controlul asupra produsului final. Al nostru face ceasuri pe comandă pentru bogații Parisului, dintre care unii au fost arestați recent, cel puțin aşa a auzit. Se întreabă dacă vor împărtăşi soarta cumplită a regelui. Înapoi la muncă, înapoi la muncă.

Ceasornicarul nostru este informat de cele mai noi descoperiri ştiințifice. A urmărit cu ochi mari demonstrațiile aceloraşi forțe nevăzute care l-au captivat pe James Tilly Matthews. La ora actuală, Matthews este deținut la Hôtel de Biéville, în capătul celălalt al oraşului, în arondismentul 9, iar războiul de țesut gânduri abia începe să capete formă în imaginația lui.

În tinerețe, ceasornicarul a auzit lumea vorbind despre apartamentele lui Mesmer şi minunile magnetismului animal. Acest *perpetuum mobile* din fața lui este o extensie firească a cunoştințelor dobândite. La fel ca un ceas, măsoară timpul, dar dacă reuşeşte să-l facă să funcționeze până la capăt, va triumfa peste constrângerile timpului. Conceptul de mişcare infinită ne duce cu gândul la ciclurile astrologice, la orbite, horoscoape şi la futurologie. Mecanica ghilotinei a demonstrat cât de uşoară poate fi moartea. Efortul lui are o componentă de asigurare împotriva ravagiilor viitorului, asemănătoare cu reviziile nesfârşite aduse de Burton cărții lui.

Oamenii au tot încercat să creeze un *perpetuum mobile*, încă din epoca medievală, iar ceasornicarul s-a îndrăgostit de idee din copilărie. „Ceasul lui Cox“ a inspirat multe minți tinere. A fost creat în anii 1760 de bijutierul britanic James Cox, împreună cu John Joseph Merlin. Cox era valon din Liège, francmason şi inventator; lucra la Londra. Invenția lui folosea presiunea atmosferică, prin intermediul unui barometru cu mercur, pentru a menține tensiunea resortului principal, şi astfel aducea pe piață un ceas care nu trebuia întors. „Ceasul lui Cox“ nu s-a dovedit a fi un exemplu veridic de mişcare perpetuă. În 1775, Académie des Sciences din Paris a declarat ideea imposibilă şi a emis un decret care spunea că „nu va mai accepta şi nici discuta propuneri pe temă“, după un lung şir de încercări care nu dăduseră roade.

Dar ceasornicarul epuizat nu a renunțat. Câtuşi de puțin. Continuă să facă reglaje fine la calibrarea prototipului său şi gândurile îi fug la modul de funcționare al celuilalt dispozitiv pe care l-a întrezărit recent, privind peste umerii mulțimii, în centrul oraşului. Este vorba despre „Louisette“, botezată după doctorul Louis, care a contribuit la naşterea ei, maşinăria care în curând va fi cunoscută drept „ghilotină“. Nu este niciodată produsă în serie; precum cele mai fine ceasuri, construcția ei necesită o echipă întreagă de tâmplari, lăcătuşi şi fierari. Pentru a calcula cum va cădea lama de oțel, masa ei se raportează la „mouton“, greutatea de metal prinsă de ea. De aici rezultă viteza decapitării. Ceasornicarul nostru nu a văzut lama căzând în Place de la Révolution fiindcă era prea multă lume, dar a văzut sângele şerpuind pe pietre, la picioarele oamenilor. A văzut şi coşul de piele care aştepta capul victimei. Revine la munca şi la mecanismul lui. Dar apoi se opreşte să se gândească serios la funcționarea celeilalte maşinării. E confuz, dezorientat. Nu se simte bine. Dintr-odată, înțelege.

*

În septembrie 1793, la apogeul Terorii revoluționare, Philippe Pinel, în vârstă de 44 de ani, şi-a preluat postul la ospiciul Bicêtre şi a pornit să clasifice „cauzele ocazionale cunoscute ale bolilor“ celor 200 de pacienți aflați în grija lui. Categoriile principale erau: familie, nenorocire, iubire, religie sau fanatism şi evenimente legate de Revoluție.[1]

În perioada aceasta, Pinel a întâlnit mai mulți pacienți care aveau despre ei înşişi o convingere atât de trăsnită, şi totuşi atât de macabră, încât cazul lor cerea o atenție aparte. Spuneau că ghilotina le tăiase capetele.

Un astfel de caz de la Bicêtre, care i s-a părut deosebit de interesant lui Pinel, a fost al unui anume ceasornicar parizian. Omul era obsedat de ideea mişcării perpetue. Pinel a presupus că agitația lui era legată de „influența frământărilor revoluționare“. Frământările acestea îşi făcuseră loc în mintea lui, iar acum „avea imaginația foarte înflăcărată, somnul întrerupt şi, în genere, manifesta o tulburare completă a înțelegerii“. Familia îl trimisese la Hôtel Dieu,[33] de unde a fost transferat la Bicêtre.

Pinel notează detaliile delirului principal al pacientului:

> Pierderea rațiunii a fost marcată la el de o trăsătură izbitoare: îşi închipuia că-şi pierduse capul pe eşafod, că fusese aruncat de-a valma printre capetele multor alte victime, că judecătorii, căindu-se pentru sentința crudă, porunciseră să se dea înapoi capetele proprietarilor şi să le fie puse fiecăruia pe umeri, dar că, drept urmare a unei greşeli nefericite, domnul care se ocupa de această slujbă îi pusese pe umeri capul unuia dintre tovarăşii lui de suferință. Ideea acestei schimbări de cap îi ocupa gândurile zi şi noapte, ceea ce le-a făcut pe rudele sale să-l trimită la Hôtel Dieu.[2]

După ce l-a ascultat, Pinel a ajuns repede la concluzia că delirul ceasornicarului, şi altele asemănătoare, erau o reacție la traumă. Decizia medicului de a se dedica acestei noi discipline, psihiatria, şi domeniului pe care îl numea „tratamentul moral“ fusese inspirată, spuneau unii, de moartea unui prieten în 1783, „care a înnebunit din prea mare dragoste de glorie“ şi a murit pentru că „toate remediile farmaciei“ nu au reuşit să-l salveze.[3] Sinuciderea neaşteptată a prietenului l-ar fi împins către această vocație, se zvonea. Îl interesau originile unui dezechilibru aparent misterios.

Fireşte, ghilotina ar fi traumatizat pe oricine trăia în Paris sau în apropierea lui în perioada Terorii. Inventarea ei a fost un proces care s-a produs prin încercare şi eroare. În data de 17 aprilie 1792, la Bicêtre a fost decapitată o turmă întreagă de oi cu o „maşină de execuție“ nou-nouță. Pinel a urmărit testele. Apoi a văzut cum se încerca maşina pe cadavre umane. De fapt, îl cunoştea personal pe inventatorul ei, fiindcă în aceeaşi perioadă erau implicați amândoi în dezbaterea despre temeinicia ideilor legate de magnetismul animal.[4] Lama mecanizată a despărțit de trup aproximativ 3.000 de capete între martie 1793 şi august 1794; în mod inevitabil, tehnologia ghilotinei s-a infiltrat în imaginația publicului. Chiar dacă erai ferit de acțiunea ei, aducea moartea atât de aproape de tine încât îi simțeai gustul şi îți era greu să crezi în salvare. În 1793, un artist necunoscut a publicat o gravură satirică intitulată *Ludovic soseşte în Hades*, care îl prezintă pe regele

francez şi curtenii lui ajungând în lumea de dincolo după execuții. Se comportă ca de obicei, fac plecăciuni, râd, conversează şi nu par să observe că îşi poartă în mâini propriile capete tăiate.

Pinel descrie comportamentul de zi cu zi al ceasornicarului:

> Nimic nu se compara cu izbucnirile lui de umor jovial peste măsură de zgomotoase. Cânta, striga şi dansa. De vreme ce nebunia lui delirantă nu presupunea acte de violență, i se îngăduia să umble liber prin spital, ca să-şi consume efervescența tumultuoasă. „Ia uitați ce dinți“, striga el, „ai mei erau frumoşi nevoie mare, dar aceştia sunt stricați. Gura mea era sănătoasă, asta e bolnavă. Ce deosebire între părul acesta şi al meu dinainte să mi se schimbe capul.“

Scena pare desprinsă dintr-un spectacol burlesc. Dar în lumea delirului lui, nemulțumirile ceasornicarului sunt perfect logice. Are capul greşit, deci posedă dinții altcuiva. Nu e de mirare că situația îi ocupă mintea şi necesită atenție urgentă. Pinel nu plonjează în caz direct cu cătuşe sau încercări de vindecare. Îi cântă în strună, încearcă să înțeleagă.

Pinel venea din provincia Languedoc şi a studiat la şcolile de medicină de la Toulouse şi Montpéllier, după care a plecat la Paris, unde a fost ignorat profesional ca venetic. Nu a reuşit să se califice pentru nici una dintre bursele dedicate studenților săraci la Facultatea de Medicină, aşa că s-a angajat la una dintre instituțiile medicale private care apăreau ca ciupercile după ploaie, ca să adăpostească numărul tot mai mare de bolnavi mintal. Timp de mulți ani, a trudit în sanatoriile acestea modeste, departe de funcțiile înalte ale aşezămintelor medicale naționale. Cariera lui părea condamnată să se împotmolească în acest „nenoroc“.[5]

Nepotul lui Pinel spunea că unchiul lui suferea de balbuție cronică, afecțiune care îl făcea să privească cu groază vorbitul în public. Nu a depăşit niciodată această condiție, motiv pentru care a vorbit mereu foarte lent şi a fost retras social. Având în vedere că nepotul îi era devotat, conform relatărilor, şi nu avea nici un motiv vizibil să-l denigreze, detaliul acesta contribuie la umanizarea legendarului părinte al psihiatriei, cum a ajuns să fie cunoscut. Iată, era un om căruia îi era greu să vorbească în public, iar în rarele ocazii în care o făcea, se bâlbâia.

În data de 16 martie 1790, s-a votat o lege care interzicea internarea arbitrară a „nebunilor“ bazată pe o simplă scrisoare de trimitere, care impunea să fie consultați şi evaluați de un doctor. A fost schimbarea care i-a permis marchizului de Sade să iasă de la Charenton, alt ospiciu parizian, după prima perioadă de detenție acolo. Cataclismul Revoluției zguduise zidurile impenetrabile ale instituției medicale şi ale ierarhiei sale şi, pentru prima oară, un om ca Pinel se putea strecura înăuntru prin crăpături. Vechea gardă a profesiei îşi pierduse influența, iar acum câțiva prieteni ai lui Pinel erau consilieri pe lângă noua conducere. Pinel a sesizat ocazia, iar spiritul lui inovator l-a propulsat repede în funcția de conducere de la Bicêtre. Acolo şi-a formulat ideile despre deliruri ca fenomene legate de sensibilitatea umană, ale căror cauze trebuiau căutate în viața obişnuită.

Bicêtre fusese amenajat ca spital pe locul unei vechi mânăstiri situate la sud de Paris, la jumătatea secolului al XVII-lea, la ordinele Regelui Soare, Ludovic XIV. Marchizul de Sade a fost ținut acolo trei ani înainte să fie trimis la Charenton. La fel ca Bedlam la Londra, a funcționat timp de decenii şi ca închisoare, menită să strângă cerşetorii şi prostituatele de pe străzile oraşului.

Când a sosit Pinel acolo, Bicêtre trebuie să fi arătat ca o viziune medievală a iadului. Istoria oficială spune că a început să încurajeze conversații mai libere cu pacienții, discuții menite să devieze de la subiect, şi că a aplicat o politică de non-violență strictă, interzicând lăsarea de sânge, pe care a înlocuit-o cu ascultarea atentă şi luarea de notițe detaliate. Tot el a fost cel care şi-a propus să desființeze legătura dintre bolile mintale şi posesiunea demonică. A înțeles că tulburările mintale pot avea cauze fiziologice, dar pot fi şi rezultatul unor solicitări sociale şi psihologice, şi deci necesitau un tratament psihologic sau moral.

Dacă bănuiala lui Pinel despre traumă în cazul ceasornicarului era corectă, înțelegem modul de funcționare a delirului lui şi lucrurile pe care i le oferă. În orice caz, i-a dat ceva de făcut. Acum trebuie să rezolve eroarea administrativă a capetelor încurcate, ca să poată reveni la o „viață normală“. Recăpătarea propriului cap şi a propriilor dinți este o preocupare care îl fereşte de starea generală de confuzie.

Ceasornicarul nu rămâne mereu la fel de fantezist în atitudinea față de viață. Este violent, la fel ca unii „napoleoni“ care vor sosi la azilul Charenton peste câțiva ani. Zdrobeşte sau găseşte alte metode să distrugă tot ce-i cade în mână, aşa că devine necesar să fie închis într-o celulă.

Convingerea despre cap nu i se schimbă, dar i se îndreaptă comportamentul. Izbucnirile agresive încetează şi i se permite să se plimbe din nou liber, prin curtea interioară a spitalului.

Apoi îi revine cealaltă obsesie. În adâncul minții, ceva îi ticăie fără încetare. „Ideea mişcării perpetue îi revenea adesea în timpul rătăcirilor; scria cu cretă pe toate uşile şi pe toți pereții în trecere, însemnându-i cu feluritele planuri după care avea să fie construit mecanismul lui minunat.“ Pinel era fascinat. A început să se implice mai mult în viața de zi cu zi a ceasornicarului.

Putea fi vindecat, a hotărât Pinel, dacă era încurajat să termine proiectul de *perpetuum mobile*. „Prin urmare, li s-a cerut prietenilor lui să-i trimită uneltele, materiale cu care să lucreze şi alte lucruri trebuincioase, ca plăcile de aramă şi oțel, rotițele de ceas etc. Guvernatorul i-a permis să-şi instaleze un banc de lucru în salon. Zelul îi era înnoit. Acum toată atenția îi era fixată pe îndeletnicirea lui preferată. Uita să mănânce.“ Apoi s-a lovit de un alt obstacol. „După vreo lună de muncă, pe care a susținut-o cu o stăruință care merita să fie răsplătită cu un mare succes, artistul nostru a început să creadă că mersese pe o cale falsă. A spart într-o mie de bucăți maşinăria pe care o construise cu atâta cheltuială de timp, gândire şi muncă; şi s-a pornit să alcătuiască un alt plan.“

Nu s-a dat bătut. Pinel l-a observat trudind din răsputeri încă două săptămâni ca să reasambleze toate piesele. Le-a făcut să funcționeze şi, în cele din urmă, „i s-a părut că între ele exista o armonie perfectă“. Ochii tuturor erau pe maşinărie şi pe creatorul ei. „Acum întregul era în sfârşit potrivit; neliniştea lui, de nedescris; mişcarea, reuşită.“ Se

părea că obținuse imposibilul. Chiar să fi fost cu putință? Pinel descrie scena agitată. „A mers așa o bună bucată de vreme –, iar el o considera capabilă să continue la nesfârșit. A urcat pe cele mai înalte culmi ale bucuriei și triumfului și s-a repezit ca fulgerul înăuntrul spitalului, strigând ca un al doilea Arhimede: «În sfârșit am rezolvat această celebră problemă, care i-a încurcat pe atâția oameni renumiți pentru înțelepciunea și talentele lor.»“

Succes, confirmare, extaz. Lumea avea să fie la picioarele lui! Ne putem imagina ce scene se petreceau la Bicêtre.

Marea victorie asupra limitelor timpului și ale energiei a avut viață scurtă: „cu durere adaug că a fost deconcertat în toiul triumfului. Roțile s-au oprit! Mișcarea perpetuă a încetat! Beția bucuriei lui a lăsat loc dezamăgirii și derutei. Dar, pentru a evita o mărturisire umilitoare și dureroasă, a declarat că putea înlătura cu ușurință neajunsul, dar că, sătul de eforturile acestea, se hotărâse ca pe viitor să-și dedice tot timpul și toată atenția meseriei lui“. Ceasornicarul nu a acceptat înfrângerea. Pur și simplu trebuia să lucreze mai mult la o anumită componentă. Nu era vorba că mașina ar fi putut, teoretic, să funcționeze, ci că trebuia, concret, să funcționeze. Toată ființa lui se baza pe asta. Era mecanismul atent echilibrat al minții lui, care ticăia în ciuda zgomotului și a haosului din jur.

Apoi, Pinel a încercat un truc de modă veche. Și-a propus să intre parțial în delirul pacientului, în speranța de a-l aduce înapoi la realitate. Testase o abordare similară când pusese la cale un proces fals și îl grațiase pe unul dintre numeroșii pacienți care credeau că-i așteaptă ghilotina. De data aceasta, a cooptat alt pacient cu un „simț al umorului vioi și spiritual“. Acestuia i s-a spus să intre în discuție cu ceasornicarul și să aducă vorba de miracolul sfântului Denis, celebru pentru că-și purtase capul în mâini după ce-i fusese tăiat.[34] Ceasornicarul a confirmat că situația era posibilă. Pacientul-actor a râs de cuvintele lui și l-a ridiculizat: „Nebun mai ești, păi cum era să-și sărute sfântul Denis propriul cap? Cu călcâiul?“[35] [6]

În fața acestui unic și irefutabil fapt anatomic, ceasornicarul „s-a retras, încurcat, în hohotele de râs pe seama lui“ și „de atunci, niciodată nu a mai spus că i s-ar fi schimbat capul“. Se pare că următoarele câteva luni, în care s-a ocupat îndeaproape de meseria lui, „au dus la capăt recuperarea intelectului. A fost trimis familiei perfect sănătos; și, de mai bine de cinci ani, își face meseria fără să fi suferit vreo recădere“.

„Înșelătoriile pioase“, cum li se spunea uneori, sau minciunile nevinovate, menite să scoată o persoană din delir printr-o păcăleală, există de când lumea a început să caute o cale de vindecare. Relatări despre reușita unei astfel de stratageme se găsesc și în exemplele citate de Burton, dar sunt imposibil de dovedit. Burton îl citează pe melancolicul din Siena, căruia îi era frică să urineze ca să nu provoace un potop biblic. În cazul lui, un doctor a dat foc unor lucruri, iar melancolicul a acționat din impuls și a stins focul prin metoda cea mai rapidă cu putință, urinând pe el. S-a vindecat când a văzut că rezultatul nu a fost un potop nimicitor. Aceeași tactică a fost folosită de doctorul curții, care a aprins paie ca să vindece de delirul sticlei, prin viclenie, un personaj regal anonim pe care l-a întrebat cum de nu se spărsese în bucăți când a bătut viguros în ușă spre a fi

scos din încăperea incendiată.

Faptul că Pinel folosea trucul la Bicêtre în 1790 arată că unele dintre tratamentele lui erau departe de a fi de ultimă generație. Opinia contrară asupra regimului lui Pinel este reprezentată în forma ei cea mai virulentă de filozoful Paul-Michel Foucault, în eseul său din 1961, denumit *Naşterea ospiciului*, inclus în volumul *Istoria nebuniei în epoca clasică*. Conform lui Foucault, tratamentele medievale au fost pur şi simplu înlocuite cu alte mijloace de control, mai subtile. Oricât de vechi ar fi fost metodele utilizate, Pinel a observat că, la persoanele delirante, înşelătoria avea mai mulți sorți de izbândă în influențarea gândirii decât tratamentele autoritare. Pinel voia să vindece delirurile. Era ceva nou, iar la Bicêtre păcălelile erau puse în slujba acestui obiectiv.

Într-un editorial din *Gazette de santé* publicat înainte de Revoluție, doctorul menționează o poveste care l-a determinat să folosească astfel de trucuri ca mod de a stabili o conversație cu o boală a imaginației. Era vorba despre un preot tânăr care, în glumă, consultase un ghicitor şi un cititor de horoscoape şi auzise de la *amândoi* că avea să moară la 25 de ani. Într-o repetare a poveştii lui Robert Burton, după dubla prevestire „imaginația exaltată“ i-a pricinuit „o groază cum nu se poate mai violentă în suflet“ şi a ajuns „sleit de puteri, să se usuce din picioare“. Dar când a douăzeci şi cincea aniversare a sosit, apoi a trecut, s-a vindecat complet.[7] Data l-a pus față în față cu realitatea. Problemele etice pe care le ridică stratagemele acestea, mai ales în ceea ce priveşte consimțământul, erau şi ele un impediment şi deveneau tot mai evidente cu trecerea deceniilor. Se poate ca păcăleala să-l fi vindecat pe ceasornicar, dar câteva trucuri din vechime nu făceau față amplorii delirurilor inspirate de Revoluție. Acestea se înmulțeau exponențial.

Ghilotina a continuat să apară în imaginația delirantă a poporului francez. Au existat cazuri de femei internate la Salpêtrière la începutul secolului al XIX-lea care mărturiseau că se temeau că vor fi decapitate. Pierre-Jean Laujon era fiul unui cantautor popular celebru, care s-a refugiat din țară odată cu începerea dramelor revoluționare. Laujon luptase alături de contrarevoluționari, dar a fost arestat la granița cu Elveția, dus la Paris şi închis, ajungând în cele din urmă la Charenton. Mai târziu, o actriță, al cărei nume nu s-a păstrat, a mers la Charenton ca să vadă *Dragoste cu toane* a lui Molière, pusă în scenă de marchizul de Sade, care trăia acolo din 1803. Şi-a amintit piesa ca fiind „jucată vesel“, cu „nebunul“ Laujon în rolul valetului Mascarille, dar însemnarea doctorului din registrul de la Charenton descrie o persoană cu tulburări mai vizibile: „Are idei cum nu se poate mai bizare, crede că a fost decapitată şi că i-a rămas capul în Anglia, că cineva i-a dat, probabil, altul în loc; în locul dinților lipsă, poartă mereu în gură bucăți de plută“.[8]

O imagine memorabilă a unei decapitări apare întipărită în mintea unuia dintre personajele lui Charles Dickens, în *David Copperfield*. Domnul Dick este un nebun înțelept, care lucrează obsesiv la un memoriu ce documentează şederea lui abuzivă la ospiciu, dar munca îi este constant distrasă de obsesia pe care o are pentru capul regelui Carol I al Angliei. Adesea, avem senzația că personajele fictive care delirează încearcă să comunice ceva neplăcut despre lume, ceva ce oamenii din jur nu vor să audă. Ei înşişi, pe de altă parte, şi-au găsit pacea, ca *Don Quijote* al lui Cervantes în secolul anterior, care asaltează fericit mori de vânt, cu convingerea că e un cavaler-erou, în timp ce toată lumea râde de el.

Trauma poate produce deliruri protectoare, precum cel al ceasornicarului nostru, sau tulburări care funcționează ca metafore perfecte pentru anumite experiențe. În urma Primului Război Mondial, delirurile cauzate de ceea ce psihiatrii au numit *shellshock* (şocul obuzelor), sau sindromul de stres post-traumatic, aşa cum este cunoscut în prezent, erau frecvente. În *The Forbidden Zone* (*Zona interzisă*), memoriile în care îşi povesteşte experiența de infirmieră pe front în Franța, în timpul Marelui Război, Mary Borden îşi aminteşte: „Corpul îmi tremura şi mi se smucea ca o maşinărie defectă. Eram complet trează şi parcă mă rupeam în bucăți“.[9] Oamenii convinşi că îşi pierduseră un membru pe care încă îl aveau apăreau în spitalele militare din toată Eurpa.

Cealaltă latură a delirului ceasornicarului nostru, încercarea de a obține mişcarea perpetuă, reapare şi ea într-o reinterpretare interesantă de secol XX, în romanul de spionaj din 1938, *Cause for Alarm* (*Motiv de îngrijorare*) al lui Eric Ambler, a cărui poveste se desfăşoară în Italia fascistă contemporană. Eroul nostru fugar expatriat tocmai şi-a pierdut locul de muncă la o fabrică de armament şi se refugiază în munți împreună cu un geniu al matematicii. Profesorul a căzut în dizgrație pe lângă Mussolini fiindcă a refuzat să semneze o declarație care afirma că fascismul este „religia sacră“. Se dovedeşte că motivul ruinei sale profesionale este un delir mistuitor legat de mişcarea perpetuă. Profesorul este convins că legile termodinamicii se bazează pe o neînțelegere gigantică şi că „ştiința nu este altceva decât un castel din cărți de joc“. „Mi-a fost limpede că era nebun“, conchide eroul nostru înainte să părăsească refugiul.

Sugestia este că o astfel de convingere greşită poate fi o reacție perceptivă la o lume nebună. În 1960, psihoterapeutul R.D. Laing ne va povesti cazul unei fete pe care a cunoscut-o, care spunea că are o bombă atomică neexplodată în stomac, trăgând aceeaşi concluzie. Este uşor să-l desființăm pe inventatorul trăsnit ca fiind o simplă anecdotă amuzantă. Din câte se pare, convingerile i-au fost răsturnate cu un truc elementar. Dar ne putem gândi şi la posibilitatea ca el să fi înțeles mai profund adevărata realitate a Terorii decât alții, care au rămas calmi şi stăpâni pe ei, şi şi-au văzut mai departe de vieți.

Teoriile moderne ale termodinamicii au dovedit imposibilitatea mişcării perpetue. Înțelegem încercarea ceasornicarului de a crea un viitor mai ferm şi mai previzibil, cum înțelegem şi ce lovitură zdrobitoare trebuie să-i fi dat eşecul maşinăriei la care a lucrat cu atâta sârg. Cu toate acestea, ideea că ar mai fi făcut o încercare neştiută de nimeni câțiva ani mai târziu este ispititoare.

---

33. Numele generic dat spitalelor şi ospiciilor caritabile conduse de organizații religioase; cel din Paris, rămas până la Renaştere singurul spital al oraşului, data din secolul VII (n. tr.).

34. În unele versiuni, imediat după decapitare, sfântul Denis (mai târziu sfântul protector al Parisului) îşi sărută capul în timp ce urcă pe actualul deal Montmartre. (n. tr.).

35. Imaginarul creştin rezolvă enigma reprezentându-l uneori pe sfântul Denis cu capul tăiat la nivelul calotei (n. tr.).

Portret neterminat al generalului Bonaparte, Jacques- Louis David, c. 1798.

8. Napoleon şi delirul de grandoare

10 iunie 1831. Au trecut aproape trei ani de când registrul de la Bedlam a consemnat moartea uneia dintre cele mai vechi şi mai cunoscute paciente, Margaret Nicholson. James Tilly Matthews e în mormântul lui de la Londra de 15 ani. La azilul Charenton din Paris este internat un nou pacient. Un doctor face însemnări despre el în registrul de observații medicale:

> În prima zi l-am găsit îmbrăcat elegant, cu capul sus şi un aer mândru, superior; avea un ton poruncitor, iar cele mai mărunte gesturi ale lui exprimau putere şi autoritate. În curând ne-a informat că este împăratul Franței, are averi de milioane de franci, Ludovic Filip este de fapt cancelarul lui etc. Apoi a recitat pompos versuri compuse de el, în care atribuia regate, rezolva problemele Belgiei şi ale Poloniei etc.[1]

Îşi face intrarea cu un dramatism teatral, ca un invitat la un bal mascat, cu o notă caraghioasă ce l-ar fi caracterizat şi pe regele de sticlă descris anterior. Personalul de la Charenton nu este însă amuzat. Pentru ei, acest om este aducător de necazuri. Nu e primul Napoleon care bate la uşa unui ospiciu parizian. Atât că Napoleon e mort de 10 ani.

Ni-l putem imagina cu uşurință pe acest „Napoleon“ în toată gloria lui tridimensională: bicornul inconfundabil, redingota şi privirea mândră, statura scundă, pieptul umflat, mâinile la spate. Numele în sine exprima puterea şi ambiția, şi a devenit o formulă prescurtată pentru personalul de la Charenton, care descria perfect delirul de grandoare. Situația lui nu este însă una stabilă şi se deteriorează sever. Conform notelor doctorului, acest „Napoleon“ era turbulent şi violent:

> În timpul zilei a spart totul fiindcă cei din jur nu se supuneau la fiecare ordin al lui. A fost calmat cu un duş, apoi închis într-o celulă. A doua zi l-am găsit gol puşcă, după ce sfâşiase tot; striga, amenința etc.

Observăm un contrast dureros între Napoleon, simbolul mândru, şi acest bărbat dezbrăcat şi furios, închis într-o celulă de ospiciu.

Fenomenul dublurilor lui Napoleon este în plină desfăşurare. Primul împărat al Franței continuă să-şi facă apariția şi în alte spitale şi să dea ordine. Nouă ani mai târziu, când sicriul lui Napoleon cel adevărat este readus în capitala Franței, dr. Voisin, medicul-şef de la azilul Bicêtre, va nota prezența a „14 sau 15 împărați“ în instituția lui.[2] La fel cum s-a întâmplat cu delirul sticlei cu câteva secole înainte, avem de-a face cu mai mulți indivizi care manifestă un delir asemănător. Istoricul Laure Murat a studiat arhivele

municipale şi a observat că delirurile de grandoare reprezentau peste un sfert din diagnosticele de tulburări mintale din registrele din zona urbană pariziană în 1840.[3] Iar deliranții aleg să întrupeze o personalitate mai marcantă decât oricare alta: pe Napoleon Bonaparte.

Convingerea de nezdruncinat a unui individ că este un personaj cu mare faimă sau putere, atunci când în mod evident nu este, constituie delirul de grandoare, sau megalomania, o categorie separată în taxonomia delirurilor, stabilită de Organizația Mondială a Sănătății încă din anii 1960. Este al doilea tip de tulburare delirantă ca frecvență, după delirul de persecuție, şi e atât de fixat în imaginația populară încât, pentru mulți, a ajuns să fie cea mai cunoscută reprezentare a acestei patologii. O parte din explicație stă, probabil, în parada aferentă de costumații extravagante purtate de cazurile celebre, dar şi în faptul că delirul de grandoare este, adesea, o componentă secundară a celor care manifestă alte deliruri principale, ca în cazul doamnei M. şi al lui James Tilly Matthews.[4] Megalomania diferă subtil de un delir de grandoare. Megalomanii sunt doar *înrudiți* cu Boadicea sau cu regele, sau li se datorează o avere, sau sunt în centrul unor relații diplomatice în timpul Revoluției franceze. Delirul de grandoare te face să crezi că *eşti* Napoleon.

Delirurile de grandoare sunt cea mai simplă exprimare a modului aparent de funcționare a delirurilor; reprezintă un rezumat informativ despre ajutorul şi protecția pe care le oferă oamenilor. Iar Napoleon este figura reprezentativă pentru toată operațiunea. Napoleonul de la Charenton din 1831 şi cei 14 sau 15 împărați care i-au urmat la Bicêtre ies în evidență din registrele prăfuite ale mai multor instituții medicale din secolul al XIX-lea. Mesajul este cum nu se poate mai clar. Este o declarație importantă. Neputincioşii afirmă că au totuşi autoritate. La fel ca oamenii de sticlă, ei spun lumii cum trebuie priviți, cum trebuie tratați, numai că ei îşi răcnesc instrucțiunile, nu le şoptesc. „Respectați-mă!“, strigă ei. Iau frâiele în propriile mâini ca să-şi schimbe situația. Este un mecanism elementar, care-i propulsează pe cei care se zbat la fundul prăpastiei, până în poziții de mare bogăție şi putere.

Laure Murat a găsit chiar documente despre o *femeie* care se credea Napoleon – o doamnă în vârstă de 71 de ani, internată în iunie 1852, deşi nu este clar dacă se credea Napoleon I sau al III-ea. „Spune că este Napoleon; strigă «Trăiască Napoleon!»“[5] Atât de mare era puterea lui Napoleon de a declanşa tulburări delirante la jumătatea secolului al XIX-lea. Mulțimea de suferinzi este la fel de năucitoare ca numărul de dubluri ale doamnei M. Dar nu este vorba de substituiri; oamenii în cauză nu sunt *doppelgängeri*, ei *sunt* Napoleon. Identitățile manifestate în delirurile de grandoare sunt lipsite de orice ambiguitate şi neschimbătoare, ca nişte caricaturi. În ciuda aparențelor, indivizii care trăiesc un astfel de delir se sustrag simplei interpretări; i-am putea pierde la fel de repede cum au apărut, în mulțime sau pe străduțe lăturalnice întunecate.

Delirurile de grandoare sunt perene, dar de-a lungul mileniilor au purtat mai multe nume. Figurile care apar iar şi iar să facă paradă şi să se agite pe scenă sunt, în mod previzibil, cele mai puternice şi mai influente din istoria consemnată. Nu se ştie de nici un delirant care s-a crezut Ludovic Filip – aşa-numitul Rege Cetățean, care a ocupat tronul Franței la câțiva ani după Napoleon şi a fost luat în derâdere pentru totala sa lipsă de

utilitate. Deliranții sunt nobili latifundiari sau dețin întreaga Indie, sunt Ludovic XIV, Carol cel Mare sau chiar Satana şi, nu de puține ori, Iisus.

Delirul aceasta anume este la fel de vechi ca primele însemnări istorice. Robert Burton includea câteva exemple selecte din ceea ce acum numim delirul de grandoare în *Anatomia melancoliei*, în 1621: o femeie din Genova, de exemplu, care se credea căsătorită cu un rege, ceea ce ar fi făcut-o regină. Conversa cu regele ei, iar când vedea pe stradă cioburi de sticlă, spunea că sunt bijuterii pe care i le dăruise el. Un bărbat din Cremona credea că este papa şi s-a pus pe numit cardinali. Shakespeare tratează jucăuş delirurile de grandoare în *Îmblânzirea scorpiei*. Cristofor Sly, căldărarul bețiv, este găsit adormit, iar la trezire este păcălit că ar fi nobil.

În secolul al XIX-lea, când defilau împărații aceştia, imaginarea unei identități ireale de conducător mondial reprezenta deja chintesența nebuniei. Thomas Hobbes scria în 1651: „Dacă cineva din Bedlam v-ar întreține cu vorbe lucide, iar voi, luându-vă rămas-bun, v-ați exprima dorința să ştiți cine este acela, pentru a vă bucura şi altă dată de curtoazia acestuia, iar el v-ar răspunde că este Dumnezeu Tatăl, cred că nu veți mai avea nevoie să aşteptați vreo acțiune extravagantă din partea lui pentru a fi siguri că este nebun“.[36] [6]

Napoleon este un arhetip al puterii politice, Hristos – al puterii spirituale. În Europa occidentală, cei care se cred Mesia s-au făcut cunoscuți de secole. Au fost observați în secolul al XVII-lea de Hobbes, predicând din celulele lor de la Bedlam, şi apar mai târziu chiar şi în Țara Sfântă. Conform psihiatrilor israelieni care trebuie să-i trieze, apar în continuare, în fiecare an, în locurile biblice, câțiva turişti care se prezintă drept Mesia. Aceşti „Hristoşi“ sunt legați de aşa-numitul „sindrom Ierusalim“, termen inventat în anii 1930 de psihiatrul israelian Heinz Heran, în care o persoană, odată sosită în oraş, este cuprinsă de o stare de puternică emoție şi devoțiune – de obicei cei care sunt deja creştini practicanți.

„Mesia“ deliranți au apărut cu mult înainte să se facă o descriere formală a sindromului. Un francez, Simon Morin, este cel mai celebru caz timpuriu. A fost ars pe rug la Paris în 1663 pentru convingerea lui. Arderea a avut loc într-o piață publică, în Parisul Regelui Soare – alt monarh absolut, a cărui viziune plină de încredere în sine se reflecta în noile fațade clasice din tot oraşul. Execuția lui Morin a scos la iveală tensiunile din spatele acestor fațade noi. Mişcarea jansenistă din sânul Bisericii Catolice amenința ordinea stabilită, punând accentul pe predestinare şi har. Descartes scria critici raționaliste impresionante – despre absurditatea demnă de dispreț a delirului sticlei, de exemplu. În contextul acesta, se ridică Simon Morin să anunțe că el este Mesia şi, conform propriei convingeri despre identitatea sa, face sacrificiul suprem. Adesea, delirul de grandoare merge mână în mână cu un cumplit simț al responsabilității – în cazul lui Simon, cea de a salva lumea. Răcnetul puterii capătă note de anxietate. Mesajul are mai multă complexitate şi nuanță.

Delirul de grandoare există de când e lumea. Totuşi, numărul impresionant de oameni care sufereau de astfel de tulburări la Paris, la începutul secolului al XIX-lea, era remarcabil. Atât medicii, cât şi publicul larg se mirau de amploarea fenomenului. S-ar fi putut spune cu uşurință că delirul de grandoare (discutat în paralel cu noul concept al

„monomaniei“, care postula existența unei singure idei fixe într-o minte normală din toate celelalte puncte de vedere) se transformase într-o epidemie în oraș.

De ce se credeau atâția oameni Napoleon în acest loc şi în această epocă, şi nu vreun alt demnitar sau rege din trecut sau din prezent? De ce se identificau aşa de multe persoane nu doar cu cauza lui, ci cu el, ajungând să creadă că sunt una şi aceeaşi persoană? Deveneau Napoleon, aşa cum Carol VI şi alții se transformau în obiecte de sticlă. În 1840, Napoleon Bonaparte este mort de aproape două decenii. A fost înlăturat de la putere în 1815 şi şi-a dat ultima suflare pe insula Sfânta Elena, în 1821. Napoleonii aceştia se agață cu disperare de personajele pe care le întruchipează.

Doctorii de la Charenton rafinau în continuare noua disciplină a psihiatriei, împreună cu colegii lor de la celelalte mari instituții de profil din secolul al XIX-lea: Bicêtre, Salpêtrière, Sainte-Anne şi Hôtel Dieu. Jean-Étienne Esquirol a devenit şeful secției de psihiatrie la Charenton în 1826. Era protejatul lui Philippe Pinel, care a murit în acelaşi an, şi a văzut în Napoleoni o ocazie bună de a duce mai departe munca mentorului său. Sub conducerea lui Esquirol, doctorii de la Charenton au continuat să pună la îndoială asocierea delirurilor cu slăbiciunea morală şi cu posesiunea demonică. În continuare veneau la spital oameni care credeau că sunt Lucifer, dar fenomenul era de natură psihologică, nu satanică.

Sub conducerea lui Esquirol, „Napoleonii“ nu vor fi întemnițați şi pedepsiți ca nişte infractori. Ei vor găsi la spital oameni care să-i asculte şi să încerce să-i vindece. Ospiciile ca Charenton erau în continuare locuri teribile, nu încape îndoială, dar Esquirol şi colegii lui au urmat exemplul lui Pinel, dând atenție riguroasă luării de notițe şi documentării atente a simptomelor. Numărul uimitor de „Napoleoni“ din registre sugerează că existau mai multe cazuri de delir pe cap de locuitor în Parisul începutului de secol XIX decât în orice alt moment din istorie. Cel puțin o parte din explicație rezidă însă în simplul fapt că erau atât de atent consemnate.

Până să apară cei 14 sau 15 împărați la Bicêtre în 1840, Franța era o țară epuizată din cauza deceniilor de război continuu, iar la cârma ei este Ludovic Filip, cel slab şi necarismatic. Franța decăzuse mult într-un timp scurt.

Câțiva ani mai târziu, unul dintre autorii tratatului *Bibliothèque du médecin-practicien* mergea chiar mai departe: „nu ne temem că vom fi acuzați că exagerăm dacă spunem că nebunia acestui veac este mândria. Niciodată în istorie nu am mai văzut atâția oameni care se dau drept salvatori cu talente şi puteri dintre cele mai alese“.7 Păcatul mândriei fusese identificat drept cauză a instabilității mintale timp de secole întregi. Rănirea orgoliului personal este cu totul altceva şi a declanşat la rândul ei deliruri care au fost mai greu de identificat. Margaret Nicholson, James Tilly Matthews şi Francesco Spiera sunt exemple în acest sens.

Francezii căutau o personalitate colosală, salvatoare. Napoleon era o figură reprezentativă dintr-un trecut nobil. Era mort trupeşte, dar în alt sens, unul important, era mai viu şi mai necesar ca niciodată. Era însăşi definiția omului care a răzbit prin propriile puteri. A plecat de pe insula Corsica, nu din Paris, şi a ajuns la cârma unui imperiu. Napoleon reprezenta triumful suprem al perseverenței asupra hazardului. Opusul acestei viziuni era dictatura primogeniturii. Tatăl lui se trăgea dintr-o familie italiană nobilă, iar

Napoleon vorbea spaniola, motiv pentru care a fost ridiculizat la şcoala militară franceză de pe continent pe care a frecventat-o, cum a fost ridiculizat şi pentru statura scundă. Lupta pentru noua Republică l-a adus înapoi din Corsica. A fost înaintat în rang în 1793, după ce i-a înfrânt pe britanici la Toulon. Suspectat de trădare, a fost deținut timp de 10 zile dar, spre deosebire de James Tilly Matthews, a reuşit să reintre în grațiile regimului prin negocieri. Când forțele loiale regelui au încercat să obțină puterea în 1795, Napoleon a fost chemat să oprească revolta. Răsplata lui a fost titlul de Comandant al Armatei Naționale. Restul e istorie (până la înfrângerea de la Waterloo), dar ascensiunea lui a fost improbabilă. Nimeni n-ar fi pariat pe el. Era dovada că gândirea magică funcționa şi putea duce pe oricine suficient de ambițios până pe scena lumii, apoi pe tronul ei. Napoleon a reuşit chiar să obțină, prin oarecare constrângere, aprobarea Bisericii Catolice prin Concordatul cu papa Pius VII din 1801, reafirmându-i statutul majoritar între alte culte. Odată limpezite apele, la câțiva ani după Waterloo, despre Napoleon a rămas în urmă o poveste simplă, care-i descrie dominația asupra lumii occidentale.

Orice poveste a unui individ cu începuturi modeste, care izbuteşte să se înalțe pe culmile succesului şi ale puterii, manifestă o atracție care nu slăbeşte niciodată. Napoleon era un „costum“ în care oricine se simțea bine şi care ferea bolnavul de realitatea unei existențe umile, promițând, uneori, chiar şi o răsturnare a sorții – a lui, cel puțin, se întorsese în direcția bună. Revoluțiile din domeniul tiparului şi al publicării de broşuri au permis diseminarea cultului personalității lui Napoleon printr-o explozie de promovare.

Esquirol avea o teorie. El vedea „Napoleonii“, şi alte „mari personalități“ care umblau pe coridoarele de la Charenton, ca pe nişte produse ale construcției frenetice a imperiului, întreprinsă de primul împărat al Franței. Era o vreme când se duceau lupte pentru teritorii, se trasau şi se încălcau granițe, se stabileau identități naționale şi se destabilizau baze de putere:

> În epoca aceea, când [Napoleon] popula Europa cu regi noi, existau în Franța mulți monomani care se credeau împărați sau monarhi, împărătese sau regine. Războiul din Spania, încorporările, cuceririle şi răsturnările de situație ale Franței produceau şi ele maladii mintale. Câți oameni, zguduiți de teroarea celor două invazii, nu au rămas monomani! Într-adevăr, acum vedem în casele de nebuni mulți indivizi care se consideră Dauphini ai Franței, destinați să moştenească tronul![8]

În tratatul acesta din 1820, Esquirol analizează istoria recentă şi stabileşte o legătură clară între delirurile de grandoare şi contextul lor empiric, în special structura politică instabilă, în care nu se putea avea încredere. Face referire la „două invazii“ (Austria, în 1805, şi Rusia, în 1812) şi la Războiul Peninsular cu Spania, la sud-vest, în 1808. S-au rupt şi s-au restabilit alianțe cu Anglia, Prusia, Rusia; ambele fronturi au trecut prin cicluri succesive de atacuri şi retrageri.

Ca pentru a confirma analiza lui Esquirol, dezvoltarea statului național în Europa a coincis cu apariția unei mulțimi de „împărătese Eugénie“ şi de „kaiseri Wilhelm I“, iar, în timpul expansiunii geopolitice a celui de-al Treilea Reich în secolul următor, diverse femei aveau să susțină că Hitler le este, de exemplu, frate. Margaret Nicholson făcea şi ea

senzație în lume în această perioadă. Dacă Esquirol a auzit vreodată despre delirul ei din depeşele trimise peste Canalul Mânecii de doctorii de la Bedlam, se prea poate să fi explicat cazul prin mândria Imperiului Britanic.

Visul Revoluției devenise un coşmar fără sfârşit în vremea când şi-au făcut apariția „Napoleonii“. Conform lui Esquirol, lumea continuase să reacționeze la succesiunea de traume dezvoltând tulburări delirante: „Influența nenorocirilor noastre politice a fost atât de mare încât aş putea urmări istoria revoluției noastre, de la căderea Bastiliei la ultima apariție a lui Bonaparte, în cea a unor indivizi nebuni a căror boală se leagă de întâmplările care au [marcat astfel] această lungă perioadă din istoria noastră.“[9] Opinia lui este că delirurile simbolizează parcursul țării.

Esquirol găseşte deliruri în tuşele ample ale tabloului istoriei franceze. Există un caz anume de delir legat de Napoleon care merită privit îndeaproape. În *Analectic Magazine*, o publicație americană care rezuma cele mai bune apariții în presă şi articole ale zilei, se găseşte o relatare despre o femeie din Europa care se crede soția lui Napoleon. O scrisoare din 12 iunie 1817, trimisă de un corespondent anonim, descrie întâlnirea autorului cu doamna Bonaparte.[10] Se pare că femeia suferea de delir în timp ce Napoleon era încă în viață, dar se afla în exil. Conform corespondentului, se trage dintr-o „familie respectabilă“, dar „era peste măsură de iubitoare de splendoare şi companie aleasă, pe care situația soțului nu-i permitea să le întrețină. Îmbrăcămintea i-a devenit foarte costisitoare şi fantastică: s-a întâmplat să ia în stăpânire oricare trăsură elegantă pe care o găsea trasă în fața casei unui vecin şi să-l îndemne pe vizitiu s-o ducă la vreun conac mare sau altul, pe care-l considera al său. Într-o astfel de călătorie, a fost dusă la spitalul de nebuni şi, oarecum împotriva voinței ei, reținută acolo. Cu toate acestea, era «palatul ei». Pe atunci, Napoleon Bonaparte se bucura de averea şi demnitatea unui împărat puternic; şi cine să fie soțul doamnei în cauză, dacă nu monarhul preaputernic al Franței şi făuritorul temporar al destinelor Europei!“

Parcă vedem cum îşi dă autorul ochii peste cap făcând acest comentariu, amuzându-se pe seama pretențiilor femeii. Convingerea ei că este împărătească era atât de puternică încât realitatea trebuia să se adapteze la această credință. Apoi, povestea se complică. Doamna nu se simte bine. Este prizonieră. „Era soția lui, dar ținută sub pază într-un castel. Soțul îi punea la încercare afecțiunea față de el. Nu îşi recunoştea soțul adevărat, nici fiicele şi se îmbrăca regal chiar şi în ospiciu.“ Iată încă un delir de recunoaştere. Nu îşi acceptă propriii copii. Autorul afirmă că are în posesie o scrisoare pe care femeia i-a trimis-o lui Napoleon din „Spania“, în data de 26 martie 1816. De fapt, a scris-o în 1811. Articolul reproduce cuvintele doamnei Bonaparte:

> Ce îți pot spune? Un volum întreg nu ar fi de ajuns – şi totuşi pana-mi este mută; iar mâna, mâna mea tremurătoare, nu poate zugrăvi gândurile mărețe, vaste, cumplite, care aproape îmi covârşesc imaginația, şi nici nu se poate deda acelei dulci cozerii care se țese din lucruri mai mărunte. Nu încape îndoială că m-am molipsit de contagiunea, de delirul obiectelor care mă înconjoară. Sunt copleşită. Tot ce este sublim, profund, infinit; tot ce este burlesc şi meschin; tot ce este tandru şi înduioşător; tot ce este respingător şi interzis; certuri false şi, odată stinse, împăcări: –

grandoare, magnificență în viitor; suferințe, umilințe şi respect adevărate, înmuierea inimilor şi a afecțiunii a milioane de oameni întru supunerea cuminte în fața unui lucru mărunt şi unic care le controlează etc. etc. – toate sunt atât de amestecate şi încurcate încât nu le pot exprima inteligibil pe nici unele.

În continuare, scrisoarea abordează subiectul prizonieratului ei. Vrea să fie liberă şi nu înțelege de ce nu este. Cine trebuie să facă următoarea mişcare? Aşteaptă el ceva de la ea? Este o versiune perversă a iubirii adevărate, în care îndrăgostiții sunt despărțiți dintr-un motiv misterios. Este emoționantă această descriere la persoana întâi a unui delir al grandorii nefiltrat prin însemnările unui doctor. Doamna este elocventă, misterioasă. Cum ar putea fi tratată o asemenea boală? Ce se întâmplă de fapt cu cei care suferă de ea?

La Charenton, pe Esquirol îl interesau mai ales cauzele maladiei, ca mijloc de îmbunătățire a tratamentelor. Una dintre terapiile încercate la spital înainte de venirea lui era teatrul. Directorul de atunci, abatele de Coulmier, fusese interesat de psihoterapia prin artă, aşa că, timp de mai mulți ani, prizonierii au jucat în spectacole alături de paznici. Lista de producții era plină de opere ale lui Molière, iar maestru de ceremonii era dramaturgul Pierre de Marivaux. Marchizul de Sade a fost internat la Charenton în două rânduri, o dată în 1789 şi a doua oară, pentru mai mult timp, în 1803, până la moartea lui, în 1814. I s-a permis să scrie şi să regizeze piese în cadrul inițiativei de terapie prin teatru. Publicul invitat era din afara ospiciului; Hippolyte de Colins, fost ofițer de cavalerie, a asistat la o reprezentație în 1812. După spectacol, l-a văzut pe unul dintre actori, un dansator celebru pe nume Trénitz, cum s-a înfuriat pe ceilalți fiindcă i se spunea să-şi scoată costumul. Purta haine de rege. Conducerea ospiciului a conchis că s-ar putea ca spectacolele să agraveze delirurile în loc să le atenueze, iar în 1813 au fost interzise.[11] Dar exista ceva care ar fi putut să amelioreze totuşi aceste deliruri?

Desigur, existau vechile trucuri. Stratagemele erau una dintre foarte puținele metode din instrumentarul profesional care încă mai înregistrau un grad de succes. Când un căpitan convins că este Napoleon şi-a făcut apariția la un adăpost pentru „deranjați mintal“, dr. Leblond, care îl conducea împreună cu tatăl lui, a încercat o minciună albă pe post de strategie terapeutică. Leblond ajunsese într-un impas cu falsul împărat al Franței, aşa că a intrat, doar câțiva paşi, în lumea delirului lui, în speranța de a negocia un armistițiu. A fost întâmpinat cu indignare:

„Dar este ruşinos să fie tratat astfel împăratul Napoleon!“ i-a declarat el doctorului. „Valeții aceştia netrebnici m-au legat – am de gând să pun să fie împuşcați.“ La care Leblond a răspuns calm: „Da, într-adevăr sunteți împăratul Napoleon, dar sunteți Napoleon pe Sfânta Elena.“ La auzul acestor cuvinte, nebunul a tăcut, apoi a început să repete „Sfânta Elena, Sfânta Elena.“ Apoi a cerut să fie dezlegat şi s-a ținut de promisiune, rămânând calm până când a fost eliberat.[12]

Decizia de a se conforma este suspect de rapidă. Dar Leblond este respectuos şi, se pare, reuşeşte să dezamorseze situația. Medicii au înțeles dintotdeauna că a-i pune în față unui delirant simpla demontare logică a unei idei sau chiar dovezi concludente că aceasta

este falsă nu-l face să renunțe la convingeri. Disponibilitatea de a stabili un raport cu logica alternativă a delirului, de a găsi un compromis măcar la jumătatea drumului, poate fi eficace.

Pompa şi teatralitatea unei persoane suferinde de delir de grandoare sunt compatibile cu natura ludică a unei aşa zise înşelătorii terapeutice, cu al său aer de joc de salon. În piesa lui Pirandello din 1921, *Henric IV*, apare o înşelătorie complexă pentru vindecarea unui asemenea delir. Un nobil anonim cade de pe cal în timp ce joacă rolul lui Henric IV la un carnaval anual. Se trezeşte convins că *este* Henric, un împărat din secolul XI. Trăieşte cu această convingere 20 de ani, timp în care familia lui întreține farsa într-o vilă care imită curtea regală. Apoi soseşte un doctor care intenționează să-l scape pe „Henric" de delir printr-un şoc. Pe un perete se află un portret al nobilului în costumul său de carnaval, pozând alături de femeia de care era îndrăgostit pe atunci. Femeia s-a întors cu fiica ei, acum adultă (o actriță care îi seamănă), şi cu logodnicul ei, pentru a fi martore la procesul terapeutic. Portretul este înlocuit cu altul, care-i reprezintă pe fiică şi pe logodnic, iar rivalul este înjunghiat. Întorsătura vine în actul al II-lea, când nobilul recunoaşte că ştia adevărul de opt ani, dar prefera să rămână Henric decât să trăiască în secolul XX. Identitatea regală îi oferă o siguranță relativă. Reversul medaliei îl reprezintă regele nostru de sticlă, Carol VI, care se sfărâmă sub greutatea coroanei. În orice caz, ambii şi-au dobândit puterea absolută prin hazardul sorții sau prin tăria convingerii, nu prin drept divin.

Mai există şi cazul unui spital american în care se puneau la cale astfel de minciuni terapeutice în miezul secolului XX, cu grave repercusiuni etice. În 1959, psihologul Milton Rokeach a pus față în față trei bărbați care se credeau Iisus, la Spitalul de Stat Ypsilanti din Michigan, în speranța de a-i vindeca de delir. În cartea sa din 1964, *The Three Christs of Ypsilanti*, scria despre inspirația pentru acest experiment îndrăzneț.[13] Mai întâi i-a atras atenția un comentariu al lui Voltaire. Printre altele, autorul menționa cel mai cunoscut caz de delir al grandorii şi de erezie, „nefericitul nebun Simon Morin", care spunea că era „una cu Iisus Hristos".[14] Voltaire povesteşte că, într-un ospiciu, Morin ar fi întâlnit cu totul întâmplător un alt om care susținea că este „Dumnezeu Tatăl" şi că ar fi fost „atât de izbit de nebunia tovarăşului său încât a recunoscut-o şi pe a sa şi a părut, pentru o vreme, să-şi revină în fire". Asta nu l-a salvat pe Morin. Autoritățile au găsit o scrisoare în care îi cerea iertare lui Dumnezeu, ascunsă într-un ciorap, dar tot a fost ars de viu în 1663 pentru afirmațiile lui eretice. Cazul a plantat sămânța unei idei în mintea lui Rokeach.

Apoi Rokeach a citit un articol al psihanalistului Robert Lindner, apărut în *Harper's Magazine*, intitulat *Canapeaua cu reacție*, despre un om care credea că-şi trăia jumătate de viață pe altă planetă.[15] Lindner afirma că atunci când un om intră în delirul altcuiva, atunci când îl invadează, bolnavul este nevoit să cedeze teren. Ilustrează astfel tactica:

> Această situație fantastică poate fi reprezentată şi prin imaginarea întâlnirii dintre două victime ale, să spunem, delirului Napoleon. Convingerea fiecăruia că el este adevăratul Napoleon trebuie pusă sub semnul întrebării de prezența celuilalt, şi nu este nimic neobişnuit ca unul să cedeze, total sau parțial, atunci când apare o astfel de

confruntare.[37]

Teoria spune că din confruntare ar veni vindecarea. Articolul lui Lindner i-a dat şi alte idei lui Rokeach: o întâlnire extraordinară care ilustra metoda. La un sanatoriu psihiatric din Maryland, povesteşte Lindner, se aflau două femei delirante de vârsta a doua care declarau că sunt Fecioara Maria. Se pare că doamnele erau amabile, catolice practicante şi aveau un statut socio-economic similar. Cele două paciente suferinde au intrat în vorbă:

> Nu a durat mult până când şi-au dezvăluit una alteia identitatea lor „secretă". Ceea ce a urmat a fost foarte instructiv. Prima, pacienta noastră „mai în vârstă", a primit informația cu vizibilă tulburare şi cu o reacție imediată de înfiorare. „Ei, nu poți tu să fii, draga mea", a spus ea. „Cred că eşti nebună. *Eu* sunt mama lui Iisus." Pacienta cea nouă s-a uitat la tovarăşa ei cu mâhnire şi, cu o voce în care răzbătea mila, a spus: „Mă tem că tu eşti cea confuză; *eu* sunt Maria".
>
> A urmat o discuție în contradictoriu, scurtă, dar politicoasă, în care nu am putut interveni din cauza colegului meu mai experimentat, care m-a îndemnat numai să le ascult şi să le observ. După o perioadă, discuția a încetat şi a urmat o tăcere lungă, în timpul căreia rivalele s-au cercetat una pe cealaltă. În cele din urmă, pacienta „mai în vârstă" i-a făcut un semn doctorului de lângă mine.
>
> — Domnule doctor S., a întrebat, care era numele mamei binecuvântatei noastre Maria?
>
> — Cred că Ana, a răspuns el.
>
> Imediat, pacienta s-a întors către cealaltă, cu fața şi ochii luminoşi.
>
> — Dacă tu eşti Maria, a declarat ea, *eu* trebuie să fiu Ana, mama ta.
>
> Şi cele două femei s-au îmbrățişat.[38]

Conform lui Lindher, cea care a abdicat de la delirul ei cu Maica Domnului „a reacționat bine la tratament" şi a fost externată.

Rokeach a făcut un plan pentru o altă stratagemă, de data aceasta un experiment formal pentru tulburarea sistemelor de convingeri delirante. I-a pus față în față pe cei trei care se credeau Iisus şi i-a făcut să interacționeze, sub observația lui. Mai întâi s-au lansat într-o dezbatere spirituală despre care dintre ei era mai sfânt; a urmat o altercație fizică; în cele din urmă, fiecare a găsit explicații pentru delirurile celorlalți doi: erau retardați mintal, morți sau „maşinăriile" dinăuntrul lor produceau afirmații mincinoase. Fiecare spunea despre ceilalți că sunt „nebuni" sau „au fost păcăliți". Apoi, Rokeach şi echipa spitalului s-au implicat şi mai mult în situație, trimițându-le celor trei scrisori care pretindeau că sunt de la persoane influente, care le-ar fi putut schimba modul de a gândi. După doi ani, Rokeach nu a observat nici o schimbare semnificativă.

În postfața ediției din 1981 a cărții lui despre experiment, Rokeach îşi exprima regretul. Îşi cerea scuze pentru manipularea la care s-a dedat fără consimțământul participanților. „Nu aveam absolut nici un drept, nici măcar în numele ştiinței, să mă joc de-a Dumnezeu şi să mă amestec constant în viețile lor de zi cu zi". Experiența, spunea el, îl vindecase pe el însuşi de „delirul divinității", care îl împingea la manipulare şi control.[16]

Începuse să îl „deranjeze tot mai mult lipsa de etică a actului de a-i pune pe deliranți să se confrunte cu realitatea“. Acum își dădea seama că delirul de grandoare era, în felul lui, logic: „Căutarea moralității și a competenței sunt motivații umane universale.“ Napoleon nu era celebru pentru moralitatea lui, spre deosebire de alte figuri populare cu vechime, ca Fecioara Maria, dar știa ce făcea și de ce. Reprezintă încrederea absolută în propriile acțiuni și autojustificarea fără șovăire.

Lucrarea lui Rokeach stabilea și legături între delirurile „fără bază“ și temeliile șubrede pe care atât de mulți dintre noi ne construim identitățile. „Convingerea mea este identitatea mea“, spun „Hristoșii“, „Mariile“ sau „Napoleonii“. Poate că lumea nu acceptă acest lucru; ei nu sunt literalmente cine spun că sunt, dar ce metode are la îndemână un om, în fond, pentru a-și dovedi sinele esențial? Ce poate face altcineva ca să-i demonstreze că se înșală? Poveștile din trecut despre succesul înșelătoriilor terapeutice par tot mai îndoielnice în lumina experimentelor mai recente, ca al lui Rokeach. La cei cu deliruri, contrazicerea nu provoca decât un blocaj și o întărire a defensivei. Nu erau sensibili la dovezi logice sau fizice ferme. Rokeach recunoștea că mult mai eficientă este contrazicerea interioară a omului, dar aceasta presupune ca individul să fie dispus să iasă din spatele unei măști protectoare care l-a ajutat mult. Chiar și povestea lui Lindner cu cele două „Marii“ care s-au schimbat după ce s-au întâlnit la spital este una subtilă. Nu și-au revenit subit. Și-au adaptat delirurile pentru a se potrivi și au rămas într-o lume iluzorie. Dincolo de aspectul etic, problema principală a stratagemei de confruntare cu realitatea în scop curativ era că nu funcționa pe termen lung. Astfel de trucuri au pierdut definitiv teren ca tratament psihiatric.

Cu „Napoleon“ din 1831 al lui Esquirol nu a funcționat nici unul. Esquirol și colegii lui aveau ambiția să progreseze, dar tratamentele nu ajungeau întotdeauna departe. „Napoleon“ din 1831 a fost externat trei luni mai târziu, „nu întru totul vindecat“.[17] Cauza delirului lui se îndepărtează de noi odată cu omul, care iese din documente și se reîntoarce pe străzile Parisului.

Pe lângă motivațiile psihologice, e posibil ca delirurile de grandoare din trecut să fi avut și o dimensiune biologică nedepistată, să fi fost cauzate de predispoziții genetice sau de leziuni cerebrale. Oamenii de știință care caută tiparele bolilor și ale leziunilor cerebrale în cazul delirurilor încep să identifice drept sursă a acestei patologii emisfera dreaptă a creierului.[18] La pacienții cu deliruri de grandoare, leziunile apar de obicei în lobul frontal drept. Emisfera dreaptă este cea responsabilă cu percepția sinelui și a alterității; stânga poate fi văzută drept un narator creativ. În teorie, leziunile situate în emisfera dreaptă împiedică raportarea individului la oameni, locuri sau părți ale propriului corp, astfel încât emisfera stângă intervine cu o explicație falsă sau excesivă pentru a da sens confuziei: ești făcut din sticlă, soțul ți-a fost înlocuit cu o dublură, ești Napoleon. Emisfera stângă dă o logică percepției eronate a celei drepte și inventează o narațiune. Delirul de persecuție și cel de vinovăție sunt asociate de obicei cu leziuni ale lobului temporal stâng.

Megalomania este des întâlnită ca delir secundar, în conjuncție cu boli ca Huntington, Parkinson și Wilson, dar și cu abuzul de substanțe care inhibă funcționarea neurotransmițătorilor, precum și cu tulburarea bipolară. Practicarea unui cult religios poate

să aşeze calea pentru apariţia ulterioară a unui delir. La Universitatea Thomas Jefferson din Philadelphia s-au efectuat studii prin intermediul imagisticii cerebrale a unor persoane aflate în starea de venerație religioasă. Sistemul limbic (centrul emoțiilor) manifestă o activitate mult mai pronunțată în această stare, iar lobii frontali, care joacă rolul esențial în raționalitate şi în modularea sistemului limbic, manifestă activitate redusă. Această descoperire poate să explice de ce mulți vizitatori ai locurilor sfinte ajung să se confunde cu Mesia.

Oare toți Napoleonii au leziuni cerebrale în lobul frontal drept? Felul în care interpretăm delirurile se schimbă cu fiecare nouă revelație despre anatomia creierului, dar raportul dintre biologic şi psihologic în etiologia tulburării este neclar.

Încă nu ştim ce să facem propriu-zis cu persoanele care suferă de delir de grandoare. Cel care îl are pe Napoleon în centru este oarecum simplu. A fi Napoleon îți conferă protecție, influență şi speranță în viitor. Există un grad deloc neglijabil de logică în „nebunia“ de a încerca o personalitate străină ca pe o haină. Este o strategie de a obține putere prin imitație pentru cineva care se simte vulnerabil în fața capriciilor vieții. Aspectul acesta îl putem înțelege cu toții.[19]

Dar apoi ne amintim de scrisoarea doamnei Bonaparte către Napoleon, iar lucrurile nu mai sunt atât de simple. Nu strică să-i repetăm cuvintele, căci ele deschid o fereastră către interiorul delirului de grandoare. „Sunt copleşită“, spune ea. „Tot ce este sublim, profund, infinit; tot ce este burlesc şi meschin; tot ce este tandru şi înduioşător; tot ce este respingător şi interzis; certuri false şi, odată stinse, împăcări: – grandoare, magnificență în viitor; suferințe, umilințe şi respect adevărate, înmuierea inimilor şi a afecțiunii a milioane de oameni întru supunerea cuminte în fața unui lucru mărunt şi unic care le controlează etc. etc. – toate sunt atât de amestecate şi încurcate încât nu le pot exprima inteligibil pe niciunele.“ Doamna Bonaparte ne comunică ambiguitatea şi complexitatea care stau uneori la baza delirului de grandoare. Oamenii poartă în ei un mister funciar, o melancolie, ca să folosim termenii lui Burton, la care nu renunță cu uşurință, chiar dacă asta înseamnă să îl protejeze afişând lumii o caricatură a sinelui lor real. Să-i lăsăm în pace, cum ar fi trebuit să fie lăsați cei trei „Hristoşi“? Sau să îi ascultăm mai atent?

---

36. Thomas Hobbes, *Leviatanul*, p. 58 (n. tr.).

37. Robert M. Lindner, *Ora de 50 de minute: Cinci psihoterapii ale unor pacienți aflați în pragul nebuniei*, Editura Trei, Bucureşti, 2011, p. 296.

38. Robert M. Lindner, *Ora de 50 de minute: Cinci psihoterapii ale unor pacienți aflați în pragul nebuniei*, Editura Trei, Bucureşti, 2011, p. 296.

„Boulevard de Strasbourg, corsete, Paris“, Eugène Atget, 1912.

9. Doamna X., profesorul Cotard şi sindromul cadavrului umblător

1874, Vanves, lângă Paris. O femeie de 43 de ani se retrage în cameră, întorcând spatele peisajului superb al grădinilor îngrijite, care înconjoară instituția privată pentru bolnavi mintal în care locuieşte. Acestea sunt spații verzi gândite special pentru pacienți, în care sunt invitați să se piardă cei care suferă de melancolie. Femeia îşi informează medicul că a avut, recent, o experiență fizică stranie şi relevantă. Doctorul este neurologul şi psihiatrul Jules Cotard. Este cu 10 ani mai tânăr decât ea; o ascultă atent cum descrie o senzație extraordinară, ceva electric, precum fulgerul, care a străbătut-o în sus pe coloana vertebrală până la cap, însoțit de un zgomot care a crezut că o va despica în două pe mijloc. Evenimentul îi declanşase un lanț de gânduri şi revelații despre ea însăşi, despre corpul şi spiritul ei, care au dus-o inexorabil la convingerea că este moartă.

Şase ani mai târziu, în 1880, Cotard prezintă comunității medicale o nouă boală. O consideră un tip de melancolie. Prelegerea lui este inspirată de numeroasele întrevederi cu doamna X. Este susținută în fața Société Médico-Psychologique de la Paris, pe 28 iunie, şi va apărea în *Annales Médico-Psychologiques* în septembrie. Pacienta lui şi-a descris pe larg experiența extraordinară şi senzațiile care au însoțit-o, iar acum doctorul este în măsură să descrie, la rândul lui, o nouă sub-categorie de tip delirant, care are ca trăsătură principală capacitatea de a schimba percepția asupra propriului corp:[1]

> Împreună cu doctorul Jules Falret, am avut ocazia să observ o pacientă care suferă de o formă specifică de delir ipohondru. Doamna X. se plângea că nu avea „creier, nervi, piept, stomac şi nici intestine“. Nu mai avea decât pielea şi oasele corpului ei „dezorganizat“ (îi reproduc cuvintele).

Cotard continuă, expunând adunării aspectele fundamentale ale delirului ei. Convingerea „părea să se fi dezvoltat ca extensie a ideilor metafizice preexistente cum că nici sufletul ei, nici Dumnezeu şi nici Diavolul nu existau, de fapt. Considera că, dată fiind starea corpului ei, nu avea nevoie să mănânce, nu mai putea muri de moarte naturală şi singurul mod de a i se pune capăt vieții era să fie arsă de vie. Prin urmare, doamna X. cerea constant să fie arsă şi chiar a încercat în mai multe rânduri să-şi dea foc“. Imaginea aceasta groaznică ni-l aminteşte pe Simon Morin, ars pe rug pentru că s-a declarat Mesia, şi, în fond, pe nenumărați alți „eretici“ din secolele trecute. În cazul acesta, nu este o soartă dictată de autorități, ci una cerută chiar de persoana care ar urma să ardă.

Apoi Cotard cere publicului să treacă în revistă, împreună cu el, evoluția acestei atitudini nihiliste: „În 1874, la data internării, pacienta avea 43 de ani şi era bolnavă de 2

ani şi jumătate. Afecțiunea ei începuse într-o zi când auzise «trosnetul spatelui cum i se întindea până la cap». După această experiență macabră, a căzut pradă unei stări constante de oboseală şi anxietate, simțindu-se ca un suflet pierdut, şi a căutat în repetate rânduri ajutorul preoților şi al doctorilor. A încercat să se sinucidă de mai multe ori şi a fost internată la Vanves“. Vanves este unul dintre numeroasele ospicii independente răsărite în ultimii ani. Este condus de Pierre şi Jules Falret. Jules a consultat-o la rândul lui pe doamna X.

Observațiile lui Cotard indică o criză psihologică. Pacienta a exprimat o profundă vinovăție şi ruşine față de comportamentul ei din trecut. Dar criza este, în acelaşi timp, spirituală. „Crezându-se osândită să meargă în iad, convingerile religioase au încurajat-o să se învinuiască pentru tot felul de păcate, mai ales pentru că a păcătuit la prima comuniune.“ Cotard ne prezintă o femeie care-şi organizează toate frânturile risipite ale trecutului într-un cadru religios strict. Ne aminteşte de Francesco Spiera şi de pedeapsa lui eternă. „Pentru că viața ei nu fusese decât un şir de minciuni şi fărădelegi, considera că merita pe deplin să fie pedepsită de Dumnezeu să sufere etern.“ A urmat conştientizarea faptului că era moartă. În relatarea ei, cea cu fulgerul, momentul are calitatea transcendentală a unei revelații religioase.

La scurtă vreme după internare, şi-a dat seama brusc că poate „înțelege adevărul“. Cu alte cuvinte, spune doctorul, delirurile de negare erau deja adânc înrădăcinate. Pacienta este dezechilibrată, violentă (ea numeşte actele de violență „acte de adevăr“).

Vrem să ştim ce a adus-o aici pe doamna X. Dar doamna X. este o persoană ascunsă după un pseudonim, ca doamna M. a lui Capgras şi ca Burton în spatele lui Democrit Junior. Este o etichetă pentru noul fenomen psihologic al lui Cotard, iar el trebuie să-i păstreze confidențialitatea. Singurul lucru pe care-l ştim sigur despre doamna X. este că această convingere a ei că a murit era de nestrămutat.

Cotard continuă prelegerea: „După câteva luni, a început să dea semne de recuperare din melancolia anxioasă. Era mai calmă, dar în interacțiunile de zi cu zi a devenit răutăcioasă şi sardonică. Delirurile însă nu i s-au schimbat şi a continuat să se plângă că nu are creier, nervi sau măruntaie, că mâncatul era un chin inutil şi că moartea prin foc era singura soluție a necazurilor ei. La o cercetare mai atentă, manifesta sensibilitate la durere redusă bilateral în cele mai multe părți ale corpului: de exemplu, nu avea nici o reacție la înțepătura cu acul. În acelaşi timp, atingerea şi percepția globală păreau a fi normale“.

Ca Joseph Capgras când i-a testat reflexele patelare doamnei M., Cotard este deschis la posibilitatea existenței unor motive biologice în spatele delirului doamnei X. Pare insensibilă la durere când este împunsă cu acul. Să fie vorba despre o leziune cerebrală sau o boală neurologică? Să aibă legătură cu furnicăturile pe spate? Partea aceasta din poveste nu o putem cunoaşte. Cotard abandonează aici investigațiile fizice. Bănuiala lui este că avem de-a face, de fapt, cu o situație psihologică.

Pacienta lui s-a autoanihilat. Este absentă. O lacună. Negarea pe care o aplică lumii fizice ne aminteşte din nou de Francesco Spiera şi delirul disperării de care suferise cu 300 de ani mai devreme. Cotard va descrie boala doamnei X. ca pe un revers al megalomaniei. Delirul ei este marcat de o profundă alienare dar, deşi pasiv prin natură, solicită acelaşi nivel de atenție. Ambii indivizi trăiesc o revelație, ambii refuză hrana. Pe Spiera îl

chinuieşte vinovăția pentru maşinațiunile lui legale făcute în goana după bogății. Doamna X. crede, se pare, că nu a dus o viață corectă şi cinstită. Este torturată de convingerea aceasta. La fel ca în cazul lui Spiera, simțim că aici sunt ascunse nişte secrete. Dacă lumea ar şti ce a făcut, ar judeca-o şi ar condamna-o.

Este un mister. Cotard nu spune dacă pacienta a divulgat vreodată ce ar fi făcut atât de greşit sau pe cine ar fi mințit. Poate că era vorba despre paranoia şi nu făcuse, de fapt, nimic blamabil. De unde îi venea delirul? Exista vreo logică în el? Doamna X. este imaginea în negativ a unei femei. S-a retras în întuneric. Cotard o urmează acolo, pe parcursul conversațiilor cu ea, în încercarea de a-i lumina şi expune suferința, de a-i da contur.

Principalele tipuri de delir au rămas constante de-a lungul secolelor, iar temele lor recurente precedă manualele de psihiatrie. S-a înregistrat totuşi un astfel de caz de delir de autoanihilare cu mulți ani înainte ca doctorul Cotard s-o prezinte lumii pe doamna X. şi să descrie formal ceea ce a numit atunci „délire de négation“ (delir de negare). Cazul se regăseşte în *Anatomia melancoliei*, din 1621, datorită eforturilor lui Robert Burton, care a dat iama în însemnările unui medic din secolul al XVI-lea din Țările de Jos, Petrus Forestus, numit şi „Hipocrate olandez“. Forestus ne spune povestea unui pacient melancolic care se crede mort şi refuză să mănânce. Apare şi o înşelătorie terapeutică. Conform lui Forestus, doctorul îi cere unui coleg de breaslă să se prefacă a fi un alt cadavru. Apoi îl pune „într-un coşciug ca pe un mort, alături de patul aceluia, şi îi zice să se ridice puțin şi să mănânce: melancolicul l-a întrebat pe prefăcut dacă morții obişnuiesc să mănânce carne. Acesta a răspuns că da; într-astfel celălalt a mâncat şi el şi s-a vindecat“.[2] Din nou, recuperarea pare suspect de rapidă. Farsa „cadavrului“ care se ridică din sicriu pentru a şoca şi a vindeca un pacient are o valoare de divertisment macabră, dar medicii aveau obiceiul de a exagera succesul minciunilor terapeutice pentru a-şi spori reputația, şi se prea poate ca trucul să nu fi fost, în cele din urmă, cu nimic mai reuşit decât cel la care au fost supuşi cei trei „Hristoşi“ sau Henric IV al lui Pirandello. Asupra intervențiilor de acest fel plana îndoiala cu mult înainte să fie declarate lipsite de etică.

Cei care se cred morți nu se lasă înviați cu uşurință, indiferent de metode; cadavrele umblătoare apar iar şi iar în istorie. Un melancolic persecutat din poezia lui Tscherning, *Melancholey redet selber* (*Vorbeşte melancolia însăşi*), din 1655, îşi închipuie frecvent că a murit sau că atârnă în ştreang.

Un factor şocant fundamental al delirului de negare este relativa tinerețe a celor care îl manifestă. În general sunt de vârstă mijlocie, ca doamna X. În 1788, naturalistul elvețiano-francez Charles Bonnet a întâlnit o pacientă în vârstă, în a cărei experiență delirul se prezenta foarte diferit.[3] Doamna a simțit, se pare, un curent şi a rămas pe jumătate paralizată. Conform instrucțiunilor, fiicele ei au învelit-o într-un giulgiu şi au pus-o într-un sicriu. Când a adormit, au pus-o la loc în pat şi i-au dat praf de opiu, care a părut să ajute, dar, din când în când, simptomele reveneau. Această versiune a delirului de negare este mai izbitoare, un fel de *memento mori*.

Pacienta lui Bonnet era o excepție. Majoritatea celor „deja morți“ nu sunt foarte înaintați în vârstă. În prelegerea lui din iunie 1800 în care o prezenta lumii pe doamna X.,

Cotard expune alte cinci cazuri senzaționale de delir de negare. Acestea au ajuns la el prin intermediul lui Jean-Étienne Esquirol, care raportase exemplele de „demonomanie“, cum îi spunea el: o femeie credea că diavolul trăia în corpul ei, chinuind-o, şi că era incapabilă să moară. A doua era convinsă că diavolul îi luase trupul, că ea era doar o „viziune“ care trăia de mii de ani şi că în pântecul ei trăia o ființă răuvoitoare în formă de şarpe. O a treia credea că un spirit rău îi furase corpul şi că nu avea sânge. A patra spunea că era făcută din pielea diavolului şi umplută cu şerpi şi broaşte râioase; a cincea, că nu avea inimă şi, prin urmare, nici ea nu putea muri. Cotard citează apoi alte două cazuri, descrise inițial de François Leuret, discipol al lui Esquirol. Un bărbat se credea osândit la chinurile iadului şi era convins că era o statuie făcută din carne nepieritoare, posedată de diavol. La fel ca doamna X., amenința că îşi va da foc. Celălalt, şi el damnat şi nemuritor, avea o gaură în abdomen şi îi lipsea sufletul. Cotard vorbeşte despre „logica stranie“ şi, în acelaşi timp, natura paradoxală ale unor astfel de cazuri de delir ipohondru, în care pacienții spun că sunt „nici vii, nici morți, sau că sunt morți vii“. Sunt descrişi ca fiind nefericiți în delirurile lor de nemurire. Este un alt fel de nefericire față de cea legată de delirul de grandoare, în care oamenii sunt deseori apăsați de un sentiment al răspunderii greu, precum şi de ideea de sacrificiu personal, dincolo de încrederea în sine pompoasă. Cotard menționează un bărbat care trăia un delir-hibrid. Acesta „credea că nu va muri niciodată pentru că trupul îi era apărat de anumite privilegii pe care i le încredințase Napoleon însuşi“. Cotard observă că delirurile ipohondre, spre deosebire de melancolia anxioasă, par să se agraveze cu timpul. Rareori sfârşesc bine. Are grijă să separe fenomenul de formele generale de nebunie provocată de habotnicie.

Cotard a continuat să înainteze din presupunere în presupunere, în încercarea lui de explicare a cazului doamnei X. Şi-a pus ideile la punct şi a publicat un articol în *Archives de Neurologie* în 1882, pe care l-a intitulat *Du délire de négations*. Cuvântul *délire*, în sensul în care îl foloseşte Cotard, poartă o încărcătură de sens mult mai grea decât varianta sa englezească, *delusion*. Asemenea conceptului melancoliei, este multidimensional şi expansiv. Un *délire de négation* este complex, se află la intersecția dintre mai multe suferințe, precum vinovăția şi anxietatea, dar acestea se unesc şi formează un întreg limpede: anihilarea de sine completă şi permanentă. Cotard îşi foloseşte tot instrumentarul de diagnosticare pentru a clarifica mai bine cazul, pentru a reuşi să comunice cu pacienta, poate chiar să o anime.

Aşa cum personajul doamnei X. este descris de un doctor, Jules Cotard însuşi ne este prezentat prin filtrul unei alte minți. În cazul lui, este vorba despre scriitorul parizian Marcel Proust. El îl transformă pe Jules Cotard într-o apariție episodică în al doilea volum din *În căutarea timpului pierdut*: *La umbra fetelor în floare*. Romanul a apărut în 1918, la 30 de ani după moartea lui Cotard. Acesta este denumit în carte „profesorul Cottard“ şi este descris ca un gânditor progresist influent. Identitatea reală a personajului este camuflată cu ajutorul adăugării unui „t“ în plus la numele lui.

Jules Cotard era binecunoscut familiei Proust. Tatăl lui Marcel Proust, doctorul Adrien Proust, era un chirurg parizian eminent, contemporan cu Cotard la École de Médecine. Viața lui Proust în prima tinerețe s-a suprapus cu a lui Jules Cotard timp de 18 ani, aşa că autorul a avut ocazia să modeleze personajul Cottard după cineva care nu era

doar o personalitate influentă în Paris, ci şi un om pe care-l observase îndeaproape toată copilăria.[4]

Doctorul adevărat dispare în spatele măştii literare, dar, dacă versiunea lui Proust se aseamănă cât de cât cu Cotard cel în carne şi oase, a fost foarte admirat în viața profesională pentru viziunea sa inedită şi pentru priceperea în diagnosticare. Îl regăsim în forma sa fictivă în romanul *În căutarea timpului pierdut* când „Cottard“ este prezentat ca posibil oaspete la cină al familiei Swann, aflate în centrul poveştii. Este descris ca un bărbat cu talente medicale sclipitoare, reținut, dar ferm ca o stâncă în ceea ce priveşte instinctele legate de diagnostice. În carte, cel mai inteligent dintre doctorii mai tineri spune, se pare, „că dacă vreodată s-ar îmbolnăvi, ei nu şi-ar da trupul decât pe mâna lui Cottard“.[39] [5] Dar Proust nu are rețineri nici în a prezenta defectele doctorului:

> „[…] Înfățişarea şovăielnică a lui Cottard, timiditatea, amabilitatea sa excesivă fuseseră, în tinerețea lui, pricina a nenumărate glume. Pretutindeni […] lua o înfățişare rece, tăcută, categorică, ori de câte ori trebuia să vorbească, neuitând totodată să spună lucruri dezagreabile. […] Se străduia mai cu seamă să fie cât mai impasibil, chiar şi la spital, iar când debita calambururi ce stârneau râsul tuturor, începând cu şeful clinicii şi terminând cu cel mai tânăr extern, avea grijă totdeauna să nu i se mişte nici măcar un singur muşchi pe chipul de nerecunoscut de când îşi răsese barba şi mustățile.“[40] [6]

Cottard al lui Proust are mai mult decât o notă de ridicol. Se străduieşte din răsputeri să pară retras şi autoritar, dar nu reuşeşte. Studenții caută sfaturi la el, dar îl găsesc pe el însuşi mai amuzant decât glumele lui.

Jules Cotard s-a născut la Issodun, pe Valea Loarei, în zona centrală a Franței, la 1 iunie 1840. Tatăl lui era librar şi tipograf şi, conform lui Antoine Ritti, care i-a scris epitaful, un „personaj serios şi reflexiv“ ale cărui interese şi educație ample, multidisciplinare, îi formaseră „o filozofie care cuprindea ştiința, societățile şi dezvoltările lor, cu o etică fundamentată pe natura umană“.[7] Cotard a fost rezident la Salpêtrière, unde şi-a descoperit interesul pentru bolile mintale. La fel ca încarnarea lui literară, a fost apreciat la Facultatea de Medicină şi, aşa cum sugerează Proust, colegii îl căutau pentru consultații.

Asemenea lui Capgras în secolul următor, Cotard tocmai îşi încheiase serviciul militar când se întâlneşte cu pacienta care-i va face numele celebru. Drumurile li se intersectează în 1874, la doar trei ani după Războiul Franco–Prusac, în care a fost medic într-un regiment de infanterie al armatei franceze. În 1871 se întorsese la Paris, unde îi trata pe bolnavii mintal şi, adesea, şi pe săraci, trimişi la el de jandarmerie din toate colțurile oraşului. La fel ca în cazul lui Joseph Capgras după Primul Război Mondial, nu ne este greu să ne imaginăm cum un tânăr doctor, expus la suferința soldaților cu traume fizice şi psihice, căpătase un interes de durată, chiar morbid, pentru cotloanele întunecate ale minții umane şi strategiile inventive care se dezvoltă uneori în tenebrele lor.

În ziua în care s-a aşezat alături de doamna X. şi i-a ascultat povestea despre fulgerul şi trosnetul de pe spate, Cotard tocmai devenise şef de secție la Vanves. Era o clinică

privată mare, cu grădini întinse, într-o vreme în care multe instituții pentru boli mintale din Europa îşi puneau problema proiectării mediului, atât interior cât şi exterior, în scopuri terapeutice. Psihiatrul german Maximilian Jacobi lucra exact în acest domeniu şi a vizitat Vanves în cadrul unui turneu cu opriri scurte pe baza căruia şi-a pregătit raportul din 1841. El descria „priveliştile […] de la ferestre, care cuprind ronduri de flori şi arbuşti, peisaje frumoase, sau parcul impresionant. […] În timp ce vederea de la ferestrele pacienților agitați şi deliranți este îngustă şi uniformă, cea de la ferestrele pacienților melancolici este amplă şi diversă, surprinzând şi încântând ochii cu mulțimea de lucruri frumoase care li se înfățişează.“[8] Priveliştea este gândită special pentru pacienții „melancolici“, care sunt separați şi considerați mai presus de ceilalți. Un melancolic din secolul al XVI-lea, ca Henry Percy, nu ar fi nelalocul lui în acest peisaj, pozând în natură cu o atitudine de sensibilitate rafinată.

Pe Cotard îl interesează această nouă varietate de melancolie. În timpul cât lucrează la Vanves, scrie patru lucrări pe această temă şi în fiecare îşi dezvoltă şi mai departe ideile, cu o curiozitate profundă şi nestinsă.

În aceste scrieri, Cotard face referire la alte cazuri de delir de negare pe care le-a întâlnit în experiența lui clinică la Vanves în deceniile 1860, 1870 şi 1880. Identifică tipare recurente: „Dacă sunt întrebați cum îi cheamă, spun că nu au nume […] Nu au vârstă. Unde s-au născut? Nu s-au născut. Cine au fost tatăl şi mama lor? Nu au nici tată, nici mamă şi nici copii“. Un pacient refuză să poarte haine „pentru că tot corpul lui nu este altceva decât o nucă mare […] refuză să mănânce, pentru că nu are gură; refuză să meargă, pentru că nu are picioare“.[9] Cinci din opt cazuri refuzau să se hrănească, şi mult mai mulți pacienți declară că au intestine şi sisteme digestive care nu funcționează. Doamna X., fireşte, spunea că nu are „nici creier, nici nervi, nici piept, nici intestine“.

Existau şi alte cazuri, despre care Cotard nu ştia. Prelegerea doctorului Clouston de la Royal Edinburgh Asylum enumera diversele deliruri raportate de femeile de la spitalul lui. Pe lângă descrierea cazului unei femei care credea că are picioarele de sticlă, ne prezintă şi alte convingeri: „că este urmărită de poliție“, „că şi-a pierdut sufletul“, „că are capul despărțit de trup“, „că nu are nici stomac, nici creier“, „că i-au fost ucişi copiii“ şi „că este moartă“.

Doamna X. nu era singură în delirul ei, dar îl trăia în singurătate. La Vanves, deşi priveliştea de la fereastra camerei era menită să-i îndulcească melancolia şi să-i sporească starea de bine, nimic nu a încetinit deteriorarea inexorabilă a stării ei. Delirul de negare avea, la ea, o dimensiune religioasă puternică şi genera o senzație de damnare care nu dispărea.

Cotard îşi punea în continuare întrebări despre natura delirului ei. Care era originea acestuia? De ce era atât de persistent? Noi, la rândul nostru, ne-am putea întreba de ce era atât de interesat el de această pacientă. Făceau parte din aceeaşi generație, ceea ce însemna că aveau în comun anumite evenimente marcante. În primul rând, toată lumea tocmai trăise sfârşitul lent al Războiului Franco–Prusac. Cotard, după cum am văzut, fusese medic pe front într-un regiment de infanterie pe toată durata războiului. Doamna X. a fost internată la Vanves la doar trei ani după Asediul Parisului, care impusese un final al conflictului. Ar fi avut aproape 40 de ani pe atunci, spre deosebire de doamna M., care era

încă sugară în anii groaznici ai blocadei. Anii asediului corespund cu începutul delirului doamnei X.

Andrew Hussey, istoric al celor mai sumbre epoci ale Parisului, scrie despre realitatea cu adevărat cumplită a penuriei de hrană în oraş, cauzată de încercarea lui Bismarck de a forța o capitulare: „Pe măsură ce asediul se înăsprea“, scrie Hussey, „cei mai disperați dintre ei au început să exhumeze cadavre din diverse cimitire din oraş şi să macine oasele, din care făceau un fel de terci apos, cu prea puțină valoare nutritivă, dar care cel puțin îi încălzea.“ Scena aceasta şocantă, macabră, s-a dovedit a fi preludiul scânteietoarei Belle-Époque, care avea să urmeze după doar câțiva ani, dar care atunci era de neimaginat. Pe la jumătatea lui octombrie, parizienii începeau să rămână fără combustibil, iar copacii de pe Champs-Élysées şi celelalte mari bulevarde erau tăiați pentru încălzire. Toată lumea, cu excepția celor mai bogați, suferea de foame. Hussey ne reproduce însemnările cenzorului de teatru Victor Hallays-Dabot. În data de 10 noiembrie, acesta scria că „la Les Halles şobolanii se vindeau cu 25 de centime bucata. Un american, Wickham Hoffman, staționat la Legația Americană, observa la rândul său că pentru câini se cereau de la 80 de centime în sus, în funcție de mărime şi grăsime“. Şobolanii de berărie erau „o delicatesă“. Pe 5 ianuarie 1871, Bismarck începea un bombardament neobosit al Parisului, în care au fost ucişi cel puțin patru sute de oameni „cu acelaşi model de tun prusac care fusese expus cu mândrie în inima oraşului în timpul Expoziției Universale din 1867.“[10] Nu ştim cât de aproape a fost doamna X. de realitatea inaniției, dar până şi cei mai norocoşi sufereau de vinovăția supraviețuitorului. Timp de zeci de ani s-a luptat cu întrebarea dacă era „demnă“ de hrană sau, în fond, de orice. Toți locuitorii oraşului au fost prinşi în trauma şi umilința de atunci. Existau toate motivele pentru o înțelegere reciprocă nerostită între doamna X. şi Jules Cotard.

Delirul acesta mai are o dimensiune, una mai opacă: cea a crizei religioase pe care i-a descris-o doamna X. lui Cotard în detaliu şi care, se pare, se instalase cu câteva decenii înainte de asediu. Ea menționează în mod specific „că a păcătuit la prima comuniune“ şi că de aceea se simte vinovată. Îi atrage atenția lui Cotard către acest eveniment anume, îl evidențiază, sugerează că acolo s-ar găsi o explicație. Referința este enigmatică. Ce ar fi putut să facă atât de greşit la prima comuniune?

Îşi exprimă clar credința religioasă puternică. S-a născut la mai puțin de un an după Revoluția din iulie 1830, care l-a înlocuit pe regele Carol X cu vărul lui, Ludovic Filip, o imitație palidă a lui Napoleon, conform multora, şi genul de personalitate care nu ar fi inspirat nimănui un delir al grandorii. Dar a crescut într-o vreme în care Biserica era tolerată din nou, după ce fusese înăbuşită în timpul Revoluției, iar instituțiile şi congregațiile caritabile catolice înfloreau. Situațiile sociale ale vieții de catolic însă necesitau în continuare o abordare atentă. Prima comuniune a copilului era un eveniment public de mare importanță pentru familie, cu atât mai important în această perioadă istorică. La începutul anilor 1840, avea loc la vârsta de 12 ani.

Manualele produse de Biserică învățau copiii despre protocolul primei comuniuni şi o numeau cel mai solemn şi mai important eveniment din viața omului. Enunțau clar, negru pe alb, cele mai grave pedepse spirituale pentru orice abatere. Se cereau pregătiri serioase. Se cumpăra sau se închiria îmbrăcăminte special pentru această ocazie, iar fetele trebuiau

să poarte rochii albe şi curate, care să le reflecte puritatea sufletului. Confesiunea era obligatorie pentru primirea împărtăşaniei, iar copilul îşi începea vizitele la confesional cu aproximativ cinci ani înainte de prima împărtăşanie, cam de când împlinea şapte ani. Era un sacrilegiu să primeşti împărtăşania într-o stare de păcat de moarte, de exemplu să nu te abții de la orice hrană solidă sau lichidă în ziua evenimentului, începând de la miezul nopții.

În marea zi, copilul îngenunchează la altar, iar dacă este fată îşi acoperă mâinile cu o pânză de in ca să nu atingă hostia. Un băiat de altar ține o tavă dedesubt, ca nu cumva să cadă vreo firimitură din mâinile preotului. Copilului i se cere să se gândească la ce urmează să i se dea – lui, unui biet păcătos nevolnic. Acesta este trupul lui Hristos. Copilul rosteşte rugăminți, rugăciuni şi cereri de ajutor pentru a fi vrednic de acest privilegiu. Este privit de toată familia şi de membrii comunității. Acasă s-a pregătit un festin şi cadouri scumpe: o cruce de fildeş sau de aur ori mătănii.

Aşadar, sunt o mulțime de situații în care o fetiță ar putea greşi. Care a fost păcatul doamnei X.? Poate nu a postit corespunzător. Sau s-a împiedicat înainte să îngenuncheze la altar. Poate a căzut o firimitură din hostie. Sau îmbrăcămintea nu i-a fost perfectă. Poate că nu se spovedise, sau nu de toate păcatele. Orice s-ar fi întâmplat, s-a întâmplat în fața autorităților lumeşti din viața ei (părinții şi preotul), dar şi în fața autorității divine.

În timpul unei mărturisiri rostite în fața doctorului, cu zeci de ani mai târziu, doamna X. explică fără ambiguități că, cel puțin în mintea ei, greşeala aceasta i-a transformat cea mai fericită zi într-o umilință şi o ruşine publică teribile.

Judecata de care a avut parte acasă va fi fost complicată de îndoielile din partea statului care planau din nou aspra credinței catolice a familiei ei. Până să i se manifeste boala, climatul religios era mult mai tulbure pentru catolici. A Treia Republică a introdus multe legi împotriva Bisericii, iar clericii catolici erau considerați asociați ai vechiului regim. S-au introdus numeroase măsuri care slăbeau influența Bisericii Catolice asupra materialelor predate în şcoli. Republicanii afirmau că unul dintre motivele pentru care germanii câştigaseră Războiul Franco–Prusac fusese sistemul lor de învățământ superior. În 1879, preoții au fost excluşi din comitetele directoare ale spitalelor şi ale organizațiilor caritabile. Pachetul de legi anti-catolice elaborate de ministrul Jules Ferry avea să fie votat în 1882 şi avea să interzică în mod explicit predarea religiei în şcoli.

Documentele nu spun dacă doamna X. era căsătorită sau dacă avea copii. Jules Cotard avea soție şi copii şi era, conform relatărilor, un tată devotat.

Cineva din familia doamnei X. îşi permisese s-o trimită la o instituție privată, ca Vanves, care avea ambiții de mediu terapeutic. Internarea rudelor în astfel de stabilimente este un loc comun popular în literatura secolului al XIX-lea, iar problema îngrijirii unui individ care trăia în propria lui lume era la ordinea zilei, dar în acelaşi timp, rămânea învăluită în secrete şi în ruşine. Delirurile, asemenea altor forme de „nebunie“, erau încă marcate de prejudecăți legate de posesiunea demonică şi de fragilitatea morală a suferindului.

Nu ştim ce s-a întâmplat cu doamna X. în anii de dinaintea internării ei la Vanves. Poate cel mai bine este, din nou, să ascultăm ce are de spus delirul însuşi. În lumea pe care

a creat-o, este moartă. La fel ca Francesco Spiera, s-a retras din viață. Este imună la acuzațiile referitoare la faptele sau la caracterul ei.

Absentarea este o trăsătură comună a delirurilor. Apare, sub alt nume, în torpoarea şi inerția doamnei M. şi ale regelui nostru de sticlă, precum şi la pacientul din Leiden al lui Andy Lameijn, care putea să fie „prezent“ sau „absent“, ca şi cum ar fi apăsat pe un buton. Registrele de la Bedlam ne prezintă cazul lui Ellen Hamilton, din 1892. Suferea de delir de persecuție şi susținea că cei care o terorizau la telefon „o asasinaseră în şase rânduri“. Nu are „nici inimă, nici plămâni, nu are corp. Creierul i-a fost extras şi a văzut cum a fost aruncat pe podeaua spitalului. […] A urmat tratament cu băi prelungite […], şi se plângea în continuare că era moartă.“

Samuel Beckett i-a scris poetului şi criticului Thomas MacGreevy despre o vizită pe care a făcut-o la Bedlam în 1935, la 40 de ani după însemnările despre Ellen Hamilton. Povesteşte cum „am vizitat secțiile pentru prima oară, aproape fără urmă de oroare, deşi am văzut de toate, de la depresie uşoară la demență profundă“. Pare să se fi distanțat de ceea ce a văzut în timpul vizitei, dar scrierile lui de mai târziu sugerează că a fost intens influențat de experiență.[11] Mai multe personaje ale lui Beckett vorbesc despre moarte, iar la altele, „eul“ vorbitorului se dezintegrează, dând o senzație puternică de alienare. Nuvela *The Calmative* pe care o scrie în 1946 începe cu această afirmație a naratorului: „Nu ştiu când am murit.“ Delirul morții devine util în secolul XX, după Primul Război Mondial. Cei care se cred morți sunt metafora nihilistă perfectă, la fel cum era în Franța, după Revoluție, bărbatul care-şi pierduse capul.

În context psihiatric, sindromul Cotard ajunsese să fie interpretat drept o caracteristică a depresiei severe: un mod al suferindului de a-şi explica şi de a le explica celor dragi experiența disocierii şi a alienării. În ficțiune, cadavrele umblătoare se transformă în poveşti cu vampiri şi cu zombi. Apare chiar şi o reinterpretare. Alienarea nu se referă la perspectiva persoanei care se crede moartă ci la oamenii din jurul acesteia, care se tem atât de moarte, cât şi de alienare. Vampirul Varney a fost prima întruchipare populară a unui personaj de tipul mortului viu şi protagonist al unui foileton horror gotic, publicat în revistele *Penny Dreadful* din anii 1840; el a deschis drumul pentru vampirul emblematic al lui Bram Stoker, Dracula, din romanul cu acelaşi nume din 1897. În filmul din 1968, *Noaptea morților vii*, regizorul George Romero foloseşte personajele de tip zombi ca o metaforă cu rol critic la adresa societății americane, cu al său conformism orb. Americanii erau angrenați într-un război care părea imposibil de câştigat (Vietnam), iar publicul a umplut sălile de cinema să vadă cum distrug morții vii civilizația. Zombiul arhetipal a apărut în Haiti, unde *zombia* era o creatură prinsă între viață şi moarte. În forma sa originală, nu este pur şi simplu un mort viu, ci un înlocuitor al celor dragi. Îl recunoaştem, dar, în acelaşi timp, ne este străin. Provoacă aceeaşi senzație de familiaritate şi de stranietate ca dublurile doamnei M. Poveştile delirante prezintă suprapuneri similare. Granițele între tipurile de delir sunt fluide; deseori, diferite imagini se combină pentru a exprima speranțe şi temeri hibride.

Morții vii şi-au găsit cea mai şocantă reprezentare în filme. În aceeaşi perioadă, psihiatria explora ideile din spatele alienării, iar în 1960, R.D. Laing şi-a publicat lucrarea de referință, *The Divided Self*. Era o analiză revoluționară a alienării ca fenomen psihic.

Ideea centrală este că tulburările mintale se nasc ca urmare a tensiunii dintre două identităţi din interiorul nostru: cea personală şi sinele pe care-l prezentăm lumii. Ne derivăm identitatea din ceilalţi, ei şi-o derivă pe a lor din noi, iar dacă tranzacţia aceasta este şubredă rezultă o criză. Laing căuta metode de tratament pentru pacienţii lui catatonici. Aceştia se retrăseseră complet din lume. Unii se purtau ca şi cum ar fi murit deja.

Laing atribuie cauzele catatoniei pacienţilor săi familiilor sufocante şi solicitărilor lor. Viziunea aceasta ne aminteşte de interpretarea dată de Andy Lameijn pacientului care suferise un accident înainte să îi debuteze delirul legat de sticlă. Părinţii, presupunea doctorul, deveniseră prea posesivi după accident, iar interpretarea pe care o dădea respectivul pacient delirului, îi permitea să dispară oricând voia din nucleul familial. În cartea lui din 1964, *Sanity, Madness and the Family*, Laing vorbeşte despre retragere ca despre „o strategie inventată de individ pentru a trăi într-o situaţie în care nu se poate trăi“. În *The Politics of Experience and the Bird of Paradise* din 1967, spune că ruperea legăturilor cu lumea nu este neapărat un „regres“, ci poate fi şi un „progres“. A fi deja mort era o reacţie la factori interpersonali, sociali şi existenţiali, nu doar la cei biologici sau neurologici. Era o strategie. Avea sens din punct de vedere psihologic, iar dacă individul era ascultat, era posibilă vindecarea naturală, fără medicamente sau imobilizare.

Laing a dus mai departe ideea lui Cotard despre delirul de negare în anul 1960. El relatează o întâlnire cu o tânără pacientă care, ca toată lumea pe atunci, trăise experienţa Războiului Rece. „O fată de 17 ani dintr-un spital de boli mintale mi-a spus că este îngrozită pentru că are în ea bomba atomică. Acesta este delirul. Oamenii de stat care se laudă şi ameninţă că posedă arme apocaliptice sunt mult mai periculoşi şi mai desprinşi de «realitate» decât mulţi dintre cei cărora li se aplică eticheta de «psihotic».“ Tânăra şi-a transformat corpul într-un avertisment despre ameninţarea anihilării nucleare. Doctorul pune vechea întrebare: pe cine considerăm delirant şi pe cine raţional?

Sindromul Cotard este rar şi, deşi persistent, rămâne incomplet înţeles. În prezent, teoriilor psihologice li s-au alăturat explicaţii neurologice, care ne duc, din nou, spre leziunile din lobul temporal drept. Sindromul este asociat cu o disociere între zonele senzoriale ale creierului şi sistemul limbic, responsabil cu emoţiile şi memoria. Rezultatul este dezintegrarea relaţiei emoţionale a persoanei cu lumea din afară, senzaţia de irealitate şi delirul morţii şi al negării. Există o legătură între aceste patologii şi alţi factori, precum migrenele şi consumul de LSD.

Neurologii continuă să afle tot mai multe despre cauzele organice ale delirurilor, prin tehnologii de diagnosticare tot mai sofisticate, cum este utilizarea imagisticii prin rezonanţă magnetică (RMN). În 2007, Josep Dalmau de la Universitatea Pennsylvania a identificat un tip de encefalită asociată delirurilor, cauzată de o tumoare ovariană. Tumoarea declanşează o reacţie autoimună, dar anumite celule din creier seamănă cu celulele bolnave din ovare şi sunt atacate în mod eronat, ca şi cum ar reprezenta o ameninţare. Encefalita ce rezultă din proces provoacă inflamaţie în emisfera dreaptă şi, astfel, delir. O jurnalistă americană, Susannah Cahalan, a povestit experienţa ei cu astfel de deliruri cauzate de o tumoare ovariană în 2009, pe când avea 24 de ani. În *Brain on Fire: My Month of Madness*, îşi descrie în detaliu paranoia care o făcea să creadă că

partenerul o înşela, însoțită de o amorțeală pe partea stângă a corpului, care ne aminteşte de experiența pacientei lui Charles Bonnet, care voia să fie aşezată într-un sicriu. Cahalan avea şi perioade de catatonie. Testele de specialitate au arătat că suferea de tulburări de percepție spațială şi că delirul ei avea o cauză neurologică, nu psihologică. Tipul acesta de delir, cauzat de o tumoare ovariană, este asociat cu megalomania şi poate provoca halucinații violente. Simptomele caracteristice ale encefalitei autoimune includ producerea de gemete şi mârâituri, însoțite de convulsii, şi ar putea fi responsabile de aşa-zisele cazuri de posesiune demonică.

Şi la doamna X., asemenea celorlalți subiecți despre care am vorbit, există posibilitatea existenței unei boli cerebrale organice care nu a fost diagnosticată. În ciuda progreselor continue şi a tehnologiilor noi şi impresionante, creierul şi mintea rămân profund misterioase, iar delirurile refuză să se preteze la explicații simple de tipul cauză şi efect. Elementele psihologice nu se lasă desprinse cu uşurință de cele biologice; fiecare delir este produsul mai multor influențe suprapuse şi al unor factori stimulatori care ne rămân obscuri.

În 1985, neurologul Oliver Sacks şi-a publicat bestsellerul *Omul care îşi confunda soția cu o pălărie*, o colecție de eseuri despre istoricele de caz ale unora dintre pacienții lui. Titlul cărții se referă la unul dintre ei, un bărbat care suferea de agnozie vizuală, o altă tulburare legată de recunoaştere. Sacks afirmă că neurologia clasică neglijează, prin tradiția ei, tulburările emisferei drepte, în favoarea problemelor mai uşor demonstrabile ale celei stângi. Jumătatea dreaptă a creierului „controlează aptitudinile cruciale de recunoaştere a realității necesare oricărei ființe vii pentru supraviețuire“, dar sunt stranii, misterioase, „oarecum străine de natura neurologiei“.[41] [12]

Deşi scanarea RMN ne permite să privim creierul de aproape, încă suntem la primii paşi către înțelegerea minții. Neurologul rus A.R. Luria, care a lucrat la începutul secolului XX, afirma că este nevoie de o neuroştiință alternativă: o ştiință „personalistă“, sau „romantică“. Abordarea aceasta ar pune în evidență calitățile literare ale studiilor de caz şi ale narațiunilor subiective şi pline de imaginație care le caracterizează. Cu alte cuvinte, s-ar putea să înțelegem mai multe dacă citim o relatare precum cea despre doamna X. aşa cum am citi o fabulă. În *Omul care îşi confunda soția cu o pălărie*, Sacks îşi caracterizează pacienții ca pe nişte arhetipuri – eroi, victime, războinici. Aceştia „ne trimit la o tradiție străveche: la tradiția secolului XIX, despre care vorbeşte Luria; la tradiția primului istoric al medicinei, Hipocrate; şi la acea tradiție preistorică şi universală în care pacienții îşi spun dintotdeauna poveştile în fața doctorilor“. Sacks propune să ascultăm poveştile în sine. Acuză metodele moderne, care „s-ar putea aplica la fel de bine unui şobolan sau unei ființe umane“. Ştiința de azi este circumspectă față de detaliile anecdotice şi preferă să apeleze, pentru date, la analiza cantitativă de masă şi la studii clinice. Sacks ne îndeamnă să „reaşezăm omul în centru – omul care suferă, care este afectat, care luptă“ şi să căutăm persoana şi particularitățile vieții sale reale printre rândurile poveştii pe care o spune.

Delirurile au multe în comun şi cu poveştile cu fantome. Doamna X. îi spune doctorului ei o poveste despre un fulger care i-a străbătut spatele şi îi prezintă o convingere absolută în revelația că este moartă. Istorisirea are o componentă

ameninţătoare, de poveste gotică, care va apărea mai târziu în *Das Unheimliche*, eseul din 1919 al lui Freud. Pentru Freud, delirurile, ca visele, sunt elemente ce provin din inconştient. Când doamna X. ajungea la Vanves şi îi împărtăşea doctorului convingerea că este moartă, spiritismul devenise popular în Europa. Acest curent avea la bază credinţa că spiritul, odată desprins de trup, putea fi contactat în lumea de dincolo, iar şedinţele de spiritism erau o metodă de transmitere a mesajelor. Perspectiva asupra lumii pe care o are doamna X. este catolică, dar ideea ei cum că ar fi un soi de strigoi nu se potriveşte cu doctrina creştină. Ea devine chiar mediumul care captează un mesaj urgent din eter, perceput, în cazul ei, ca un şoc electric în zona coloanei vertebrale, de parcă ar fi participat la o şedinţă de spiritism şi ar fi recepţionat ceva din lumea de dincolo. Este pasivă, dar şi problematică; necesită o cercetare mai amănunţită.

Cotard considera că criza doamnei X. era de natură psihologică. Nu avem de unde să ştim sursa cerebrală care a stat la baza delirului ei, dar în mod cert trăise experienţe dificile, care îşi exercitau influenţa asupra bolii de care suferea, deşi relatările care ne parvin sunt incomplete. Menţionează un eveniment anume din copilărie, dar ni-l ascunde. În timpul războiului cu Prusia era deja adultă.

Cotard lucrează înainte să apară în scenă ideile freudiene, dar în curând psihanaliza avea să privească trauma ca pe o cauză a nebuniei, iar expunerea traumei, aducerea în conştient a amintirilor reprimate, ca pe drumul către vindecare. Prin delirul ei, doamna X. se deconectează de traumă. Înlătură pe rând legătura cu aceasta, dezasamblându-şi corpul ca să nu mai aibă stomac şi intestine (deci nici nevoie de hrană) şi nici suflet. Spune că este osândită la chinurile iadului, dar apoi adaugă că nu există nici Dumnezeu, nici Diavolul. Se contrazice. Şi-a provocat dispariţia, dar apoi îi spune doctorului că vrea să ardă de vie, ca o eretică. Prin urmare, nu este o lacună, cum pare iniţial; exprimă o oarecare dorinţă de mântuire. Doar că nu vrea să aştepte. Îşi pronunţă singură sentinţa.

Jules Cotard a încercat s-o vindece, dar şi timpul lui s-a scurs. Era la Vanves de 15 ani când una dintre bolile infecţioase care circulau în rândul populaţiei i-a luat viaţa: a murit la vârsta de 49 de ani, în data de 19 august 1889, de difterie. Se molipsise în timp ce-şi îngrijea fiica la Vanves. Timp de 15 zile, a refuzat să plece de lângă patul fiicei lui când aceasta era măcinată de febra caracteristică bolii.

Asemenea lui Francesco Spiera, care a trăit cu trei secole mai devreme, doamna X. a murit, conform documentelor, de înfometare.[13]

---

39. Marcel Proust, *În căutarea timpului pierdut. La umbra fetelor în floare*, trad. Irina Mavrodin, Bucureşti, ART, 2013, p. 6 (n. tr.).

40. Marcel Proust, *În căutarea timpului pierdut. La umbra fetelor în floare*, trad. Irina Mavrodin, Bucureşti, ART, 2013, pp. 6-7 (n. tr.).

41. Citate din prefaţa autorului la ediţia originală (1985), absente din ediţiile în limba română (n. tr.).

Portrait de femme voilée, Gaëtan Gatian de Clérambault, 1918– 1919.

10. Léa-Anna B. şi regele: erotomania

4 decembrie 1920, Paris. O femeie agitată, de 50 şi ceva de ani, coboară din metrou – un mijloc de transport încă relativ nou în oraş. Se apropie de doi jandarmi. Este urmărită, spune ea. Alți pasageri îşi bat joc de ea. Cere să fie protejată. Oamenii legii nu fac nimic, iar femeia devine din ce în ce mai furioasă, până când îl atacă fizic pe unul dintre ei. Este arestată.

Ajunge la Infirmerie Spéciale, punctul de triaj psihiatric de pe Île de la Cité, într-o clădire vastă, care adăposteşte un labirint de instituții publice. Aici, un psihiatru pe nume Gaëtan Gatian de Clérambault o va cerceta prin lornionul lui preferat, cu lentile rotunde, pe care îl aşază deasupra mustății îngrijite. Are 48 de ani şi este doar cu puțin mai tânăr decât cea pe care o consultă. Doamna poartă o pălărie cloş trasă în jos pe frunte ca un coif – un stil omniprezent în epoca aceea, care o obligă să privească pe sub borul îngust, lucru care-i dă un aer independent, chiar sfidător. Aflăm că face chiar ea pălării, deci se pricepe. Tivul rochiei îi e ridicat exact cât să dezvăluie pentru o clipă câte o gleznă, decolteul îi e suficient de adânc încât medicul să-l observe. O roagă să-şi explice comportamentul de la stația de metrou. Regele Angliei, spune doamna, este îndrăgostit de ea.

De Clérambault tocmai a devenit şef de secție la Infirmerie, care funcționează sub egida Poliției. Lucrează acolo din 1905, deci cunoaşte toate procedurile. Scoate stiloul din buzunarul de la piept ca să noteze mai multe detalii despre delirul doamnei. Pseudonimul ei va fi „Léa-Anna B.“.

Pacienta îi povesteşte momentul în care a aflat care erau sentimentele regelui față de ea. Acum ştie că încercase să-şi facă intențiile cunoscute prin agenți speciali, care-i apăreau deghizați în marinari sau turişti, dar nu a înțeles decât când era prea târziu că fuseseră trimişi de rege. În retrospectivă, era logic că acele priviri cu subînțeles şi remarci misterioase îi erau menite ei, dar nu le observase. Multe dintre vizitele ei la Paris coinciseseră cu evenimente importante şi zile de sărbătoare, de exemplu comemorarea Ioanei d'Arc, eroina Războiului de O Sută de Ani, şi, fireşte, *la fête de Noël* – Crăciunul. Festivitățile o distrăseseră, nu era foarte atentă. Într-o zi, în timp ce mergea cu trenul, a cunoscut un ofițer din subordinea generalului Lyautey, care i-a dezvăluit că era emisar al regelui George V al Angliei. Atunci şi-a dat seama că regele o urmărea, prin trimişi secreți care adoptaseră o varietate de deghizări.

Dintr-odată, toate incidentele de până atunci aveau sens. Bătaia aceea noaptea târziu în uşa camerei ei de la hotel, de pildă, trebuie să fi fost a regelui, care-şi dorea un rendez-vous. Neînțelegerea provocase o situație delicată. Pentru că ea nu-i răspunsese avansurilor, era firesc ca el să presupună că-l respingea. Nimic nu putea fi mai departe de adevăr. Acum trebuia să-i explice că îi împărtăşea sentimentele. Aşadar, plecase la Londra să vorbească cu suveranul cât mai repede posibil.

De Clérambault are o sarcină dificilă. Coordonează o activitate grea, în care munca poliţienească se suprapune cu medicina. Spitalului îi este asociat un centru de psihiatrie juridică. A condus ramura de psihiatrie a Poliţiei pariziene de-a lungul anilor 1920 şi 1930 şi are studii de drept, deci are un rol esenţial în descrierea, documentarea şi trimiterea spre internare a multor persoane pe care i le alocă sistemul. Ocupă această funcţie de 15 ani şi îi examinează pe cei care-şi duc viaţa pe treptele cele mai de jos ale scării sociale şi economice: numărul mare de nou-veniţi în oraş, fără adăpost şi fără venit de bază; dependenţi de absint, prostituate, infractori mărunţi. Aici are de-a face cu un caz real de tulburare mintală. O roagă să continue.

Regele a început să-i facă avansuri în 1918, spune ea. De atunci, a mers de mai multe ori la Londra ca să-i vorbească şi să lămurească neînţelegerea, cheltuind pe fiecare călătorie sume extravagante. A aşteptat prin gările principale, gândindu-se că regele avea să-i transmită cumva când se pot întâlni. A dat târcoale reşedinţelor regale, iar în cele din urmă a ajuns la Palatul Buckingham şi a rătăcit prin grădinile lui. Acum era convinsă nu doar că George V era îndrăgostit de ea, ci şi că toată Londra, până şi curtenii de la palat, ştia despre legătura lor şi spera să fie încununată cu succes, inclusiv prinţesa regală Mary şi verii ei, care doreau ca ea să devină amanta regelui. Odată a văzut o draperie care se mişca la una dintre ferestrele palatului şi a interpretat detaliul ca pe un semn că regele o privea. Au mai apărut şi alte semne, dar nici un contact direct.

Oare vânătoarea de indicii s-o fi dus pe Léa-Anna B. la Palatul St. James, pe unde pândise Margaret Nicholson cu peste un secol înainte, aşteptându-l pe regele uzurpator George III? În orice caz, manifestă aceeaşi tendinţă spre megalomanie ca ea, cel puţin în versiunea relatată de Clérambault. Nicholson nu credea că regele George III ar fi fost îndrăgostit de ea, ci îşi cerea dreptul din naştere, dar ambele femei îşi exprimă marea nemulţumire că nu sunt ajutate şi amândouă solicită atenţia nemijlocită a şefului de stat.

Când nu a primit răspuns la scrisorile trimise către Guvern, James Tilly Matthews şi-a făcut apariţia la o dezbatere din Camera Comunelor şi a făcut scandal. Léa-Anna B. a fost ignorată în vizitele ei la Londra, iar şi iar. La fel ca Matthews, a început să nutrească gânduri tot mai sumbre. A ajuns să creadă că regele îi sabotează planurile când se află în oraş. Într-o vizită a ei în capitală, spune ea, regele a făcut în aşa fel încât să se rătăcească şi să uite la ce hotel stătea, astfel încât şi-a pierdut rezervarea. Tot el a avut grijă să i se rătăcească şi cufărul de călătorie, care era plin până la refuz cu bani şi numeroase portrete ale regelui. Acelaşi rege o sărăcise, aşa că aranjase să-şi vândă mobilierul din provincie. Suveranul i-a zădărnicit şi planul acesta şi a îngheţat licitaţia. În continuare îşi făcea griji pentru banii ei şi purta asupra ei mii de franci. Chiar şi aşa, pasiunea pentru el îi era neştirbită: „Poate că regele mă urăşte, dar nu poate uita niciodată“, spune ea. „Nu i-aş putea fi niciodată indiferentă, cum nici el mie. […] În zadar mă răneşte. […] Am fost atrasă de el din adâncurile inimii.“

A continuat să cheltuiască bani în stânga şi-n dreapta, aşteptând un semn de la rege, până când fondurile au început să i se împuţineze şi, în cele din urmă, s-a întors la Paris, furioasă, frustrată şi cu buzunarele mult mai uşoare. A urmat incidentul din metroul parizian, după care a fost escortată în sistemul psihiatric, unde l-a întâlnit pe doctorul care avea să-i consemneze cazul pentru posteritate. Trecea printr-o criză de speranţă, a

presupus de Clérambault. A trimis-o la instituția psihiatrică Sainte-Anne, acelaşi ospiciu în care i se făcuse consultația inițială şi doamnei M., cu un an înainte.

Documentul de internare este scurt şi la obiect: menționează un tată alcoolic şi numeşte familia „destrămată“. Nu există boli ereditare grave în familie, din câte ştie doctorul. Dar Léa-Anna B. minte tot timpul, adaugă el. Este „o personalitate autoritară“, iar bănuielile ei despre lume au deja vechime. Este „mândră“ mai presus de toate. Să fie tot „mândria cea nimicitoare“ care a doborât-o pe Margaret Nicholson? Medicul îi numeşte povestea cu pretendentul regal un „joc paradoxal“.

Este un joc în care vrea şi el să intre. Ce îşi doreşte Léa-Anna B.? El şi colegii lui scriu în vervă teorii despre deliruri, pe care şi le prezintă unii altora în prelegeri, în care au ocazia să le dezbată elementele în public. Din 1920, de Clérambault scrie numeroase articole despre erotomanie. Publică nouă studii de caz, cu comentarii despre încă trei, în care îşi expune gândurile despre o categorie mai amplă de deliruri pe care le numeşte „psychoses passionnelles“. La unele cazuri colaborează cu Joseph Capgras, iar cei doi devin cunoscuți pentru duelurile de idei pe aceste teme. Lucrează împreună de multă vreme. Amândoi au intrat în conglomeratul de instituții psihiatrice numit „Asiles de la Seine“ în 1898 şi continuă să-şi asculte reciproc prelegerile şi să schimbe păreri. De Clérambault a fost cel care a asistat la prelegerea despre doamna M. şi şi-a exprimat opinia despre cauza delirului dublurilor în cazul ei. El a sugerat că erau la mijloc halucinații; doamna M. a negat cu cea mai mare hotărâre.

La câteva săptămâni după ce este adusă Léa-Anna B., de Clérambault şi alt coleg, Brousseau, îi discută cazul la o întrunire a Société Clinique de Médecine Mentale, iar în 1921 de Clérambault publică o lucrare de referință care îi descrie în detaliu delirul.[1] Îşi dezvoltă ideile despre erotomanie de ceva vreme şi i-au mai atras atenția câteva exemple, dar cazul „Léa-Anna B.“ nu se lasă clarificat cu uşurință. Doctorul aduce în discuție mai multe lucruri: este vorba despre o modistă care face pălării şi care are acum 53 de ani. Avea o reputație în branşa ei înainte de internare, dar acum îşi petrece mult timp într-o „lâncezeală“ totală, după ce, se pare, a dus un trai uşor mulțumită grațiilor unui iubit bogat, de rang înalt.

De unde se trăgea pacienta? Léa-Anna B. s-a născut spre sfârşitul deceniului 1860, cu puțin înainte de izbucnirea Războiului Franco–Prusac.

Anii în care şi-a creat ea pălăriile au coincis cu epoca de aur a acestor accesorii la Paris: sfârşitul secolului al XIX-lea. Era o industrie în care lucrau mii de persoane, în ateliere mici, independente, de multe ori conduse de femei. Angajatele din domeniu lucrau de obicei şi în magazinele cu îmbrăcăminte şi accesorii feminine, de exemplu în raioanele cu pălării de la Galeries Lafayette, sau la Le Bon Marché, templul Art Nouveau închinat consumului, care oferea un strop de strălucire în materie de „couture“ la prețuri mai accesibile. Doamna M. era cu doar câțiva ani mai tânără decât Léa-Anna B. şi îşi construia şi ea cariera în oraş în aceeaşi perioadă. Se poate să fi trecut una pe lângă alta pe bulevardele aglomerate pe care se fabricau şi se vindeau rochii şi pălării. Léa-Anna B. îşi făcuse un nume în domeniu când de-abia împlinise 20 de ani. Femeile care lucrau, ca ea, nu beneficiau de obicei de prea multă educație înainte să-şi înceapă ucenicia şi, după ani de muncă grea care nu ofereau nici o garanție că le vor feri de greutăți, multe căutau

siguranța financiară într-o relație – cale întru totul legitimă.

Când avea 22 de ani, situația lui Léa-Anne B. s-a schimbat. A devenit amanta unui bărbat bogat, cu legături în înalta societate. Relația a durat 18 ani. După moartea lui, în 1907, s-a bucurat de libertate şi a folosit-o „în favoarea ei“, cum spune de Clérambault. În scurt timp, a început o relație cu un bărbat mult mai tânăr. Doctorul ei sugerează că omul era uşor de dominat. În plus, se pare că era proprietarul unui castel.

Bărbatul i-a cumpărat o casă la o oarecare distanță de Paris, unde au petrecut împreună anii de război. Ea s-a bucurat, ca femeie „întreținută“, de o primire modestă în societatea locală şi a început să se simtă singură şi dezrădăcinată în obscuritatea provinciei.

Având în vedere cât de neadaptată era la viața rurală, putem presupune că Léa-Anna B. nu venise din vreun sat. Cei care migrau la Paris din localitățile provinciale rareori aveau o plasă de siguranță financiară. Ea devenise bogată, dar fusese timp de 18 ani amantă, nu soție, şi, deşi se pare că era destul de mulțumită de situație, faptul trebuie să fi implicat un grad de nesiguranță. Alegerea unui nou iubit după moartea primului a adus-o pe noi culmi în ceea ce priveşte statutul şi averea. Avea toate intențiile de a se căsători cu bărbatul acesta, îi spune ea doctorului. Conform lui de Clérambault, Léa-Anna B. a petrecut însă prea mult timp singură. Comite exact greşeala despre care ne avertiza Robert Burton în *Anatomia melancoliei*. Neavând mai nimic de făcut, începe să se simtă înstrăinată de lumea pe care o cunoaşte.

Aceasta este perioada în care încep călătoriile frecvente ale lui Léa-Anna B. la Londra, care coincid, se pare, cu o poveste de dragoste tot mai aprinsă cu Anglia şi obiceiurile şi distracțiile ei diferite. Se cazează la hoteluri de lux şi invită numeroşi fini, să le arate viața bună din restaurante, cinematografe şi marile magazine. Dar, de fiecare dată, este nevoită să revină la izolarea ei din Franța provincială.

Se pare că manifestase simptome paranoice şi înainte de război, dar doar după 1913 îşi descrie impresiile de persecuție şi accesele de gelozie ca fiind constante. Se credea urmărită şi spionată. Țăranii îi jucau feste, o hărțuiau, trimiteau huligani s-o insulte, se țineau după ea peste tot. După începerea războiului, când avea 48 de ani şi credea că fusese denunțată ca spioană, a distrus documente de stat străine într-o criză de „ciudă“ care a durat şase săptămâni, spune ea. În 1917, a ajuns să fie convinsă că se îndrăgostise de ea un general american care comanda o bază militară din apropiere pe timpul războiului. În multe dintre călătoriile ei extravagante, se credea obiectul unor avansuri tăcute din partea ofițerilor de diferite ranguri şi regreta că nu profitase de situție. Face o listă lungă cu alte lucruri pe care le-au spus vecinii despre ea în campania lor de denigrare, care devenea tot mai înverşunată. Gândurile paranoice şi megalomane i se intensifică.

Doamna M. se împacă cu pierderile din viața personală creând o lume în care cei dragi i-au fost înlocuiți de dubluri. Léa-Anna B. creează o realitate alternativă în care ea este o componentă esențială a efortului de război, păstrătoarea unor secrete militare pe care alții le doresc şi pe care ea trebuie să le ardă, ca o eroină de ficțiune, pentru a salva vieți. Este misiunea ei să dea în vileag conspirația țăranilor de a-i mânji bunul nume. Se află în centrul lucrurilor, obiect de fascinație şi de atenție, chiar dacă negative. A găsit mediul perfect la Londra – alt oraş sclipitor, nu foarte îndepărtat, cu o rețea feroviară

subterană de ultimă generație foarte asemănătoare cu a Parisului. Londra însă este o societate nouă – în Franța a ajuns într-un anturaj nepotrivit. Oraşul îi permite să se reinventeze.

Apoi, în 1911, relația cu iubitul ei se destramă după patru ani, iar ea îşi pierde public şi fără nici o ceremonie singura apărare socială împotriva vecinilor.

Soarta lui Léa-Anna B. se schimbă din nou, cel puțin în opinia ei, dar de data aceasta în direcția greşită – coboară în loc să urce pe scara socială. A fost respinsă, umilită. Despărțirea, bănuieşte doctorul ei, a fost cea care i-a declanşat pe deplin delirul.

Iscodind în continuare, de Clérambault ajunge la câteva descoperiri capitale. Una dintre persoanele care au denunțat-o public ca spioană în sat era preotul ei. A mai fost şi un incident în care a fost acuzată că a apărut dezbrăcată în public. Era necesar să poarte decolteuri adânci, a spus ea în propria apărare, de când căpătase angină pectorală în urma difteriei. Se dezbracă pentru a-şi linişti bătăile rapide ale inimii. Mai menționează că a avut icter timp de şase luni în 1915.

A ajuns să creadă că se fac maşinațiuni împotriva ei, instigate de un grup pe care-l numeşte „o familie de mare vechime“ din provincie. De Clérambault se întreabă dacă este vorba de rudele fostului ei iubit. Este ținta acestei ostilități doar la Paris, nu şi la Londra – încă un motiv pentru care o atrage capitala Angliei mai mult decât a Franței. Relatarea ei e străbătută de un fir de erotism şi exhibiționism. Simțim că această sexualitate a stat şi ea la originea ruşinii.

Apoi, în lumea aceasta intervine altă personalitate de rang înalt. Chiar cel mai înalt, cel puțin pe lumea pământească: regele Angliei, care este îndrăgostit de ea. Convingerile ei delirante se amplifică într-un crescendo erotic, care îl are în centru pe George V şi pe care tăcerea asurzitoare (ea i-ar spune „cu subînțeles“) dinspre palat nu face altceva decât să-l accelereze. Léa-Anna B. contorsionează logica destul de mult ca să-şi susțină credința că regele o iubeşte, având în vedere că el continuă să o ignore. Regele *a iubit-o*, explică ea, dar de vreme ce acum o respinge, trebuie să fie vorba de ură, nu de indiferență; genul de ură care este un element al unei mari pasiuni, în timp ce sentimentele pe care ea le proiectează asupra lui rămân la fel de puternice ca întotdeauna. Megalomania nu se opreşte aici. Regele este doar unul dintr-un lung şir de bărbați care au fost îndrăgostiți de ea: ofițeri de diverse ranguri, generalul american, chiar alt rege, de data aceasta monarhul Belgiei, care-i trimitea scrisori. Natura respingerii, din punctul ei de vedere, este şi ea interesantă: este ignorată doar pentru că nu a observat semnele şi nu a răspuns la avansurile acestor bărbați. Cu alte cuvinte, *ea* i-a respins pe ei prima.

Hipocrate, părintele medicinei, a fost primul care a descris acest tip de „iubire turbată“, pe care Galenus o atribuia unui dezechilibru al umorilor. Cei ale căror simțuri sunt tulburate năvalnic de iubire, ca Didona, doborâtă de dragostea pentru Aeneas, sau Helena care suferă pentru Demetrius în *Visul unei nopți de vară* de Shakespeare, au un statut aparte în imaginația romantică a societății. Piesa shakespeariană dramatizează subiectivitatea ciudată a iubirii, care rareori provoacă reacția aşteptată. O licoare a zânelor picurată în ochi poate schimba percepția şi poate face pe cineva să se îndrăgostească sau să-şi piardă iubirea la prima vedere. O, dacă ar fi atât de simplu.

Ideea „melancoliei din iubire“ ca tip de boală mintală apare pentru prima oară în

literatură în 1610, în lucrarea unui doctor din Toulouse, Jacques Ferrand: *Traicté de l'essence et guérison de l'amour ou De la melancholie erotique* (*Tratat despre esența și vindecarea iubirii sau despre melancolia erotică*). Descrie manifestările fizice ale valurilor „nesăbuite" de fericire și tristețe care însoțesc iubirea și recomandă tratamente pentru calmarea acestei patimi. Inchiziția a fost scandalizată de conținutul cărții lui Ferrand, în primul rând pentru că, din perspectiva instituției, boala din iubire stătea în suflet și deci era o problemă religioasă, în care Ferrand nu avea ce căuta cu leacurile lui pământești, ca schimbările de regim alimentar și exercițiul fizic. Obiecta și la faptul că Ferrand vorbea despre sex și menționa astrologia și citirea în palmă ca metode de prezicere a viitorului, deși el demonta validitatea unor astfel de idei pe parcursul cărții. Robert Burton poseda un exemplar din ediția din 1623 a cărții lui Ferrand și pare să fi fost profund influențat de ea: un capitol substanțial din partea a treia din *Anatomia melancoliei* este dedicat în întregime „Simptomelor sau semnelor de melancolie din iubire".

Burton descrie agitația mintală produsă de îndrăgostirea nebunească, pe care o numește „un flagel, o tortură, un chin, o patimă dulce-amară în cele din urmă" și, în esență, o „tulburare a simțurilor" cu simptome ușor de identificat. Include în cartea sa, ca exemple, majoritatea marilor povești de dragoste ale lumii, de la miturile antice la piesele și poeziile contemporane lui. Iubirea a fost, până acum, domeniul poeților și al dramaturgilor, dar atât el, cât și Ferrand îi caută patologia. Melancolia din iubire, deși îi face pe unii să compună sonete și pare a fi un semn al unui suflet ales, poate fi și o boală care necesită tratament. Burton consumă multă cerneală și hârtie pentru a avertiza despre pericolele legate de sănătatea mintală pe care le presupune frustrarea sexuală la femei. Ideea circulă în continuare 400 de ani mai târziu, când, în 1921, psihiatrul britanic Bernard Hart numește erotomania „nebunia fetei bătrâne".[2]

*

De când există oameni îndrăgostiți, lumea este conștientă de faptul că mintea poate fi adânc tulburată de pasiune. Din prima copilărie, ni se prezintă un panteon de personalități literare chinuite într-un fel sau altul de iubirea neîmpărtășită. Dar ce ne arată Léa-Anna B. este altceva. Erotomania, așa cum este ea descrisă la începutul secolului XX, era o convingerea a pacientului că este *ținta* iubirii altcuiva. Este o răsturnare a vechiului motiv al omului îndrăgostit exagerat, de obicei de cineva care nu simte același lucru. Nebunia iubirii neîmpărtășite a secolului al XIX-lea, iubirea obsesivă sau monomania despre care scrisese Jean-Étienne Esquirol în 1845, era dată peste cap și întoarsă pe dos. Joseph Capgras și Paul Sérieux, în lucrarea pe care au scris-o împreună în 1909 despre tulburările de recunoaștere, o considerau încă un exemplu de interpretare greșită a lumii, printr-o fixație pe o persoană necunoscută, dar pe care pacientul consideră că o cunoaște în urma indiciilor misterioase pe care le percepe și pe care el și numai el le poate interpreta. În 1913, psihiatrul german Emil Kraepelin vorbea despre acest delir al iubirii ca despre o formă de paranoia.

Léa-Anna B. i-a mai povestit lui de Clérambault despre un sistem extraordinar, numit „La Morve", care reprezenta un soi de conspirație împotriva ei. Numele, care se traduce

literal „mucul“, se referă la un material straniu care se deplasează prin mulțimi şi afectează comportamente. Ea explica prin „La Morve“ numeroasele schimburi de semne între străini, pe care declara că le observase. La fel ca undele magnetice ale războiului de țesut gânduri al lui James Tilly Matthews, este vorba despre un concept organizator pentru un complot secret. „La Morve“ se prezintă în mod asemănător cu norii de ectoplasmă pe care îi produceau mediumii în timpul şedințelor de spiritism. Cei care o urmăresc fac „zgomote ca şi cum şi-ar trage nasul“, pe care ea le numeşte tot „La Morve“. Nu poate scăpa, afirmă ea, situația ei este ca „o închisoare zburătoare, o cuşcă mobilă, lanțuri perpetue“. „La Morve“ o urmăreşte şi o învăluie, exprimare a senzației ei de claustrofobie tot mai apăsătoare.

De multe ori, când îşi amintesc prima manifestare a delirului lor, oamenii descriu un fel de apariție fantomatică. Sunt martori la o realitate ciudată, dar cei din jur nu cred o vorbă din ce spun. E foarte improbabil, dar ei sunt ferm convinşi de realitatea faptului şi de urgența revelației, chiar dacă nu reuşesc să convingă pe nimeni altcineva de autenticitatea ei. Dovezile contrare nu zguduie convingerea delirantă, aşa cum a aprinde lumina şi a căuta după draperii nu va face să se evapore credința în apariția unei fantome.

Istoria întâlnirilor cu fantome cuprinde teme-standard şi „tipuri“ cu vechime: strămoşul fără odihnă în giulgiu alb, care răzbună o nedreptate trecută, rămasă nepedepsită, sau un *poltergeist* obraznic. În acelaşi fel, delirurile prezintă motive familiare, care se repetă iar şi iar de-a lungul mileniilor. Convingerile sunt uşor de demontat, dar poveştile au în spate mult mai mult decât atât. Exact aşa cum vânătoarea de fantome este reprezentativă pentru diferite momente ale istoriei societății umane, fără legătură cu posibilitatea ca existența spiritelor să fie demonstrată sau infirmată, anumite teme capătă sens ca urmare a sutelor de ani în care oamenii le-au repetat în delirurile lor şi le-au transmis generațiilor următoare.

Viața lui Léa-Anna B. înainte să-l cunoască pe de Clérambault este incertă şi greu de clarificat. Dar iese în evidență un eveniment pe care i-l relatează doctorului, la fel ca prima comuniune a doamnei X. şi şocul vederii uniformelor încărcate în camion provocat doamnei M. Léa-Anna B. îl menționează doar în treacăt, scos din context, dar acesta îi trezeşte interesul doctorului. Spune că a ars o colecție de portrete ale rudelor ei care au luat parte la primul Război cu Burii. Adaugă că le păstrase cu grijă până la data arderii. De Clérambault nu găseşte nici o legătură între evenimentul acesta şi alte lucruri pe care le ştie despre ea, iar arderea rămâne un act ermetic, cu un context la care nu avem acces. De Clérambault a numit-o mincinoasă inveterată, dar e greu de înțeles de ce ar minți despre un astfel de eveniment şi de ce ar da detalii atât de ciudate şi de specifice în lipsa oricărui motiv evident. Nu încearcă să se explice sau să-şi folosească acțiunea ca justificare pentru felul cum se comportă. Dacă o credem pe cuvânt (cel puțin în această privință) se pare că a avut rude implicate în Războiul cu Burii din 1880–1881. Faptul că le-a păstrat cu grijă portretele timp de cel puțin 20 de ani, după care le-a ars dramatic, sugerează că nota lui de Clérambault despre o familie „destrămată“ era corectă şi că sentimentele ei pentru acele rude erau complexe şi nerezolvate. Întrebările rămân fără răspuns, dar ne lasă o impresie tulburătoare despre existența unor secrete de familie profunde şi întunecate.

Mai există şi alte indicii despre existenţa unor schelete în dulapul familial. Într-unul dintre primele interviuri cu Léa-Anna B., de Clérambault le cere cumnatului şi nepoatei ei, în vârstă de 28 de ani, să asiste ca martori, pentru a-i testa minciunile. Aranjamentul este foarte stânjenitor, iar scheletele încep să zornăie când pacienta le explică rudelor de ce a ajuns în atenţia autorităţilor. Doctorul relatează că începe pe loc să le inventeze o poveste. Spune că pur şi simplu s-a îmbolnăvit de ceva şi a fost adusă să i se dea un tratament. Este toată numai zâmbet, numai afecţiune. De Clérambault spune că echipa ar fi fost lesne păcălită, dacă nu ar fi ştiut de dinainte adevărul. Aşterne pe hârtie o declaraţie pentru doctori, cu un scris de mână şi o ortografie foarte slabe, dar ştie ce vrea să spună, iar documentul le confirmă specialiştilor că nu suferă de „graforee“ (scrisul compulsiv al tulburaţilor mintal, pe care au fost instruiţi să-l recunoască). În schimbul eliberării, se angajează să nu mai intre la metrou şi să se îmbrace mai conservator. Îi reproşează doctorului că şi-a notat faptul că tatăl ei a fost alcoolic. Nu se cădea, când ea tocmai îi deschisese „grădina inimii“, lui şi colegilor lui; a fost o ipocrizie din partea lui să dea mâna cu ea. Îi garantează că nu are nici un motiv de îngrijorare despre vreun comportament nepotrivit din partea ei în viitor. Vrea să se mute în Anglia, pentru că-i plac mai mult legile de acolo. Este anglofilă. Atâta tot. Va pleca acolo cu ajutorul agenţiei de călătorii Thomas Cook, iar dacă totuşi merge la Palatul Buckingham va fi discretă, promite. Are o mulţime de portrete ale regelui în geamantan ca s-o întreţină. Din nou, spune doctorul ei, minte cu o uşurinţă firească. Îl acuză că hărţuieşte o pălărieră pariziană fermecătoare. De Clérambault îi ridiculizează eforturile de a se prezenta drept castă. Nu crede un cuvânt.

Şi despre de Clérambault ar fi mai multe de spus. S-a născut la doar un an după Asediul Parisului şi a plecat din oraş la vârsta de 13 ani ca să studieze la Collège Stanislas. Era un moment interesant să intri într-o şcoală catolică privată de prestigiu. Legile lui Jules Ferry tocmai preluaseră controlul asupra educaţiei din mâinile clerului, iar colegiul era un dinozaur care avea să fie nevoit să lupte pentru supravieţuire. La fel ca doamna M. şi Léa-Anna B., şi-a petrecut anii de formare de după Collège Stanislas într-un oraş care deborda de energie creativă. Poate asta explică, în parte, pasiunea lui paralelă şi priceperea pentru artele plastice. Pe lângă serviciul oficial, ţine prelegeri despre arta costumelor drapate la prestigioasa École des Beaux-Arts din Paris şi promovează siluetele idealizate ale Greciei şi ale Romei antice.

Are şi secrete. Dacă ar fi să-l vizităm acasă am găsi, neştiute nici măcar de cei mai apropiaţi prieteni ai lui, metri de blană, mătase, catifea, satin, tafta, ba chiar şi un manechin împodobit cu aceste materiale. Având în vedere studiul costumelor drapate, este de bănuit că are uşi deschise prin atelierele Parisului şi se pricepe la croitorie şi la modă. Să nu uităm că în 1918 a internat la Infirmerie o modistă care, în timpul întrevederii, i-a spus că soţul ei fusese înlocuit de dubluri.

Şi el este un mincinos priceput. În încercarea de a o vindeca de delir pe pacienta sa, de Clérambault o informează pe Léa-Anna B. că urmează să fie prezentată unui comitet de domni eminenţi. Reputaţiile lor au ajuns până în Anglia, îi spune el, apoi o încurajează să profite de ocazie şi să-şi apere cauza în faţa lor. Pune în scenă o demonstraţie falsă,

prefăcându-se că i-ar sta în puteri să aranjeze o întâlnire cu regele, deşi spune că nu este sigur că ar fi o idee bună. Vrea să vadă dacă s-ar putea controla în cazul în care ar ajunge faţă în faţă cu admiratorul ei. Demonstraţia este relatată în lucrarea lui de Clérambault, *L'Érotomanie*:

— Voi ține mâinile aşa, la spate, ca să staţi în spatele meu şi să mă reţineţi.
— Mă mai tem şi că vă veţi arunca pe loc la gâtul regelui.
— Dar mă puteţi ține dumneavoastră.
— Da, dar ce vor spune prinţesele?
— Probabil nici nu vor fi de faţă.
— Nu mi-aţi spus că le interesează subiectul?
— Asta este între mine şi el.[3]

La sugestia lui de Clérambault, Léa-Anna B. se retrage pentru a-i redacta o scrisoare regelui, iar după un sfert de oră, i-o înmânează încrezătoare. În ea îşi deschide inima în faţa regelui, îl asigură cu modestie că-i poartă cea mai adâncă afecţiune şi că-i răspunde la sentimente. Îi spune că speră că va aranja ca ea să vină în Anglia. Semnează „L. Anna B., spitalul Ste-Anne. Paris, le 20 décembre 1920". De Clérambault le spune colegilor că astfel de stratageme funcţionează întotdeauna la paciente ca Léa-Anna B. Tacticile cele mai vechi sunt şi cele mai bune. Convingerea lui ne face să ridicăm din sprâncene. Credinţa în astfel de înşelătorii ca leacuri legitime şi de durată se va schimba spre sfârşitul secolului, după cazuri reprezentative precum cel de la Ypsilanti, cu cei trei Hristoşi, cu calamitatea etică pe care a lăsat-o în urmă.

Capgras a scris despre alte cazuri de oameni care credeau în mod fals că sunt obiectul iubirii cuiva. Însemnările sunt scurte şi fragmentare, întrezărim doar frânturi de poveste, iar contextul pe care-l oferă este minim, dar se concretizează totuşi unele teme clare.

Capgras descrie cazul din 1921 al lui „Léontine D.", o muncitoare de 28 de ani care credea că un căpitan voia s-o ia de soţie. O altă femeie, „Renée Pétronille S.", în vârstă de 33 de ani, insista că un funcţionar de stat era îndrăgostit de ea, o urmărea de la distanţă şi punea să fie urmărită de prostituate şi de nişte subordonaţi. Se pare că totul începuse când i se refuzase un „act de liberă trecere" în timpul războiului, în 1915, iar apoi, după câteva încercări cochete, devenise violentă şi începuseră să apară scrisorile adresate bărbatului. Nu nega că omul era căsătorit, dar propunea să trăiască într-un *ménage à trois*.

Într-un caz, personalitatea aflată într-o poziţie de autoritate, care arde de iubire pentru bolnavă, este un doctor; în altul, un preot. Pe „Clémentine D." încercau s-o controleze vecinii cu maşinării electromagnetice. De Clérambault mai descrie şi cazul izbitor al „Henriettei H.", din 1923. Pe o perioadă de 37 de ani, creatoarea de modă, atunci în vârstă de 55 de ani, crezuse în repetate rânduri că un preot o iubea şi, în acelaşi timp, o persecuta. Delirul erotic începuse brusc în timpul unei slujbe, iar de atunci începuse să-l hărţuiască pe părinte fără nici o remuşcare. Familia a încercat să rezolve situaţia căsătorind-o cu altcineva, dar, după mai puţin de un an, a început să aibă legături extramaritale. Perioadele de linişte erau urmate de reaprinderi ale iubirii, în care se întorcea impulsiv la Paris să-l caute pe acelaşi preot. După un divorţ, a lucrat ca servitoare, dar numai în case cu telefon,

şi şi-a continuat ambuscadele, scenele, scrisorile şi apelurile.[4] În însemnările lui de Clérambault, apare şi un bărbat care suferă de erotomanie. În 1921, „Louis G.“, un muncitor în fabrică în vârstă de 34 de ani, nega legalitatea divorţului de soţie şi ajunsese să creadă că *ea* îl urmărea pe *el*.

Ies în evidenţă tipare: femeile din însemnări au, de cele mai multe ori, ocupaţii mărunte, lucrează în fabrici, sunt croitorese independente sau servitoare, în timp ce bărbaţii „îndrăgostiţi“ de ele sunt medici şi clerici.

Observaţiile lui de Clérambault asupra cazului „Léa-Anna B.“, prima expunere clinică a erotomaniei, coincide cu naşterea Hollywood-ului şi cu gloria pe care o acordă acesta iubirii romantice. Melodramele vulgare, cu poveşti despre mari pasiuni şi tot felul de variaţiuni pe temă, apăreau acum pe marele ecran, în mărime colosală, şi pentru prima oară oamenii trăiau în reflexia luminii lor. Hollywood-ul avea distribuitori în lumea întreagă şi domina piaţa internaţională, pe care înainte de război o dominaseră francezii, cu cinematografia lor de lungmetraj mai experimentală. Motivele iubirii adevărate din epoca de aur hollywoodiană au ajuns în oraşe mari şi mici. Ideea că iubirea era legată de destin, că anumitor oameni le era scris în stele să fie împreună, ajungea la oameni care până acum fuseseră mai pragmatici şi mai oneşti în astfel de privinţe, cel puţin în public.

O femeie ca Léa-Anna B. ar fi avut destule ocazii să vadă unele dintre cele mai populare filme ale anilor 1920, cum ar fi *Romance*, de exemplu, o dramă mută cu Doris Keane. Povestea prezenta un preot (din nou un preot) îndrăgostit de o cântăreaţă de operă şi se concentra pe frământarea lui de a decide dacă să se ridice mai presus de cele lumeşti sau să plece cu femeia pe care o iubeşte. În *The Restless Sex*, Stephanie, o tânără cum altfel decât neliniştită şi aventuroasă, este implicată într-un triunghi amoros torid. Delirul aceasta are deci ceva legat în mod chintesenţial de secolul XX. Léa-Anna B. îşi creează o poveste magică de Hollywood în care joacă rolul principal.

În afara cinematografelor, lucrurile stăteau foarte diferit. În 1920, Londra, locul care atâta vreme fusese lumea distracţiei, a divertismentului, a escapismului pentru Léa-Anna B., o lume plină de cinematografe şi de mari magazine, era o metropolă cufundată în întuneric.

În ultima ei vizită la Londra, în iarna aceluiaşi an, în drum spre Palatul Buckingham, Léa-Anna B. trebuie să fi străbătut un oraş care încerca să se împace cu pierderile năucitoare ale războiului. Dacă vizita oraşul într-o dimineaţă de iarnă anume, pe 11 noiembrie 1920, ar fi fost prinsă în mijlocul unuia dintre cele mai remarcabile evenimente ale secolului: înmormântarea soldatului necunoscut, emblema tuturor vieţilor pierdute în conflict. Este plauzibil (deşi mai degrabă improbabil din punct de vedere statistic) să fi fost acolo chiar în ziua aceea, dar indiferent în ce zi a debarcat la Dover în iarna aceea luând trenul spre gara Victoria, ar fi găsit o populaţie care-şi jelea morţii. În ziua menţionată mai sus, 11 noiembrie, doliul avea o ţintă. Corpul unui soldat fusese ales dintre mai multe cadavre neidentificate exhumate din nordul Franţei şi al Belgiei şi adus de la Arras. La fel ca ea, venise în Anglia cu vaporul, via Boulogne, apoi cu trenul de la Dover, pentru a fi coborât în locul de odihnă veşnică la Westminster Abbey.

Dacă chiar a ales data de 11 noiembrie pentru vizita ei, ar fi văzut procesiunea enormă, solemnă, şi poate ar fi întrezărit sicriul de pe catafalc, înfăşurat într-un steag, şi pe

regele George V însuşi urmându-l pe jos, de la noul Cenotaf până la abație. Soldatul fără nume urmează să fie îngropat printre regi. Ar fi văzut sutele de oameni adunați înainte de răsărit, aşteptând în lumina lămpilor cu gaz aprinse mai devreme pentru ei, în fața uşii de nord a complexului Westminster Abbey, înainte ca acesta să se deschidă la ora opt; şiruri de femei şi copii care-şi plângeau fiii, soții şi tații, întinse până dincolo de Turnul Victoria. În săptămânile şi lunile următoare, aveau să stea la rând peste un milion de oameni să vadă mormântul; chiar dacă Léa-Anna B. a făcut ultimul drum la Londra în altă zi din iarna aceea, tot ar fi văzut coada şerpuind încă 100 de metri de la uşa abației. Se prea poate să fi stat la hotel împreună cu vizitatori îndoliați. Imaginea unui rege urmând umil, pe jos, un soldat anonim, care urmează să fie îngropat alături de capete încoronate, ar fi părut oricărui privitor o inversare de roluri zguduitoare, care cinstea viețile obişnuite şi sacrificiile lor extraordinare. Este un tablou care vorbeşte fără cuvinte despre tulburările precipitate de război; un război care a secerat o generație şi a pus capăt la milioane de poveşti de dragoste.

De Clérambault şi pacienta lui fuseseră amândoi schimbați de război. Ea fusese izolată la țară, dar simțise războiul în apropiere. Întâlnise ofițeri de tot felul şi pe generalul american şi dezvoltase delirul că erau îndrăgostiți de ea şi, în acelaşi timp, că localnicii îi puseseră gând rău. De Clérambault, deja un pictor şi fotograf apreciat, precum şi pionier în psihiatrie, plecase la război, într-un regiment de artilerie, deşi se presupunea că era cu trei centimetri prea scund ca să se înroleze. A fost trimis pe front la cererea lui şi a suferit răni grave în două rânduri. A fost distins cu crucea *Légion d'honneur* pentru curaj excepțional.

Când s-au întâlnit după război, majoritatea conversațiilor celor doi au fost negocieri intime, între patru ochi, între un doctor care încerca să înțeleagă şi să descrie delirul într-un sens clinic şi pacienta lui, care i-l explica din experiență personală. Echilibrul de putere se putea schimba din câteva cuvinte. În situația aceasta, e greu să nu simțim o notă de erotism în perspectiva doctorului asupra pacientei. El vrea să privească; ea vrea să fie privită. De Clérambault văzuse luptele din linia întâi, ca atâția dintre contemporanii lui. Pacienta lui trăise aceleaşi vremuri, acelaşi război, din alt punct de vedere şi dintr-o poziție socială contrastantă.

În război, de Clérambault s-a oferit voluntar pentru o misiune în Maroc, aflat pe atunci sub protectorat francez, şi a revenit acolo după conflict ca să fotografieze robele marocane. Au rezultat peste patru mii de imagini, pe care le-a folosit în prelegerile sale despre materiale drapate, la École des Beaux-Arts, în anii 1920. Fotografiile prezintă figuri fără chip, cu silueta conturată doar de faldurile textile. Parcă vedem ceva ce nu este acolo, ceva ce surprinde doar forma persoanei, umbra ei, ca o iluzie creată de cutele draperiilor din dormitor. Sunt imagini sumbre, care amintesc de spiritele fără odihnă apărute pe coridoarele conacelor de țară ca să răzbune un rău din trecut.

Specializarea psihiatrică a lui de Clérambault, experiența lui în domeniul polițienesc şi interesul pentru proprietățile materialelor textile converg la un moment dat asupra unei investigații de nişă. Studiază mai mulți ani psihologia fetişului pentru mătase – mai precis, femeile care furau mătase din magazine şi o luau acasă ca să se masturbeze cu ea. Cleptomania era considerată o activitate preponderent feminină, un furt de dragul adrenalinei, dar şi un mod de a atrage privirile. Cu alte cuvinte, sperau, poate în mod

inconştient, să fie prinse asupra faptului.

După moartea lui, prietenii care au golit casa lui de Clérambault i-au descoperit propria colecţie privată de materiale de tot felul, tactile, luxuriante, şi manechinele pe care le îmbrăca în ele, totul sugerând puternic că trecuse graniţa de la observarea fetişului, la adoptarea lui.

Practica jujitsu şi era renumit pentru că se înfuria uşor, iar odată a cerut un duel, crezând că cineva îi furase ideile. Într-o ironie amară, având în vedere pasiunea lui pentru observarea lumii şi a reprezentărilor ei, înainte să ajungă la bătrâneţe a început să-şi piardă vederea din cauza cataractei.

În data de 17 noiembrie 1934, de Clérambault s-a împuşcat în faţa oglinzii cu revolverul din dotarea militară. Părea să fi aranjat scena propriei morţi ca pe un act artistic performativ. Şi-a pus moartea în scenă în aşa fel încât să devină evidentă ideea că realitatea diferă în funcţie de unghiul din care este privită de observator. Alţi doctori au dat delirului lui Léa-Anna B. numele de „sindromul de Clérambault“ după moartea lui.

A primit Léa-Anna B. ce îşi dorea? În mod clar, sindromul de Clérambault este, într-un anume sens, un mod de a împlini o dorinţă. Rearanjează realitatea pentru a încuraja un psihic zdrobit. De Clérambault a ajuns la concluzia că delirul erotic era un răspuns la solicitările nesatisfăcute ale mândriei sexuale, unul pe care viaţa şi realitatea nu reuşiseră să-l dea. Emil Kraepelin a preluat acest refren melancolic şi l-a numit „compensaţie psihologică pentru dezamăgirile vieţii“. Delirul oferă o explicaţie pentru o disonanţă cognitivă neplăcută, pentru un conflict între locul pe care simte persoana că-l ocupă sau ar trebui să-l ocupe în relaţiile interpersonale şi cel pe care-l ocupă în realitate. Sindromul de Clérambault, ca delir de grandoare, este şi o încercare de acaparare a puterii: adoraţia este „acordată“ fără permisiunea sau reciprocitatea persoanei care se presupune că o simte. Afirmaţiile lui Léa-Anna B. despre regele Angliei sunt absurde, dar ea deţine controlul, îşi plasează gândurile în mintea altcuiva şi este eliberată de pericolul emoţional, de responsabilitatea sau regretul pe care le riscăm când suntem îndrăgostiţi, ne declarăm iubirea şi trebuie să aşteptăm un răspuns.

Psihanaliza tinde să interpreteze această credinţă ca pe o strategie de apărare de sentimentul dureros că nu suntem iubiţi. Freud o descria şi ca mecanism defensiv împotriva impulsurilor sexuale nedorite, care duc la proiectarea sentimentelor asupra altora.

Acum înţelegem că erotomania afectează atât femeile, cât şi bărbaţii. Bărbaţii cu „sindromul de Clérambault“ au o probabilitate mai mare de a comite acte care-i aduc în atenţia sistemului judiciar (vorbim de urmărire şi hărţuire), aşa că numărul de bărbaţi ale căror cazuri ajung să fie consemnate de psihiatri este mai mic decât cel al femeilor. Este adevărat că femeile sunt etichetate uneori ca delirante în situaţii în care bărbaţii nu ar fi primit acelaşi verdict. Conceptul de isterie era un diagnostic atotcuprinzător aplicat exclusiv femeilor, care pretindea o legătură între biologie şi o instabilitate şi iraţionalitate înnăscute în ce priveşte iubirea, pasiunea şi sexul. Cazurile de delir erotic ar fi intrat cu uşurinţă în această categorie, în timp ce bărbaţii, prin definiţie, s-ar fi strecurat nevăzuţi printre rânduri.

Delirul lui Léa-Anna B. este strâns legat de specificul secolului XX. Tot mai multe

persoane începeau să le mărturisească doctorilor că anumiți necunoscuți, bogați şi puternici, sunt îndrăgostiți de ei şi mulți erau nevoiți să-şi explice comportamentul în fața forțelor de ordine. Asemenea delirului de persecuție, cel mai frecvent întâlnit în ziua de astăzi, şi erotomania trebuie luată în serios. Credința de nestrămutat şi greşită în iubirea sau intențiile rele ale cuiva este o amenințare serioasă, pentru că justifică acte viitoare respingând, în acelaşi timp, orice responsabilitate pentru ele. Ne dăm seama de dimensiunile reale ale problemei dacă o privim pe Léa-Anna B. prin prisma distanței de un secol dintre noi, acum, când hăituirea celebrităților – *stalkingul* – este o problemă serioasă, iar făptaşii sunt şi bărbați, şi femei. *Reality-show*-urile televizate şi canalele de socializare au ambiguizat şi mai mult granița dintre relațiile reale şi imaginare şi au încurajat gândirea delirantă. Delirurile lui Léa-Anna B. – paranoia şi erotomania – au ajuns să definească şi epoca în care trăim noi.

De Clérambault nu spune ce s-a întâmplat cu Léa-Anna B. după ce i-a scris regelui. Lasă să se înțeleagă că stratagema lui a avut succes. Faptul de a redacta o scrisoare i-a dat senzația că este stăpână pe propriile acțiuni, a dus la asumarea convingerilor false şi a creat contextul pentru mărturisirea lor în mod sănătos, ceea ce a permis revenirea la stabilitatea mintală. Se poate să fi fost externată de la Sainte-Anne la un moment dat, dar însemnările nu continuă. A primit ceva din atenția pe care şi-o dorea cu disperare, ca o compensare săracă pentru dezamăgirea şi mândria rănită pe care i le rezervase viața; aşadar, delirul a reuşit în grad limitat, cel puțin pentru o perioadă scurtă de timp, cât avem posibilitatea să urmărim povestea.

Ca în atâtea alte cazuri, morala pare să fie că delirurile nu trebuie să fie supuse unor explicații clinice elaborate care să conchidă că sunt dovezi de nebunie, ci trebuie tratate ca şi cum ar fi ceva important şi puternic, dacă nu chiar minunat, precum o vază fragilă de sticlă, un nor fantastic de vapori care pluteşte din loc în loc şi le răpeşte oamenilor gândurile. Când suferinzilor li se oferă până şi un crâmpei de atenție binevoitoare, cele mai severe deliruri îşi pierd parțial forma patologică şi se risipesc în aer asemenea unui miraj sau a unei apariții fantomatice.

Concluzie

Mulți oameni afectați de tulburările delirante, mai ales cei săraci, ajung mai des la poliție decât la un doctor amabil. Era adevărat în Parisul şi Londra secolelor XVIII şi XIX şi rămâne adevărat şi în ziua de astăzi.

Cele mai multe dintre personajele noastre au întâlnit medici dispuşi să le asculte şi care s-au deranjat să consemneze conversațiile pe care le-au avut cu ele. Ne-au lăsat o moştenire bogată. Dar după ce urmărim aceste istorii de viață din trecut, inevitabil incomplete, le pierdem firul, şi prima întrebare care se impune este dacă delirurile lor au continuat să facă ravagii. Nu aflăm cu certitudine dacă cineva s-a vindecat pe termen lung şi nici ce fel de viață a dus după externare, când, de cele mai multe ori, destinul suferindului s-a pierdut asemenea paşilor lui pe străzile întunecate ale oraşului. Ne rămân doar instantanee din viața acestor oameni, scoase din context, din care iese în evidență câte o scenă, limpede ca lumina zilei şi memorabilă, într-o poveste de viață altminteri fragmentată şi impenetrabilă. Observăm în treacăt indicii personale emoționante: semnături şi notițe în registrele de internări şi pe certificate de naştere şi căsătorie. Ne sare în ochi un nume pe o pagină, cu un scris de mână anume, ne întrebăm dacă este chiar semnătura omului aceluia şi ne întristăm când vedem că un nume identic a fost „mutat la incurabili“, în aripa separată a spitalului, sau ne bucurăm în rarele ocazii în care vedem o dată de externare. Fiecare dintre aceste studii de caz are lacune în firul poveştii; nu putem şti ce se întâmplă cu adevărat în mințile celor care suferă şi nici ce factori biologici nediagnosticați vor fi fost la mijloc. Cea mai bună şansă de a detecta ceva din viața adevărată o avem dacă suntem atenți la cuvintele şi imaginile pe care ni le oferă delirul însuşi.

Mulți doctori din trecut au înțeles, într-un fel sau altul, că dacă-şi trag un scaun şi ascultă pacientul cum îşi spune povestea, ceva pare să se amelioreze. Prezența alături de cineva care trăieşte un delir, aventurarea parțială în lumea lui, chiar şi printr-o înşelătorie, are şanse să stabilească o legătură. Poate omul nu se va întoarce din lumea lui alternativă, dar va împărtăşi ceva, va mărturisi. Chiar şi stratagemele sau „minciunile nevinovate“ aveau şanse de succes pentru o vreme, ca în cazul lui Léa-Anna B. şi al scrisorii ei către rege. Există o demnitate esențială în ceea ce ne cer aceşti oameni: să le luăm în considerare cele mai profunde nevoi, şi care sunt acestea dacă nu cea de a primi atenție şi de a se împăca cu vicisitudinile unei vieți deseori nedrepte. Poveştile acestor persoane se întind de-a lungul a 600 de ani, dar au multe în comun. Cu toții vor să-şi găsească o fărâmă de pace, de respectabilitate, de iubire. Puşi alături în cartea de față, fiecare are ceva să le spună celorlalți; îşi transmit între ei şi către noi şoapte de solidaritate.

În felul lor, delirurile sunt foarte explicite. Doamna M. transformă moartea copiilor ei şi senzația de înstrăinare în existența unor dubluri, înlocuitori care o urmăresc prin Paris şi

care arată exact ca ea şi copiii ei dispăruți. Altă femeie îşi exprimă starea totală de confuzie, cu o elocvență admirabilă, într-o scrisoare compusă sub numele de „doamna Bonaparte“. Îl invită pe soțul ei, „Napoleon“, în viața ei lăuntrică, în care coexistă splendoarea, suferința reală, intimitatea, înstrăinarea şi tot felul de alte senzații contradictorii. Nu-şi găseşte cuvintele, spune ea, şi totuşi le găseşte, odată înveşmântată în delirul de grandoare de care suferă. Îmbrăcămintea este importantă în toate aceste poveşti – pălării, uniforme – pentru că delirurile sunt, în esență, încercări de a le spune oamenilor cum vrem să fim văzuți şi tratați. În multe privințe, delirurile sunt ca un bal mascat.

În delir, mesajele în sine sunt clare. Dau formă unor ambiguități şi confuzii amețitoare, fie prin zămislirea unui rege de sticlă, prin elaborarea arborelui genealogic demn al unei servitoare discreditate, care cuprinde nume mari ale unor nobili europeni cu prestanță, sau prin confecționarea unui corp fără intestine şi fără creier. Efortul are în el o calitate artistică, o demnitate, or demnitatea nu este un lucru de care au parte, în mod tradițional, persoanele care suferă de tulburare delirantă.

Ce se află în spatele acestei boli? La nivel psihologic, câțiva factori care contribuie la apariția ei sunt stima de sine scăzută, îngrijorarea excesivă, trauma şi, în cazul paranoiei, izolarea. Senzația de apartenență ne „vaccinează“ împotriva delirului.

Alte teme au rezistat şi ele probei timpului: banii, iubirea, războiul, incertitudinea, ruşinea, anxietatea socială, progresul tehnologic şi, mai presus de toate, conflictele lăuntrice, fie ele personale sau religioase. Delirurile oferă o cale de scăpare dintr-o situație disperată; prezintă în altă lumină mândria rănită, umilința sau ruşinea provocate de persoane dragi sau semeni.

Delirurile se situează la intersecția dintre neurologie şi psihologie; deseori, în acelaşi individ coexistă, se suprapun şi fuzionează cauze multiple. Observăm că multe dintre cazurile rămase celebre în istorie trăiau mai multe forme de delir în acelaşi timp. Mintea nu este un domeniu ordonat şi, mulțumită neuroştiinței, acum ştim că, în cazul multor deliruri, în paralel cu cauzele psihologice, există şi boli organice ale creierului.

Fiecare interpretare nouă a delirurilor din secolele care s-au succedat ne spune ceva important despre locul omului în lume pe atunci. În literatura lumii clasice, zeii îi domină pe muritori, le controlează, prin intermediari, până şi delirurile. Apoi, Dumnezeul creştin preia stăpânirea asupra lumii occidentale, iar autoritățile religioase se grăbesc să decreteze existența unei legături între delir şi posesiunea demonică. De atunci şi până în secolul al XIX-lea, religia a fost cea care a hotărât soarta suferinzilor de delir. Apoi, diverse discipline medicale şi psihologice au tot încercat să interpreteze fenomenul, s-au contrazis pe tema lui, au umplut unele goluri. Psihanaliza le-a evaluat drept creații ale experiențelor din copilărie, înrădăcinate în inconştient. Psihiatria din anii 1960 şi 1970 le-a degradat din nou la nivelul de ilustrații ale mecanismului prin care un creier bolnav încurcă lucrurile şi le exprimă în forme defectuoase. Încă nu am rezolvat enigma.

Cu toții avem cel puțin o convingere despre lumea exterioară pe care cei care ne cunosc ar contrazice-o. Cu toții ne aflăm undeva în spectru, deşi, fireşte, cei mai mulți nu ne comparăm cu nivelul profund de afectare al oamenilor pomeniți în această carte.

Este limpede însă că unele deliruri sunt de ajutor, ba chiar pot să fie esențiale pentru supraviețuirea noastră psihologică. Iar şi iar, delirurile dau o formă duşmanului şi ne oferă

un scop foarte clar. Acesta poate fi, de exemplu, să scoatem la lumină o conspirație trădătoare sau să-l facem pe rege să recunoască că ne-a furat tronul care ne aparține de drept. Sau să demonstrăm că, în ciuda stării de alienare, de fapt suntem iubiți cu pasiune de ani de zile.

Oamenii se agață de delir ca de un colac de salvare. Fie că e vorba de Carol VI al Franței în secolul al XIV-lea, care se ferea de mulțimi înfăşurat în pături, sau de Robert Burton, ceva mai târziu, care naviga pe marea întunecată a propriei vieți, folosind horoscopul drept busolă. Aşadar, nu putem să vindecăm pe cineva de delir explicându-i rațional de ce convingerea lui nu este adevărată. Delirul este, pentru el, cea mai solidă şansă de supraviețuire.

În această etapă din istorie, la începutul deceniului al treilea din secolul XXI, delirurile de persecuție, manifestate deseori sub forma teoriilor conspirației, au o influență puternică asupra unui anumit segment de populație deoarece simplifică o lume altminteri foarte complicată. Cei mai mulți dintre noi ne confruntăm cu incertitudinea la un moment dat în viață, dar unii sunt mai capabili să suporte ambiguitatea. Alții pur şi simplu nu sunt echipați s-o tolereze.

În discuțiile dintre pacient şi doctor din cartea de față ies în evidență simpatii şi simetrii. Medicii încearcă să înțeleagă şi să vindece pacienții şi, în acelaşi timp, încearcă să-şi găsească propriul echilibru, propria cale de înaintare, după ce mulți dintre ei au avut experiențe dure şi în război. La suprafață, sunt cum nu se poate mai diferiți. Punctele de confluență sunt emoționante şi, uneori, la fel de surprinzătoare ca delirurile în sine.

Delirurile sunt, până la urmă, creații ale imaginației şi ne solicită atenția precum spectacolele de artă performativă sau protestele zgomotoase. Sunt făurite din conflicte interioare şi preiau o mare parte din povara sufletească a individului, organizând şi dând formă dorințelor şi temerilor obişnuite. Delirurile sunt, în esență, moduri de exprimare ale anxietății şi suferinței. Mai presus de orice, sunt o formă de protecție față de o realitate de nesuportat: nu atât un bilet de tren către altă destinație, cât o metodă de a remedia, într-un fel sau altul, trecutul. Structurează o viață lăuntrică supusă haosului. Ne permit să ne distanțăm, să ne deconectăm de adevărul sfâşietor. Şi totuşi, ele ne descumpănesc şi ne bântuie. Sunt în acelaşi timp complet de înțeles şi cu totul misterioase.

Note

PREFAȚĂ

1. Piccolomini, Enea Silvio (Papa Pio II), *I Commentarii*, I, ed. L. Totaro (Milano: Adelphi Edizioni, 1984), p. 1056.

INTRODUCERE

1. V. Eaton, W.W., Romanoski, A. et al., „Screening for psychosis in the general population“, *Journal of Nervous and Mental Disease*, 179:(11), 1991, pp. 689–693. Aspectul de epidemie al tublurărilor delirante a fost observat inițial de Daniel Freeman în *A History of Delusions*, BBC Radio 4, tx. 2018.
2. Mary Ann Lund, Andrew Scull şi Adam Phillips, intervievați pentru *A History of Delusions*, BBC Radio 4.

1. Doamna M. şi delirul dublurilor

1. Capgras, J. şi Reboul-Lachaux, J., „L’Illusion des «sosies» dans un délire systematisé chronique“, *Bulletin de la Société Clinique de Médecine Mentale*, 11, 1923, pp. 6–16. Traducerea în engleză îi aparţine autoarei.
2. *Ibid*. Traducerea în limba engleză folosită aici le aparţine lui Willis, H. D., Whitley, J. şi Luauté, J.-P. şi apare în „Delusional Misidentification: The three original papers on the Capgras, Frégoli and intermetamorphosis delusions“, *History of Psychiatry*, 5(17), 1994, pp. 117–146. Capgras şi Reboul-Lachaux au publicat „L’Illusion des «sosies»“ şi în *Annales medico-psychologiques*, 81(13), 1923.
3. „Der Doppelgänger“, *Psychoanalytic contributions to Myth research. Collected studies 1912–1914*. (Leipzig şi Viena: Internationaler Psychoanalytischer Verlag, 1919), pp. 267–354.
4. „The Uncanny“, 1919, *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (SEX VII), trad. James Strachey şi Anna Freud (Londra: Hogarth Press,1925).
5. Capgras şi Reboul-Lachaux, „L’Illusion des «sosies»“.
6. Sérieux, Paul şi Capgras, Joseph, *Les folies raisonnantes: Le Délires d’interprétation* (Paris: Félix Alcan, 1909).
7. V. Postel, J. şi Allen, D.F., „Joseph Capgras 1873–1950“, *Psychopathology*, 27(3–5), 1994, pp. 121–122; Capgras, J., „Crimes et délires passionels“, *Annales médico-psychologiques*, 12(1), 1927, pp. 32–47.
8. Crocq, L., „La psychiatrie de la Première Guerre mondiale. Tableaux cliniques, options pathogéniques, doctrines thérapeutiques“, *Annales médico-psychologiques*, 163(3-4), 2005, pp. 269–289.V şi Gruselle, Günther, „Les troubles psychiques de la Grande Guerre“, text de conferinţă pentru *Memorial de Verdun: Le service de santé dans al*

Grande Guerre (Brioude: Éditions Italiques, 2009); Derrien, Marie, „La tête en capilotade: Les soldats de la Grande Guerre internés dans les hôpitaux psychiatriques français de 1918 aux années 1980“ (teză de doctorat, Lyon: L'Université Lumière, 2015).

9. V. Warner, Marina, *Fantastic Metamorphoses, Other Worlds: Ways of Telling the Self* (Oxford: Oxford University Press, 2004), pp. 27–28.
10. L'Annuaire statistique de la France, vol. xvii, 1897, p. 7.
11. *The Illustrated London News*, 6 noiembre 1920, p. 729. John Ptak a găsit în librăria proprie un exemplar de epocă al ediției şi l-a adus în atenția publicului în 2014.
12. Capgras şi Reboul-Lachaux, „L'Illusion des «sosies»“.
13. Într-un *Bulletin de la Société Clinique de Médecine Mentale*, 12, 1924, pp. 210–217.
14. Capgras şi Reboul-Lachaux, „L'Illusion des «sosies»“, trans. în „Delusional Misidentification“, *History of Psychiatry*, 5(17), 1994, p. 128.
15. Kahlbaum, K.L., „Die Sinnesdelirien“, *Allgemeine Zeitschrift für Psychiatrie*, 23, 1866, pp. 56–78.
16. V.Berson, R.J., „Capgras» syndrome“, *American Journal of Psychiatry*, 140, 1983, pp. 969-978, pentru alte cazuri.
17. Vezi Draaisma, Douwe, *Disturbances of the Mind*, trad. Barbara Fasting (ed. engleză, Cambridge: Cambridge University Press, 2009), pp. 314–315 pentru aceste cazuri; Beers, Clifford, *A Mind that Found Itself, an Autobiography* (New York: Longmans, Green, and Co., 1910), p. 25.
18. Postel, J. şi Allen, D.F., text de conferință, „The Delusional Misidentification Syndromes: Joseph Capgras (1873–1950)“, *Psychopathology*, 27(3–5), 1994, pp. 121–122.
19. Thébaud, François, „La Grande Guerre: Le triomphe de la division sexuelle“, *Histoires des femmes en Occident*, ed. Georges Duby şi Michelle Perrot (Paris: Plon, 1992), pp. 31–74.

2. O CONSPIRAȚIE PARANOICĂ: JAMES TILLY MATTHEWS ŞI RĂZBOIUL DE ȚESUT GÂNDURI

1. *La Justice*, Paris et Départements, luni, 10 februarie 1890. Trad. din franceză de Kate McCrickard.
2. *The London Gazette*, citată în The Staffordshire Advertiser, 12 noiembrie 1796.
3. Haslam, *Illustrations of Madness*, (Londra: G. Hayden, 1810), The Wellcome Collection, pp. 52–55.
4. Haslam, John, *Illustrations of Madness*, pp. 19–21.
5. *To-day, the popular illustrated magazine*, vol. I, 5 aprilie (Maclean Stoddard and Co., 1873), pp. 428–429.
6. V. Ellenberger, Henri, *Discovery of the Unconscious: The History and Evolution of Dynamic Psychiatry* (New York: Basic Books, 1970), p. 64.
7. Clarke, Arthur C., publicată inițial într-o scrisoare către revista *Science*, 19 ianuarie 1968.
8. *The Moral and Political Works of Thomas Hobbes of Malmesbury*, Part I (Londra:

1750), p. 128.
9. Esquirol, Jean-Étienne, *Des maladies mentales considérées sous leur rapport medical, hygiénique et médico-légal*, (Paris: J. B. Baillière, 1838).
10. Pinel, Philippe, *Traité médico-philosophique sur l'aliénation mentale ou la manie* (Paris: Richard, Caile et Ravier, anul IX [1800]).
11. Gale, Colin, *Presumed Curable: An Illustrated Casebook of Victorian Psychiatric Patients in Bethlem Hospital* (Petersfield: Wrightson Biomedical, 2003).
12. Maher, B., „Delusional thinking and Perceptual disorder", *Journal of Individual Psychology, 39*, 1974, pp. 98–113.

3. DELIRURILE MELANCOLICE ALE LUI ROBERT BURTON

1. Cu excepția cazurilor semnalate, referirile sunt la ediția Everyman's Library din *The Anatomy of Melancholy* (Londra: J.M. Dent, 1968; prima apariție 1932). Textul, editat de Holbrook Jackson, urmează ediția a şasea, publicată postum în 1651, dar însoțit de ultimele instrucțiuni ale lui Burton, colaționate cu ediția a cincea din 1638, ultima publicată în timpul vieții lui Burton. Exprimările în latină ale lui Burton au fost traduse, iar unele grafii au fost modernizate pentru claritate.
2. Burton, Robert, „Democritus Junior to the Reader", *The Anatomy of Melancholy*, vol. I (Londra: Everyman's Library, J. M. Dent, 1968; prima apariție 1932).
3. Wood, Anthony à, *Athenae Oxonienses*, II, col. 653 (Londra: Thomas Bennett, 1691).
4. „Account of the Author" în Burton, Robert, *The Anatomy of Melancholy* (Londra: William Tegg, 1863), p. x.
5. Aubrey, John, *Brief Lives*, ed. Andrew Clark (Oxford: Clarendon Press, 1898), vol. I, p. 130.
6. Wood, *Athenae Oxonienses*, II, col. 653.
7. Burton, „Democritus Junior to the Reader", *The Anatomy of Melancholy*, vol. I, , p. 18.
8. *Ibid.*, pp. 18–19.
9. Wood, *Athenae Oxonienses*, II, col. 653.
10. Hearne, Thomas, *Remarks and Collections of Thomas Hearne*, XI, 1731–1735 (Oxford: Clarendon Press, 1921), p. 229.
11. Burton, „Causes of Melancholy: Fears of the Future", *The Anatomy of Melancholy*, vol. I, p. 366.
12. *Ibid.*, „Causes of Melancholy: Stars", p. 206.
13. *Ibid.*, „Causes of Melancholy: Fears of the Future", pp. 364–365.
14. Bodleian Library, 4oR.9Art. V. O'Connell, Michael, *Robert Burton* (Boston, Massachusetts: Twayne Publishers, 1986), p. 2; Bamborough, J.B., *Robert Burton's Astrological Notebook*, vol. XXXII, nr. 127, august 1981; Kiessling, N., „Two Notes on Robert Burton's Annotations", *Review of English Studies*, New Series, 36(143), 1985.
15. *Oxford Council Acts* 1583–1626, ed. Revd H. E. Salter (Oxford: Clarendon Press for Oxford Historical Society, 1928), pp. 153–154; *Calendar of State Papers Domestic*, James I, 1603-1610, p. 35.
16. Burton, William, *Descriptions of Leicestershire*, W. Whittingham, publicat pe bază de

contribuție, 1777, University of Leicester Special Collections.
17. Gowland, Angus, *The Worlds of Renaissance Melancholy: Robert Burton in Context* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), p. 5.
18. Burton, *The Anatomy of Melancholy*, vol. I, pp. 39–46.
19. Galenus, *On the Affected Parts*, trad. Rudolph E. Siegel (Karger: New York, 1976).
20. Aretaeus din Capadocia, *The Extant Works*, ed. şi trad. Francis Adams (Londra: The Sydenham Society, 1856).
21. Citat în Zilboorg, G. şi Henry, G.W., *A History of Medical Psychology* (New York: W. W. Norton and Company Inc., 1941), p. 77.
22. Burton, „Love-Melancholy“, *The Anatomy of Melancholy*, vol. III, p. 7.
23. Oxford, Bodleian Library, MS Ashmole 226, fol. 125r. Simon Forman şi-a lăsat registrele de cazuri protejatului său într-ale astrologiei, Richard Napier, iar acestea au ajuns în Colecția Ashmole. De asemenea, am accesat arhiva digitală a registrelor Forman, rezultat al muncii unei echipe de cercetători de la Universitatea Cambridge care au transcris şi fotografiat arhiva pe hârtie: Kassell, Lauren et al., *The casebooks of Simon Forman and Richard Napier 1596–1634, a digital edition*.
24. Traister, B.H., „New Evidence about Burton's Melancholy?“ *Renaissance Quarterly*, 29(1), 1976, p. 69. Traister citează o scrisoare trimisă de Burton de la Oxford fratelui său William, care locuia la Londra în 1605.
25. V. Kassell, L., „How to Read Simon Forman's Case Books; Medicine, Astrology and Gender in Elizabethan London“, The Society for the Social History of Medicine Prize Essay, 1999. Kassell citează din William Lilly, *Christian Astrology* (Londra: 1647).
26. Oxford, Bodleian Libraries, MS Ashmole 226, fol. 125.
27. *Ibid.*, fol. 131v.
28. *Ibid.*, MS 226, fol. 156.
29. *Ibid.*, MS 226, fol .187v.
30. *Ibid.*, MS 226, fol. 231.
31. Burton, „Progress of Melancholy“, *The Anatomy of Melancholy*, vol. 1, pp. 406–407.
32. Homer, *The Iliad*, trad. R. Lattimore (Chicago: University of Chicago Press, 1951, 2011).
33. Apollonios din Rhodos, *The Voyage of Argo*, cartea 4, trad. E. V. Rieu (Londra: Penguin, 1959), 817ff.
34. Nonnus, „Dionysiaca“, Loeb Classical Library, vol. II, trad. W.H.D. Rouse (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1940), 113ff.
35. Eschil, *The Complete Greek Tragedies*, trad. H. W. Smyth, Loeb Classical Library, ed. R. Lattimore, 1985ff (Chicago: University of Chicago Press, 1953).
36. Burton, „Democritus to the Reader“, *The Anatomy of Melancholy*, vol. I, p. 18. A doua propoziție din pasaj, „De înaintat în viață nu am putut niciodată […] ca Diogene în butoiul lui“, provine din ediții anterioare şi a fost înlocuită în ediția din 1628 şi cele următoare.
37. Lilly, William, *Portrait of his Life and Times* (Londra: 1715), pp .43–44, 168.

4. FRANCESCO SPIERA ŞI DELIRUL DISPERĂRII

1. Bacon, Nathaniel, *A Relation of the Fearefull Estate of the Francis Spira, in the yeare 1548* (prima apariție Londra: Printed by I. L. for Phil. Stephens and Christoph. Meredith, St Paul's Churchyard, 1638), p. 14. În restul textului se face referire la ediția din 1672, publicată de Ratcliff, T. şi Thompson, N. pentru Thomas, E., la Adam and Eve in Little Britain.
2. Burton, „Religious Melancholy",*The Anatomy of Melancholy*, vol. III, p. 407. Burton încurcă anul 1548 cu 1545, copiind probabil greşeala făcută într-o traducere a unei versiuni în franceză, retradusă înapoi în engleză: *Admirable and Memorable Histories containing the wonders of our time. Collected into French out of the best authors. I. Goulart. And out of French into English by Ed. Grimeston* (Londra: 1607). Burton afirmă în mod greşit despre Spira în *The Anatomy* cum că „Springer, un avocat, i-a scris viața", probabil copiind o altă greşeală, intervenită în cursul unei traduceri şi retroversiuni. „Springer" era probabil o deformare a numelui „Skrymgeour", scoțianul a cărui relatare despre Spira a fost inclusă în colecția Curione din 1550. V. „Lamb, Burton and Francis Speira", *Notes and Queries*, 11(3), 1911, pp. 6–62.
3. Bacon, A Relation of the Fearefull Estate, p. 23.
4. V. Overell, M.A., „The Exploitation of Francesco Spiera", *The Sixteenth Century Journal*, 26(3), 1995.
5. Gribaldi, Matteo, Historia de Quodam (F. Spira), quem hostes Evangelii in Italia coegerunt abicere agnitam veritatem (1549) a fost probabil prima relatare publicată. A apărut şi în Anglia, cu titlul *A Notable and Marvellous Epistle*, trad. Edward Aglionby (Worcester: 1550) şi a fost inclusă în colecția de descrieri ale morții lui Spiera, probabil editată de Caelio Secundo Curione şi publicată la Basel în 1550 ca Francisci Spierae qui quod susceptam semel Evangelicae Veritatis professionem abnegasset, pp. 33–56, trad. eng. Anne Jacobsen Schutte; Vergerio, p. 241; Philippe Arles, *The Hour of Our Death*, trad. Helen Weaver (Londra, Peregrine, 1987), pp. 303–304; şi Gribaldi, Matteo, *A notable and marueilous epistle of the famous doctour, Matthewe Gribalde, Professor of the lawe, in the Vniuersitie of Padua: co[n]cernyng the terrible iudgemente of God, vpon hym that for feare of men, denieth Christ and the knowne veritie: with a preface of Doctor Caluine* (Londra: Imprinted by de Henry Denham [and J. Kingston?] for William Norton, 1570), pp. 2, 11, 12.
6. Pentru perioada şederii lui Martyr în Anglia, v. McNair, Phillip, „Peter Martyr in England", în *Peter Martyr Vermigli*, ed. Joseph C. McLelland (Waterloo, Ontario: Sir Wilfred Laurier University Press, 1980), pp. 85–105. V. şi Anderson, M., „Rhetoric and Reality: Peter Martyr and the English Reformation", *The Sixteenth Century Journal*, 19(3), 1988, p. 453. Prelegerile au fost publicate: Pietro Vermigli, *In Epistolam S.Pauli Apostoli ad Romanos comentarii doctissimi* (Basel: P. Perna, 1558), apoi traduse în engleză de Sir Henry Billingsly, *Most Learned and Fruitfull Commentaries upon the Epistle of S. Paul to the Romanes* (Londra: John Daye, 1568).
7. Seaver, Paul S., *Wallington's World* (Stanford, California: Stanford University Press, 1985), p. 202.
8. Scrisoare către Harding, reprodusă în *Epistle of the Ladye Jane* (John Day, 1554). V. Overell, Muriel Anne, *Italian Reform and English Reformations c. 1535–1585* (prima

apariție Aldershot: Ashgate, 2008; Londra: Routledge, 2016), p. 146.
9. Bunyan, John, *Grace Abounding for the Chief of Sinners and The Pilgrim's Progress*, ed. Roger Sharrock (Londra, New York: Oxford University Press, 1966), p. 51.
10. V. Overell, „The Exploitation of Francesco Spiera".

11. Interogatoriul lui Spiera, mai şi iunie 1548; De Leva, *Eretici*, pp. 32–39, citat în Camponetto, Salvatore, *La Riforma Protestante nell' Italia del Cinquecento* (Torino: Claudiana, 1992), p. 64. V. Overell, „The Exploitation of Francesco Spira" pentru toate referirile la interogatoriu.
12. De Leva, *Eretici*, p. 39; Schutte, *Vergerio*, pp. 239–240. Şi alții susțin idea că la mijloc ar fi fost câştiguri necuvenite, mai ales Henry Scrymgeour, a cărui relatare este rezumată în Simon Goulart, *Admirable and Memorable Histories* (Londra: 1607), pp. 187–196, unde Spiera este numit „un om înțelept şi foarte bogat", p. 187.
13. Burton, „Religious Melancholy", *The Anatomy of Melancholy*, vol. 3, p. 407.
14. Burton, „Causes of Melancholy: Fears of the Future", *The Anatomy of Melancholy*, vol. 1, pp. 365–366.

5. CAROL VI AL FRANȚEI ŞI DELIRUL STICLEI
1. Tatăl lui, regele Carol V, îşi include cristalurile pe lista de avuții şi datorii alcătuită spre sfârşitul domniei. V. Miskimin, H.A., „The Last Act of Charles V: The Background of the Revolts of 1382", *Speculum*, 38(3), 1963, pp. 433–442.
2. Pius Secundus Pontifex Maximus, *The Commentaries of Pius II*, cartea a VI-a, trad. Florence Aiden Gragg, *Smith College Studies in History*, 35, 1951, pp. 413–816, 425.
3. *La Chronique du Religieux de Saint-Denys, Contenant le Règne de Charles VI, de 1380 à 1422*, publicată pentru prima dată în latină şi tradusă de M.L. Ballague (Paris: Imprimerie de Crapelet, 1844).
4. *Les Chroniques de Sire Jean Froissart*, cartea IV, ed. J. A. C. Buchon (Paris: Au Bureau du Panthéon Littéraire, 1852).
5. Dodu, G., „La Folie de Charles VI", *Revue Historique*, 150(2), 1925, pp. 16–188.
6. V. relatarea din Papa Pius II, *Commentarii rerum memorabilium quae temporibus suis contigerunt* (Roma: Dominici Basae, 1584), p. 164.
7. Citat în Hainsworth, G., „La Source du «Licenciado Vidriera»", *Bulletin Hispanique*, XXXII, 1930, pp. 71–72.
8. Howell, James, *Familiar Letters or Epistolae Ho-Elianae* (Londra: J. M. Dent, 1903), p. 62.
9. Speak, G., „*El Licenciado Vidriera* and the Glass Men of Early Modern Europe", *Modern Language Review*, 85(4), 1990, pp. 850–865.
10. V. Ford, Jeremiah G.M. şi Lancing, Ruth, *Cervantes, a Tentative Bibliography* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1931), citat de Engstrom, A.G., „The Man Who Thought Himself Made of Glass, and Certain Related Images", *Studies in Philology*, 67(3), 1970, pp. 390–405.
11. Alfonso Ponce de Santa Cruz, medicul regelui Filip II al Spaniei, în cartea sa despre melancolie scrisă c. 1614. Acest personaj regal este descries şi de prietenul lui Santa

Cruz André du Laurens, medicul principal al lui Henric IV al Franței, în *Discourses of Melancholike Diseases; of Rheumes, and of Old Age*, trad. Richar Surphlet (Shakespeare Association Facsimiles nr. 15, 1938). V. Amerzúa y Mayo, A.G., *Cervantes, Creador de la novella corta española* (Madrid: C.S.I.C., 1956–1958), p. 161.

12. Du Laurens, André, *A Discourse of the Preservation of the Sight: of Melancholike diseases; of Rheumes, and of Old Age*, trad. Richard Surphlet (Londra: Imprinted by Felix Kingston for Ralph Iacson, St Paul's Churchyard, 1599), pp. 101–103.
13. Pentru exemple cuprinzătoare, v. Engstrom, „The Man Who Thought Himself Made of Glass".
14. Cronicarul curții, José Pellicer de Tovar, în buletinul de ştiri pentru data de 16 aprilie 1641: v. Pellicer de Tovar, José, *Avisos Históricos 1640-1641*, păstrat la Biblioteca Națională a Spaniei, Madrid.
15. Tomkin, Thomas, *Lingua* (Londra: 1622), apărută pentru prima oară în *A Select Collection of Old English Plays*, ed. W. Carew Hazlitt, ed. a 4-a (Londra: Robert Dedsley, 1744; retipărit Londra: Reeves and Turner, 1874–1876), p. 350.
16. Huygen, Constantijn, „'t Costelick Mall" (1622), r. 103–108, în *De Gedichten van Constantijn Huygens*, ed. J.A. Worp (Groningen: J. B. Wolters, 1892–1899).
17. Descartes, René, *A Discourse on Method: Meditations and Principles*, trad. John Veitch, 1901 (Londra: J. M. Dent, 1969).
18. Dupré, Ernest, Achalme, Pierre Jean şi Bourget, Paul, *Pathologie de l'imagination et de l'émotivité* (Paris: Payot, 1925).
19. Dupré, E., „La Folie de Charles VI, Roi de France", *Revue des Deux Mondes*, 60(4), 1910, pp. 835–866.
20. Baring-Gould, Sabine, *The Book of Werewolves* (Londra: Smith, Elder & Co, 1865), pp. 145–146, citat în Engstrom, „The Man Who Thought Himself Made of Glass".
21. *Le Licencié Vidriera: Nouvelle traduite en Français*, ed. R. Foulché-Delbosc (Paris: Librairie H. Walter, 1892), p. 32.
22. James, William, *The Principles of Psychology* (New York: Henry Holt & Co., 1890) II, 114f; v. şi Beveridge, A., „Voices of the mad: patients' letters from the Royal Edinburgh Asylum, 1873–1908", *Psychological Medicine*, 27(4), 1997, pp. 899–908.
23. Pottier, C., „Perturbations de l'image corporelle dans un cas de psychose hallucinatoire chronique", *Annales Médico-Psychologiques* CII (1944), 1870–1890, citat în Engstrom, „The Man Who Thought Himself Made of Glass".
24. Anonim, „Turkey: The Impatient Builder", revista *Time*, LXXI, nr. 5, 3 februarie 1958, p. 20.
25. Heller, Erich, *The Ironic German, a Study of Thomas Mann* (Londra: Secker & Warburg, 1958), p. 286.

6. MARGARET NICHOLSON, DESCENDENTĂ DIN BOADICEA ŞI REGINĂ DE DREPT A ANGLIEI

1. *The London Gazette Extraordinary*, în *The Scots Magazine* din august 1786.

2. *Ibid.*
3. *The Hereford Journal*, 10 august 1786.
4. Anonim, *Authentic Memoirs of the Life of Margaret Nicholson* (Londra: James Ridgeway, 1786); urmat de Anonim, *The Plot Investigated* (Londra: E. Macklew, 1786).
5. „The Examination of Margaret Nicholson“, 42/9/455/456, Public Record Office, Kew.
6. *The Hereford Journal*, 17 august 1786.
7. *The Chelmsford Chronicle*, 11 august 1786.
8. *The Ipswich Journal*, 26 august 1786.
9. *The Hereford Journal*, 17 august 1786.
10. *The Belfast Evening Post*, *The Dublin Evening Post*, 28 august 1786; *Caledonian Mercury*, 30 august 1786.
11. The Parish Registers of Stokesley, Co. York, 1571–1750, ed. John Hawell (Leeds: Yorkshire Parish Register Society, 1901), p. 227.
12. Knollys, William, într-o scrisoare către contesa de Banbury, 30 august 1786, Arhivele Naționale Britanice, ref: 21M69.
13. „The Examination of George Nicholson“, HO 42/9/457, Biroul Manuscriselor Publice, Kew.
14. Arhivele tribunalului Old Bailey, 30 mai 1781
15. *The Scots Magazine*, 12 august 1786.
16. *The Cambridge History of English and American Literature*, vol. XIV, ed. A.W. Ward şi A. R. Waller (Cambridge: Cambridge University Press, 1907–1921).
17. *Sophie in London, 1786, Being the diary of Sophie von LA Roche*, trad. Clare Williams (Londra: Jonathan Cape, 1933), pp. 166-171.
18. Cambray, Jacques, *De Londres et de ses environs* (Amsterdam: 1788), ii, pp. 12–13.
19. Anonim, *Sketches in Bedlam* (Londra: Sherwood, 1823), pp. 253–258.

7. CEASORNICARUL CARE ŞI-A PIERDUT CAPUL

1. V. Pinel, Philippe, „Tableau général des fous de Bicêtre“, în Weiner, Dora, *Comprendre et soigner: Philippe Pinel (1745–1826), la médecine de l'esprit* (Paris: Fayard, 1999), p. 143, citat în Murat, Laure, *The Man Who Thought He Was Napoleon* (Chicago: University of Chicago Press, 2014).
2. Pentru toate referirile la cazul ceasornicarului, v. Pinel, Philippe, *Treatise on Insanity*, trad. D. D. Davis din franceză 1801 (Londra: Caddel şi Davies, 1806), pp. 69–72, citat în Murat, *The Man Who Thought He Was Napoleon*.
3. Pinel, Philippe, *Traité médico-philosophique sur l'aliénation mentale ou la manie* (Paris: Richard, Caille et Ravier, 1800), pp. 50–51; cf. Pine, *Treatise on Insanity*, p. 52.
4. Conform autorului François-Joseph Talma, *Mémoire de J-F Talma*, 1849 (Montréal: Joyeux Roger, 2006), p. 219.
5. Pinel, Philippe, scrisoare către fratele său, 8 decembrie 1778, *Lettres de Pinel*, p. 37. V. Murat, *The Man Who Thought He Was Napoleon*.
6. Pinel, *Traité*, pp. 66–70.

7. Goldstein, Jan, *Console and Classify: The French Psychiatric Profession in the Nineteenth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), pp. 78–79.
8. „Registre d'observations médicales hommes et femmes", Charenton, 1827. V. Murat, *The Man Who Thought He Was Napoleon*, pentru detalii asupra tuturor acestor cazuri.
9. Borden, Mary, *The Forbidden Zone* (Londra: William Heinemann, 1929), p. 159.

8. NAPOLEON ŞI DELIRUL DE GRANDOARE

1. „Registre d'observations médicales hommes et femmes", Charenton, 1831, ADVDM, 4X699, fol. 77; v. Murat, *The Man Who Thought He Was Napoleon*.
2. V. Murat, *The Man Who Thought He Was Napoleon*. Murat îl citează pe Alphonse Esquiros, care îl citează pe dr. Voisin în monografia pariziană *Paris, ou les sciences, les institutions et les mœurs au XIXe siècle* (Paris: Au comptoir des Imprimeurs Unis, 1847), vol. 2, p. 118
3. Arhivele medicale din secolul XIX din Département de la Seine pentru azilurile mari din zona metropolitană a Parisului.
4. Stompe, T. et al., au intervievat peste 1.000 de personae cu deliruri, analizând influențele culturale asupra delirurilor, pentru studiul lor „The pathoplastic effect of culture on psychotic symptoms in schizophrenia", *World Cultural Psychiatry Research Review*, 1(3–4), 2006, pp. 157–163.
5. Pacientă internată pe 16 iunie 1852, transferată pe 20 iulie 1856. V. „Registre d'observations médicales hommes et femmes", Spitalul La Salpêtrière (1851–1854), ref: divizia 5, secțiunea 2, 6R24, fol. 108.
6. Hobbes, Thomas, *Leviathan*, VIII, 1651.
7. Goldstein, Jan, *Console and Classify: The French Psychiatric Profession in the Nineteenth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), pp. 78–79.
8. Esquirol, Jean-Étienne, *Mental Maladies* (1820), trad. E. K. Hunt (Philadelphoa: Lea and Blanchard, 1845), p. 210.
9. Ibid., p. 44.
10. Relatare inclusă într-o recenzie din *Analectic Magazine* la articolul lui John Reid „Essays on hypochondriacal and other nervous affectations", vol. X, iulie-decembrie 1817, M. Thomas, Philadelphia.
11. Sade, *Journal inédit*, p. 116. Citat în Murat, *The Man Who Thought He Was Napoleon*, p. 92.
12. Fabre, *Bibliothèque du médecin-practicien*, vol. 9, p. 496.
13. Rokeach, Milton, *The Three Christs of Ypsilanti* (New York: Knopf, 1964; postfață adăugată în 1981; retipărit în *New York Review of Books*, 2011).
14. Beccaria, Cesare, *On Crimes and Punishments* (Livorno: Marco Coltellini, 1764). Comentariu atribuit lui Voltaire de Cesare, *On Crimes*, tradus din franceză, a patra ediție în limba engleză (Londra: F. Newbery, 1775).
15. *Harper's Magazine*, decembrie 1954; Lindner, Robert, *The Fifty-Minute Hour* (New York: Bantam, 1958), pp. 193–194.
16. V. Bell, Vaughan, „Jesus, Jesus, Jesus", Slate, 26 mai 2010, late.com/technology/2010/05/the-three-christs-of-ypsilanti-what-happens-when three-men-

who-identify- as-jesus-are-forced-to-live-together.html (accesat 21 ianuarie 2022).

17. Pacient internat la 10 iunie 1831, externat la 7 septembrie 1831. V. „Registre d'observations médicales hommes et femmes", Charenton, 1831, ref: 4X699, fol. 77.
18. V. „Delusions Associated with Consistent Pattern of Injury", care include interviuri cu pacienți deliranți luate de la Devinsky, Orrin, Centrul Medical Langone al Universității New York, Facultatea de Medicină a Universității New York, 2009.
19. Filmul mut din 1904 *Manic Chase* [Goana nebună], făcut de Edison Manufacturing Company în SUA, ne arată un Napoleon într-o celulă, cu reprezentativul bicorn şi redingota, luptându-se cu paznicii. Evadează, este urmărit, se ascunde într-un butoi, apoi într-un copac, aleargă în direcția opusă şi, în cele din urmă, închizând cercul, ajunge înapoi în celulă. Ceva din această revenire constantă a lui Napoleon este exprimat grăitor de circularitatea filmului.

9. DOAMNA X., PROFESORUL COTARD ŞI SINDROMUL CADAVRULUI UMBLĂTOR

1. Cotard, J., „Du délire hypocondriaque dans une forme grave de la mélancholie anxieuse", *Annales Médico-Psychologiques*, 4, 1880, pp. 168–174. Pentru traducerea în engleză, v. Berrios, G. şi Luque, R., „Cotard's «On hypochondriacal delusions in a severe form of anxious melancholia»", *History of Psychiatry*, 10(38), 1999, pp. 269–278.
2. Burton, „Music a Remedy", *The Anatomy of Melancholy*, vol. 2, p. 115.
3. V. Förstl, H. ñi Beats, B., „Charles Bonnet's Description of Cotard's Delusion and Reduplicative Paramnesia in an Elderly Patient (1788)", *British Journal of Psychiatry*, 160, 1992, p. 417.
4. V. Pearn, J. şi Gardner-Thorpe, C., „A Biographical Note on Marcel Proust's Professor Cottard", *Journal of Medical Biography*, 11(2), 2003, pp. 103–106, pentru comparații între cele două personalități.
5. Proust, Marcel, *In Search of Lost Time, II: Within a Budding Grove*, trad. C.F. Scoot Moncrieff şi Terence Kilmartin, rev. D. J. Enright, 1992 (Londra: Chatto & Windus, 1981; rev. 1992; retipărit Londra: Vintage, 2005), pp. 4–5.
6. *Ibid.*
7. Ritti, A., *Eloge du Docteur Jules Cotard* (dintr-o scrisoare citită la întrunirea public anuală a Société Médico-Psychologique, 30 aprilie 1894) (Paris: Imprimerie de la Cour d'Appel, 1894), pp. 1–10.
8. Jacobi, Maximilian, *On the Construction and Management of Hospitals for the Insane*, trad. John Kitching (Londra: J. Churchill, 1841).
9. Cotard, Jules, „Du délire des négations", *Archives de Neurologie*, 11, 1882. Pentru traducerea în engleză, v. Heller-Roazen, Daniel, „Phantoms: Bodies without organs", *Cabinet*, 25, 2007, cabinetmagazine.org/issues/25/heller-roazen.php (accesat la 31 ianuarie 2022).
10. Hussey, Andrew, *Paris: The Secret History* (Londra: Viking, 2006).
11. V. Knowlson, James, *Damned to Fame: The Life of Samuel Beckett* (Londra: Bloomsbuty, 1997), p. 208, citat de Fifield, P., „Beckett, Cotard's Syndrome and the

Narrative Patient“, *Journal of Beckett Studies*, 17(1–2), 2008, pp. 169–186.

12. Sacks, Oliver, *The Man Who Mistook His Wife for a Hat* (Londra: Picador, 1985), p. 2.
13. Berrios, G., şi Luque, R., „Cotard’s Delusion or Syndrome: A Conceptual History“, *Comprehensive Psychiatry*, 36(3), 1995, p. 218.

10. LÉA-ANNA B. ŞI REGELE: EROTOMANIA

1. Lucrările complete ale lui de Clérambault au fost publicate de Presses Universitaires de France sub titlul *Œuvre psychiatrique* (Paris: 1942). Studiile concentrate pe „Érotomanie“ au apărut şi ca publicații separate: de Clérambault, G. şi Brousseau, A., „Coexistence de deux délires: Persécution et Érotomanie (présentation de malade)“ în de Clérambault, G., *L’Érotomanie* (Paris: Les Empêcheurs de penser en rond/Le Seuil, 2002), pp. 42–64.
2. Hart, Bernard, *The Psychology of Insanity* (Cambridge: Cambridge University Press, 1921).
3. Pentru toate lucrările şi prelegerile lui de Clérambault despre „erotomanie“, v. de Clérambault, *L’Érotomanie*.
4. De Clérambault, G., „Érotomanie pure, Érotomanie associée, Présentation de malade“, în G. de Clérambault, *L’Érotomanie*, pp. 79–118.

Bibliografie selectivă

Andrews, Jonathan, „Bedlam Revisited: A History of Bethlem Hospital, *c.* 1634 – *c.* 1770“ (teză de doctorat, Londra: Queen Mary and Westfield College, London University, 1991).

Andrews, Jonathan, Briggs, Asa, Porter, Roy et al., *The History of Bethlem* (Londra şi New York: Routledge, 1997).

Andrews, Jonathan şi Scull, Andrew, *Undertaking of the Mind, John Monro and Mad-Doctoring in Eighteenth-Century England* (Oakland, California: California University Press, 2001).

Appginanesi, Lisa, *Mad, Bad, and Sad: A History of Women and the Mind Doctors from 1800 to the Present* (Londra: Virago, 2007).

Berrios, G. E. şi Kennedy, N., „Erotomania a Conceptual History“, *History of Psychiatry*, 13(2), 2002, pp. 481–400.

Cahalan, Susannah, *Brain on Fire: My Month of Madness* (New York: Free Press, 2012).

Clare, Horation, *Heavy Light* (London: Chatto & Windus, 2021).

Clarke, Roger, *A Natural History of Ghosts: 500 Years of Hunting for Proof* (Londra: Particular Books, 2012).

De Clérambault, Gaëtan Gatian, *L'Érotomanie* (Paris: Les Empêcheurs de penser en rond/ Le Seuil, 2002).

Dodu, Gaston, „La Folie de Charles Vi“, *Revue Historique*, 150(2), 1925, pp. 161–188.

Draaisma, Douwe, *Disturbances of the Mind*, trad. Barbara Fasting (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).

Foucault, Michel, *Madness and Civilisation. The Birth of the Asylum* (New York: Vintage Books, 1988, prima apariţie 1961).

Grosz, Stephen, *The Examined Life: How We Lose and Find Ourselves* (Londra: Chatto & Windus, 2013).

Holland, Joanne, „Narrating Margaret Nicholson: A Character Study in Fact and Fiction“ (teză de doctorat, Montreal: McGill University, 2008).

Jay, Mike, „The Art of Mind Control“, *Raw Vision*, 59, 2007, mikejay.net/ the-art-of-mind-control (accesat la 21 ianuarie 2022).

Jordan-Smith, Paul, *Bibliographia Burtoniana: A Study of Robert Burton's Anatomy of Melancholy* (Redwood City, California: Stanford University Press, 1931).

Laing, R. D., *The Divided Self* (Londra: Penguin, 2010, prima apariţie 1960).

Lund, Mary Ann, *A User's Guide to Melancholy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).

MacDonald, Michael, „The Fearefull Estate of Francis Spira: Narrative, Identity and Emotion in Early Modern England“, *Journal of British Studies*, 31(1), 1992, pp. 32–

61.
Mantel, Hilary, *A Place of Greater Safety* (Londra: Viking, 2006).
Murat, Laure, *The Man Who Thought He Was Napoleon*, trad. Dekke Dusinberre (Chicago: University of Chicago Press, 2014).
Nicholson, Margaret, „Authentic memoirs of the life of Margaret Nicholson, who attempted tos stab His Most Gracious Majesty with a knife… on Wednesday, Aug. 2, 1786“, *The Women's Print History Project*, 2019.
Nochimson, Richard, „Studies in the Life of Robert Burton“, *The Yearbook of English Studies*, 4, 1974, pp. 85–111.
Porter, Roy, introducere la *Illustrations of Madness* (Londra: Routledge, 1988).
Rokeach, Milton, *The Three Christs of Ypsilanti* (New York: New York Review of Books, 2011, prima apariție 1964).
Scull, Andrew, *Madness in Civilisation: A Cultural History of Insanity from the Bible to Freud, from the Madhouse to Modern Medicine* (Londra: Thames & Hudson, 2015).
Summerscale, Kate, *The Haunting of Alma Fielding: A True Ghost Story* (Londra: Bloomsbury, 2020).
BBC Radio 4, *A History of Delusions*, 2018, şi *The Glass Delusion*, 2015, ambele disponibile prin BBC Sounds. Câțiva colaboratori: Adam Phillips, Mary Ann Lund, Andrew Scull, Edward Shorter, dr. Emmanuelle Peters şi Richard Bentall.

Arhive

Registrele medicale din secolul al XIX-lea ale marilor ospicii din zona metro–politană pariziană, păstrate de Département de la Seine.

Arhivele online ale Spitalului Regal Bethlem, pentru registrele de internare şi externare, notele de consultaţie, în special procesul-verbal al subcomitetului guvernatorilor. De asemenea, *House of Commons Committee Report on Madhouses* din 1815 şi scrisoarea lui John Haslam din 1818.

Christ Church College şi Ashmole Collection de la Bodleian Library, Oxford, pentru toate materialele de arhivă legate de Robert Burton şi Simon Forman.

Wellcome Collection and Catalogue, resursă online pentru nenumărate lucrări digitalizate şi tratate clasice ieşite din tipar, inclusiv istoria lui Francesco Spiera, *The Fearefull etc.*, a lui Nathanial Bacon, în numeroasele sale ediţii.

Registrele parohiale de naşteri, căsătorii şi decese pentru James Till(e)y Matthews şi Margaret Nicholson, accesate via ancestry.com şi findmypast.com.

British Newspaper Archive, resursă online pentru ziarele din secolele XVIII şi XIX.

Anonim, *The Plot Investigated*, *Annual Register*, 1786, pp. 233–234.

Ziare care au publicat articole despre atacul lui Margaret Nicholson împotriva regelui George III în 1786: *The Scots Magzine*, 1 august 1786 (BL); *The Belfast Evening Post*, 10 august 1786; *The Hereford Journal*, 10 august 1786; *The Kentish Gazette*, 8 august 1786; *Derby Mercury*, 3/10 august 1786; *The Chelmsford Chronicle*, 11 august 1786. Toate accesate prin resursa online British Newspaper Archive.

Mulțumiri

Le sunt îndatorată medicilor cărora le-am citit lucrările şi cu care am discutat în timp ce am scris această carte; ei m-au ajutat să mă orientez prin numeroasele discipline implicate în acest subiect dificil de-a lungul secolelor.

Îi sunt în mod deosebit îndatorată profesorului Daniel Freeman, psiholog clinician la Universitatea Oxford, care face eforturi pentru o înțelegere mai nuanțată a creierului şi a minții şi împreună cu care am creat o serie de emisiuni în 2018, pentru BBC Radio 4. El a efectuat o suită de interviuri pentru proiectul nostru de la BBC, cu oameni care au avut generozitatea să ne împărtăşească experiența lor personală cu delirul. I-am admirat priceperea şi empatia, iar ceea ce am învățat din aceste conversații contemporane a avut o valoare inestimabilă, prin faptul că m-a ajutat să observ tipare şi să înțeleg mai multe despre oamenii din cartea de față, care au suferit de deliruri într-un trecut îndepărtat. Mulțumiri din inimă şi tuturor celor care şi-au spus poveştile.

Eve Streeter a produs seria documentară de pe BBC Radio 4 împreună cu mine. Îmi este o prietenă minunată şi am învățat foarte multe din marea ei pricepere şi sensibilitate de-a lungul atâtor ani în care am lucrat împreună la documentare radiofonice.

Interesul meu pentru deliruri a luat naştere când am stat de vorbă cu Andy Lameijn, de la Leiden, despre delirul sticlei. Îi sunt recunoscătoare pentru generozitatea cu care mi-a împărtăşit experiențele lui, ca să nu mai vorbesc de timp, şi pentru că mi-a dat cele trei volume de epocă din *Anatomia melancoliei* a lui Robert Burton, pe care le prețuiesc şi la care revin zilnic pentru inspirație. Este un subiect captivant, a cărui explorare m-a fascinat şi, uneori, m-a debusolat – m-am pierdut bucuroasă în fiecare dintre lumile acestea, cu 10 noi tovarăşi drept ghizi, care m-au surprins şi m-au distrat, uneori m-au indus în eroare şi, de multe ori, m-au înduioşat. Acum îi simt ca pe nişte prieteni.

Lucrarea lui Mary Ann Lund despre Robert Burton şi melancolia în modernitatea timpurie este de neegalat şi a fost o resursă valoroasă, precum şi un izvor neprețuit de inspirație, atât pentru carte, cât şi pentru seria radiofonică. Discuțiile cu Adam Phillips despre delirul sticlei mi-au aprins interesul şi mi-au îndrumat gândirea. Îi datorez multe lui Laure Murat pentru studiile minuțioase care au scos la lumină atâtea informații din arhive şi pe care şi-a bazat lucrarea de istorie politică a nebuniei.

Mike Jay şi toate lucrările lui mi-au alimentat obsesia pentru James Tilly Matthews, războiul de țesut gânduri şi cartea *The Influencing Machine*, care ridică ştacheta pentru toate studiile despre Matthews.

Îi sunt recunoscătoare şi lui Andrew Scull pentru conversațiile despre istoria nebuniei şi a delirului, despre care nimeni nu ştie mai multe decât el.

Scrierile lui Andrew Hussey despre Paris mi-au trezit pasiunea pentru latura mai sumbră a străzilor oraşului şi m-au făcut să-mi doresc să revin acolo. *The Five* a lui Halley

Rubenhold mi-a prezentat vieți uitate din Londra victoriană. Romanul lui Hilary Mantel, *A Place of Greater Safety*, m-a transportat în mijlocul Revoluției Franceze şi mi-a făcut cunoştință cu oameni de care nu mai auzisem şi pe care acum simt că-i cunosc. Relatarea lui Horatio Clare despre experiența şi cercetările lui în domeniul tratamentului delirului, *Heavy Light*, mi-a schimbat perspectiva asupra acestei patologii.

Le sunt enorm de recunoscătoare lui Emily Lutyens şi Kate McCrickard pentru cercetarea intensă a arhivelor Parisului, în perioada când oraşul se afla în izolare, pentru că au făcut ping-pong cu subiectul peste Canalul Mânecii şi pentru articolele, fotografiile şi cărțile poştale extraordinare pe care le-au găsit pentru carte.

Studiile lui Richard Bentall asupra paranoiei au fost în acelaşi timp fascinante şi de mare ajutor, iar profesorul Edward Shorter, istoric al psihiatriei de la Universitatea Toronto, mi-a prezentat o expunere prescurtată a istoriei psihiatriei, în special a catatoniei. Le datorez mulțumiri atât prietenilor, cât şi colegilor pentru discuțiile animate pe care le-am purtat de-a lungul acestei călătorii; lui Joby Waldman şi altora de la *Somethin' Else* şi celor de la BBC Radio 4 pentru că m-au sprijinit cu difuzarea documentarelor.

Îi datorez mult agentului meu, Luigi Bonomi, pentru că a susținut cartea şi pentru că m-a încurajat.

Le sunt foarte recunoscătoare lui Richard Collins şi lui Polly Hatfield şi Rida Vaquas de la Oneworld pentru că au citit textul cu grijă şi spirit pătrunzător, precum şi tuturor celor care au jucat un rol în alcătuirea cărții şi în forma atât de frumoasă pe care a căpătat-o: o echipă de vis.

Celor de acasă, Mohit, părinții mei şi restul familiei, Jo Spence, Nora Rose şi Esmee: vă mulțumesc că ați avut grijă de copil cât timp eu rătăceam prin alte secole cu personajele acestea bizare.

Mai presus de toate, mulțumiri lui Sam Carter, editorul meu sclipitor de la Oneworld. Sprijinul, îndrumarea şi entuziasmul lui pentru acest subiect au însemnat enorm.

În colecția **Ştiință** au mai apărut

Cătălin Vasilescu, *Bestiar: Şapte povestiri cu chirurgi şi scandaloasele lor operații*
Manfred Spitzer, *Singurătatea: Boala nerecunoscută*
Leonard Mlodinow, *Stephen Hawking: Amintiri despre prietenie şi fizică*
Răzvan Rughiniş, *Societatea digitală: Stăpâni, cetățeni sau sclavi?*
Marcus Chown, *Magicienii: Minți geniale şi miracolul central al ştiinței*
Brian Greene, *Până la sfârşitul timpului: Minte, materie şi căutarea semnificației într-un univers în evoluție*
Mircea Flonta, *Filozofia cercetătorului: Înțelegerea fizicii cuantice la Niels Bohr şi Werner Heisenberg*
Richard Dawkins, Yan Wong, *Povestea strămoşilor noştri: Pelerinaj la începuturile vieții*
Mihai G. Netea, *O istorie genetică (incompletă) a românilor*

Alexandru N. Stermin, *Căzuți din junglă: Poveştile unui explorator*
Mario Livio, *De ce? Ce ne stârneşte curiozitatea*
Sverker Johansson, *Zorii limbajului*
Gaia Vince, *Focul, limbajul, frumusețea, timpul: Cum au depăşit oamenii legile fireşti ale evoluției*
Jim Al-Khalili, *Ce ne spune fizica despre lume*
Michael White, John Gribbin, *Stephen Hawking: O viață dedicată ştiinței*

Robert Levine, *Geografia timpului: De ce timpul nu se măsoară la fel în toate culturile*
Carlo Rovelli, *Şi dacă timpul n-ar exista?*
Antonio Damasio, *Strania ordine a lucrurilor: Viața, sentimentele şi naşterea culturilor*
Pier Vincenzo Piazza, *Homo biologicus: Cum explică biologia natura umană*
Paul Davies, *Rețelele de informație şi misterul vieții*
John D. Barrow, *1 + 1 nu face (întotdeauna) 2: O lecție de matematică*
Paul Nurse, *Ce este viața? Cinci mari idei ale biologiei*
Noreena Hertz, *Secolul singurătății: O pledoarie pentru relațiile interumane*
Frank Wilczek, *Fundamentele lumii fizice*
Alexandru Babeş, *Povestea creierului: În căutarea celui mai complicat obiect din univers*
Jim Baggott, *Masa: Încercarea de a înțelege materia, de la atomii grecilor la câmpurile cuantice*
Alexandru N. Stermin, *Călătorie în jurul omului*
William H. Calvin, *O scurtă istorie a minții: De la maimuțele antropoide la intelect şi mai departe*
Marco Andreatta, *Forma lucrurilor: Alfabetul geometriei*